

ПРАВО: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И РЕШЕНИЯ

Лятна научна сесия на Юридическия факултет
30 юни – 2 юли 2023 г.

Катедра „Правни науки“

Авторите носят лична отговорност за публикуваните от тях доклади.

© ВСУ „Черноризец Храбър“, 2023

ISSN 1313-7263 (кн. 45, серия „Юридически науки и обществена сигурност“)

ПРАВО: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И РЕШЕНИЯ

Научна конференция,
проведена в рамките на Лятната научна сесия
на Юридическия факултет
във Варненския свободен университет
„Черноризец Храбър“
30 юни – 2 юли 2023 г.

Категора „Правни науки“

2023

Редакционна колегия:

проф. д-р Антон Грозданов – председател

проф. д.ю.н. Йонко Кунчев

доц. д-р Елисавета Калинова

проф. д-р Ольга Борисова

гл. ас. д-р Галина Николова

СЪДЪРЖАНИЕ

Йонко Кунчев

ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО КАТО ОБЕКТ НА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКО
И НАКАЗАТЕЛНОПРАВНО ПОЗНАНИЕ: ОБЩА ЦЕЛ И ПРИНЦИПНИ
РАЗЛИЧИЯ (тезиси) 9

Йонко Кунчев

ПРОТИВОРЕЧИВАТА ПРАКТИКА ОТНОСНО ПРОТОКОЛИТЕ ЗА
ДОБРОВОЛНО ПРЕДАВАНЕ КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО КЪМ
НАКАЗАТЕЛНОПРОЦЕСУАЛНОТО ДОКАЗАТЕЛСТВЕНО ПРАВО..... 23

Яни Янев

НЯКОИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА СЪСТАВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И
АДМИНИСТРАТИВНИ НАРУШЕНИЯ ПРИ УПРАЖНЯВАНЕ НА
ЛОБИСТКА ДЕЙНОСТ 30

Антон Гиргинов

ПРАЗНОТИ И АНАЛОГИЯ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО 50

Иван Русчев

ДОПУСТИМО ЛИ Е ДА СЕ ТЪРСИ НЕОСНОВАТЕЛНО ОБОГАТЯВАНЕ
ИЗВЪН ОБЕЗЩЕТЕНИЕТО ЗА ВРЕДИ ОТ НЕИЗПЪЛНЕН ДОГОВОР
ИЛИ ДЕЛИКТ, ПРИЧИНЕНИ ОТ ОБОГАТИЛИЯ СЕ ЗА СМЕТКА НА
ОБЕДНИЛОТО СЕ ЛИЦЕ 57

Alexander Doroshenko, Tetiana Frantsuz-Yakovets

ORGANIZATION OF FORENSIC EXAMINATION OF INTELLECTUAL
PROPERTY OBJECTS IN UKRAINE 72

Веселин Цанков

ИНТЕГРАЦИЯ НА БЕЖАНЦИ ОТ УКРАЙНА (политико-правни аспекти)..... 79

Стефка Наумова

ПРАВНОТО СЪЗНАНИЕ И ПРИНЦИПЪТ RULE OF LAW КАТО
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД ПРАВНАТА СИСТЕМА..... 105

Емилия Сидерова

ПРЕМИЕР НА РОТАЦИОНЕН ПРИНЦИП – ДИСКУСИОННИ ВЪПРОСИ...114

Галина Ковачева

УМИШЛЕНИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЛИЧНОСТТА:
КРИМИНОГЕННИ СИТУАЦИИ И ПРЕВАНТИВНА ДЕЙНОСТ119

Петър Бончовски

ПРИРОДАТА НА АКТА ЗА ИНЦИДЕНТНО ПРИЗНАВАНЕ
НА ЧУЖДЕСТРАННИ СЪДЕБНИ РЕШЕНИЯ ПО ЧАСТНОПРАВНИ
СПОРОВЕ 127

Елисавета Калинова

MARPOL НА 50 ГОДИНИ 136

Паунита Петрова

ПРАВOTO НА ЗДРАВЕ И НЕГОВАТА ЗАКРИЛА ОТ МЕЖДУНАРОДНОТО
ПРАВО 141

Светослав Д. Наумов

ФИЛОСОФСКО-ЮРИДИЧЕСКИЯТ ДИСКУРС НА
ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА В ПРАВOTO 153

Мария Михайлова

ЗА МЯРАТА НА НАКАЗАНИЕТО 160

Аделина Хаджийска

ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИКАТА, СВЪРЗАНИ С НЯКОИ ВИДОВЕ ГЛАСНИ
ДОКАЗАТЕЛСТВЕНИ СРЕДСТВА 164

Мария П. Петрова

ПРОИЗХОДЪТ ОТ БАЩАТА В ПРОИЗВОДСТВОТО ЗА ПОПРАВЯНЕ
НА ДОПУСНАТИ ГРЕШКИ В АКТА ЗА РАЖДАНЕ 169

Дусказиева Жанар Нурлыбаевна

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СТРАНАХ ЕАЭС 179

Дарина Косева

ЗА ОБЕКТА НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ПО СЛУЖБА 184

Мария К. Каблешкова

ЕЛЕКТРОНЕН ПОДПИС – СЪЩНОСТ И ВИДОВЕ 190

Рая Г. Матева

ВЪЗМОЖНО ЛИ Е ОБЩЕСТВЕНИ ЗАВЕДЕНИЯ, ПРЕДОСТАВЯЩИ
СОЦИАЛНИ УСЛУГИ, ДА БЪДАТ СТРАНА ПО ДОГОВОР ЗА
ИЗДРЪЖКА И ГЛЕДАНЕ 196

Даниел М. Илиев

УПРАВЛЕНИЕ НА МОТОРНО ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО В СРОКА НА
ИЗТЪРПЯВАНЕ НА НАКАЗАНИЕ ЛИШАВАНЕ ОТ ПРАВО ДА СЕ
УПРАВЛЯВА МПС 207

Деяна Велкова, Орлин Коцев

ТЕЛЕСНИТЕ УВРЕЖДАНЯ – БИОСЛЕДИ С ПОДЦЕНЕНО ЗНАЧЕНИЕ
В КРИМИНАЛИСТИКАТА 212

Ангелина Пройкова

ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ГРАЖДАНИТЕ ПО ВРЕМЕ НА
ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19 219

Аделина Ат. Демирева

ОТГОВОРНОСТ ЗА ВРЕДИ, ПРИЧИНЕНИ ПРИ ВЛАЧЕНЕ НА КОРАБ 223

Кремена Лазарова

ЗНАЧЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО МОРСКО ПРАВО ЗА
РАЗВИТИЕТО НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЕКОЛОГИЧНО ПРАВО 229

Кремена Лазарова

ДЕЙСТВИЕ НА ПРИНЦИПА НА ПРЕДПАЗЛИВОСТ НА
МЕЖДУНАРОДНОТО ЕКОЛОГИЧНО ПРАВО В МОРСКИТЕ
ПРОСТРАНСТВА 232

ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО КАТО ОБЕКТ НА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКО И НАКАЗАТЕЛНОПРАВНО ПОЗНАНИЕ: ОБЩА ЦЕЛ И ПРИНЦИПНИ РАЗЛИЧИЯ (тезиси)

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
Декан на Юридическия факултет на
Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“

Сравнителният анализ между наказателноправното и криминалистическото познание на престъплението е изключително широка тема, поради което ще бъде представен в тезисна форма. Основната идея в тази публикация е, че от правилното прилагане на наказателното право зависи справедливостта на наказанието, което трябва да се наложи на дееца, а от криминалистическото познание – дали ще се осигури възможност за налагане на наказание. Наказателното право не може да се приложи при неизвестни факти относно престъплението, особено когато извършителят на престъплението не е разкрит. За неговото разкриване се прилага изключително широк спектър от криминалистически методи. Наказателно преследване на извършителя на престъплението е обща цел на наказателноправното и криминалистическото познание, но естеството на тази познавателна дейност е принципно различна. Оттук произтича връзката и различието между криминалистиката и науката за наказателно право. Това отношение е предмет на разглеждане в няколко основни аспекта.

1. Според Х. Грос „криминалистиката по своята природа започва там, където наказателното право, също по своята природа, прекратява своята работа: материалното наказателно право има за свой предмет изучаване на престъпното деяние и наказания, формалното наказателно право (процес) включва в себе си правила за прилагане на наказателното право. Но какви са начините за извършване на престъпления? Как се изследват и разкриват тези начини, какви са били мотивите за извършването им, какви са били целите – за това не говорят нито наказателното право, нито процесът. Това съставлява предмет на криминалистиката“¹. По този начин Х. Грос е искал да отграничи криминалистиката от науката за наказателно право и науката за наказателния процес. Но дали криминалистиката „започва там, където наказателното право прекратява своята работа“? За да се приложи наказателното право, престъплението трябва да е разкрито и да е доказано кой е неговият извършител. В тази дейност се прилагат изключително разнообразни

¹ Грос, Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. (превод от немски). СПб, 1908, с. 8.

криминалистически методи. Ето защо, перифразирайки мисълта на Х. Грос, можем да кажем със съответната условност, че наказателното право „започва“ там, където криминалистиката „прекратява своята работа“, т.е. след като се съберат доказателства за престъплението и участието на извършителя в него, може да се пристъпи към решаването на въпроса за неговата наказателна отговорност.

2. В наказателноправен аспект престъплението се изследва от гледна точка на неговата обществена опасност, противоправност, наказуемост и дали е извършено виновно. На оценка се подлагат всички факти относно обективната и субективната страна на престъплението. Върху тази основа се решава и въпроса за наказателната отговорност на деца. Това е възможно, когато всички факти относно престъплението са доказани по безспорен начин. Наказателноправното познание при квалифициране на престъплението наподобява решение на математическа задача: „ $a^+ + b^+ + v^+ + g^+ + d^+ = K$ “, в което „ a^+ “, „ b^+ “, „ v^+ “, „ g^+ “ и „ d^+ “ са обстоятелствата относно обективната и субективната страна престъплението, а „ K “ е нейното решение (наказателноправна квалификация на престъплението). В предмета на тази познавателна дейност не се включва установяване и доказване на фактите. Наказателното право не може да се приложи при неизвестни факти относно престъплението. Те се установяват чрез друг вид познавателна дейност – прилагане на методи за тяхното откриване и приобщаване към доказателствения материал по делото. Значителна част от тези методи са предмет на криминалистиката. Ако използваме примера с математическата задача, можем да кажем, че от криминалистическа гледна точка се решава „уравнение“ с много неизвестни, защото в началния етап на разследването обстоятелствата относно обективната и субективната страна все още не са установени и доказани.² Това определя принципното различие между наказателноправната и криминалистическата познавателна дейност по отношение на престъплението. Основното различие е, че престъплението е обект на наказателноправно познание от гледна точка решаване въпроса за отговорността на деца, а от криминалистическа гледна точка то се изследва като източник на информация за неговото разкриване.

3. Изследването на престъплението като общественоопасно деяние (действие или бездействие), извършено виновно и обявено от закона за наказуемо (чл. 9, ал. 1 НК) е предмет на наказателноправната наука. Върху 5-те елемента в тази дефиниция се изгражда наказателноправната теория за престъплението.

² Свързаните с престъплението факти се установяват и доказват в съответствие с регламентираната в НПК процесуална форма и различни методи, значителна част от които са предмет на криминалистиката. Доказването на свързани с престъплението факти се осъществява чрез различни методи и в съответствие с процесуалната форма, регламентирана в НПК. От правилното съчетание между тях зависи разкриването на обективната истина в наказателния процес. Процесуалните правила не са средство за установяване на фактите. Присъствието на поемни лица, съставянето на протокол за съответното действие по разследването в съответствие с регламентираните в НПК правила и т.н. не допринася за откриване на свързани с престъплението факти, а за тяхното доказателствено значение. Процесуалната форма на доказването е необходимо условие за доказателственото значение на свързаните с престъплението факти, но не и за тяхното установяване. По този въпрос вж. по-подробно *Кунчев, Й.* Курс по криминалистика. Въведение в криминалистика. Том първи, Сиела, 2020, с. 333 – 407.

За разлика от науката за наказателното право, криминалистиката не изследва обществената опасност, вината, противоправността и наказуемостта на деянията, които са обявени в НК за престъпления. Общият обект между наказателното право и криминалистиката е само един от елементите на престъплението – *деянието като съзнателен волеви акт*. Предметът на тяхното изследване от научна и практическа гледна точка обаче е различен. От наказателноправна гледна точка начинът на извършване на престъплението представлява интерес главно в предвидените в НК случаи³, както и при индивидуализацията на наказанието с оглед степента на обществената опасност на деянието и личността на дееца, а от криминалистическа гледна точка той е обект на анализ във всички случаи.

Методът за разкриване на престъпления чрез анализ на действията на извършителя в много страни по света е известен като *modus operandi*. В криминалистиката е възприета формулата: от начина на извършване на престъплението към метода за неговото разкриване⁴. Това принципно положение е формулирано още от Х. Грос – един от основоположниците на криминалистиката. Признава се и от редица съвременни учени криминалисти.⁵ Във ФБР се определя като „поведенчески метод за разследване“.

Предмет на криминалистическо познание са всички действия на извършителя, а не само съставомерните. От криминалистическа гледна точка се изследват: а) начина на извършване на престъпление; б) механизма на престъпление; в) подготовката на престъплението (не само в наказуемите случаи); г) прикриването на престъпление; г) поведенческия почерк. Познавателният процес се осъществява на два етапа: а) събиране на информация за действията на извършителя; б) извличане на информация за извършителя чрез неговите действия. Първият е етап на изследване на престъплението чрез неговото отражение в материалната среда и човешкото съзнание. Вторият е анализ на получената информация за действията на извършителя от гледна точка на тяхната детерминираност от неговите личностни качества, знания, умения и мотив. Изхожда се от принципното положение, че поведението е отражение на личността.

В криминалистически аспект начинът на извършване на престъплението се изследва не само като причинител на следи, както счита Н. Филчев⁶, а в много по-широк аспект: а) за сравнителен анализ на престъпления от един и същ вид; б) извличане на информация за извършителя на престъплението. Формулата „от начина на извършване на престъплението към метода за неговото разкриване“ е доказала своята ефективност в следствената практика.

³ В редица разпоредби на Особената част на НК са посочени начини на извършване на престъпления като квалифициращи обстоятелства (чл. 116, ал. 1, т. 6 НК; чл. 131, ал. 1, т. 5 НК; чл. 195, ал. 1, т. 3 и 4 НК; чл. 213а, ал. 3, т. 4 НК и др.)

⁴ Вж. Грос, Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Спб, 1908, с. 8.

⁵ Вж. Колдин, В. Я., Полевой, Н. С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. М., 1985, с. 7; Танасевич, В. Г., Образцов, В. А. О криминалистической характеристике преступлений. – В: Вопросы борьбы с преступностью, вып. 25, с. 99 и др.

⁶ Според Н. Филчев, за разлика от наказателното право, криминалистиката се интересува от външната страна на начина на извършване на престъплението, тъй като посредством нея се образуват следи. Вж. Филчев, Н. Способ на извършване на престъплението. С., 1990, с. 27.

Категорията „начин на извършване на престъплението“ обхваща действията на извършителя от гледна точка на формата, т.е. като вид действия, които понякога са свързани с използване на едни или други средства. Отношението между двете категории може да се разглежда като система и структура. От гледна точка на начина на извършване действията на извършителя се разглеждат като едно цяло, т.е. като система. В своята съвкупност и взаимна връзка отделните телодвижения (действия) на извършителя определят начинът на извършване на престъплението. От позициите на механизма на престъплението действията на извършителя се разглеждат като процес. При изследването на този процес действията могат да бъдат разчленени на отделни телодвижения от гледна точка на тяхната хронология, продължителност, интензивност, динамика. В рамките на един и същ начин на извършване на престъпление е възможен различен механизъм.

Докато начинът на извършване на престъплението се определя от естеството на действията и използваните средства,⁷ механизъмът на престъпле-

⁷ В криминалистиката е популярна концепцията за разглеждане на начина на извършване на престъпление в „широк смисъл“, т.е. в тази категория да се включват действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението, обединени от общ престъпен замисъл. Това схващане според мен не е приемливо поради няколко основни причини. Невинаги действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението са обединени от общ престъпен замисъл. Поради непредвидени обстоятелства намерението на извършителя за тези действия може да не бъде осъществено, а да се извършат други действия за които е взето решение по-късно. В случаите на ексцес, например, умисълът е различен при подготовката и извършването на престъплението. Дадено престъпление може да бъде извършено без подготовка и без да са извършени действия по неговото прикриване. При някои може да има подготовка без прикриване, а при други да има прикриване, но без подготовка, а в други случаи – без подготовка и прикриване. Ако подготовката на престъплението не е наказуема, съгласно НК, няма основание да се включва в категорията „начин на извършване на престъпление“. Естеството на действията по подготовката, извършването и прикриването на престъплението е различно. Тази действия могат да се извършат не само по различен начин, но и на различно място от времето и мястото на извършване на престъплението. Освен това концепцията за начинът на извършване на престъплението в широк смисъл игнорира извършените престъпления поради непредпазливост.

Не е издържано прикриващите престъплението действия (когато не са съставомерни) да се разглеждат като начин на неговото извършване. Ако се приеме такива действия да се включват в начина на извършване на престъплението, защото е абсурдно престъплението да продължава да се извършва след като вече е извършено. В зависимост от вида на престъплението и конкретната ситуация по време на осъществяването му действията, свързани с неговото прикриване, могат да имат различен характер. Прикриването на престъплението може да бъде извършено чрез друго престъпление (длъжностно присвояване, контрабанда и друго престъпление, например да бъдат прикрити чрез документно престъпление), но в случая се касае за различни по вид престъпления, които не могат да бъдат обединени под „общ знаменател“ от гледна точка на начина на тяхното извършване. Най-общо казано, чрез тях се цели да се „заличи“ факта на извършеното престъпление. Това се осъществява по два основни начина: прикриване на резултата от престъплението (укриване трупа на убития) и прикриване на престъпния характер на деянието (убийството да изглежда като самоубийство или нещастен случай). Необходимо да се прави разлика между действия по прикриване на престъплението и действия по заличаване на следите от извършителя на престъплението. Възможно е да има

нието⁸ включва продължителност, хронология, интензивност, динамика и количество на действията на извършителя. В механизма на престъплението се включват действия, така и приведени чрез тях движения на предмети, съоръжения, машини. Макар и причинно свързани с човешки действия, дви-

връзка между тези действия, но тя не винаги съществува. Извършителят може да заличи следите си, но да не предприеме действия по прикриване на престъплението. В двата случая той се стреми да не бъде разкрит, но по различен начин. Когато прикрива факта на извършеното престъпление стремежът му е да не бъде образувано наказателно производство или ако се образува да бъде прекратено поради липса на данни за престъпление. А във втория случай целта е в процеса на разследването да се затрудни или изобщо да се игнорира обективната възможност за неговото разкриване. Изводът е, че начинът на извършване на престъплението трябва да се разглежда само в буквален смисъл, а именно – как е извършено общественоопасното деяние, което в НК е обявено за противоправно и наказуемо.

⁸ В криминалистиката няма единно схващане за категорията „механизъм на престъпление“. В руската криминалистика най-популярно е схващането на Р. С. Белкин, който включва в механизма на престъплението: субекта на престъплението; отношение на субекта на престъплението към своите действия, техните последици и съучастниците; предметът на престъпното посегателство; начинът на извършване на престъпление; престъпният резултат; мястото, времето и други обстоятелства, отнасящи се към обстановката на престъплението; обстоятелствата, способстващи или пречатващи извършването на престъплението; поведението и действията на лица, оказали се случайни участници (активни или пасивни) на събитието; връзки и отношения между действията (начина на престъпление) и престъпния резултат, между участниците в събитието, между действията и обстановката, субекта на престъплението и предмета на посегателството. *Белкин, Р. С.* Обща теория советской криминалистики. Издание на Саратовския университет, 1986, с. 57. Към същата позиция се придържа и в следващите си научни трудове. Вж. Вж. *Белкин, Р.С.* Курс криминалистики. М.2001, с. 68. Р. С. Белкин се придържа към същата позиция и в следващите си научни трудове. Вж. *Белкин, Р. С.* Курс криминалистики. М., 2001, с. 68. Това схващане се поддържа и от български криминалисти. Вж. *Михайлов, Г.* Криминалистика, С., 1998, с. 5; *Боев, Ив.* Криминалистика, Албатрос, 2001, с. 15. Всички тези факти са свързани с престъплението, но не би следвало да се включват в съдържанието на категорията „механизъм на престъпление“. Този термин трябва да се основава на наказателноправната концепция за престъплението. Необходимо е да се вмества в съдържанието на деянието, което е един от елементите на престъплението, съгласно чл. 9, ал. 1 НК. А деянието е съзнателен, волеви поведенчески акт, който се извършва под контрола на съзнанието на извършителя на престъплението. Деянието се извършва на определено място и време от конкретно лице и т.н. Най-общо казано, механизмът на престъплението е *процестът на неговото извършване*. Именно, защото механизмът на престъплението е процес, в неговото съдържание не могат да бъдат включвани факти, които нямат поведенчески характер (време, място, средство за извършване на престъплението, извършител, предмет на престъпно посегателство и др.). От гледна точка на тези съображения намирам, че позицията на Р. С. Белкин относно механизма на престъплението не е коректна. От гледна точка на неговия механизъм, престъплението се разглежда като *процес* в рамките на деянието, а не от гледна точка на време, място, участници и т.н. Времето и мястото на извършване на престъплението, престъпният резултат, предметът на престъплението участниците макар и да са свързани с престъплението са нещо външно по отношение на деянието, поради което не могат да бъдат елемент от механизма на престъплението.

женията на машини, съоръжения и пр. имат относително самостоятелен характер.⁹

При анализа на механизма на престъплението, съставляващите го телодвижения могат да бъдат мислено „разчленени“ на отделни елементи. По този начин може да се изследва връзката между тях и общата им насоченост към дадена цел. В рамките на общата цел при извършване на умишлени престъпления извършителят може да си поставя различни по-конкретни цели (взломяване на преграда, неутрализиране на сигнално-охранителна техника, видеонаблюдение и т.н.), достигането на всяка от които е свързано с едни или други действия. Всяко действие се състои от отделни телодвижения. Детайлното им изследване (като на забавен кадър) в някои случаи може да бъде от съществено значение за разкриване на обективната истина по делото. Изясняването на механизма на престъплението може да има връзка с доказване на мотива на извършителя, формата на вината – умисъл или непредпазливост.¹⁰

4. Криминалистическият анализ на престъплението, както се посочи, се основава на закономерния процес на влиянието на личността на човека върху неговото поведение. Поведението на човека като система от целенасочени действия закономерно се влияе от неговите личностни качества, психическо състояние, знания, умения, мотив, ценностни ориентации, психически отклонения и пр. Обективните условия при които се извършва престъплението не „диктуват“ поведението на извършителя. В една или друга степен те могат да повлияят върху действията на извършителя, но това влияние винаги се пречупва през съзнанието му. Ето защо при една и съща ситуация са възможни различни варианти на пове-

⁹ Крайният момент на телодвижението при убийство с огнестрелно оръжие, например е натискане спусъка на оръжието. От този момент се задейства цялостен механизъм от движения: освободеното от натиснатия спусък „чукче“ удря ударника, неговото жило удря капсула на гилзата, от този удар капсула възпламенява барута в гилзата, налягането от възпламенения барут изтласква куршума от гилзата, който преминава през цевта и се насочва към целта. Тези процеси не са елемент от действията на извършителя, но са в причинна връзка с тях. В този смисъл използваните при престъплението средства се изследват в процеса на разследването не просто като материални обекти сами по себе си, а като приведени в движение чрез съответните действия на извършителя. В тези случаи действията на извършителя се разглеждат като опосредствено – чрез движението на средството. Когато за движението на средството се съди по причинения от него изменения в материалната среда, изследването на движението е в още по-висока степен на опосредственост – изучават се следите, въз основа на тях се получава информация за движението на средството, а от тук се добива представа за естеството на действията на извършителя.

¹⁰ Практиката познава случай на причинена смърт чрез удар с нож в гърба на пострадалия. Позицията на обвинението е, че се касае за умишлено убийство, а позицията на защитата е, за нещастен случай – при сборичкване подсъдимият и пострадалия са паднали на земята и в този момент ножът, който е държал подсъдимия се е забил в тялото на пострадалия. Противоречието между позициите на обвинението и защитата може да бъде преодоляно само чрез доказване механизма на престъплението. А това предполага установяване на редица важни за разкриване на обективната истина факти: процесът на падането на пострадалия и подсъдимия; взаимното положение на телата им, положението на ръката на подсъдимия, с която е държал ножа, ъгълът на прободането с ножа и т.н.

дение у различните лица. Доколкото личностните качества на извършителя оказват влияние върху поведението (действията) му, съществува реална възможност чрез анализ на действията му да се получи ценна за разкриване на престъплението информация. Колкото по-силно е това влияние, толкова по-голямо е информационното значение на криминалистическия поведенчески анализ на престъплението. Изключително много престъпления са разкрити у нас и в чужбина чрез криминалистически поведенчески анализ на техните извършители. Този анализ е в основата на профилирането на неизвестни извършители на престъпления.¹¹ Във всеки конкретен случай обективната възможност за получаване на информация за извършителя на престъплението чрез неговите действия е различна. Но това не поставя под съмнение принципното положение за разглеждане на престъплението като източник на информация за неговия извършител.¹²

Процесът на отражението на личностните качества на извършителя, знания, умения, мотив и пр. върху неговите действия, както и на отражението на тези действия в материалната среда и човешкото съзнание схематично може да се изрази по следния начин: а) отражение на личностни качества, знания и умения на извършителя в неговите действия; б) отражение на тези действия в следите (материални и идеални); в) откриване на следите от извършителя; г) изследване на всяка следа поотделно от гледна точка на механизма на нейното образуване с цел получаване на информация за естеството на конкретното следообразуващо действие или процес; д) мислено „сглобяване“ на получената информация за действията, причинили отделните следи в единен поведенчески процес на извършване на престъплението; е) анализ на цялостното поведение на извършителя на престъплението.

Както се отбелязва, от криминалистическа гледна точка интерес представлява цялостния комплекс от действия на извършителя, а не само съставомерните. В някои случаи несъставомерните действия, които са в непосредствена връзка с престъплението се оказват ценен източник на информация за разкриване на извършителя, доколкото отразяват негови личностни качества, ценностни ориентации, мотивационен процес и пр. Обикновено т.нар. „поведенчески почерк“ на извършителя на престъплението се отнася към несъставомерните действия. Под поведенчески „почерк“ се има предвид *специфични действия*, които не са пряко

¹¹ Един от изтъкнатите специалисти по профилиране на неизвестни извършители на престъпления от ФБР – Д. Дъглас посочва, че така, както за художника се съди по неговите картини, по същия начин е възможно да се добие представа за извършителя посредством неговите действия. Вж. Дъглас, Д. Ловец на мозъци. Лик, 1998, с. 27.

¹² Не е приемливо становището на В. А. Матвеев и П. Г. Великородни, че начинът на извършване на престъплението характеризира „личността на престъпника и *всичките му биопсихофизически и социални качества* (к. м. – Й. К.)“. Матвеев, В. А., П. Г. Великородный. К вопросу о методике исследования способ совершения преступлений. В Кн. Вопросы совершенствования криминалистической методики. Волгоград, 1981, с. 47. Не е реалистично да се получи такава пълна информация за извършителя, както считат двамата автори. Но от друга страна действията му винаги могат да се разглеждат като източник на информация, която във всеки конкретен случай в една или друга степен може да има значение за неговото разкриване.

насочени към извършване на престъплението, но ярко характеризират индивидуалността на извършителя.¹³

От гледна точка на разкриване на неизвестни извършители на престъпления значимостта на информацията за начина на действията им е в обратна зависимост от степента на тяхната разпространеност. По този повод един от доайените на психологичното профилиране във ФБР – Джон Дъглас пише: „Също като Шерлок Холмс бях разбрал, че колкото по-обикновено и рутинно е престъплението, толкова по-малко поведенчески улики ще имам на разположение. Не можех да помогна с улични случаи. Те бяха твърде чести, поведението на извършителите безлично и поради това броят на евентуалните заподозрени – огромен“¹⁴

Всички действия на извършителя (начин на извършване на престъпление, механизъм на престъпление, поведенчески почерк) могат да бъдат обединени с един термин, той би следвало да е „начин на действие на извършителя“. Това впрочем е и смисълът на популярното в криминалистиката понятие „modus operandi“.

5. Престъплението е причина за настъпване на различни изменения (резултати), които се изследват в различен аспект от науката за наказателното право и криминалистиката. Като изхождат от общата позиция, че деянието оказва въздействие върху обкръжаващата среда, причинявайки едни или други изменения, двете науки диференцират интереса си само към тази част от измененията (последствията), която има връзка с техния предмет. Сама по себе си тази причинна връзка няма нито наказателноправен, нито криминалистически характер. Ив. Ненов основателно посочва, че „... проблемът за причинната връзка между деянието и престъпния резултат съвсем не е нещо специфично юридическо; интересува ни деянието като обективен факт, поставил или насочил при определени условия действието на определени природни сили, които съобразно със закономерностите, при които протичат, са довели до определени обективни изменения в действителността, представляващи отрицателно засягане на обществените отношения“.¹⁵

Докато в науката за наказателното право престъпленията се диференцират на резултатни и на формално извършване, т.е. без причиняване на престъпен резултат, от криминалистическа гледна точка всички престъпления са „резултатни“, защото причиняват следи. От тази гледна точка може да се направи разграничение между категориите „престъпен резултат“ и „резултат от престъплението“. Пред-

¹³ Например, при разследването на кражба в детска градина по време на огледа на местопроизшествие е установено, че извършителят е проявил интерес към една кукла, която била поставена от него върху маса. Позата на куклата и следите и наподобяващи на семенна течност върху нея недвусмислено свидетелствали, че тя е възприета от извършителя като сексуален обект. Този факт се оказва от съществено значение за разкриване извършителя на кражбата. От този пример се вижда, че между деянието по извършване на кражбата и сексуалните действия върху детската кукла няма нищо общо. Действията по отношения на куклата не се включват в начина на извършване на престъпление. Няма и наказателноправно значение, но от криминалистическа гледна точка се оказват ценен източник на информация за извършителя на кражбата, защо ярко отразяват неговия психологичен облик.

¹⁴ Дъглас, Д. Ловец на мозъци. С., 1998, с. 188.

¹⁵ Ненов, Ив. Наказателно право. С., 1992, с. 27.

мет на криминалистическо познание е резултатът от престъплението под формата на следи, които са основен източник на информация за неговото разкриване.¹⁶

Общественоопасните последици като престъпен резултат са обективни, реални изменения в действителността. Изследва се от гледна точка обществената опасност на престъплението и решаването на въпроса за наказателната отговорност на дееца.¹⁷ Общественоопасните последици в наказателноправен смисъл могат да бъдат от най-различно естество. Според Ив. Ненов това са: „... изменения в субстанцията, структурата или положението на вещи; нарушения в протичане на обществени процеси; нарушаване на права; накърняване на морални и обществени ценности (чест, полова неприкосновеност), на такива с исторически, художествен и научен характер и т.н.“¹⁸

Наказателноправен интерес представляват не само настъпилите, но и възможните последици в резултат на деянието. Както посочва Т. В. Церетели: „... всяко престъпление има последици, което се заключава в определено изменение на обективния външен свят, при това изменението може да се изразява или във фактическо причиняване на вредното последици, или в създаване на възможности за него, т.е. в създаване на условия за фактическото настъпване на вреда“.¹⁹ От криминалистическа гледна точка интерес представляват само реално настъпилите последици от престъплението и то не всички, а онези, които са източник на информация за престъплението и неговото разкриване. Това са следите от престъплението, които са предмет на криминалистическата наука.

Причинно-следственият процес между престъплението и неговия резултат се изследва по различен начин от наказателноправна и криминалистическа гледна точка. Наказателноправното изследване винаги е от деянието като причина за следствието (престъпния резултат). Познавателният процес относно причинно-следствената връзка в криминалистически аспект е в обратната посока – от следствието (следите) към причината (деянието).

6. Системното извършване на престъпления от едно и също лице представлява интерес както за науката за наказателното право, така и за криминалистиката. Значението на това изследване от наказателноправен аспект е с оглед наказателната отговорност на дееца, а в криминалистически – за разкриване на престъплението. Системното извършване на престъпления има наказателноправно значение в посочените в НК случаи. Има и криминалистическо значение. В криминалистически аспект системното извършване на престъпления се определя като „сериен престъпление“. „Сериеността“ се определя от връзката между отделните престъпления и техния извършител. Когато се установи такава връзка или дори се предполага за нея, това е предпоставка за по-висок коефициент на полезно действие при разследването, отколкото ако всяко престъпление се раз-

¹⁶ Относно криминалистическата теория за следите вж. по-подробно Кунчев, Й. Курс по криминалистика. Методология на криминалистическото познание. Том втори. Сиела, 2021, с. 19 – 203.

¹⁷ Вж. Доланчиев, Н. Наказателно право. С., БАН 1994, с. 174 – 197.

¹⁸ Ненов, Ив. Наказателно право на Република България. Обща част. Книга втора. С., 1992, с. 17.

¹⁹ Церетели, Т. В. Причинната връзка в наказателното право. М., 1963, с. 56.

следва самостоятелно, независимо от разследването на другите серийни престъпления. Всички доказателства, които са събрани при разследването на отделните престъпления, попадащи в системата на серийността в крайна сметка се отнасят до едно и също лице или лица. Когато бъдат анализирани и използвани в тяхната взаимна връзка, това увеличава вероятността от разкриване на съответните престъпления. Правилността на този подход е доказана в следствената и оперативно-издирвателната дейност.

Практическият опит показва, че сравнителният анализ на престъпления от един и същ вид от гледна точка на начина на действие на извършителя в редица случаи води до успех в дейността по неговото разкриване. При такъв анализ изпъква важното значение на категориите „сходство“ и „повторяемост“ в начина на действие на извършителя на престъплението. Установяването на сходство в начините за извършване на две или повече престъпления може да бъде основание за извод или изграждане на версия, че извършител на такива престъпления е едно и също лице. В практиката се срещат случаи не само на сходство, но и на повторяемост, т.е. на абсолютно съвпадение в начина на извършване на престъпления от един и същ вид. Строгото съблюдаване на една и съща последователност²⁰ в действията на извършителя също е признак на повторяемост.

Установяването на повторяемост в действията на извършителя е от особено значение за разкриването на т.нар. „серийни“ престъпления – когато две или повече престъпления от един и същ вид са извършени от едно и също лице през непродължителен период от време.²¹ Терминът „серийно престъпление“, респ. отделните видове (серийни убийства, кражби и т.н.), както и понятията „сериен убиец“ и пр. са се наложили в практиката и се използват в съдебната психология и криминалистиката. Този термин има известно сходство с наказателноправните категории „продължавано престъпление“ и „повторяемост“, но не се припокрива напълно с тях. Основното криминалистическо значение на серийните престъпления е, че те са извършени от едно и също лице (едни и същи лица) и че всяка информация, която е получена за извършителя при разследване на отделните престъпления може да бъде използвана за разкриването на всички престъпления, които са в системата на дадената „серийност“. От криминалистическа гледна точка е без значение дали повторяемостта се проявява в съставомерни или несъставомерни действия.

Данните за серийно престъпление имат значение за разкриване на престъплението при две ситуации. Първата е при разследване на престъпления с неизвестен извършител. Когато се установи повторяемост в действията на извършителя при две или повече от тези престъпления, това е основание за изграждане на версия, че техния извършител е едно и също лице. Ако тези престъпления

²⁰ Извършителят на серия убийства на жени Г.Д. е пристъпвал към тяхното умъртвяване винаги в един и същ момент: след изнасилването им е подавал туба с вода да се измият, след което е пристъпвал към тяхното удушаване. Този факт не е отчитан при разкриването на престъпленията главно поради обективни причини, но безусловно той е елемент от механизма на престъплението.

²¹ От тази гледна точка криминалистическата категория „серийно престъпление“ има сходни черти с наказателноправната категория „продължавано престъпление“ – чл. 26 НК.

се разследват от различни разследващи органи, заедно с оперативноразследвателните органи биха могли да обединят усилията за разкриване на извършителя (извършителите). От друга страна, събраната при разследването информация за неизвестния извършител на съответните престъпления може да се обобщи и по този начин да се конкретизира насоката на неговото издирване. Втората ситуация е, когато извършителят на дадено престъпление е разкрит, но се установява, че между действията му при извършване на разкритото престъпление и действията по извършване на други неразкрити престъпления има голямо сходство до степен на повтораемост. Логично е в такава ситуация да се изгради версия, че съответното лице е извършител и на другите неразкрити престъпления, извършени по същия начин, както разкритото.

7. Наказателноправното значение на информацията за *времето на извършване на престъплението* се проявява в различни аспекти: а) за приложение на закона, който е бил в сила по време на извършване на престъплението, освен ако не е налице хипотезата на чл. 2, ал. 2 НК; б) за установяване дали към момента на извършване на престъплението деецът е навършил предвидената в НК възраст за носене на наказателна отговорност (чл. 31, ал. 1 и 2 НК), дали тогава деецът е действал в състояние на вменяемост или невменяемост (чл. 33, ал. 1 НК); в) при изясняване на причинната връзка между деянието и престъпния резултат (причината винаги предхожда следствието); г) при решаване на въпроса за давността с оглед погасяване на наказателното преследване (чл. 80 НК); д) за квалификация на деянието, ако е извършено по време на посочените в Особената част на НК събития – пожар, наводнение, корабокрушение, катастрофа, война или друго обществено бедствие (чл. 195, ал. 1, т. 1 НК), и др.

От криминалистическа гледна точка информацията за времето на извършване на престъплението има значение за: а) доказване факта на извършеното престъпление; б) установяване на лица, които по време на разследването събитие са били на мястото на неговото настъпване с оглед привличането им за свидетели; в) установяване на алиби на предполагаеми извършители; г) вземане на решение за извършване на неотложни действия по разследването; д) при провеждане на следствен експеримент (доколкото данните за часа на извършване на престъплението имат значение при провеждане на опитите).

8. От наказателноправна гледна точка решаването на въпроса за *субективната страна на престъплението* (вина, подбуди, цел) има ключово значение за наказателноправната квалификация на престъплението и наказателната отговорност на дееца. В криминалистически аспект има значение за разкриването на извършителя.

Действията на извършителя на престъплението са подчинени на неговата цел. Основната цел е постигането на резултата, който преследва чрез престъплението (причиняване на смърт, телесно увреждане, облага и т.н.). Но в стремежа към постигане на тази цел извършителят си поставя и по-конкретни цели (преодоляване на прегради, неутрализиране на сигнално-охранителни системи, и т.н.), които най-общо казано са свързани със създаване на необходимите условия за постигане на основната цел. Ако за извършването на такива действия са необходими знания и умения, тогава факта на тяхното извършване е източник на инфор-

мация за съответните знания и умения. Чрез действията си извършителят може да обективизира някои личностни особености (жестокост, психически отклонения, интелектуално ниво и пр.). Колкото по-детайлно се установят действията на извършителя, толкова по-големи са възможностите чрез анализът им да се получи информация за неговата личност.

Умишленото престъпление само по себе си не е цел на извършителя, а начин за постигане на определена цел – материална облага, полово удовлетворение, отмъщение и пр. Действията по извършване на умишлени престъпления могат да бъдат източник на информация за техния мотив. При всеки вид престъпление информационното значение на мотива за извършването му може да бъде различно. Мотивът на някои видове престъпления (кражби, грабежи, изнасилвания и др.) се презумира с факта на тяхното извършване. При такива престъпления информацията за мотива не е от особено голямо значение за разкриване на престъплението, защото извършителите им по принцип имат един и същ мотив. Съвършено различно е положението при убийствата.²²

От съществено значение е да се установи не само какво е извършено, но и защо е извършено съответното действие. Ето защо при разследването на престъпления с неизвестен извършител се прилага „формулата“: Какво + Защо = Кой. Нейното прилагане позволява да се изгради профил на неизвестния извършител чрез който се осъществява по-нататъшния познавателен процес на диференциация, т.е. стесняване на кръгът от лице сред които е възможно да е извършителя на престъплението. Възможен е и обратният познавателен процес: чрез придобитата информация за личността на извършителя да се прогнозира следкриминалното му поведение. Прогнози от такова естество също могат да имат значение за разкриване на извършителя на престъплението.

Мотивът за извършването на престъплението дава отговор на общия въпрос – защо е извършено. Но в процеса на извършване на престъплението е възможно да се формират по-конкретни цели, подчинени на мотива. Тези цели се установяват чрез анализ на конкретни действия – начин на проникване в помещението, където е извършено престъплението, вземане на мерки за неутрализация на рискови фактори, заличаване на следи, инсценировка и пр. Ето защо от криминалистическа гледна точка интерес представлява въпроса защо е извършено всяко действие, свързано с престъплението е не само защо е извършено престъплението.

9. Престъплението е обект не само на *наказателноправна, но и на криминалистическа характеристика*.²³ Предметът на криминалистическата харак-

²² Мотивите за извършване на този вид престъпления са изключително разнообразни. Могат да се диференцират на типични (отмъщение, корист, ревност, хулигански подбуди) и нетипични, т.е. по-рядко срещани. Спектърът на нетипичните мотиви за извършване на убийства е изключително широк. Понякога дори не могат да бъдат обяснени от гледна точка на „здравата логика“. Ето защо установяването на мотива за извършване на убийства има важно значение за разкриване на този вид престъпления. Информацията за мотива за извършване на престъплението има значение за диференциацията, т.е. стесняване кръга на лицата, сред които е възможно да е извършителят на престъплението.

²³ За развитието на теорията за криминалистическата характеристика на престъплението вж. по-подробно *Кунчев, Й.* Курс по криминалистика. Методология на криминалистическото познание. Том 2, Сиела.

теристика на престъплението е типичното относно даден вид престъпление. В криминалистиката се приема, че типичното, което е известно за даден вид престъпление, е най-вероятно при разследване на конкретното престъпление от даден вид. Криминалистическата характеристика е предназначена за разследването. Данните, които се съдържат в криминалистическата характеристика, могат да се използват за изграждане на версии при разследване на престъпления с неизвестен извършител.

10. Пострадалото от престъпление лице е обект на наказателноправен и криминалистически анализ, но от различна гледна точка. Наказателноправно значение има неговата възраст, връзка с извършителя в посочените в НК случаи (чл. 131, ал. 1, т. 3 НК; чл. 152, ал. 2, т. 2 НК; чл. 161 НК, и др.).²⁴ Наказателноправният интерес към пострадалия се определя преди всичко с оглед решаване на въпроса за квалификацията на деянието, респ. определяне степента на обществената му опасност и решаването на въпроса за отговорността на дееца. В криминалистически научен и практически аспект пострадалото лице се изследва като източник на информация (непосредствен или косвен) за разкриване на престъплението. Предмет на криминалистическия виктимологичен анализ е: а) личността на пострадалия; б) идентификация на пострадалия; в) поведението на пострадалия в предкриминалния период; г) отношението на пострадалия с други лица и др. Тези проучвания много често са важен ориентир при разкриване на убийства и други престъпления срещу личността. Колкото по-задълбочено се проучи личността на пострадалото лице, толкова по-голяма е вероятността да се изградят правилни версии за връзката му с неизвестния извършител на престъплението.²⁵

Криминалистическият поведенчески анализ, както и криминалистическото познание изобщо включва система от методи за установяване на свързани с престъплението факти. Този познавателен процес е насочен към разкриване на обективната истина относно престъплението и свързаните с него обстоятелства. Разкриването на обективната истина не е самоцел. Този процес е подчинен на прилагането на наказателното право, т.е. извършителят на престъплението да получи справедливо наказание. Възможно е да не се налага прилагане на наказателното право, ако в процеса на разследването се установи, че извършеното не е престъпление. Но и в тези случаи е необходимо този факт да бъде установен по безспорен начин. И в единия, и в другия случай се прилагат криминалистически методи. Всичко това налага основният извод, че наказателноправното и криминалистическото познание имат обща цел – наказателно преследване на извършителя на престъплението, но по своята същност имат принципно различен характер. Ефективното наказателно производство предполага високо ниво на компетентност в областта на двете науки и строго спазване на наказателнопроцесуалните принципи и правила.

²⁴ Вж. по-подробно *Стойнов, А.* Жертвата на престъплението. С., 1993, с. 42 – 89.

²⁵ Вж. по-подробно *Кунчев, Й.* Пос. съч., с. 257 – 281.

ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО КАТО ОБЕКТ НА КРИМИНАЛИСТИЧЕСКО И НАКАЗАТЕЛНОПРАВНО ПОЗНАНИЕ: ОБЩА ЦЕЛ И ПРИНЦИПНИ РАЗЛИЧИЯ

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Наказателноправното и криминалистическото познание имат общ обект – престъплението, но различен предмет. В наказателноправен аспект престъплението се изследва от гледна точка на чл. 9, ал. 1 НК, а в криминалистически – като източник на информация за неговото разкриване. Двете науки изследват причинната връзка между престъплението и неговия резултат, но от различна гледна точка. Наказателноправното познание е фокусирано върху престъпния резултат като общественоопасна последица, а криминалистическото върху друг негов резултат – следите от престъплението. Криминалистиката подпомага практиката за разкриване на извършителя и доказване на участието му в престъплението, а наказателноправната наука – за решаване на въпроса относно неговата вина и наказателна отговорност.

Ключови думи: Престъпление, начин на извършване на престъпление, механизъм на престъпление, поведенчески анализ, причинна връзка, наказателно право, криминалистика

CRIME AS AN OBJECT OF CRIMINAL LAW AND FORENSIC KNOWLEDGE

Prof. Yonko Kunchev, DSc
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“

Summary: Criminal law and forensic knowledge have a common object – the crime, but a different subject. In the criminal law aspect, the crime is examined from the point of view of the Criminal Code, and in forensics – as a source of information for its disclosure. The two sciences examine the causal relationship between the crime and its outcome, but from different perspectives. Criminal knowledge is focused on the criminal result as a socially dangerous consequence, and forensic knowledge on another of its results – the traces of the crime. Forensic Science supports the practice of uncovering the perpetrator and proving his participation in the crime, and criminal law science – to resolve the issue of his guilt and criminal liability.

Keywords: Crime, Manner of Crime, Mechanism of Crime, Behavioral Analysis, Causation, Criminal, Law, Forensic Science.

ПРОТИВОРЕЧИВАТА ПРАКТИКА ОТНОСНО ПРОТОКОЛИТЕ ЗА ДОБРОВОЛНО ПРЕДАВАНЕ КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО КЪМ НАКАЗАТЕЛНОПРОЦЕСУАЛНОТО ДОКАЗАТЕЛСТВЕНО ПРАВО

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
ВСУ „Черноризец Храбър“

В много наказателни дела се съдържат протоколи за доброволно предаване на предмети и други обекти, имащи значение за делото. В редица случаи получените от органите на досъдебното производство обекти по този начин на общо основание се приемат като доказателства. В Решение № 454/8.11.2010 г. ВКС, например се посочва: „... водещият разследването в условията на чл. 108 от НПК е възложил да се извършат действия по делегация от разследващ полицай. Имено с оглед на това разследващият полицай е приел в с. С. вещите, предадени му от подсъдимия Р.А на основание чл. 108, чл. 109 и чл. 159 НПК. Тоест, съставеният протокол за доброволно предаване документираща прилагането на веществени доказателства към делото, което може да стане по този начин и те са приобщени към същото...“. Аналогично е и Решение на СГС от 31.12.2018 г. на н.о., 10-ти въззивен състав, в което се посочва: „Въззивният съд кредитира изцяло протокола за доброволно предаване, с който визираните веществени доказателства законосъобразно са приобщени към материалите по делото“. В Решение № 50/1.03.2016 г. на ВКС, II н.о. е посочено: „Прокуратурата от своя страна яростно отстоява тезата за допустимост на протокола за доброволно предаване като *писмено доказателствено средство без значение, че е изготвен преди образуване на досъдебното производство* (к.м. Й. К.)...“. Има случаи, при които протоколът за доброволно предаване да се приема за писмено доказателство.¹

Протоколи за доброволно предаване се съставят най-често, когато граждани или длъжностни лице предават предмети, документи и други обекти след като са им поискани от органи на досъдебното производство. Типичните ситуации при които се съставят протоколи за доброволно предаване са следните:

а) полицейски служители извършват обиск по чл. 80 ЗМВР, изземват оръжие, наркотични вещества и други забранени от закона предмети и вещества. Иззетите по този начин обекти се предават на разследващ орган с протокол за доброволно предаване или прямо-предавателен протокол;

¹ Вж. Решение № 93/27.02.2012 по н.д. № 99/2012 на ВКС, I н.о.; Решение № 6 на Ямболският окръжен съд от 29.01.2019 г. и др.

б) обвиняемият предава предмет, документ или друг обект от значение за делото след като е поискан от орган на досъдебното производство. Предаването на вещта се отразява в протокол за доброволно предаване;

в) непосредствено преди претърсване или изземване разследващият орган поисква да му бъдат предадени предмет, документ или друг обект от значение за делото. Ако лицето, в чието помещение предстои претърсване предаде предмета, се съставя протокол за доброволно предаване.

В тези случаи не се отчита фактът, че в момента на поискването на съответната вещ от орган на досъдебно производство или съд възниква произтичащото от чл. 159, ал. 1 НПК *задължение* за нейното предаване. Съгласно тази разпоредба по искане на съда или на органите на досъдебното производство всички учреждения, юридически лица, длъжностни лица и граждани *са длъжни да запазят и предадат* намиращите се у тях предмети, книжа, компютърни информационни данни и други данни, които могат да имат значение за делото. Когато при хипотезата на чл. 159, ал. 1 НПК граждани или длъжностни лица предадат съответните обекти се касае за *доброволно изпълнение на задължение, което не е равнозначно на доброволно предаване*. Такова разграничение невинаги се прави в практиката. В посоченото решение № 454/8.11.2010 г. на ВКС се отбелязва, че предметите са предадени на основание чл. 159 НПК, т.е. след поискване, а от друга страна не отчита, че те са предадени по силата на произтичащото от тази разпоредба задължение за предаване.

Доброволното предаване и доброволното изпълнение на задължение за предаване, съгласно чл. 159, ал. 1 НПК са свършено различни действия от процесуална гледна точка. Доброволно предаване в класическия случай е налице, когато граждани или длъжностни лица *по своя инициатива* предадат вещ на орган на досъдебно производство или съд вещ от значение за делото. Възможно е при тези ситуации съответният орган да не е знаел или предполагал за съществуването на предадената вещ (изобщо или, че се намира у съответното лице). Поради това тя изключва възможност за прилагане на чл. 159, ал. 1 НПК. Чрез протокола в тези случаи се отразява факта на доброволността при предаването на вещта, който в някои случаи е от значение за делото (особено, когато тя е предадена от обвиняемия).

В случаите, когато съответният обект (предмет, документ и др.) е поискан от орган на досъдебно производство или съд на основание чл. 159, ал. 1 НПК възниква задължение за неговото предаване. Когато след поискване даденият обект се предаде е налице *доброволно изпълнение на задължение*. При тези ситуации липсва инициатива от притежателя на съответния обект за неговото предаване. Инициативата е на съответния орган на досъдебното производство или съда. Ето защо вместо протокол за доброволно предаване, при тези хипотези следва да се състави протокол за изземване. А самото изземване като способ на доказване следва да се извърши в съответствие с регламентираните в НПК правила (чл. 161, чл. 162, чл. 163 и чл. 165 НПК). Пренебрегването на това принципно положение е грешна практика, която създава редица усложнения в доказателствената дейност, особено когато защита оспори легитимността на „доказателствата“, събрани чрез доброволно предаване.

Аргументите на магистратите, че при случаите на доброволно предаване е налице фактическа очевидност на факта на предаване на даден предмет не са издържани. Аналогични аргументи биха могли да се използват и при други случаи на „фактическа очевидност“, въпреки отклонението от процесуалния ред за събиране на доказателства (не са присъствали поемни лица и пр.). Дори и да няма възражение от страните по делото относно факта на доброволното предаване, това не е основание за приемане на получените по този начин обекти за доказателства, защото българският наказателен процес е строго формализиран. Установяването на факти (дори и очевидни) чрез пренебрегване на процесуалните правила за приобщаването им към доказателствения материал опорочава доказателственото им значение. Разпоредбата на чл. 13, ал. 2 НПК е категорична – обективната истина в наказателния процес се разкрива по реда и средствата, предвидени в кодекса. Доказателствата се събират чрез регламентирания в чл. 136, ал. 1 НПК способи на доказване. Доброволното предаване не е способ на доказване, защото не е посочен в тази разпоредба. Протоколът за неговото съставяне не може да се счита за писмено доказателствено средство, защото не се изготвя в съответствие с чл. 127, ал. 1 НПК.²

За доброволното предаване не е предвиден процесуален ред. То не се включва в съдържанието на нито един от способите на доказване. Отделен е въпросът, че съдилищата, които прилагат тази неиздържана от процесуална гледна точка практика се произнасят само за протокола за доброволното предаване, но не и за процесуалното качество на предадените обекти. И отново се получава същия омагьосан кръг, както при останалите случаи при които се търси самостоятелно място на протокола за доброволно предаване сред доказателствения материал по делото.

Доказателственият процес по българското наказателнопроцесуално право е строго формализиран. Ето защо „фактическата очевидност“ на получаването на даден обект чрез протокол за доброволно предаване не е достатъчно за приемането му като доказателство. Ноторно известно е, че доказателствата се събират чрез регламентирания в чл. 136, ал. 1 НПК способи на доказване. След тях не фигурира доброволното предаване. Някои съдилища отчитат този факт, но въпреки това приемат, че доказателства могат да се събират и чрез протокол за доброволно предаване. Приема се дори, че протоколът за доброволно предаване може да послужи като основание за образуване на досъдебно производство по чл. 212, ал. 2 НПК. По този начин на доброволното предаване се придава качеството на действие по разследването, въпреки че не е способ на доказване. Например в Реше-

² Съгласно чл. 127, ал. 1 НПК писмени доказателствени средства са протоколите за действията по разследване, съдебните следствени и други процесуални действия, протоколите за изготвяне на веществени доказателствени средства и други документи, включително докладите и приложенията към тях документи относно разследванията на Европейската служба за борба с измамите, ревизионните актове, с които са установени данъчни задължения и задължения за задължителни осигурителни вноски и приложенията към тях ревизионни актове, докладите по чл. 19 от Закона за държавната финансова инспекция от извършени финансови инспекции и одитните доклади по чл. 58 от Закона за сметната палата и приложенията към тях документи.

ние № 267/29.12.2016 г. по н.д. № 915/2016 г., Ш. н.о. на ВКС се посочва: „Следва да се отбележи, че доброволното предаване не е посочено изрично в чл. 136 от НПК като способ на доказване в наказателното производство, така, както разпита, огледа, претърсването, изземването и др. В практиката обаче не съществува спор, че то е един от възможните начини за приобщаване на веществени доказателства, като не е задължително то (приобщаването) да се осъществи единствено чрез извършване на претърсване и изземване. По начало няма пречка предметите, които са свързани с престъплението да могат да бъдат приложени по делото и да станат част от доказателствения материал и чрез предаване от лицата, които осъществяват над тях фактическа власт... Ето защо приобщаването на веществените доказателства посредством протоколите за доброволно предаване не представлява нарушение на процесуалните правила, нито пък заобикаляне на закона, както твърди защитата. Лишено от основание е и твърдението на касатора, че органите на полицията не е следвало да съставят протоколи за доброволно предаване, тъй като са имали ресурс и време да предприемат действия по обиск и изземване. Не е основателно възражението, че тези два документа (има се предвид протоколите за доброволно предаване – Й.К.) следва да се изключат от доказателствената съвкупност, тъй като били съставени преди да има образувано ДП с постановление на прокурор. Съгласно чл. 212, ал. 2 НПК, не се съставя постановление за образуване на ДП, а то се счита за образувано със съставянето на протокола за първото действие по разследване, ако незабавното им извършване е единствена възможност за събиране и запазване на доказателства“.³

Тази практика е в разрез с чл. 13, ал. 2 НПК, чл. 104 НПК, чл. 136, ал. 1 НПК и други норми в кодекса, които императивно регламентират процесът на доказването и разкриването на обективната истина в наказателното производство. Разминаването между процесуалния закон и посочената съдебна практика е очевидно. Въпреки това практиката по признаване на получени чрез доброволното предаване обекти се превръща в прецедентна. Твърде често съдилищата, които приемат получените чрез доброволно предаване обекти се позовават на аналогични решения на други съдилища, включително и на ВКС. Отклоненията от процесуалните норми при събирането на доказателствата, както и при разкриването на обективната истина изобщо не може да се основава на „съществуващата практика“.

Неприемливи са тезите на някои магистрати, че протоколът за доброволно предаване е писмено доказателство, защото не е приобщен по надлежния процесуален ред към доказателствения материал по делото. Подлежат на възражение и схващанията, че такъв протокол е писмено доказателствено средство, защото всеки вид доказателствено средство е продукт на процесуална дейност. А както се посочи, доброволното предаване не е процесуален институт. Още по-абсурдни са случаите, когато т.нар. „доброволно предаване“ е извършено преди образуване на досъдебното производство, но въпреки това предадените по този начин вещи и документи само на това основание са включени към доказателствения материал по делото.

³ Тази практика се възприема и от други съдилища – вж. Решение № 1 от 25.01.2019 г. на Районен съд Чирпан по АДН № 392/2018 г., и др.

Спорът за доказателственото значение на получените чрез доброволно предаване обекти обикновено се води между защитника и прокурора. Обикновено защитникът се противопоставя на обвинението, основаващо се на получени чрез доброволно предаване „доказателства“. Тенденцията по този въпрос е съдилищата да приемат позицията на обвинението, а не на защитата. Така се създава и друга неблагоприятна от процесуална гледна точка практика – вместо да се провеждат действия по разследването (претърсване, обиск, изземване) се предпочита „по-простия вариант“ – изготвяне на протокол за доброволно предаване на обектите, имащи значение за делото обекти. На пръв поглед от една страна процесът на „събиране на доказателства“ се опростява – предметите и другите обекти се получават, съставя се протокол за доброволно предаване, не е нужно разрешение или одобрение от съдия, присъствие на поемни лица и т.н. Но от друга страна възникват допълнителни усложнения, когато по отношение на получените чрез протокол за доброволно предаване обекти трябва да придобият процесуална легитимност като доказателства, ако на по-късен етап се прецени, че редът за тяхното събиране не е в съответствие с разпоредбите на НПК.

От фактическа гледна точка протоколът за доброволно предаване отразява едната страна на дейността – предаване на дадена вещ, документ или друг обект на съответния орган. Но другата страна на дейността е приемането на съответната вещ. Както при изземването, така и при приемането вещта (предмета, документа и т.н.) остава във владение на ръководно-решаващия орган. От момента на приемането той може да се разполага със съответната вещ според конкретната ситуация в наказателното производство. Тя би могла да бъде обект на оглед, експертиза, разпознаване, следствен експеримент. Но това не я превръща автоматично в доказателство, защото тя не притежава една посочените в чл. 104 НПК характеристики на доказателството – да е установено по реда на НПК.

Изложеното дотук показва, че се налага необходимост от процесуална регламентация на случаите, при които граждани и длъжностни лица *по своя инициатива*, предават на органи на досъдебно производство предмети, книжа и други обекти, имащи значение за разкриване на обективната истина в наказателния процес. При тези ситуации не е налице произтичащото от чл. 159 НПК задължение за предаване на имащи значение за делото обекти, защото органите на досъдебното производство и съда не правят искане за тяхното предаване. Това е класическия случай на доброволност при предаването на обекти от значение за делото. При тази хипотеза се получава ефекта на изземването от гледна точка на резултата – органите на досъдебното производство получават обект, имащ значение за делото. Съдебен контрол при тази ситуация не е необходим поради доброволното предаване на съответните обекти. В съответствие с тези съображения, считам, че посочената по-горе противоречива съдебна практика, както и трудностите, които възникват при различните ситуации на доброволно предаване биха могли в значителна степен да се преодолеят чрез регламентиране на нова алинея в чл. 161 НПК. Тази разпоредба би могла да има следното съдържание: „Когато предмети, документи, вещества, компютърни информационни системи и други имащи значение за делото обекти се предадат на орган на досъдебното производство по инициатива на граждани и длъжностни лица, не се иска разрешение по чл. 161, ал. 1 НПК.“

Съставя се протокол за приемане на съответните обекти в съответствие с чл. 129 НПК, а по отношение на предадените обекти се извършват действията по чл. 110 НПК и се провежда разпит на лицето, което ги е предало.⁴ Протоколът в тази хипотеза ще бъде аналог на протокол за изземване, а не на протокол за доброволно предаване, защото отразява дейността на разследващия орган или прокурора (приемането като вариант на изземване), а не на дейността по предаването му по инициатива на съответния гражданин или длъжностно лице.⁴ Разпитът на лицето, което по своя инициатива предава обект от значение за делото следва да бъде регламентиран, защото чрез него е възможно да се установят всички обстоятелства относно предадените обекти – по какъв начин са придобити от лицето, къде са били съхранявани, причините поради които се предават и т.н. По този начин разпитът на лицето, предало вещта ще бъде елемент от процесуалната форма от приемането на доброволно предадени предмети и други обекти от значение за делото. Аналогична е ситуацията и при разпознаването – разпитът на лицето, което ще участва в разпознаването е елемент от процесуалните правила за провеждането на това действие по разследването (чл. 170 НПК).

Друг вариант за решаване на проблема е свързаните с доброволното предаване действия да се регламентират като самостоятелен способ на доказване в чл. 136, ал. 1 НПК. Въпросът е какво да бъде неговото наименование. При всички способности на доказване се включват действия, които се извършват от субекти, имащи определени правомощия в съответствие с тяхното процесуално или друго качество – органи на досъдебно производство, съд, вещи лица, оперативноиздирвателни (разузнавателни) органи, прилагачи СРС. За разлика от тях, доброволното предаване е дейност на гражданин или длъжностно лице, което няма правомощия за събира и изследва факти, имащи значение за делото. Поради тази причина евентуалният нов способ на доказване не би следвало да се определя като „доброволно предаване“. В него трябва да се включи дейността на органа, който приема доброволно предадената вещ. Ето защо, ако се регламентира такъв способ на доказване в чл. 136, ал. 1 НПК той би следвало да се определи като „приемане на доброволно предадена вещ“. По този начин предадената вещ би могла при сравнително опростен процесуален механизъм да бъде приобщена към доказателствения материал по делото. Редът за приемането на доброволно предадена вещ би следвало да се регламентира в съответната разпоредба (основание, съдържание на протокол и пр.). Вместо присъствие на поемни лица, би било по-целесъобразно да се предвиди разпит на лицето, което доброволно е предало веща на органите на досъдебното производство или съда.

⁴ Съдебната практика е аналогична – когато страна по делото в хода на съдебното следствие представя предмет, документ или друг обект от значение за делото на съда по своя инициатива. В тези случаи съдът след като изслуша страните с определение може да приобщи предадения обект (документ, предмет) към доказателствения материал по делото.

ПРОТИВОРЕЧИВАТА ПРАКТИКА ОТНОСНО ПРОТОКОЛИТЕ ЗА ДОБРОВОЛНО ПРЕДАВАНЕ КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО КЪМ НАКАЗАТЕЛНОПРОЦЕСУАЛНОТО ДОКАЗАТЕЛСТВЕНО ПРАВО

Проф. д.ю.н. Йонко Кунчев
ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: В редица случаи чрез протоколи за доброволно предаване се приобщават вещи и документи към доказателствения материал по делото. Съдебната практика по този въпрос е противоречива. Някои съдилища и прокуратури на общо основание приемат като доказателство придобитите чрез протоколи за доброволно предаване обекти. Други пък не признават доказателственото значение на придобитите по този начин обекти. В статията се разглеждат аргументите на които се основават двете гледни точки като се предлага възможност за преодоляването на тази противоречива практика.

Ключови думи: *обективна истина, способности на доказване, доказателства, протоколи за доброволно предаване, претърсване и изземване.*

THE CONTRADICTIONARY PRACTICE ON PROTOCOLS FOR VOLUNTARY SURRENDER AS A CHALLENGE TO CRIMINAL PROCEDURAL EVIDENCE LAW

Prof. Yonko Kunchev, DSc
VFU “Chernorizets Hrabar”

Summary: In a number of cases, items and documents are added to the evidentiary material in the case through protocols for voluntary surrender. Case law on this issue is conflicting. Some courts and prosecutor’s offices generally accept objects acquired through voluntary surrender protocols as evidence. Some courts and prosecutor’s offices generally accept objects acquired through voluntary surrender protocols as evidence. Still others do not recognize the probative value of objects acquired in this way. The report examines the arguments on which the two points of view are based, offering a possibility to overcome this contradictory practice.

Keywords: *objective truth, methods of proof, evidence, protocols of voluntary surrender, search and seizure.*

НЯКОИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА СЪСТАВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАРУШЕНИЯ ПРИ УПРАЖНЯВАНЕ НА ЛОБИСТКА ДЕЙНОСТ

Адвокат Яни Янев

Вицепрезидент на ВСУ „Черноризец Храбър“

ВЪВЕДЕНИЕ

Вероятно, ще изглежда твърде натрапчиво и obsесивно предлагане за по-реден път, размисли по темата лобизъм, при условие, че видимо политическата ситуация в страната и важните неща, които са на вниманието на законодателния орган и изпълнителната власт, стоят твърде далече от необходимостта изобщо да се разисква тази тема, а още по малко да се мисли за законовото регламентиране на лобистката дейност. Няма да крия, че освен системният ми интерес към темата, конкретна провокация за обръщането отново към нея е едно заглавие: „**2324-та година – България обсъжда Закон за лобизма**“¹, което многозначително отразява оценката за безнадеждност в решаването на този въпрос на автора ѝ д-р Борислав Цеков, публикувана във вестник „Труд“ на 23.01.2023 г.

Независимо от очертаващата се дълбоко перспективна безнадеждност, предложената тема намирам, че попада в предметният обхват на обявената тематична насоченост на тазгодишната Лятна научна сесия на ЮФ на ВСУ – „Право: предизвикателства и решения“. Въпросът за законовото уреждане на лобистката дейност в България, вече в продължение на 25 години, не намира своето решение, което очевидно го поставя в категорията на предизвикателствата пред правото.

А за да има решения, трябва да има предложения !

Да! Оставянето, някъде в необозримото бъдеще на въпроса за правната регламентация на лобистката дейност, вероятно още дълго време ще бъде така, защото решенията, които могат да променят значително начина на правене на политика и то най-вече формирането и приемането на политическите решения, обективиращи се в животът ни чрез тяхното нормативно отражение, ще стоят на последния ред на дневния ред, тъй като много по-лесно е това да се прави на тъмно и неясно как, неясно по чия идея и в чий интерес и да продължава да бъде достояние на неясно кои, но във всички случаи малко на брой „посветени“, омая-

¹ <https://trud.bg/2324> от 23.01.2023 г.

ни от опиума на тайнствеността и подхранващи с илюзията за херметичността на политическото свещенодействие и усещане за „божественост“, накърненото им, вероятно, някога, някъде и без значение от кого и с какво, самочувствие.

Да! Когато се въведат правила, с които в значителна степен ще се осигури по високо ниво на прозрачност на политическия процес в пътната карта от раждането на политическите тези, в превръщането им в политически решения и последващото им претворяване в нормативни актове, когато предварително става ясно кой инициира и в чия полза конкретно нормативно решение, когато в този процес всяка идея и всяко действие има плът и кръв, свое лице и име, то тогава в общественият ни живот, място за това, на което станахме свидетели през последните седмици², няма да има или ако се случи ще е крайно рядко и крайно саможертвено за неговите вдъхновители.

Причината, за тази тайнственост и неяснота, какво изобщо се случва в нашия обществен и политически живот, защо и по каква причина се приемат едни или други нормативни решения е, че те са поле на явен и неявен лобизъм, нещо, което поради уникалната ни народопсихология, ние приемаме толкова естествено, че ако генетиците потърсят, вероятно ще намерят гена на ходатайството на рамото на някоя хромозома в ядрата на клетките ни.

Това донякъде обяснява и редицата неуспешни опити за законодателно уреждане на лобистките дейности.³ Разработени са седем законопроекта, от които нито един не е стигнал до пленарна зала. Видимо е, че част от българското общество намира за наложително приемането на правила за осъществяване на лобистките дейности, тяхното осветляване и използване в полза на гражданското общество, но очевидно е налице и значително противодействие, което се свързва с нелицеприятната страна на лобизма, намираща своята еманация в приятелски и роднински връзки, днес разрастващи се в мрежови структури (кръгове, обръчи и пр.)⁴ за защита на взаимни интереси и осъществяване на концентрирано въздействие върху центрове на публична власт или използването на „вуйчо владика“, на „свой/мой човек“ и пр. за ходатайстване. **Резултатът е получаване на индивидуално предимство в ползването на обществени блага, на лично осъществяване, а не по силата на обективни критерии, приети с общозначими правила**⁵. Другият важен резултат е, че явното лоби за регламентиране на лобистката

² За любителите на историята, които някога биха се обърнали към написаното тук, имам предвид събитията през април, май и юни на 2023г, пикиантно гарнирани с конфликтите около главния прокурор и агентата срещу него, дейността на ВСС и меко казано странното поведение на част от неговите членове, промените в Закона за съдебната власт, всички те протичащи на фона на тайнствени записи и политическа акробатика с привкус на цирково изкуство.

³ Законопроекти за регламентиране на лобистката дейност са внасяни в 38, 39, 40, 43 НС;

⁴ Райчев, А, К. Стойчев. Мрежите на прехода. Какво всъщност се случи в България след 1989 г.? С., Изток-Запад, 2008.

⁵ Янев, Я. „Защо е необходим Закон за лобизма“, Научни четения на тема „Социология на правото и съвременни насоки в развитието на правното познание“ по повод 150-годишнината на Българската академия на науките и юбилей на основоположника на съвременната Социология на правото в България – проф. д-р Стефка Наумова, изд. Институт за държавата и правото – БАН, издателство „SNOWMOD“, София 2020 г. стр. 706

дейност за сега губи, срещу скритото лоби на неговите противници. Или казано по просто **на Закона за лобизма му трябва силни лобисти!**

Това, в значителна степен определя и наложителността на усилието, чрез изследването на лобизма в неговият правен дискурс, да се разкрият позитивни му страни и възприемане като полезна за обществото дейност⁶, която поради своята обществена значимост следва да бъде законодателно уредена, като единствен път за ограничаване на възможностите за проявление на негативните черти на лобизма

В нашата страна, категоричен белег за трайното настаняване на лобизма в ежедневната практика на Народното събрание е прекратяването на дейността на Съвета по законодателство в 41 НС и лицемерния опит да бъде възстановен в 44 НС.⁷ Резултатът е изключителното нарастване на честотата на промените в отделните нормативни актове, от една страна, внасяща значителна нестабилност в правната среда в страната⁸, и от друга рязко влошаване качеството на нормативните актове, водещо до неграмотно, както в буквален и преносен, така и в граматически⁹ и юридически смисъл, законодателство. Не може да се похвали с особено високо качество нормотворческата работа и на изпълнителната власт.

И все пак, за да не изпадаме в заблуда, като си мислим, че нещо има значение, а то да не е точно така, реших да направя един експеримент. Като логическа предпоставка за експеримента приех, че честотата на употребата на един термин¹⁰ или понятие, макар и косвено ни подсказва за потенциалното значение в живота ни на скритото в тях смислово съдържание. Изхождайки от тази логическа предпоставка, реших да вляза в Google и да задам търсене на следните термини: лобист, лобизъм, политик, корупция и техните аналози на английски език съответно – lobbyist, lobbying, politician corruption.

Ето и резултатите на честотата с която откриваме съответните термини в публикувани материали на български, съответно на английски език:

Лобист – 60100 за 0,35 сек./ лобизъм и корупция – 60600 (0,28 сек)

Лобиране – 49 200 за 0,27 сек./ лобиране 58700-0,41 сек.

Политик – 17 000 000 за 0,37 сек./ лобизъм и политика 158 000 (0,27 сек)

Корупция – 1 560 000 за 0,38 сек.(лобизъм, политика и корупция – 20500 (0,43)

Lobbyist – 136 000 000 за 0,42 сек.

Lobbying – 138 000 000 за 0,47 сек.

⁶ Виж. ЕК: Мерки към Зелената книга, т. 2.1.1.

⁷ Герджиков, О.: „Съветът по законодателство да бъде закрит, съществуването му е безсмислено“ Източник: <https://news.lex.bg/>

⁸ Юридически барометър, бр. 20, „Законодателна дейност“, стр. 42 <https://legalbarometer.bg/>

⁹ Герджиков, О.: „Проектът за нова Конституция е неспособан и е обидно, че има граматически грешки“, <https://news.lex.bg/> 19.09.2020 г.; Местан Л.: „30 грешки в два законопроекта за българския език“, 2.05.2012 г. <https://www.vesti.bg>

¹⁰ Понятие и термин са синоними „В най-общо определение на понятието, *термин е дума или устойчиво словосъчетание, точно означаващи понятието за назовавания обект и характеризиращи се с пределен стремеж към еднозначност, с тясна научна (или техническа) специализация и с международно утвърдена употреба*“. (<https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtq/termin>)

Politician – 3 900 000 000 за 0,55 сек.

Corruption – 760 000 000 за 0,45 сек./Lobbying and Corruption 8 450 000 (41 сек)

Politician, lobbying and corruption – 7 (32 сек)

Макар и с известна критичност към прецизността на количественият метод, който използвам и безспорността на реалната съотносимост на извлечените данни реших да изследвам на базата на тези данни, съотношенията между тези термини. И ето какви резултати се получиха.

При сравняване честотата на употребата на политик/лобист се оказва, че в един на 282,86 случая когато се говори за политик се употребява и лобист. Но ако съпоставим Politician и Lobbyist това съотношение е един към 28,68 случая, или у нас в България много по рядко (приблизително 10 пъти) термините лобист и политик се свързват помежду си, отколкото в англоезичния свят.

Сравненията продължих като съпоставих употребата на корупция и лобист, както и корупция и политик.

Съотношението на употребата на корупция/лобист в България показва, че един на 25,96 от случаите на корупция, би могло да се свързват с дейността на лобисти, а при съотношението между корупция/политик това съотношение е 0,092.

В англоезичния свят съотношението corruption/lobbyist е 5,59, което показва че у нас свързването на дейността на лобистите с корупцията е почти 5 пъти по-малко отколкото в англоезичния свят, а съотношението corruption/Politician е 0,195 което е с малко повече от 2 пъти отколкото в България.

Известно съмнение предизвиква относително ниското използване на термина лобист на български в търсачката Google и реших да проверя как стоят нещата с популярните „ходатай“ и „ходатайствам“. Очакваното се оказа и логично, макар да съобразявам, че в повечето случаи ходатайствам се използва на по ниско-битово ниво, като акт на въздействие, отколкото лобирам, като способ за въздействие повече в сферата на приемане на политически и нормативни решения. В повечето случаи двата термина, единият от които чуждица, се възприемат като синоними.

Ходатай – 188000 за 0,30 сек. откриваме три пъти повече употреба от колкото за лобист;

Ходатайствам – 138 000 за 0,25 сек – употреба четири пъти повече отколкото за лобирам;

Ходатайство – 6 320 000 (0,31 сек.)

Ходатайство и корупция – 72 800 (0,35 сек)

Ходатайство и политика – 5 390 000 (0,36 сек.)

Ходатайство, политика и корупция – 37 800 (0,34 сек)

Тук разбира се настъпват различия при съпоставянията между политик/ходатай получаваме 90,43 което естествено се среща три пъти повече отколкото при политик/лобист, а при корупция/ходатай – 8,3. Съпоставени тези данни със съотношенията corruption/lobbyist е – 5,59 показват силно сближаване.

Част от изводите, които биха могли да се направят на базата на честотата на срещането на термините в мрежата на Google:

1. Обществената практика за застъпничество в полза на частен или групов интерес пред законодателен орган или орган на изпълнителна власт у нас е по популярна като ходатайстване и не толкова като лобиране.

2. В англоезичния свят 10 пъти по често отколкото в нашата страна се свързват понятията политик и лобист, докато при съпоставката на политик/ходатай тази разлика се свежда само до 4 пъти

3. В България свързването на дейността на политиците с корупция е два пъти по малко от същото съотношение в англоезичния свят.

4. В България свързването на лобистите с корупция е почти 5 пъти по-малко от същото съотношение в англоезичния свят, но при сравняване на ходатай с корупция, това съотношение се приближава силно до резултатите на употребата в англоезичния свят, или само 1,49 пъти по-малко.

Възприемането на тези резултати безкритично може да ни доведе и до напълно погрешният извод, че тъй като у нас лобистката дейност е нерегламентирана, то най-общо, свързването и с негативно явления като корупцията е на по-добро ниво отколкото в англоезичния свят, където в повечето случаи тази дейност намира различни форми на регламентиране. От друга страна тези резултати са важен показател за постигане на една от главните цели на законовата регламентация на лобистката дейност, а именно нейната откритост. Излиза така, че в англоезичния свят има едва ли не по лоши показатели във връзка с честотата на употребата на термините лобизъм и корупция, политик и корупция, отколкото у нас т.е. свързването на лобирането с корупция и лобирането с политика намира по-голям обществен резонанс отколкото у нас. Разбира се това има и своето логично обяснение. Данните за по високото ниво на употреба на термините свързани с лобистката дейност в англоезичният свят, се дължат на това, че тази дейност е прието да се извършват максимално открито, поради което и **за тях се говори открито и по често**. Докато в нашата страна ние свързваме лобизмът и ходатайството повече с тяхната обикновено задкулисна, подмолна и криминална страна, които **в повечето случаи остават скрити**.

Или обобщено казано в нашата страна свързването на лобистката дейност с разнообразните противозаконни действия предполагащи, и обуславящи корупция е очевидно, макар и недостатъчно видимо и обществено укоримо, което налага в много голяма степен, осмислянето на законовото регламентиране на лобистката дейност с намирането на подходяща санкционна защита на тази дейност при нарушаване на правилата на законното и осъществяване чрез административно наказателни и наказателно правни норми.

ГЛАВА ПЪРВА: НЕОБХОДИМОСТ ОТ ОБВЪРЗВАНЕ НА ЗАКОНОВОТО РЕГЛАМЕНТИРАНЕ НА ЛОБИСТКАТА ДЕЙНОСТ С ПАРАЛЕЛНОТО ОСМИСЛЯНЕ НА САНКЦИОННАТА ЗАЩИТА

Докато лобистката дейност не бъде законово регламентирана, по общата правна парадигма, че това което не е забранено е разрешено създава илюзията, че лобистът може да си позволява всичко!

Кои са най-известните лобистки практики?

Те изхождат от същината на лобистката дейност, която е дейност по мотивиране на лица, които еднолично или като представители на институции разполагащи с нормотворческа или изпълнителна власт, могат да приемат съответен норма-

тивен акт или да извършат действия в кръга на изпълнителните им правомощия, които да са в полза на определен интерес, най-често ограничен по своя позитивен ефект по отношение на кръг от лица, възложили лобистката дейност. Именно тук, в сферата на прокарване и защита чрез лобистка дейност, на ограничен частен интерес може да се търси и възможността за прескачане на нормалните способности за убеждаване и въздействие. Общоприети такива способности са организирането на публични дебати по темата, представяне на научна аргументация, възлагане на социологически проучвания, излагане на експертни мнения, разбира се и официални лични разговори с лицата имащи властта да въздействат върху смисъла и съдържанието на нормативните актове и пр., и пр. дейности, които по принцип би трябвало да приемаме като полезни за общество.¹¹ Но, за съжаление, наложеното в обществото мнение е, че лобизмът се свързва с използването на други способности и механизми на мотивиране, въздействащи върху или заплашващи с публично излагане на носителите на извечните човешки слабости, като сребролюбие, склонност към пороци – наркотици, алкохол, сексуални отклонения, склонност към охолан живот, несъответстващ на официалния статус на лицето, властови амбиции, колекционерски пристрастия, страх, заблуда, лекомислие и пр., и пр. Допълнителна възможност, която засилва това въздействие е, че то може да има мултиплициращ ефект, тъй като в неговите мрежи могат да попаднат не само главните действащи лица разполагащи с властта да приемат съответните решения, пред които се лобира, но и чрез въздействие върху кръг от хора, с които те са емоционално, делово, икономически обвързани или свързани, което се явява самостоятелен способ за натиск върху приемащите решенията.

На политическа сцена оръжията, с които се действа в такива случаи са освен познатите ни от древността съблазън и задкулисни игри така и корупция, осъвременена днес от обикновен подкуп до перфидната форма на търговия с влияние. Свързаните с въвеждането на изборност, на законодателната и изпълнителната власт, процедури се атакуват по лобистки подбуди с разнообразни способности за манипулация на вота, сред които съвременните способности, породени от бума в развитието на информационните и комуникационни технологии, успешно намериха своето приложение като манипулирането на общественото мнение, се прави чрез купени медии и социологически агенции, мрежи за генериране на фалшиви „новини“, „тролове“ и пр.

Един от най-ярките примери на корупция, предизвикана, чрез лобистко въздействие, в нашата история, макар и това понятие да не е било известно тогава, е поводът за първата война на Цар Симеон Велики с Византия от 894 г.¹² Тя избухва заради преместването на тържището на българските стоки от Константинопол в Солун и облагането им с мита. Това е станало по разпореждане на император Лъв VI философ под въздействие на любовницата му по това време, а по-късно и

¹¹ Когато говорим за лобистки практики, нямаме предвид стратегия и техники на лобирание, които са вътрешно лобистки дейности и отразяват подготовката на лобиста за осъществяване на лобисткото въздействие. В тази насока виж. Цакова И. „Лобистка дейност – същност, специфика, техники“ в сборник „Лобирание и лобистки практики“ изд. Институт за икономическа политика, Сф. 2007 г., стр. 18 – 22.

¹² Р. Рашев „Цар Симеон Военачалникът“. Славена, 2007 г.

негова съпруга Зоя Зауцина и нейният баща Стилиан Зауца. Те били мотивирани да осъществят това, квалифицирано съобразно днешните разбирания, лобистко въздействие, чрез огромен подкуп даден им от константинополски търговци, за да мотивират императора да издаде това разпореждане, което естествено е било изцяло в полза на тези търговци и във вреда на българските. Какъв е резултата от това, всички знаем! Предизвиканата от това действие война и военната победа на българите над Лъв VI и Византия е наказанието получено незабавно и категорично, като възмездие за това некоректно поведение, въпреки че и в този случай, както и в много други, точно виновниците, в лицето на средновековните лобисти – вероятен първообраз на днешните, не са наказани.

Но дали така ще се случва с лобистите упражняващи незаконни практики и техните адепти днес?

Разбира се, липсата на законова регламентация на лобистките дейности, което по своето естество би трябвало да попадне в сферата на административно правното регулиране, оставя празнота относно възможността за обвързване на разрешени лобистки дейности със съответни санкции за тяхното нарушаване. В кръга на шегата, някой би казал, че връзваме каруцата пред коня (разбира се и други с подобен смисъл народни мъдрости, като за рибата и тигана и т.н.), т.е. то няма още закон за регламентиране на лобистките дейности, а ние вече започваме да мислим за тяхното санкциониране. В процеса на изследване на възможността за регламентиране на лобистките дейности намирам, че и изследването на възможностите за гарантиране законосъобразното им упражняване, чрез съответна санкционна защита, следва да вървят заедно, тъй като ако няма механизъм, по който да се търси отговорност за съблюдаване на правилата, **тяхното спазване ще остане пожелателно, а законодателното усилие-напрасно**. Тук палитрата на възможните решения може да варира от разнообразни по вид и размер административни санкции и принудителни административни мерки, до криминализиране на отделни видове особено тежки административни нарушения, които не попадат в кръга на вече отдавна познатите ни престъпни състави.

Очевидно, налага се идеята, че незаконната лобистка дейност най-често се свързва с действия, които биха удовлетворили съставите на престъпления от общ характер като: умишлена безстопанственост (чл. 219, ал. 3); сключване на неизгодна сделка (чл. 220); стопански подкуп (чл. 224); общо престъпление по служба (чл. 282); отказ или забавяне да се издаде специално разрешение (чл. 282а); злоупотреба със служебно положение (чл. 283); допустителство към престъпление по служба (чл. 285); осуetyаване на наказателното преследване (чл. 288); пасивен подкуп в публичния сектор (чл. 301 – 303); активен подкуп в публичния сектор (чл. 304); търговия с влияние (чл. 304б); посредничество към подкуп (чл. 305а); провокация към подкуп (чл. 307). Като способ за незаконно въздействие могат да бъдат извършени действия, които да удовлетворят съставите и на други престъпления, като : отвлечане и противозаконно лишаване от свобода по чл. 142, ал. 2, т. 8 НК¹³, принуда по чл. 143 и сл. НК, и др. За тези престъпни деяния, изведени

¹³ **Чл. 142.** (Нов – ДВ, бр. 50 от 1995 г.) (1) (Изм. и доп. – ДВ, бр. 92 от 2002 г., доп. – ДВ, бр. 27 от 2009 г., изм. – ДВ, бр. 26 от 2010 г.) Който отвлече друго, се наказва с лишаване от свобода от три до десет години.

пред скоби и съдържащи в себе си потенциала да опорочат неопределен кръг от дейности, включително и лобистки такива, намирам, че не е необходимо да се създават **квалифицирани състави предвиждащи съответно специална цел, като „осъществяване на незаконно лобистко въздействие“ или специален умисъл, като напр. „по лобистки подбуди“**, но не изключвам възможността да се приеме за необходимо и създаване на такива.

Независимо от липсата на приета правна регламентация, в досега предлаганите законопроекти, предвиждащи регламентирането на лобистките дейности, са изведени редица значими параметри на тази дейност, които могат да я превърнат в полезна за обществото дейност. Защитата на тези параметри следва да бъде обхваната, както от административно наказателни така и от наказателно правни норми. Разнообразието на санкционните последици би следвало да е в зависимост от степента, до която е необходимо да се гарантира, че допускането на представители на интереси¹⁴, като лобисти, в нормотворческия процес не само ще остане в рамките на мярката за нормално функциониране на обществените отношения в сферата на инициативата за създаване, подготовката на нормативните актове и тяхното приемане, но и ще допринесе за повишаване на тяхната откритост и качество. Същевременно, естеството на тези санкционни последици, със самият факт на тяхното съществуване, би следвало да изпълнят своята превантивна функция, така че лицата упражняващи законно лобистка дейност, да не допускат тяхното нарушаване. Надявам се, не би трябвало да има спор, че **незаконното упражняване на лобистка дейност следва да бъде обявено за престъпление**. Тези санкционни последици следва да бъдат и реален страж пред засягането на общественият интерес, при нарушаване на законната лобистка дейност, когато и ако бъде регламентирана.

Предвид изключителната значимост на защитавания обществен интерес, а именно, част от правилата определящи механизмите за възникване на законодателна инициатива, разработване и приемане на нормативен акт или за приемане на управленски решения, като фундаментални за стабилността на демократичните общества, приели като основен принцип върховенството на закона, то и санкционните последици за нарушаването на този най-висш обществен интерес би следвало да бъде изведен на съответната висота, в кръга на вече утвърдените и защитавани най-висши обществени ценности.

(2) (Изм. – ДВ, бр. 26 от 2010 г.) Наказанието е лишаване от свобода от седем до петнадесет години, когато:

8. (нова – ДВ, бр. 62 от 1997 г., изм. – ДВ, бр. 92 от 2002 г.) деянието е извършено от лице, което действа по поръчение или в изпълнение на решение на организация или група по **чл. 321а** или организирана престъпна група;

Чл. 321а. (Нов – ДВ, бр. 62 от 1997 г.) (1) Който участва в ръководството на организация или група, която чрез използване сила или внушаване на страх сключва сделки или извлича облаги, се наказва с лишаване от свобода от три до осем години.

¹⁴ Представители на интереси е термин налагащ се в употреба, като синоним на лобисти, в европейското правно пространство (б.а.)

ГЛАВА ВТОРА: УСЛОВИЯ ЗА ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ЗАКОННА ЛОБИСТКА ДЕЙНОСТ

За да осмислим, по какъв начин да бъде защитен обществения интерес при осъществяване на лобистките дейности, чрез създаване на съответни норми съдържащи санкции, то трябва да посочим, какви би трябвало да бъдат предпоставките, условията и изискванията за законосъобразното осъществяване на лобистката дейност?

I. За да кажем какво е незаконно трябва да дадем определение на законната лобистка дейност:

Лобистка е дейността, осъществявана от физически и юридически лица – регистрирани като лобисти при условията, редът, формите и средствата регламентирани със закон, чрез оказване на въздействие върху орган разполагащ с нормотворческа (или административна власт), както и върху длъжностни лица от органа, във връзка с внасяне, обсъждане, приемане, изменение, допълнение или отмяна на нормативни актове, както и за отхвърляне на проекти на такива, осъществявана на договорно основание възмездно или безвъзмездно, в полза на трети лица, чийто законен интерес, цел на конкретното лобистко въздействие, е предварително публично деклариран.¹⁵

От представеното определение, могат да бъдат изведени основните параметри за законно упражняване на лобистка дейност, както следва:

1. **Регистрация пред държавен регистърен орган**, като Агенцията по вписване и воденият от нея Търговски регистър и Регистър на ЮЛНЦ, като се създаде Регистър на представителите на интереси/лобистите. Целта на създаването на това регистърно производство е държавата да следи за съблюдаване на законовите изисквания за осъществяване на тази дейност;

2. **Членство в професионална камара – Камара на лобистите**, с цел съблюдаване на изискванията за професионална квалификация и спазване на етичните стандарти за упражняване на професията;

3. Осъществяване на конкретното лобистко въздействие на **основание договор** с лицето в чиято полза се лобира;

4. Лобиране само за **допустим от закона интерес**;

5. **Публичност на целта** на лобисткото въздействие;

Предложеното определение веднага повдига два много съществени въпроса свързани с обхвата на лобистките дейности:

А) следва ли в законовият обхват на лобистката дейност, освен процеса на създаване на законови и подзаконови нормативни актове, да бъде включен и процеса на създаване на общи и индивидуални административни актове?

¹⁵ Това определение, както и следващите текстове *представени в италик*, с които се предлагат законови параметри на лобистката дейност, са включени в разработен, от автора през 2019 г., проект на Закон за лобистите и лобистката дейност, по инициатива на СНЦ „Институт за принципите на правото“. В предварителното проучване, са участвали студентите по право от ЮФ на ВСУ Ангелина Спасова и Елена Парова. **Този законопроект търси своите лобисти за внасянето му в НС!** Който прояви интерес към законопроекта, може да го получи от автора. (пишете на: yanev@vfu.bg)

Б) Следва ли в този обхват да попадат и процесите на подготовка на планови, програмни и стратегически документи?

Намирам, че възприетото в нашият бит разбиране, че може да се успява по добре и по лесно при ползването на публичните блага, по пътят на търсене на индивидуално предимство, чрез използването на лични контакти, надделява категорично над разбирането, че достъпът до публичните блага следва да става по пътя на предварително приети правила, поради което в обхвата на регламентиране на лобистките дейности следва да бъдат включени и процесите на създаване на общи административни актове

II. Законната лобистка дейност може да се осъществява само пред органи пред които е допустимо да се лобира! А кои са те?

Най-общо това могат да бъдат органи с нормотворческа компетентност (или и такива с оперативна административна власт) като: органите на държавна власт и управление; органите на местно самоуправление; органите на Европейския съюз; ръководители и служители на органите по б.б. „а,б,в“

Извън всякакво съмнение е, че общественият интерес налага изключването от кръга на допустимото лобистко въздействие, както определени органи, така също и определени законови процедури, осъществявани включително и пред органи, пред които би било допустимо, по принцип, лобисткото въздействие.

А. Лобистката дейност следва да бъде недопустима и забранена изцяло пред следните органи:

1. Приходната администрация, държавния финансов контрол и други държавни контролни органи;
2. Органите на съдебната власт;
3. Конституционния съд;
4. Сметната палата;
5. Министерството на отбраната;
6. Министерството на вътрешните работи ;
7. Централната избирателна комисия, местни и регионални изборни органи;

За да не се изброява всеки път пред кой орган може и пред кой не, се налага да възприемем термина орган на допустимо лобистко въздействие с абревиатура ДЛВ;

Б. Лобистката дейност следва да бъде забранена пред органи допустими за лобистко въздействие, по повод издаване актове или във връзка със:

1. Закона за обществените поръчки;
2. предоставяне на концесии при условията и по реда на Закона за концесиите;
3. регистрации и лицензни за радио и телевизионна дейност, издавани при условията и по реда на Закона за радиото и телевизията;
4. издаване на лицензии и разрешителни, установени с други нормативни актове;
5. отбраната и националната сигурност;
6. административни актове издавани при условията на обвързана компетентност (тук се включват и тези по т.4);

7. избора или назначаването на работа на физически лица в държавната или общинската администрация; /персонален лобизъм/¹⁶

8. избора или назначаването на ръководители и техни заместници на органи на изпълнителната власт; /персонален лобизъм/

9. във връзка с иницизирането на изменения и допълнения на нормативните актове регламентиращи дейностите по т. 1-т. 5, както и при разработването и приемането изцяло на нови такива;

III. Забрана за лобистка дейност по предметен показател

Следва изрично да бъде забранена лобистката дейност, насочена срещу суверенитета, териториалната цялост на страната, към разпалване на расова, национална, етническа или религиозна вражда или към нарушаване на правата и свободите на гражданите.

IV. Забрана по начин на осъществяване

Забранява се всяка форма на скрит лобизъм!

Опит за определение на скрит лобизъм:

Вариант 1. Скрита форма на лобизъм по смисъла на настоящият закон са всички дейности, действия и бездействия, с които се създават условия за получаване, по косвен път, на материална облага или привилегия, която не се следва, от длъжностно лице от органите по чл. 6 ал. 1 или свързани с тях лица по смисъла на Закон за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество за това, че е подкрепен лобистки интерес в конкретен нормативен или административен акт или управленска политика.

Вариант 2. Скрита форма на лобизъм по смисъла на настоящият закон са всички дейности, действия и бездействия, които се осъществяват в защита на лобистки интерес извън редът, регламентиран с този закон.

V. Забрана по отношение на лица

Лицата, които заемат изборна или назначаема длъжност в органите обект на допустимо лобистко въздействие, не могат да осъществяват лобистка дейност, докато заемат съответната длъжност и в срок от три години след прекратяване на правомощията им по политическото назначение или служебното и трудовото правоотношение.

VI. Забрана във връзка с финансиране

Забранява се получаването на суми от лобисти, като дарения и други форми на скрито финансиране за извършваната от тях лобистка дейност, както и при условията на конфликт на интереси.

¹⁶ Това е технически термин, за който е дадено определение в Допълнителните разпоредби към авторския проект на Закона за лобизма, с който се опитвам да разгранича лобирането за идеи, тези, политики, интереси, които могат да получат нормативно решение, от лобирането за личности и тяхното политическо или кадрово развитие

VII. Близостта от съдържателна страна на лобистките дейности, с други правно регламентирани дейности, налага чрез закон те да бъдат ясно разграничени, като по този начин ще се даде още един критерий за разграничаване на законната от незаконната такава. Тези разграничения е наложително да бъдат направени и с оглед разграничаване на лобистката дейност от определението за „представител на обществеността“, дадено ни в чл. 93, т. 3 от НК.¹⁷

А. Не следва да се квалифицира като лобистка дейността осъществявана от:

1. политическите партии;
2. представители на международни организации, на Европейския съюз, на чуждестранни правителства и чуждестранни политически партии, когато тяхната дейност не цели намеса в нормотворческата дейност в страната. В противен случай те следва да се регистрират като лобисти.
3. средствата за масова информация и техните представители, свързана със събиране, разпространение или анализ на информация и новини за дейността на органите, пред които е допустимо лобистко въздействие (ДЛВ);
4. граждани и организации при и по повод организиране и провеждане на форми на пряко участие на гражданите в държавната власт и местното самоуправление;

Б. Не е лобистка дейността и в случаите когато се :

1. представя устно или писмено мнение, становище, изследване или друга информация по искане на органите на ДЛВ, както и на декларации и други документи, които се изискват по закон;
2. разработва предложение за усъвършенстване на законодателството и на проекти за нормативни актове по искане на органите на ДЛВ;
3. предоставя на органите на ДЛВ мнение, становище, изследване или друга информация от общ характер по икономически, социални или политически въпроси, която не съдържа конкретни предложения за приемане, изменение, допълнение или отмяна на нормативни или административни актове, както и за отхвърляне на проекти за такива актове;
4. представят пред публично събрание изявления, мнения, предложения и становища или същите са разпространени сред обществеността чрез публикация във вестник, периодично издание, книга или електронните медии;
5. събира информация за актове или действия на държавната администрация при условията и по реда на Закона за достъп до обществена информация.
6. представят жалби, сигнали, молби, декларации и други документи предвидени в закон пред органите на ДЛВ;
7. участва в работата на консултативни органи, създадени с акт на орган на ДЛВ, освен ако лицето включено в дейността на консултативния органа не е регистрирано като лобист или представител на лобист, заявил преди това пред органа, лобистки интерес;

¹⁷ Чл. 93.НК Указаните по-долу думи и изрази са употребени в този кодекс в следния смисъл:

3. „Представител на обществеността“ е лице, посочено от обществена организация да упражнява въз основа на закона или на друг нормативен акт определена функция.

В. Не е лобистка дейност осъществяването на контакти с органите и лицата на ДЛВ от:

1. Адвокати, адвокатски сдружения и адвокатски дружества по отношение упражняване на адвокатската професия (в рамките на процесуално представителство по граждански, наказателни, административни, данъчни, съдебно изпълнителни, нотариални производства и съответно консултиране във връзка със същите както и по граждански и търговски сделки). Те могат да осъществяват лобистка дейност при условията на настоящият закон.

2. Организации на изборни или назначаеми представители на държавната администрация и органите на местното самоуправление и местната администрация.

3. Юридически лица с нестопанска цел по повод изпълнение на проекти и инициативи в обществена полза, включващи изготвяне на предложения за усъвършенстване на законодателството, които се финансират от държавния бюджет, или с безвъзмездна финансова помощ от Европейския съюз или от други програми и конкурси, обявени от публични институции.

4. Длъжностните лица от органите на ДЛВ при или по повод изпълнение на техните функции и служебни задължения.

VIII. Друг съществен елемент от привеждането на лобистката дейност към изискванията за обществена ползност и осигуряване на условията за нейната откритост е приемането на Правила за осъществяване на лобистка дейност пред органите на ДЛВ, които да са приети от самите органи:

Всеки от органите на държавна власт и управление и органите на местно самоуправление в Република България, пред които е ДЛВ приемат задължителна вътрешна процедура, регламентираща контактът с лобист, неговата регистрация, както и участие на лобисти във връзка с подготовката на приеманите нормативни и административни актове, създаване и осъществяване на политики.

Органите, пред които е ДЛВ са длъжни периодично (напр. ежемесечно) да изнасят информация за:

1. осъществени лобистки контакти, заявленият лобистки интерес във връзка, с който е осъществен контакта, лицето в полза на което се лобира, средствата с които се финансира защитата на лобисткия интерес, длъжностното лице с което е осъществен лобисткият контакт;

2. участието на лобисти в обсъждания във връзка с приемане, изменение, допълнение или отмяна на нормативен или административен акт, както и за отхвърляне на проекти на такива, по които са представили писмено или устно становище.

3. лобистите, които не са допуснати до обсъжданията поради това, че не са декларирали обстоятелствата по чл. 13 и чл. 14.¹⁸

4. Длъжностните лица са длъжни да обявяват в регистъра създаден към органа на ДЛВ, своите контакти с лобисти в процеса на подготовка, обсъждане и приемане на нормативни и административни актове, създаване и провеждане на политики, в срок от 7 дни от осъществяването им.

¹⁸ Съдържанието на задълженията на лобистите да декларират определени обстоятелства, предвидени в чл. 13 и чл. 14 от проекта на Закон за лобизма, са възпроизведени в съдържанието на т. 3 и т. 4 от разд. IX.

5. Всяко длъжностно лице е длъжно да уведомява Органа опериращ Регистъра за лицата упражняващи лобистка дейност, за физически лица, които осъществяват лобистка дейност или лобистки контакти, без да са регистрирани при условията на изискванията на акта регламентиращ законната лобистка дейност или да са в договорни отношения с регистриран лобист.

IX. ЗАДЪЛЖЕНИЕ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ЗАКОНОДАТЕЛНО ДОСИЕ

С цел осигуряване на максимална откритост при създаването на нормативни и административни актове и програмни документи, органите на държавна власт и управление и органите на местно самоуправление в Република България, следва да бъдат задължени да създават във връзка с всеки акт от тяхната законодателна, подзаконова, административна и управленска дейност, при изпълнението, на която е осъществен лобистки контакт или друга форма на лобистко въздействие или са привлечени регистрирани лобисти в качеството им на експерти, специално досие (законодателно досие), в което се описва етапите на приемане на съответният акт, както и данните за:

1. осъществени лобистки контакти, заявленият лобистки интерес във връзка, с който е осъществен контакта, лицето в полза на което се лобира, средствата с които се финансира защитата на лобисткия интерес, длъжностното лице с което е осъществен лобисткият контакт;

2. участието на лобисти в обсъждания във връзка с приемане, изменение, допълнение или отмяна на нормативен или административен акт, както и за отхвърляне на проекти на такива, по които са представили писмено или устно становище.

3. лобистите, които не са допуснати до обсъжданията поради това че не са декларирали обстоятелствата относно:

– лицата, които са им възложили осъществяването на лобистка дейност и заявленият от тях лобистки интерес;

– описание на предмета на лобистката дейност с посочване на конкретните актове, управленски мерки и инициативи на органа по отношение, на които ще се осъществява такава дейност, както и целения краен резултат;

– информация за планирания общ бюджет на лобистката дейност за защита на конкретния лобистки интерес и източниците на неговото финансиране;

– когато дейност за защита на конкретен лобистки интерес се осъществява по инициатива на лобиста и със собствени средства, той следва изрично да обяви това, а лобиращите юридическите лица обявяват прието, с тази цел, решение на техния управителен орган.

4. Лобистът няма право да започне лобистка дейност за защита на конкретен лобистки интерес, преди обявяването на посочените по горе данните, както и е длъжен да представи пред обектът на ДЛВ доказателства за това.

5. Досието е задължителна част от документите съпътстващи различните етапи на подготовка на акта, до неговото окончателно приемане. То е публично и достъпно чрез интернет страницата на органа, като неговото съдържание се публикува периодично.

ГЛАВА ТРЕТА: ОБСЪЖДАНЕ НА ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА НАКАЗАТЕЛНО ПРАВНА ЗАЩИТА

След като изведохме, основните права и задължения за лобистите и публичните органи във връзка с работата с лобисти, можем да предложим възможности за тяхната наказателноправна и административно наказателна защита. До толкова до колкото във всички изготвени до сега законопроекти са предвидени и административно наказателни разпоредби, то по отношение на възможната наказателноправна защита, до сега предложения не са правени.

На първо място по значимост на обществените отношения, които би трябвало да бъдат защитени с наказателно правна защита са тези които са свързани със спазването на задължителни законови предпоставки за упражняване на лобистката дейност, очертани по горе. Преди да навлезем в конкретиката по отношение на формулирането на отделните състави на престъпления следва да помислим за систематичното място на тези текстове в структурата на НК.

Възприемането на лобистите като представители на интереси пред държавните органи ни отвежда към идеята за представителство във връзка с реализирането на основните права на гражданите и по точно чл.45 от Конституцията „Гражданите имат право на жалби, предложения и петиции до държавните органи.“. Регламентирането на лобистката дейност ще създаде правото гражданите да имат посредник при осъществяването на тези права. От тук мястото на текстове в НК, които предвиждат санкции във връзка с незаконна лобистка дейност би трябвало да бъде именно в Глава трета от НК „Престъпления против правата на гражданите“. А до толкова, до колкото това посредничество е между гражданите и държавата, което им дава възможност за пряка комуникация с държавните органи по повод иницирирането и разработването на нормативни и управленски актове, ни подсказва близост до формите на пряка демокрация, което ни дава основание да допуснем, че това посредничество има отношение и към политическите права на гражданите. Ето защо, във връзка с конкретизиране на системното място на състави на престъпления, предвиждащи наказания за незаконна лобистка дейност, би следвало да бъдат част от Раздел трети „Престъпления против политическите права на гражданите“, в Глава трета от НК.

В Наказателния кодекс на Република България намираме редица аналози на престъпни състави за дейности или професии, които се осъществяват без съответно разрешение, лиценз или професионална правоспособност, като например чл. 233, чл. 234а, чл. 234г НК¹⁹, включени в глава Шеста, разд. II „Престъпления

¹⁹ Чл. 233. *Който без съответни лиценз, регистрация или разрешение изнася, внася, трансферира, транспортира, транзитира, извършва брокерска дейност с оръжия или с изделия или технологии с двойна употреба, както и когато такива дейности са осъществени в нарушение на забрани, ограничения или санкции, наложени от Съвета за сигурност на Организацията на обединените нации, от Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа или от Европейския съюз, указани в акт на Министерския съвет или произтичащи от международен договор, по който Република България е страна, се наказва с лишаване от свобода до шест години и с глоба до двеста хиляди лева.*

Чл. 234а. *(Нов – ДВ, бр. 62 от 1997 г., изм. – ДВ, бр. 26 от 2010 г.) Който извършва външнотърговска дейност без разрешение, което се изисква по закон или по постановление*

в отделни стопански отрасли²⁰. Аналог в тази насока намираме в чл. 324 НК²⁰ в глава Десета „Престъпления против реда и общественото спокойствие“.

Представените състави на престъпления безспорно, от гл.т. на законодателна техника, биха могли да бъдат използвани като модел за създаване на състав на престъпление инкриминиращ, извършването на лобистка дейност без съответна регистрация. По своето естество хипотезата на тази норма ще ни препраща за съдържанието на изпълнителното деяние, към законово приетите изисквания за упражняване на дейността. Формата на умисъл, при която би могло да бъде извършено това престъпление намирам, че би следвало да бъде **пряк умисъл**, във всички случаи и когато се предвижда престъплението да има **специална цел „незаконно лобистко въздействие“**, но намирам, че би могло да бъде допустимо и възприемането на **евентуален умисъл**, предвид многообразието на преките и непреки способности на лобистко въздействие. **Исключвам** изцяло възможността да допуснем извършването на незаконна лобистка дейност **по непредпазливост!**

По отношение на вида на наказанията предлагам, предвид завишената степен на обществена опасност от извършването на такава престъпления аргументи, за което изложих по горе, възможността за налагане на санкция да съчетава наказанията лишаване от свобода, с глоба и лишаване от право да се упражнява професия по чл. 37, ал. 1, т. 6 и т. 7 НК. По отношение на неквалифицираните състави би следвало да се предвиди специален минимум от 1 година лишаване от свобода и горна граница от 5 години. За квалифицирани състави, каквито могат да бъдат предвидени в зависимост от това дали лобисткото въздействие може да има пряк стойностен измерител, в зависимост от стойността, ако лобисткото въздействие е улеснено чрез извършване на друго престъпление, ако лобисткото въздействие е насочено към кръга на хора, с които обектът на въздействие е свързан семейно, емоционално, професионално, икономически или е извършено в съучастие с длъжностни лица и др., би следвало тук специалният минимум да бъде 2 години, а горната граница на предвиденото наказание да тангира към 8 години лишаване от свобода. Като се има предвид, че лобистката дейност по правило е платена дейност, то е логично наказанието лишаване от свобода да бъде съчетано и с глоба, която естествено следва да бъде съобразена с икономическите

ние на Министерския съвет или в нарушение на издадено такова разрешение, се наказва с лишаване от свобода до пет години, глоба от пет до десет хиляди лева и лишаване от права по чл. 37, ал. 1, точки 6 и 7.

Чл. 234г. (Нов – ДВ, бр. 108 от 2020 г.) (1) Който без разрешение, регистрация или лиценз, които се изискват по нормативен акт или акт на Европейския съюз, извършва по занятие обществен превоз на пътници, се наказва с лишаване от свобода от една до три години.

(2) Когато деянието по ал. 1 е извършено от две или повече лица, сговорили се предварително за неговото осъществяване, или чрез използването на неистински или преправен документ или на документ с невярно съдържание, наказанието е лишаване от свобода от две до пет години и глоба от две до десет хиляди лева.

²⁰ Чл. 324. (Изм. – ДВ, бр. 28 от 1982 г., в сила от 01.07.1982 г., изм. – ДВ, бр. 1 от 1991 г.) (1) (Изм. – ДВ, бр. 10 от 1993 г., изм. – ДВ, бр. 92 от 2002 г.) Който упражнява професия или занаят, без да има съответна правоспособност, се наказва с лишаване от свобода до една година или с глоба от сто до триста лева.

условия в страната към времето на приемането на закона, но във всички случаи следва да бъде съизмерима към потенциалните ефекти от незаконното лобистко въздействие. Ориентирано към днешните реалности намирам, че такова наказание би следвало да започва от 100 000 лв.

Не на последно място, до толкова до колкото е възможно регистриран лобист, за когото са налице предпоставките за законно осъществяване на лобистката дейност, наруши правилата за нейното осъществяване по начин удовлетворяващ състав на престъпление, би следвало да се предвиди и възможността за налагане на наказание лишаване от право за упражняване на професията.

Интерес от наказателноправна гледна точка свързана с извършване на незаконна лобистка дейност представлява текстове като 282а НК и чл. 353 НК²¹, във връзка с които ще бъде важно да се разграничи, **когато лобисткото въздействие насочено към орган на изпълнителната власт**. Очевидно е, че и в двата текста извършителят е длъжностно лице. Тук незаконното лобисткото въздействие може да е подбудителство, като съучастие към извършване на престъплението от длъжностното лице. Разграничението следва да бъде във всички случаи по линията на издаване на нормативен акт/административен акт, тъй като ако се касае до индивидуален административен акт каквито биха били актовете и по двата посочени текста от НК, то и във всички други случаи лобисткото въздействие следва да се третира като чисто подбудителство, като самостоятелно престъпление, когато прекият извършител може да бъде само длъжностното лице, а самото престъпно деяние не е осъществено!

Не бихме могли да приключим прегледа на възможната санкционна защита и съответна наказателна политика по отношение на осъществяване на лобистки дейности, без обсъждането и на идеи за създаване на нови текстове в НК. За опазването на процесите на подготовка и приемане на нормативни актове, планови и стратегически документи от незаконни действия намирам, че ще бъде подходящо и създаването като самостоятелен състав на престъпление, **„Подбудителството към извършване на незаконна лобистка дейност“**, които предлагам в следващата редакция.

(1) Който с цел да защити обявен лобистки интерес извърши или подбуди друго да извърши престъпление от общ характер се наказва с лишаване от свобода и лишаване от.... до и от право да се упражнява лобистка дейност.

(2) Когато деянието по предходната алинея е извършено с цел защита на необявен лобистки интерес се наказва с лишаване от свобода от до..... и лишаване от право да се упражнява лобистка дейност.

²¹ **Чл. 282а.** (Нов – ДВ, бр. 62 от 1997 г.) Длъжностно лице, което при наличие на предвидените в нормативен акт условия, необходими за издаване на специално разрешение за осъществяване на определена дейност, откаже или забави извън предвидените по закон срокове неговото издаване, се наказва с лишаване от свобода до три години, глоба в размер до петстотин лева и лишаване от право по чл. 37, ал. 1, точка 7.; **Чл. 353. (1)** (Изм. – ДВ, бр. 95 от 1975 г., изм. – ДВ, бр. 86 от 1991 г., изм. – ДВ, бр. 92 от 2002 г.) Длъжностно лице, което пусне или нареди да бъде пуснато в експлоатация предприятие или топлоелектрическа централа, преди да бъдат поставени в действие необходимите пречиствателни съоръжения, се наказва с лишаване от свобода до три години и глоба от сто до триста лева.

(3) Когато деянията по ал. 1 и 2 се извършват от група предварително сговорили се за защита на лобистки интереси, в нарушение на действащият законов ред се наказва с лишаване от свобода от.... до....., и с глоба в размер налв.

Подобно разрешение в НК, за обособяването на подбудителството като самостоятелен състав на престъпление ние намираме в чл. 117, ал. 2 НК, чл. 142, ал. 5 НК, чл. 163, ал. 1, т. 1, ал. 2, т. 1 НК чл. 293. НК и др.²² Това приемаме за напълно логично и в случая, тъй като извеждането на подбудителството като самостоятелно престъпление, на фона на предложените примери, още веднъж подчертава важността на защитаването обществено правоотношение.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА: ОБСЪЖДАНЕ НА ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА АДМИНИСТРАТИВНО НАКАЗАТЕЛНИ РАЗПОРЕДБИ

За санкционна защита при нарушаване на другите правила, извън кръга на тези ползващи се с наказателно правна защита намирам, че за осъществяване на законната лобистка следва да получат административно наказателна защита, както отделни нарушения на законовите изисквания извършени от законно осъществяващи дейността лобисти, така и длъжностните лица от органите на ДЛВ при осъществяване на контакти с лобисти и нарушаване на предвидените за това правила. Тук палитрата на възможните санкции естествено ще обхваща глобата, но не би следвало да изключваме възможността за налагане на принудителни административни мерки, като например недопускане на лица упражняващи законна лобистка дейност, но извършили поредица от нарушения, установени с влезли в сила наказателни постановления, да бъдат ограничени за правото им на достъп до органи на ДЛВ. Тук естествено и мястото на временното лишаване от право да се упражнява дадена професия или дейност.

Някои примери за възможни разпоредби на административно наказателни норми свързани с нарушаване на правилата за осъществяване на лобистка дейност.

Лобист, който не представи в срок годишния отчет се наказва с глоба от 10 000 до 20 000 лв., а за юридическите лица с имуществена санкция от 15000 до 30 000 лв.

²² Чл. 117.НК (1) (Изм. – ДВ, бр. 26 от 2010 г.) Приготовление за убийство се наказва с лишаване от свобода от една до шест години.(2) Същото наказание се налага и на онзи, който **подбужда** друго към убийство.

Чл. 142.НК (Нов – ДВ, бр. 50 от 1995 г.) (1) (Изм. и доп. – ДВ, бр. 92 от 2002 г., доп. – ДВ, бр. 27 от 2009 г., изм. – ДВ, бр. 26 от 2010 г.) Който отвлече друго, се наказва с лишаване от свобода от три до десет години. (5) (Нова – ДВ, бр. 26 от 2010 г.) За приготвяне, **подбуждане** или сдружаване с цел извършване на престъпление по този член наказанието е лишаване от свобода от една до шест години.

Чл. 163.НК (1) (Доп. – ДВ, бр. 27 от 2009 г.) Лицата, които участват в тълпа, събрана за нападение на групи от населението, отделни граждани или техни имоти във връзка с националната, етническата или расовата им принадлежност се наказват:

1. **подбудителите** и предводителите – с лишаване от свобода до пет години;

Чл. 293. НК. Който **подбужда** друго към престъпление по чл. 290, 290а и 291, се наказва с лишаване от свобода до една година или с пробация.(2) Ако се **подбуждат** две или повече лица и случаят е особено тежък, наказанието е лишаване от свобода до три години.

Със същата глобата се наказва и лобист физическо лице или представител на лобист, който осъществява защита на лобистки интерес преди обявяването данните за лицата, които са им възложили осъществяването на лобистка дейност и заявленият от тях лобистки интерес; описание на предмета на лобистката дейност с посочване на конкретните актове, управленски мерки и инициативи на органа по отношение, на които ще се осъществява такава дейност, както и целения краен резултат; информация за планирания общ бюджет на лобистката дейност за защита на конкретния лобистки интерес и източниците на неговото финансиране;

При повторност на предходните нарушения глобата за физическо лице е от 15000 до 30000 лв., а за юридическо лице имуществената санкция от 20000 до 50 000 лв.

Длъжностните лица, допуснали нарушения на вътрешните правила за осъществяване на лобистки контакти или не са съставили законодателно досие се наказват с глоба от 10 000 лв. до 20000 лв.

По отношение на размерите на наказанията би следвало да търсим реципрочност на отговорността при нарушения, както от физическите лица осъществяващи лобистка дейност така и от длъжностните лица, тъй като неизпълнението на задълженията и в двата случая засягат основно условията за прозрачност, както при осъществяване на лобистката дейност така и при създаването на нормативни, административни актове, планове и стратегии, каквато би трябвало да бъде основната цел на бъдещото законодателно уреждане на лобистката дейност.

За установяването на нарушенията и издаване на акт за установяване на административно нарушение (АУАН), би следвало да бъдат определени длъжностни лица в органите на ДЛВ. Издаването на наказателните постановления би следвало да се предостави като компетентност на ръководителя на регистърния орган. Цялостната процедура по издаване на АУАН, наказателно постановление и техният административен и съдебен контрол следва да бъде в съответствие с разпоредбите на Закона за административните нарушения и наказания.

НЯКОИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ЗА СЪСТАВИ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ И АДМИНИСТРАТИВНИ НАРУШЕНИЯ ПРИ УПРАЖНЯВАНЕ НА ЛОБИСТКА ДЕЙНОСТ

Адвокат Яни Янев

Вицепрезидент на ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: В доклада, се защитава тезата за необходимостта от регламентиране на лобистката дейност в България, като един от способите за постигане на повече прозрачност в процеса на инициирането, подготовката и приемането на важни за обществото законодателни и управленски решения и актове. Независимо от липсата на правна регламентация на тази дейност, до сега, на базата на разработени редица законопроекта за регламентиране на лобистката дейност, включително и от автора, той извежда някои основни, задължителни параметри за осъществяване на законна лобистка дейност. Съще-

временно се излага и позиция относно необходимостта от паралелното обсъждане и на санкционните последици в случай на незаконно осъществяване на лобистката дейност или нарушаване на правилата за нейното законно упражняване тъй като ако няма механизъм, по който да се търси отговорност за съблюдаване на правилата, **тяхното спазване ще остане пожелателно, а законодателното усилие – напразно.**

Изключителната значимост на защитавания обществен интерес, обхващащ механизмите на възникване на законодателна инициатива, разработване и приемане на нормативен акт или за приемане на управленски решения, като фундаментални за стабилността на демократичните общества, приели като основен принцип върховенството на закона, авторът приема, че санкционните последици за нарушаването на този най-висш обществен интерес би следвало да бъде осмислен и като съответен към вече изведените по законодателен път и защитавани най-висши обществени ценности.

Ключови думи: лобизъм, ходатайстване, политика, корупция, престъпление, административно нарушение, санкция.

SOME PROPOSALS FOR THE CORPUS DELICTI OF CRIMES AND ADMINISTRATIVE OFFENCES IN LOBBYING

Lawyer Yani Yaney

Vice President of VFU „Chernorizets Hrabar“

Summary: The paper advocates the thesis for the necessity of regulating lobbyism in Bulgaria as one of the methods for achieving more transparency in the process of initiating, preparing and adopting important for the society legislative and governance decisions and acts. Irrespective of the lack of legal regulations of that activity to date, the author brings forward some major, obligatory parameters for carrying out legal lobbying activities on the basis of a number of drafted bills for regulating lobbyism, including some by the author himself. At the same time, there is also a position presented concerning the need of a parallel discussion and of sanction consequences in the cases of illegal carrying out of lobbying activities, or breaching the rules for their legal implementation, since if there is no mechanism in place, whereby liability may be sought for not following the rules, **abiding them will remain just wishful thinking, and the legislative efforts will be in vain.**

With the particular importance of the safeguarded public interest, comprising the mechanisms of emergence of the legislative initiative, elaboration and adoption of a legal act, or of taking governance decisions, as fundamental ones for the stability of the democratic societies, which have adopted the rule of the law as a core principle, the author assumes that the sanction consequences for violating this supreme public interest should become meaningful and relevant to the safeguarded highest social values already specified legislatively.

Keywords: lobbyism, solicitation, politician, corruption, crime, administrative offence, sanction.

ПРАЗНОТИ И АНАЛОГИЯ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО

Проф. д.ю.н. Антон Гургинов,
ORCID 0000-0002-6223-7316

1. Празнотата в правото означава, че „*то мълчи, когато трябва да говори*“. Тя е налице, когато случай с правно значение няма собствена правна уредба – чл. 46, ал. 2 от Закона за нормативните актове [ЗНА]. Случаят се намира в сферата на правното регулиране, но законодателят е пропуснал да предвиди за него нужните разпоредби¹. Празноти наказателното право се откриват по-трудно. Все пак те не липсват.

До 1997 година показателен за наличието на празнота беше случаят със задържането на престъпник – лицето се лишава от свобода, а при необходимост му се причиняват и други вреди, за да не може да избяга и укрие от властта. Проблемът с това задържане бе принципно решен преди още действащият чл. 12а от НК (ДВ, бр. 62/1997 г) да го уреди. И до влизането на този член в сила дейността по задържане на престъпник се смяташе непрестъпна – т. 5, ал. 5 от 12-73-ППВС (сб., с. 9). Не се обясняваше обаче „защо“. Сочеше се само това, че за нея са приложими общите правила за неизбежната отбрана.

Отделни автори разглеждаха правилата за неизбежната отбрана като пряко приложими за задържането на престъпник с аргумента, че то е неин частен случай. Те имаха предвид, че когато престъпникът бяга, за да се укрие, той извършва нападение на интереса на държавата да осъществи правосъдие спрямо него. Затова намираха че правилата за неизбежната отбрана по чл. 12 от НК важат и за задържането на престъпници².

Все пак това разбиране за дейността по задържане на престъпник беше неправилно. Неизбежната отбрана е позволена само срещу такова нападение, което

¹ Вж. още **Стойчев, К.** Въпросът за празнотите в правото в Практиката на Конституционния съд на Р България, в сб. „Правото – традиции и перспективи“. Юбилейна научна конференция по повод на 25 години от създаването на Юрид. ф-т на ПУ „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2018, с. 94 и сл. – по https://www.confueconstco.org/reports/report/report_Bulgaria_bu.pdf, достъпен на 10 май 2023.

² Вж. напр. **Петров, В.** Наказателно право на НРБ, С., 1985., с. 52.

е противоправно, а това на бягащия престъпник не е. Защото той не е длъжен да съдейства на държавата за собственото си наказване. Заради това неговото задържане обикновено не се разглеждаше като разновидност на неизбежната отбрана. Налице беше законова празнота. Тя се преодоляваше с правоприлагане по законова аналогия. Съгласно чл. 46, ал. 2, пр. I от ЗНА, тази аналогия беше допустима, защото съществуваше близка до задържането правноуредена дейност – тази за неизбежната отбрана по чл. 12 от НК, а правилата ѝ бяха благоприятни за задържания, изключвайки противоправността на общественополезното му деяние. Това позволяваше правилата за неизбежната отбрана да се прилагат съответно и за задържането на престъпник.

Съответната приложимост на правилата за неизбежната отбрана обаче не се сочеше ясно и разбрано. Изтъкваше се, и то с особена предпазливост, само това, че задържането на престъпник се урежда „по пътя на сравнението с друго обстоятелство, изключващо обществената опасност – неизбежната отбрана“ (т. 2 от Реш. 15-95-I, сб., с. 28).

Все пак няма съмнение, че всяко такова ползване на правила за една дейност, за да се уреди по необходимост друга, близка ѝ, но непредвидена в закона дейност, съставлява правоприлагане по законова аналогия (*analogia legis*). Посоченото съдебно решение обаче не съдържа и намек, че става дума за аналогия. Тя не се сочи дори само съдържателно – с думите, че правилата неизбежната отбрана по чл. 12 НК се прилагат съответно и за задържането на престъпник. Тъкмо обратно, прави се всичко необходимо, за да не се помисли за каквато и да е аналогия. Така, в т. 3.2 на решението е записано изрично, като някаква свръхзастраховка, че ползването на чл. 12 НК за задържането на престъпник е немислимо, защото това ще „означава „аналогия на закона“. А прилагането на Наказателния закон по аналогия е недопустимо според нашето право...“.

Това, разбира се, не е така. Според чл. 46, ал. 3 ЗНА *прилагането на Наказателния закон по аналогия е недопустимо* само за обосноваване на наказателна отговорност. В този смисъл е и Решение № 12/2016 г. на Конституционния съд, че „*прилагане на правото и закона по аналогия в наказателноправната материя е недопустимо, когато е във вреда на дееца, защото води до произвол в правораздаването и нарушава принципа на законоустановеност на престъплението*“ (ДВ, бр. 83/2016 г.).

Но аналогията в случая със задържането на престъпник очевидно не е такава. Тази аналогия не нарушаваше по никакъв начин принципа на законоустановеност на престъплението. Тя водеше не до обосноваване на наказателна отговорност, а обратно – до изключването ѝ заради прилагането на чл. 12 от НК за задържането на престъпник. Затова чл. 46, ал. 3 ЗНА не може да бъде нарушена с такова изключващо отговорността правоприлагане по аналогия³.

Отделно от това, забраната по чл. 46, ал. 3 ЗНА за правоприлагане по аналогия е изключение. Като такава тя не може да се тълкува разширително, об-

³ Б. Велчев пише за формално противоречие в случая с чл. 46, ал. 3 ЗНА, макар да смята правоприлагането по аналогия за принципно допустимо. Вж. **Велчев, Б.** По някои въпроси на обстоятелствата, изключващи обществената опасност в НК С., 2021, с. 136, бел. 146 под черта.

хващайки и случаи извън обосноваването на наказателна отговорност, особено онези с благоприятен за дееца резултат. Нещо повече, всяко изключение, каквато е забраната по чл. 46, ал. 3 ЗНА за правоприлагане по аналогия, трябва да се тълкува в обратната посока, а именно – стеснително съгласно максимата *Excerptio est strictissimae interpretationis* (лат.: „Изключението трябва да се тълкува крайно ограничително“).

Следователно българското право и чл. 46, ал. 3 ЗНА в частност не пречи на прилагането по аналогия на наказателноправните разпоредби, които са благоприятни за дееца. Важи изцяло принципът, че прилагането на наказателното право по аналогия е забранено откъм „лошата му страна“ (*in malam partem*), но не откъм „добрата му страна“ (*in bonam partem*).

2. Както задържането на престъпник се уреждаше с правилата за неизбежна отбрана по чл. 12 от НК преди да получи собствена правна уредба, по същия начин оправданият стопански риск се е уреждал до 1982 година с правилата за крайната необходимост по чл. 13 от НК, докато той не бе уреден с действащия чл. 13а от НК (ДВ, бр. 28/1982 г). Пак без да се споменава думата аналогия, сочеше се, че за случаите на стопански (производствен) риск „се прилага институтът на крайната необходимост“⁴. Това правоприлагане бе приемливо, тъй като ползваше разумно рискувалия деец, обявявайки деянието му за непрестъпно.

На още по-голямо основание аналогията в полза на дееца днес има място в рамките на самия оправдан риск. Чл. 13а от НК, който урежда само оправдания стопански риск, може на свой ред да се приложи за другите, непредвидените в НК рискове. Такива са медицинският, спортният, военният и оперативният риск. Тези рискове нямат собствена наказателноправна уредба, дори когато са обосновани. С оглед на това чл. 13а от НК е приложим по аналогия и за тях – доколкото в него са залегнали общите критерии за всеки позволен риск⁵.

За отбелязване е най-сетне и това, че неизползването на думата аналогия не променя нищо. Избягването ѝ за случаите, когато правилата за една дейност се прилагат по необходимост за друга близка ѝ, но неуредена дейност, говори само за недобро познаване на действащото право и на същността на правоприлагането по аналогия в частност.

Наистина, и без ползване на правилата за риска по чл. 13а от НК разумните рискови деяния извън стопанската сфера няма да се третират като престъпления, тъй като не са общественоопасни – довод от материалното определение на престъплението по чл. 9 от НК. Но за да се стигне до позоваване на липсващата обществена опасност, нужно е да се определи най-напред, че тя действително не е налице, тъй като рискът е бил приемлив, а не е представлявал някаква недопустима авантюра. За такъв извод обаче трябва надежден ориентир – за това, кога и доколко е заслужавало да се рискува. Няма ли такъв ориентир в НК, налице е празнота. И тъкмо тя е тази, която прави необходимо прилагането на неговия

⁴ Михайлов, Д. Оправданият производствен риск в социалистическото наказателно право, в сп. „Социалистическо право“, 1979, бр. 1, с. 22.

⁵ Вж. и Гиргинов, А. Коментар на Наказателния кодекс. Обща част, том I, С., 1999, с. 383 – 384 и Велчев, Б. Цит. съч., с. 223, 232 – 234.

чл. 13а по аналогия. Като благоприятен за дееца той става приложим за нейното преодоляване.

Липсата на правила в НК за рисковите деяния извън стопанската сфера е сериозен проблем. Без правила въпросите, свързани с тези деяния, се решават повече или по-малко произволно или поне нееднакво. Защото условията за извършване на рисковите деяния (кога може и как трябва да бъдат извършени) са немалко и достатъчно сложни, за да направят трудно постижимо спазването на чл. 6, ал. 2 от Конституцията за равенство на всички граждани пред закона и на рискуващите субекти в частност.

Следователно по-добре е да има някаква наказателноправна уредба, макар ползвана по аналогия, отколкото никакви правила, основани на НК. Вярно е, че административното право съдържа норми за всяка рискова дейност. Както обаче тези норми не са достатъчни за оправдания стопански риск като цяло, а запълват само един от признаците му по чл. 13а от НК, по същия начин никакви административни норми няма да са достатъчни и за рисковите деяния извън стопанската сфера. Нужна е наказателноправна уредба и за тях – по възможност изрична. Поради това немалко държави има кодифицирана (обща) наказателноправна уредба за всички случаи на оправдания риск – секция 33 от НК на Латвия, §§ 34 – 35 от НК на Литва, § 27 от НК на Словакия, чл. 42 от НК на Украйна и други.

Наказателноправна уредба на рисковите деяния извън чл. 13а НК е нужна и по други съображения. Липсата на обществена опасност у тези деяния, дори тяхната обществена полезност, не е достатъчна. Защото тя не им придава сама по себе си специална правна позволеност. А без нея наказателна противоправност на тези деяния не се изключва и те не се предпазват от увреждащо възпиране чрез неизбежна отбрана по чл. 12 НК.

3. В заключение следва да се поясни добре, че правоприлагането по аналогия – в и извън наказателното право – трябва да бъде наистина нужно. То не е въпрос на свободна преценка, дори да облагодетелства дееца. За да се стигне до него, нужно е да има преди всичко празнота. Само тя може да открие пътя за аналогия. Без празнота няма място за никаква аналогия, колкото и наличната норма да е благоприятна за дееца. Ако въпросът е вече правно уреден – не само пряко (изрично), но дори само чрез препращане към една или повече други правни норми, то празнота няма правоприлагане по аналогия не може да има.

Тази невъзможност за празнота и аналогия явно не е взета предвид, например, в текста на чл. 78, ал. 1 от босненския Закон за международно правно сътрудничество по наказателноправни въпроси. Той се отнася до признаването и изпълнението на чуждите присъди срещу трансферирани от чужбина затворници (осъдени лица). Текстът на въпросната алинея 1 гласи: „*разпоредбите на членове 66, 67, 68 и 69 се прилагат по аналогия {а не съответно, както би било правилно – бел. моя} за начина и реда на признаване на чуждата присъда срещу босненски гражданин, трансфериран в Босна и Херцеговина, за да доизтърпи своето наказание лишаване от свобода, наложено му в осъдилата го държава*“. Налице е обаче вътрешно противоречие: цитираната алинея 1 предвижда аналогия, а същевременно сама я обезсмисля, осигурявайки регулиране на случая. Тази алинея повелява да се ползват членове 66 – 69 за уреждането му, вследствие на което той

остава в сферата на правното регулиране. Празнота няма и правоприлагане по аналогия не може да има.

4. В България положението е все още обратното – има аналогия, но тя не споменава. Това се вижда, например, в ТР 2-18-ОСНК на ВКС за реабилитацията⁶. Неговите т.т. 1 и 2 се отнасят до неуредения в НК случай на реабилитация по право, когато наложеното на дееца наказание е погасено по давност. Поставен е най-вече въпросът: може ли да тече срок за реабилитация по право, ако ефективно наложеното наказание не е било изтърпяно, а става неизпълнимо заради настъпила изпълнителска давност по чл. 82 от НК.

За да се отговори на така поставения въпрос, взето е под внимание, че законът урежда случаи, близки до този с изтеклата давност по чл. 82 от НК, предвидйки благоприятни за лицето последици. Това са случаите по чл. 86 ал. 1, т. 2 – 4 от НК. И при тях срокът за реабилитация по право тече след като ефективно наложеното наказание става неизпълнимо, макар на друго основание – заради това, че е било изтърпяно от осъдения.

Имайки предвид тази прилика, ОСНК е дало положителен отговор на въпроса. Приело е със своето тълкувателното решение, че и в случая с изтеклата давност – подобно на тези по чл. 86 ал. 1, т. 2 – 4 НК, – започва да тече срок за реабилитация по право. Така, правилата за случаите по чл. 86 ал. 1, тт. 2 – 4 НК биват приложени и по отношение на пропуснатия от НК случай с погасеното по давност наказание. Налице е безспорно правоприлагане по законова аналогия – в полза на осъдения деец.

Думата аналогия обаче липсва в решението. Вместо това е записано, че ако *„съдебният статус на лицата, по отношение на които наказанието не е изпълнено, остане непроменен до края на живота им, те биха били поставени в значително по-неблагоприятно положение от останалите осъждани граждани. Такова неравноправно третиране е възможно само, ако е предвидено в закона. В конкретния случай не става въпрос за нормативна забрана за тази категория лица да настъпи реабилитация, а за законодателна непълнота.“*

Вярно е, разбира се, че *съдебният статус на лицата, по отношение на които наказанието не е изпълнено* поради изтекла давност, трябва да е като на тези с изпълнено наказание, щом законът не предвижда друго. Но е вярно и това, че не е достатъчно равенството да бъде обявено като краен резултат, като се посочи само, че реабилитация може да има и след изтичане на давността. Нужно е да се обясни и това, как реабилитацията и на неизтърпелите своето наказание става възможна, за да бъдат изравнени с онези, чието наказание е било изпълнено. А обяснението е едно: случаят с реабилитацията при неизпълнимо заради давност наказание не е уреден в НК, но се ползват за него благоприятните за лицето правила относно близкия му случай, когато наказанието е станало неизпълнимо заради това, че е било изтърпяно.

5. Следователно, благоприятните за дееца наказателноправни разпоредби са приложими и по аналогия – точно така, както те могат да имат и обратно действие: не само до присъдата, съгласно чл. 2, ал. 2 НК, но и след като тя влезе в

⁶ По <http://www.vks.bg/talkuvatelni-dela-osnk/vks-osnk-tdelo-2017-2-reshenie.pdf>, достъпен на 05 декември 2022 год.

сила⁷. Съображенията са същите: разпоредбите не биха нарушили нито принципа за законоустановеност на престъплението, нито този за законоустановеност на наказанието, а отгук – и чл. 15.1 от Пакта на ООН за граждански и политически права (ДВ, бр. 43/1976 г).

Проблемът с аналогията у нас се свежда в своя най-кратък вид до следното твърдение: „Недопустимо е да се прилага аналогията в наказателното право, тъй като това би противоречало на основния принцип „*nullum crimen, nulla poena sine lege*“ („няма престъпление, няма наказание без закон“)“⁸. Наистина, аналогията в наказателното право е недопустима, когато и защото би противоречала на основния принцип „*nullum crimen, nulla poena sine lege*“ („няма престъпление, няма наказание без закон“)“. Все пак аналогията може да не противоречи на този основен принцип. А тя действително няма да му противоречи, ако не обосновава наличието на ново престъпление или наказание, а дава добър за дееца резултат по силата на благоприятна за него разпоредба, каквито НК има.

Очевидно е, че проблемът с аналогията идва от едно „отплесване“ на аргументацията. Основателните доводи против нея, важащи за типичните случаи от наказателноправно естество, се пренасочват и към останалите, противни по значение случаи, за които те не са относими. Тези останали случаи са малко, но ги има винаги по една или друга причина – заради невъзможността за абсолютна законодателна прецизност и пълнота.

6. Един последен пример за аналогия в наказателното право. Според чл. 22, ал. 1 НК ако подбудителят и помагачът попречат по собствена подбуда се откажат от по-нататъшно участие и попречат на извършителя да довърши престъплението, те осъществяват самоволен отказ от съучастие и предизвикват с това отпадане на своята наказателна отговорност. Самостоятелният извършител също може да предизвика отпадане на своята наказателна отговорност, но съгласно чл. 18, ал. 3 НК – самоволен отказ от опит.

Съизвършителят обаче е пропуснат в НК като възможен субект на самоволен отказ. Налице е празнота и тя може да се преодолее чрез прилагане по аналогия на чл. 22, ал. 1 НК – за самоволния отказ на другите съучастници. В резултат на това отговорността на съизвършителя ще отпадне, ако той по собствена подбуда не само се откаже да довърши престъплението, но и възпре другия или другите съизвършители. Ползата от такава аналогия е по-голяма от вредата.

Впрочем, подобна аналогия намира място и при задружно извършеното наказуемо приготвление. Така, за да може участник в него да се „самоосвободи“ от възникналата по чл. 17 (2) НК наказателна отговорност, той трябва по същия начин не само да се откаже доброволно от участие в извършване на намисленото престъпление, но да възпре останалите от извършването му⁹.

⁷ Тогава обаче за обратното действие трябва изрична заключителна разпоредба като тази на чл. 422 от НК, например. Тя е необходима съгласно чл. 14, ал. 1 от ЗНА и Указ № 833 от 1973 г.

⁸ **Запрянов, А.** Аналогията, в сп. Адвокатски преглед, С. 2007, кн. 11, с. 3.

⁹ Вж. и **Марков, Р. и колектив.** Наказателно право на Р България. Обща част, С., 2022, с. 403.

Получава се едно вторично правоприлагане по аналогия – през самоволния отказ на съизвършителя. Щом по аналогия от 22, ал. 1 НК съизвършителят се самоосвобождава от отговорност, ако попречи на останалите съучастници да завършат престъплението, би трябвало по една последваща аналогия от същата разпоредба да се самоосвободи от отговорност и онзи участник в наказуемо приготвление, който попречи на останалите да започнат намисленото престъпление.

Този резултат от прилагането на 22, ал. 1 НК по аналогия и за отказа от „съучастие“ в наказуемо приготвление се потвърждава и от общия замисъл на чл. 17, ал. 3 НК. Тази алинея трета оправдава отпадането на наказателната отговорност, когато и защото не се стига до извършване на намисленото престъпление. Затова самоволен отказ следва да се признае в случая само ако престъплението не се извърши от когото и да било. Следователно, има ли и други участници в наказуемото приготвление, няма да е достатъчно за субекта на самоволния отказ да прояви пасивност. Той трябва да бъде активен – да не позволи на никой от останалите да започне да извършва престъплението.

ПРАЗНОТИ И АНАЛОГИЯ В НАКАЗАТЕЛНОТО ПРАВО

Проф. д.ю.н. Антон Гиргинов,

ORCID 0000-0002-6223-7316

Резюме: Статията е посветена на предпоставките за прилагане на наказателното право по аналогия. Пояснява се, че в случай на празноти наказателното право е приложено за тяхното преодоляване, но само в полза на дееца. Примери за такова правоприлагане се дават с неуредените случаи на оправдан риск и самоволния отказ на съизвършителя.

Ключови думи: *наказателно право, празнота, прилагане, аналогия, благоприятен.*

LACUNAE AND APPLICATION OF PENAL LAW BY ANALOGY

Prof. Anton Girginov, DLgSc

ORCID 0000-0002-6223-7316

Summary: This paper deals with the prerequisites for the application of the penal law by analogy. It is clarified that in cases of gaps, penal law might be applicable to overcome them but only in favour of the actor. Examples of such application are given with non-regulated cases of justified risk and voluntary withdrawals of co-perpetrators.

Keywords: *penal law, lacuna, application, analogy, favourable.*

ДОПУСТИМО ЛИ Е ДА СЕ ТЪРСИ НЕОСНОВАТЕЛНО ОБОГАТЯВАНЕ ИЗВЪН ОБЕЗЩЕТЕНИЕТО ЗА ВРЕДИ ОТ НЕИЗПЪЛНЕН ДОГОВОР ИЛИ ДЕЛИКТ, ПРИЧИНЕНИ ОТ ОБОГАТИЛИЯ СЕ ЗА СМЕТКА НА ОБЕДНИЛОТО СЕ ЛИЦЕ

Проф. Иван Русчев, д.ю.н.

*Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“,
член-кореспондент на БАН*

Възможността да се търси неоснователно обогатяване извън обезщетението за вреди от неизпълнен договор или деликт, причинени от обогатилия се за сметка на обеднилото се лице, се означава в доктрината като „деликтна кондикция“. Терминът познат на чуждата литература, се споменава за първи път у нас в една статия на проф. П. Голева¹. С него тя се опитва да обозначи нов фактически състав, „нов източник на законно облигационно отношение“, осигуряващо възможността, освен обезщетяване на вредите от едно противоправно поведение, да се посегне върху имуществото на неизправната страна (делинквента), с цел това на засегнатата от правонарушението страна да бъде допълнено чрез кондикционна претенция. В определени случаи това допълване, уравниване, не се ограничава само до размера на обедняването на засегнатия, а обхваща и обогатяването на правонарушителя. Според автора, то възниква от съчетаването на елементи от два различни класически, традиционно възприети и в нашата юриспруденция фактически състави: този на обезщетяването на вреди от деликт и кондикционната претенция (в тесен смисъл, включваща уравниване на неоснователното обедняване чрез обогатяването на – т.нар. от автора „непрестативна претенция“ по чл. 59, ал. 1 ЗЗД, но не и т.нар. „престативна кондикционна претенция“ за връщането от solvens'a на даденото му accipiens'a без основание, при отпаднало или неосъществено основание по чл. 55 – 58 ЗЗД).

„Особеният законов извъндоговорен състав“² на деликтната кондикция, е „самостоятелен смесен фактически състав“³, който съчетава елементи на непозволеното увреждане и на неоснователното обогатяване по чл. 59, ал. 1 ЗЗД, без да

¹ Голева, П. Някои въпроси на неоснователното обогатяване в теорията и съдебната практика, В.: Предизвикай Неоснователното обогатяване, С. Сиела, 2019, с. 114 – 115.

² Квалификацията е на проф. Голева, цит. съч., с. 114.

³ Както го определя Конов, Т., Пропуснатата полза – вероятна или сигурна вреда (тълк. дело № 3/2021 г. на ОСГТК на ВКС), Търговско право, 2022, бр. 1.

може да се сведе само до нито един от тях.“. Той „държи сметка както за вредите, претърпени от притежателя на благо, така и за обогатяването на правозаконнарушителя и се състои от следните елементи: правонарушение – незаконно използване чуждия обект (вещ или нематериално благо, напр. – търговска тайна), вреди, причинени на законния ѝ притежател, и причинна връзка между незаконното използване и вредите; обогатяване на нарушителя, намиращо се в причинна връзка с правонарушението“⁴.

Терминът „деликтна кондикция“ е създаден чрез популярното напоследък терминологично, лексикално инженерство (по аналогия на широко известното генно инженерство), на гърба на понасящото напоследък всякакви варварски безчинства римско право. Кое то словоблудство сътворявайки негови клонове в невероятни области, за които клетите римляни дори и не са помисляли, че съществуват, като напр. концесионно римско право, пътно римско право, речно римско право. „Клонове“, изведени чрез фантазмагорични интерполации на неясни древни текстове и изразяващи единствено амбицията на техните кабинетни създатели да извеждат от Рим всички клонове и отрасли на съвременното право. Както жалката съвременна изродена аристокрация, извежда произхода си от древни тирани и убийци с корони. От тези напъни не е пощадена и латинската правна лексика (каквато в случая) се предлага, по примера на други латинизирани неологизми (като напр. *novandi causa*) въведени на базата на навлезлите в доктрината *solvendi causa*, *credendi causa*, *acquirendi causa*, *donandi causa* – също плод на псевдолатинско словотворчество. Симетрично на него, по същия порочен терминосъздаващ път, за означаване на тази възможност, причинена не от деликт, а от неизпълнение на договорно задължение на обогатилия се, би могло да се въведе и терминът „контрактна кондикция“. Доколкото и в двата случая се касае все за вреди, причинени от неправомерно поведение на причинилия ги, което дава основание да се търси и обогатяването на това лице, извън границите на вредите от деликт или договорно неизпълнение.

Съчетанието между тези два института е част от по-широкия въпрос за съотношението между отделните проявления на гражданската отговорност (договорна и деликтна) – от една страна и на тяхното съотношение с другите извъндоговорни източници (кондикции, претенции от гестионно правоотношение) – от друга. Към днешна дата въпросът за конкуренцията (респ. кумулацията) на договорната и деликтната отговорност може да се счита до голяма степен за изяснен. Съдебната практика, установена още с ТР № 54/1986 г. ОСГК на ВС, с което се приема, че договорната отговорност не отменя общото законно задължение по чл. 45 ЗЗД (че всеки е длъжен да поправи вредите, които виновно е причинил другиму), е трайно следвана от ВКС, според който наличието на договор между страните не изключва деликтната отговорност, ако вредата е настъпила не от неизпълнение на задължения по договора, а от факти и обстоятелства, осъществяващи фактическия състав на деликта (нарушаване на общото задължение да не се вреди другиму), макар вредата да е причинена в контекста на договора⁵. За разлика от това

⁴ Според определението на проф. Голева, цит. съч., с. 115.

⁵ Така напр. с Решение № 547/31.07.2010 г. по гр. д. № 1025/2009 г., IV г. о. и Решение № 188/15.06.2012 г. по гр. д. № 1122/2011 г., III г. о. на ВКС се приема, че ако увреждането е в пряка причинна връзка с пълното неизпълнение (лошото или неточно изпълнение) на

положение обаче, към настоящия момент нито в практиката, нито в доктрината е достатъчно проучен въпросът, дали наличието на договорно неизпълнение (респ. – на деликт), изключва възможността между страните, свръх обезщетяването на вредите от гражданската отговорност, да се търси и премахване на неоснователно обогатяване – по чл. 59 от ЗЗД или с други искиове, включително такива, по които уравниването надхвърля границите на обедняването?

Българското законодателство дава редица примери за такова „надхвърляне“ пределите на вредите по чл. 82 ЗЗД от договорната отговорност (респ. – обезщетението при деликт по чл. 45 и сл. ЗЗД) и търсене на тяхното уравниване чрез правилата за неоснователното обогатяване. Практиката също показва множество случаи, при които обезщетяването на вредите от договорното неизпълнение или от деликта, не довежда състоянието на увредения в положението, което би имал, ако не беше засегнат от неправомерното поведение на увредилия го. Обратно – обезщетението за вреди, непоследвано от кондикционна претенция, оставя част от обогатяването в правната сфера на причинилия неправомерно вреди. Примери в подкрепа на това твърдение дава съдебната практика по чл. 59, ал. 1 от ЗЗД, касаеща случаите, когато т.нар. „отговорност“ за неоснователно обогатяване⁶ се претендира от собственика на имот, лишен от неговото ползване за сметка на лице, което използва имота, без да има правно основание за това.

Често срещана е хипотезата на сключен между страните предварителен договор за покупко-продажба на недвижим имот, където бъдещият приобретател на имота го използва, без правото на ползване да му е предоставено по споразумение с другата страна (напр. в договора липсва клауза за предаване на владението или „предоставяне на ползването“ преди прехвърлянето на собствеността). В този случай ползващият без основание дължи на собственика на вещта обезщетение по чл. 59, ал. 1 от ЗЗД, независимо от наличието на предварителен договор между тях. Такава би била напр. хипотезата, в която при сключен договор за продажба с уговорен падеж на плащането на цената, бъдещият приобретател не изпълни в срок задължението си да плати цената. Последното би съставлявало основание

задължения по договор, то и отговорността, включително и обезщетението за изправната страна, са следствие на договорното правоотношение. Когато обаче увреждането не е резултат от неосъществяване на очакван резултат по едно съществуващо облигационно отношение, а от неизпълнение на общото задължение на всички към всички, произтичащо от закона, да не се вреди другиму, тогава отговорността е деликтна.

⁶ Терминът „отговорност за неоснователно обогатяване“ не е чужд на съдебната практика, която вижда в него, както и в причиняването на вреди от договорно неизпълнение или от деликт, ако не е противоправно поведение, то най-малкото – противоправно състояние, изразяващо се в „неоснователното“ (незаконното, според терминологията на ЗЗД-отм.) обогатяване, респ. – неоснователното разместване на блага (неоснователно дадено – неоснователно получено нещо) – чл. 55 – 58 ЗЗД. В някои правни системи се стига дори до по-далеч – например в Белгия, неоснователното обогатяване се приема за своеобразна алтернатива на гражданската отговорност, която се прилага в случаите, в които са настъпили вреди, но не може да бъде доказана вина. Така Joke Baeck, A Belgian Perspective on Cour de Cassation 23 October 2012, *European Review of Private Law* 6-2014 [961–970]©Kluwer Law International BV, цит. у Богданова, И. Wrongful enrichment? (бе-лежки върху българското право), II част II, www.gramada.org, 22.08.2019.

за ангажиране на договорната му отговорност, в рамките на която продавачът ще претендира заплащането на законната лихва за забава. Това обезщетяване обаче няма да е достатъчно да покрие намаляването на имуществото на продавача, ако бъдещият приобретател – въпреки липсата на уговорка за предоставяне на ползването, използва вещта преди придобиването на правото на собственост върху нея, с което лишава собственика на вещта от възможността сам да я ползва.

Съгласно безпротиворечивата практика на ВКС⁷, ползването без правно основание води до неоснователно обогатяване, което се „оценява“ в размер на пропуснатия пазарен наем на вещта. Такова ползване се явява лишено от правно основание именно предвид неизпълнението на договорното задължение на купувача да плати в срок уговорената между страните цена, респ. – поради непреминаването на собствеността заради неплащането на цената. В такава ситуация, въпреки наличието на договор между страните (респ. на основание за ангажиране на договорната отговорност на лицето), това не изключва възможността да се предяви иск по член 59, ал. 1 от ЗЗД.

Първото възражение, което се прави на подобна конструкция е, че субсидиарният характер на иска за неоснователно обогатяване (чл. 59, ал. 2 ЗЗД), го изключва винаги когато съществуват други иски, с които обеднилият се да защити интереса си.

На него обаче могат да бъдат противопоставено (и доказано, разбира се) твърдението, че наличието на договорно правоотношение между страните принципно не изключва възможността да се ангажират и допълнителни последици, навлизащи в обогатяването на неизправната страна (условно наречени „отговорност за неоснователно обогатяване“ между същите страни). Невъзможността за кумулативно възникване на общата претенция за неоснователно обогатяване и на договорния/деликтен иск за вреди, е налице **само когато договорната/деликтната претенция, е в състояние в пълнота да обезщети засегнатия интерес на страната.** Този извод се подкрепя и от възприетото в Решение № 60130 от 23.06.2021 г. по гр. д. № 2990/2020 г., IV г. о. на ВКС: *„Друг иск“ по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД е всяко друго субективно право (иск в материалноправен смисъл на понятието, също така – притежание, вземане) в полза на кредитора срещу същия длъжник, което обяснява или изравнява разместването на имуществените ценности в двата патримониума. Този иск може да е с извъндоговорно или с договорно основание, да произтича от съдебно решение или административен акт. „Друг иск“ по смисъла на чл. 59, ал. 2 ЗЗД е и всяко друго правно средство за защита в полза на обеднелия в защита на неоснователно разместените ценности, условията и редът за провеждането на което са в специален закон.*“ С други думи, във всички останали случаи, в които е налице договорна връзка, но „обедняването“ на лицето не може да се обезщети посредством ангажиране на

⁷ Вж. така характерното Решение № 108 от 10.04.2012 г. по гр. д. № 1063/2010 г., ГК, II г. о., в което се сочи, че: „Правото на ползване принадлежи на собственика на вещта, освен ако друго не е установено в нормативен акт или чрез договор между собственика и ползващото вещта лице. **Ако едно лице е ползвало определена вещ и преди да придобие правото на собственост върху нея, то дължи обезщетение за лишаване от ползването до момента, в който придобие собствеността.**“

договорната отговорност на насрещната страна, това лице разполага със субсидиарния иск по чл. 59 от ЗЗД.

Общоприетата формула, че субсидиарността е явление, което прави общият иск за неоснователно обогатяване неприложим, ако същият резултат може да бъде постигнат посредством специална кондикционна претенция или чрез договорна, деликтна претенция, вещна, претенция от водене на чужда работа без натоварване, не може да се оспори в настоящия случай. Условието обаче [общият иск за неоснователно обогатяване да е неприложим] *„ако същият резултат може да бъде постигнат посредством специална кондикционна претенция или чрез договорна, деликтна претенция, вещна, претенция от водене на чужда работа без натоварване“* трябва да се разбира в цялост – само ако чрез тези иски може да се постигне в пълнота „същият резултат“. Това означава **„пълното удовлетворяване“, отстраняването на всички последици от неправомерното (най-често) засягане на имуществото на обеднялото се лице** – било то изправна страна срещу договорното неизпълнение, било пострадал от деликта, било оказал се обеднял при добросъвестно направените от него подобрения в чуждия имот, вследствие реализиране на вещната претенция на собственика. Ако пълното обезщетяване, претърпяното засягане на имуществото, може да се осъществи чрез „навлизане в имуществото на обогатилия се от неправомерните си действия“ (без, разбира се случая по чл. 72 ЗС), чрез изземване на обогатяването му – резултат на неправомерните му действия, това условно се нарича **„договорна/ деликтна „кондикция“**. Тази възможност не води до оспоримост на принципа за субсидиарност, изразен в чл. 59 ЗЗД, защото отстраняването на намаляването на имуществото на изправната страна, не се осъществява в пълнота от „специалните“ иски.

Аргументите за такова ограничително тълкуване на понятието „друг иск с който обедненият може да се защити“, употребено в чл. 59, ал.2 ЗЗД са няколко:

Първо, в случая следва да се държи сметка, че обедняването на собственика на имота, изразяващо се в невъзможността да използва имота, в това число като го отдаде под наем, не се явява в причинна връзка с неизпълнението на договорното задължение на купувача по договора да заплати в срок уговорената цена. Вярно е, че то е резултат от противоправно действие на купувача – длъжник по неплащане на цената, но противоправното лишаване на неудовлетворения от нея продавач, независимо от договора, може да се разглежда като деликт – противоправно отнемане на владението и ползването. Който ще се квалифицира като такъв и независимо от неизпълнението по договора, свеждащо се до неплащане на цената. Ето защо обедняването на собственика на имота не представлява част от обезщетението за договорното неизпълнение – пропуснатите ползи. Съгласно трайната практика на ВКС, пропуснатата полза **е осуетената от неизпълнението възможност на кредитора да реализира увеличение на имуществото си**⁸.

Описаната хипотеза обаче е точно обратната, тъй като ако купувачът беше изпълнил точно задълженията си да плати цената в срок, то същият щеше да при-

⁸ Така напр. Решение № 151 от 18.05.2021 г. по т. д. № 1534 / 2019 г., I т. о. на ВКС; Решение № 119 от 26.05.2016 г. по гр. д. № 5770 / 2015 г., III г. о. на ВКС; Решение № 282 от 27.10.2015 г. по гр. д. № 1506/2015 г., IV г. о. на ВКС и редица други.

добие собствеността върху вещта, респ. продавачът не би претърпял обедняването от това да използва същата или да я отдава под наем. Които едва ли могат да се определят като пропускане „ползите“ от това да отдава вещта под наем. Те не се дължат на договорното изпълнение, поради което не са част от вредите от това. Те не са в пряка причинна връзка с изпълнението на нито едно от главните задължения на купувача по чл. 183 и сл. ЗЗД. Те не са пряка последица нито от изпълнението на задължението за заплащане на цената, нито на това за получаване на вещта. Така че, съгласно правилото на чл. 82 от ЗЗД, тези вреди, изразяващи се в невъзможността да се използва вещта и да се получава наем, не подлежат на обезщетяване в рамките на договорната отговорност по чл. 79 от ЗЗД в случаите на нарушаване на задължението за плащане на цената в срок. Затова именно законодателят в другите посочени хипотези на кондикции: чл. 72 ЗС, чл. 95, ал. 3 ЗАПСП; чл. 118, ал. 2 ЗМГО; чл. 19, ал. 2 ЗЗТТ; чл. 57а, ал. 2 ЗПД не ограничава овъзмездяването на изправната страна само до нейното обедняване (както предвижда чл. 59, ал. 1 ЗЗД), а го разпростира до обогатяването на насрещната страна (респ. – приходите, получени от нарушителя в резултат от неправомерното придобиване, използване на нематериалното благо), за сметка на обеднялата.

Това означава, че нашето законодателство в случаите на неправомерно използване на чуждото благо, се интересува не само от „*пропуснатите от изправната страна ползи*“, които представляват част от вредите, които пък са намаляване на имуществото (обедняване – по критерия на непрестативните кондикции), а и от „обогатяването на неизправната страна“ – по договора или дори когато неправомерните ѝ действия не съставляват изрично изпълнение на договора (а деликт или друго извъндоговорно основание). Т.е. в отделните, специални случаи като цитираните по-горе текстове, обеднялата, изправна по договора страна има право да претендира онова, с което неизправната страна се е обогатила, без ограничението по общия, субсидиарен текст на чл. 59, ал. 2 ЗЗД – до размера на обедняването на изправната.

Второ, изводът, че договорната отговорност за вреди, основана на договорното изпълнение, ограничава търсенето на други способи за удовлетворяване на изправната по договора страна (в частност – изключва кондикционната претенция), не отговаря на основните принципи на гражданското право (и по-специално – на принципа за недопустимост на неоснователно обогатяване). Още по-малко това е така, когато обогатяването на неизправната по договора страна се дължи на друго нейно противоправно поведение, което не може да се квалифицира като договорно изпълнение. Съгласно Решение № 187 от 22.02.2017 г. по т. д. № 2724/2015 г., I т. о. на ВКС, искът за неоснователно обогатяване е уреден **като източник на облигационни задължения, именно за да се предотврати неоснователното разместване на имуществени блага**. От това следва, че когато договорната отговорност не може да репарира конкретно имуществено разместване, довело до неоснователно обогатяване, независимо от наличието на договор, страната разполага с правната възможност да предяви иск по чл. 59, ал. 1 от ЗЗД или дори да търси това уравниване в обогатяването на насрещната страна, неограничена от собственото си обедняване.

Другото основно възражение, което се прави на конструкцията, допускаща надхвърляне границите на обезщетяване на вредите от договорното изпълне-

ние (или от деликта), и „прекращване“ в неоснователното обогатяване, за да се уравни обедняването на изправната страна, е че в общ план, за правната релевантност на обогатяването по смисъла на чл. 59 ЗЗД е без значение дали действията, от които то е предизвикано, са виновни и не, добросъвестни или не, извършени с намерение за обогатяване или без такова намерение, тъй като претенцията за неоснователно обогатяване по чл. 59 ЗЗД не представлява имуществена санкция, нито е форма на гражданска отговорност⁹. Конкретно за противоправността, се сочи авторитетното мнение¹⁰, според което при различните институти, тя има относително автономно значение. Напр. при недействителността на сделките противоправността се изразява в неспазване на норми, определящи реда за сключването им (**бел. автора** – и съдържанието на договора) на сделка, докато при договорното изпълнение, противоправността е неосъществяване на дължимия резултат; при деликтната отговорност противоправността се отнася до състоянието на нарушеност на чужди блага, обект на закрила на абсолютни права¹¹ (но най-често – и относно поведението на делинквента – аргумент от чл. 45 ЗЗД, **бел. автора**). Продължавайки тези разсъждения, в по-новите съчинения, посветени на незаконното обогатяване, се цитира тезата в чуждата литература, че „неправомерното, незаконното поведение на обогатилото се лице, не трябва да е годно основание за ангажиране на гражданската отговорност на обогатилия се (било договорна, било деликтна)“¹². Което се обяснява със субсидиарната природа на общия иск за неоснователно обогатяване (чл. 59, ал. 2 ЗЗД).

Ирелевантната противоправност на действията на обогатилия се, вината му и останалите субективни елементи – намерение за увреждане, знание за такова (добросъвестност или не), може да се обясни с това, че при него е достатъчна **противоправност на резултата**. Такова твърдение се застъпва още в старата ни правна книжнина от един от бащите на българската цивилистика – акад. Йосиф Фаденхехт, който го разглежда в светлината на конкуренцията между кондикционните искове (*de in rem verso*) и тези, произхождащи от *actio negotiorum gestorum*. В разсъжденията си той достига до извода, че неоснователното (безпричинното) обогатяване във вреда на друго представлява едно неправомерно (незаконно) състояние, поради което е склонен да причисли исковете за отстраняването му към тези от непозволено увреждане¹³. Неправомерността е в самото създадено противоправно състояние – на обогатяване на едно лице за сметка на друго или в

⁹ Големинов, Ч. Неоснователно обогатяване. Гражданскоправни аспекти, III прер. и доп. изд. С. Фенея, 2011 г. с. 94

¹⁰ Конов, Т. Конов, Тр., Основание на гражданската отговорност. – Сб. Подбрани съчинения. Сиела, С., 2010 г., с. 81, 86 – 88.

¹¹ Според мен, и още – чрез прилагането на които, най-често съчетано, се стига до противоправен резултат – нарушаване на законова забрана – напр. заобикаляне на закона – чл. 26, ал. 1, предл. второ ЗЗД.

¹² Така Богданова, И. Wrongful enrichment (бележки върху българското право), част II, www.gramada.org, 22.08.2019.

¹³ Фаденхехт, Й. Лицето, което е направило разноси за погребението на един починал, какъв иск има срещу наследниците на последния – *actio de in rem verso* ли или *actio negotiorum gestorum*? [Съдебна практика]. – Правна мисъл, 1, 1935, № 6, 476 – 482.

неправомерното, нетърпимо от правния ред (неоснователно) разместване на благата, респ. – на тяхното запазване. Самата „неоснователност“ по смисъла на закона (чл. 55 – 58 и чл. 59 ЗЗД) изразява неправомерността, противоправността, ако не на поведението, то със сигурност – на резултата от него. То разбира се, би могло да се дължи и на неправомерно поведение, без това да е задължително, но противоправността (когато е налице) вече е достатъчен белег да се обоснове т.нар. „кондикционна отговорност“.

Ето защо не може да се възприеме тезата, че „при неоснователното обогатяване нямаме правонарушение с оглед придобиването или получаването на нещо, не е налице основание за ангажиране на извъндоговорната отговорност на обогатилото се лице, а по-скоро като противоправно и нежелано състоянието може да се определи това, което следва придобиването (получаването на облагата), и затова правото създава средството, с което това придобиване да бъде иззето отново. Не мога да се съглася с този извод, който възпроизвежда отдавна изложеното в цивилистичната доктрина от социалистическо време разбиране¹⁴, че при неоснователното обогатяване няма правонарушение, с оглед придобиването или получаването на нещо, поради което то не е форма на отговорност¹⁵.

Въпросът не е, че няма правонарушение при обедняването/обогатяването, а че тя е ирелевантна за неговото отстраняване. Така както напр. при безвиновните отговорности наличието на виновно поведение е ирелевантно, макар че може и да го има. Защото идеята е обезщетяването при стриктната отговорност да намери приложение във всички случаи, независимо дали отговорното лице е положило грижата на добрия стопанин, или е действало виновно, респ. – с коя форма на вина! Логиката спрямо кондикцията е същата, а не че „при неоснователното обогатяване нямаме правонарушение“, както се твърди в цитираното съчинение.

Не е трудно да бъде констатирано логическо противоречие (по-скоро непосредователно извеждане на заключението от един правилен предикат), както у създателите на тази парадигма, така и у авторите, които впоследствие я преповтарят. Това, че не е необходимо във всички случаи на неоснователно обогатяване да е налице противоправно поведение при придобиването или получаването на нещо, не означава че въобще няма правонарушение. Аргумент за обратното се съдържа още ТР № 50 от 30.12.1985 г., ОСГК, според което „неоснователното обогатяване е **нетърпимо от закона състояние, независимо от какъв фактически състав е възникнало и без оглед на обстоятелството от кой клон на правото е регламентирано правоотношението, което го е породило**“. Некоректен е изводът, който се прави от него в по-новата литература, а именно, че „Въпреки това, то не е основано на наличието на вреди и противоправност, а още по-малко липсата на основание създава възможност съответните действия, които са довели до обогатяване, да бъдат квалифицирани като неправомерни“. С това се

¹⁴ Така Големинов, Ч. Цит. съч.

¹⁵ Богданова, И. Цит. съч. в бел. 22 под линия: „Това е и основният аргумент да считам, че терминът обезщетение, с който често в практиката се обозначава вземането по чл. 59 ЗЗД, е некоректен. Претенцията за неоснователно обогатяване не представлява имуществена санкция за нарушено договорно задължение или за непозволено увреждане и не е форма на гражданска отговорност за вреди“.

основава фактът, че автори у нас и в чужбина отричат принадлежността на исковете за връщане на недължимо платеното към искове, основани на извъндоговорна отговорност. Ако под „**извъндоговорна отговорност**“ се разбира деликтната отговорност, това разбиране е правилно. Което обаче не отменя въпроса по какъв друг начин би могло да се квалифицира „нетърпимото от закона състояние“ освен като противоправно? Колкото и автономно да е понятието „неоснователно“, „незаконно“ основание за даването/получаването, няма как едно нетърпимо от закона състояние, да не се определи като противоправно!

Възражението, че исковете за връщане на недължимо платеното не могат да се причислят към онези, основани на извъндоговорна отговорност, не са аргумент срещу тезата, че е допустимо да се търси неоснователно обогатяване извън обезщетението за вреди от неизпълнен договор или деликт, причинени от обогатения се за сметка на обеднялото лице.

Стриктно погледнато, фигурата на т.нар. „деликтна кондикция“ (а не би било по-различно и за т. нар. „договорната кондикция“) едва ли би могло да се разглежда като един цялостен институт, по причина най-малкото, че между деликта (респ. – договорното неизпълнение) и обогатяването на делинквента (респ. – неизпълнилия предшествашо договорно задължение) няма пряка, необходима причинна връзка. Деликтът (договорното неизпълнение) може само да поставя началото на причинната верига, довела до обогатяването на неправомерно действащото лице, но това обогатяване може да е съпричинено и от други, като **правомерни действия на обогатения се** (преиздаването на произведението на авторското право в тираж, макар неугворен и незаплатен на автора, се дължи както на обективни обстоятелства – нараснало търсене на произведението, усилия на издателя да го популяризира и разпространи) или от вещна претенция за връщане на подобрената от добросъвестния владеец вещ, така и от **неправомерни действия** (неправомерно установяване на владение или ползване на незаплатената, а по тази причина – и все още чужда, вещ).

Струва ми се, че да се разглежда т. нар. „деликтна“ (или „контрактна“) кондикция като един общ, нов фактически състав, включващ посочените по-горе от проф. П. Голева елементи, би било толкова обосновано, колкото и да се разглежда иска за реално изпълнение и обезщетението за вреди от забавено (чл. 79 ЗЗД), лошо, частично изпълнение, като един общ фактически състав, като „един нов източник на законно облигационно отношение“¹⁶. Житейски, тези възможности може и да изглеждат неразривно свързани, но правно те представляват отделни последици от неизпълнението на договора. Искът за реално изпълнение цели доставяне на забавената, лошокачествена, частична престация, независимо от вината на неизправния длъжник. Докато мораторното обезщетение цели репариране на вредите, настъпили като пряка последица именно от неточното изпълнение, подчинява се на друг режим, и има по правило вина на неизпълнилия (неточно изпълнилия) длъжник. Тя не е нито само отговорност, нито само претенция за реално изпълнение, макар че двете последици са доста по-тясно свързани с причинна връзка между неизпълнението и вредите, отколкото неправомерното поведение с обогатяването на правонарушителя.

¹⁶ Изразът, както посочих, принадлежи на проф. д-р П. Голева.

Вярно е, че в доктрината и в съдебната практика са широко разпространени понятията *отговорност за съдебно отстранение* (чл. 188 – 192 ЗЗД) и *отговорност за недостатъци* (чл. 193 – 199 ЗЗД), но предвид разграничението на отделните правомощия на купувача срещу неизпълнението от страна на продавача, определянето им общо като „отговорност“, е условно, използвано заради традицията. Всъщност се касае за комплексен законодателен институт, който няма единно съдържание, а включващ правни възможности както от групата на т.нар. мерки за въздействие върху правоотношението (част от които имат и санкционен), но не и обезщетителен характер, нито представляващи кондикции. Така напр. развалянето на договора за продажба по реда на чл. 87 ЗЗД (чл. 189, ал. 1, изр. първо ЗЗД), правото да се иска намаляване на цената (чл. 190, ал. 2 ЗЗД) възможността да бъде задържана вещта до връщане на цената (чл. 90 ЗЗД), са мерки за въздействие върху продажбеното правоотношение, които нямат обезщетителен характер. Обратно, други, включени в съдържанието на т.нар. „отговорност“ за евикция – напр. претенцията за връщане на платената цена, заплащането на разносните по договора, както и необходимите и полезни разноси за вещта, направени от продавача (чл. 190, ал. 1, изр. второ ЗЗД) представляват кондикции, чието общо основание е чл. 55, ал. 1, хипотеза трета ЗЗД. Докато пък трета група – обезщетението за вреди „съгласно общите правила за неизпълнение на задължението“ – спада към отговорността в същинския смисъл на думата – тази за вреди, причинени от неизпълнението.

Само в този смисъл т.нар. „деликтна“ или „контрактна“ кондикция може да се разглежда като нещо общо – логически и житейско свързани отделни мерки за обезщетение на вреди и кондикция за премахване на обедняването, дори – за засягане на обогатяването на действалото неправомерно лице, оказало се в определена връзка (макар непряка) с неговото неправомерно поведение.

Въпросът обаче не е дали т.нар. „деликтна кондикция“ може да се обоснове доктринално като „нов“, законов самостоятелен състав, пораждащ облигационно отношение, различно от това на деликтната отговорност и на кондикционното, макар съчетаващ елементи и на двете. Практическо значение има отговорът на въпроса дали **противоправните действия на лице, което не е изпълнило договорно задължение (или е причинило деликт), но са довели и до обогатяване на неизправната страна – правонарушител, могат да бъдат основание и на кондикционна претенция?**

Питането е за такова обедняване на изправната страна по договора, респ. – на пострадалия от деликта, които не се свеждат до пропуснатите ползи от страна на обедненото лице (увредения), а се изравнява, компенсира и от **ползите (приходите) от определено вредоносно деяние** (деликт или договорно неизпълнение), **които извлича обогатилият се, но са извън обхвата на дължимото обезщетение.** В който случай претенцията на договорно или деликтно основание няма да изключи тази по чл. 59, ал. 1 ЗЗД, по силата на субсидиарността по неговата ал. 2.

Основание за изложените по-горе изводи дава европейското и националното ни законодателство в областта на интелектуалната собственост. Основната нор-

мативна рамка на правото на ЕС в тази насока са Директива 2004/48¹⁷ и Директива 2016/943¹⁸ (т. нар. *Директива за търговската тайна*)

Така според Съображение (17) на Директива 2004/48 „*Мерките, процедурите и средствата за защита, предвидени в настоящата директива, следва да се определят във всеки случай по такъв начин, че надлежно да се отчитат специфичните особености на случая, включително специфичните характеристики на всяко право върху интелектуална собственост, а когато е уместно – умишленият или непредумишленият характер на нарушението*“.

По подобен начин и в Съображенията към Директива (ЕС) 2016/943 относно защитата на неразкрити ноу-хау и търговска информация (търговски тайни) срещу тяхното незаконно придобиване, използване и разкриване, се посочва, че „... приложимите национални правила относно изчисляването на обезщетения за претърпените вреди невинаги отчитат нематериалния характер на търговските тайни, което затруднява доказването на действителните пропуснати ползи или неоснователно обогатяване на нарушителя, ако за въпросната информация не може да бъде определена пазарна цена“.

Това дава основание при неправомерно използване на нематериалните блага да се използва както деликтна претенция за обезщетяване на настъпилите вреди, така и иск за неоснователно обогатяване.

Също така напр. чл. 14 от Директива 943, неправилно (ограничително) преведен от оригинала вместо **Damages** (заглавие, съответстващо на съдържанието на текста, отнасящо се до всяко претърпено намаление на имуществото на засегнатото лице), на български като „**Обезщетяване на вреди**“ (поради което и често тълкувано в българската книжнина, като обхващащо само обезщетението за вреди като форма на договорната или на деликтната отговорност) в своя § 2, ал. 2 при определяне на вредите (а не на обезщетението за тях), сезираният административен орган (или съд) отчитат всички относими фактори, като например отрицателните икономически последици, включително пропуснатите ползи, които засегнатата страна е понесла, *всички несправедливо получени печалби от нарушителя...*¹⁹

¹⁷ Директива 2004/48/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 29 април 2004 година относно упражняването на права върху интелектуалната собственост, достъпно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:32004L0048>;

¹⁸ Директива (ЕС) 2016/943 на Европейския парламент и на Съвета от 8 юни 2016 година относно защитата на неразкрити ноу-хау и търговска информация (търговски тайни) срещу тяхното незаконно придобиване, използване и разкриване, достъпно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0943>

¹⁹ Така и в Съображение 26 от Директива 48 „*С цел да се обезщети вредата, понесена в резултат на нарушението, извършено от нарушител, който е предприел действие, знаейки или при разумни основания да знае, че то ще доведе до такова нарушение, с размера на обезщетението, което се присъжда на притежателя на правата, следва да се отчетат всички необходими аспекти, като например загуби на печалби от страна на притежателя на правата или несправедливата печалба, получена от нарушителя, а когато е приложимо, всички морални щети, причинени на притежателя на правата. Като алтернатива, например когато би било трудно да се определи размерът на понесената действителна щета, размерът на обезщетението би могъл да се обвърже с такива елементи като лицензионните или авторските възнаграждения или хонорари,*

В редица случаи българският закон изрично предвижда уравниването на имуществото на увреденото лице, да се търси и извън обезщетението за вредите, причинени му от договорно неизпълнение (или от деликт), давайки възможност към това уравниване да бъдат привлечени и кондикциите. Така напр. в почти идентичните като редакция текстове на чл. 95, ал. 3 ЗАПСП; чл. 118, ал. 2 ЗМГО; чл. 19, ал. 2 ЗЗТТ; чл. 57а, ал. 2 ЗПД се следват отблизо двете европейски директиви.

На базата на посочената детайлна уредба в областта на интелектуалната собственост, може да се направят **следните изводи:**

Ако е допустимо уравниването на претърпените вреди по причина, че нематериалният характер напр. на търговската тайна затруднява определянето им, доколкото стойността на въпросната информация не може да бъде определена (както се казва в Директивата), същата логика би трябвало да се приложи и когато противоправно използваните преди прехвърлянето им вещи са с такава специфика, че не може да се очаква масовото им предоставяне за ползване (под наем) от продавача другиму, освен на купувача. Така е напр. при произведено специфично оборудване по спецификация и за нуждите единствено на купувача, който именно, изпълнявайки условията за придобиване на собствеността (напр. осуетява събдяване на условието, от което продавачът има интерес, или не изпълнява съществено договорно задължение, напр. за заплащане на цената) използва неправомерно тези вещи, защото единствено той, при специалното предназначение, за което са поръчани вещите (т.е. относителната невъзможност, с оглед на обичайните условия, а не въобще – в абсолютен мащаб) е единственият възможен ползвател на вещите.

Така към ФС, предложен от проф. Голева, следва да се добавят и изключителността на ползването (от едно-единствено възможно лице или много тесен кръг от такива лица) – ползвател, за когото именно тези вещи са поръчани (т.е. при ограничен пазар), и невъзможността да се определи точно размера на намаленото намаляване на (респ. – пропускането да се увеличи) имуществото на засегнатото лице, носител на правата върху съответното благо. Това намаляване не се свежда единствено до претърпените вреди (и пропуснатите ползи), които са резултат на самото договорно неизпълнение (респ. – на деликт). То включва в себе си и намаляването на имуществото в резултат на ползването – последица от неправомерните действия на неизправната страна по договора (респ. делинквента). И освен това, ако между претърпените вреди и пропуснатите ползи – от една страна и договорното неизпълнение (респ. деликт) съществува предвидена в закона пряка (т.е. причинна) връзка, такава не е нужна между обедняването на носителя на засегнатото благо и обогатяването на неправомерния ползвател. Между

които биха били дължими, в случай че нарушителят е поискал официално разрешение да ползва въпросното право върху интелектуална собственост. Целта не е да се въвежда задължение за предоставяне на наказателни щети, а да се даде възможност за обезщетение, което се основава на обективен критерий, като се вземат предвид извършените разности от притежателя на правата, като например разходи за идентификация и проучване“.

тези два елемента е достатъчно да съществува предвидената в чл. 59, ал. 1 връзка – обогатяването да е „за сметка на“ обеднялото лице.

Наличието на толкова разнородни по характера си елементи и връзки между тях, като че ли „размива“ чистотата и монолитността на предлаганата конструкция за „деликтната кондикция“. Но пък от друга страна доказва свързаността, демонстрирана и житейски, между тези елементи, даващи възможност вредоносните последици от едно противоправно действие, да се търсят извън предела на обезщетяването на вреди, а и чрез правилата на неоснователното обогатяване. Тази специфична свързаност обуславя допустимостта уравниването да се търси и въз основа на други критерии, непознати на правилата на гражданската (договорна и деликтна) отговорност за вреди.

Цитирано почти буквално пък, съответното правило от Мотивите на Директива 2016/943 е, *че приложимите правила относно определянето на обезщетението за претърпените вреди от засягане на търговската тайна, не отчитат специфичния характер на неправомерно използваното благо, за което не съществува свободен и неограничен пазар (а напр. единствен възможен ползвател на доставеното, но неплатено в национален мащаб, е купувачът) затруднява доказването на действителните пропуснати ползи или неоснователно обогатяване на нарушителя, вкл. ако за въпросната информация не може да бъде определена пазарна цена*. Поради което се предвижда тези вреди да се покриват по друг критерий – до размера на обогатяването на действалия (използвалия) противоправно специфичното благо (вещи). Защото именно тази специфика – **невъзможността да се определи размера, с който притежателят на неправомерно използваното благо се е обеднил (в случая, поради невъзможност специфичната вещь да бъде предоставена, дадена под наем на друго лица, т.е. пропуснатите ползи да бъдат калкулирани)**, трябва да се търсят други критерии за определянето им, а именно търсенето на намаляването на имуществото (обедняването) до размера на обогатяването на неправомерния ползвател.

Въпреки че разглежданите хипотези показват, че „деликтната“ (или „контрактната“) кондикция **по-скоро не може да се разглежда като единна правна фигура, като единен ФС**, отделните елементи в който трябва да имат обща гражданскоправна последица, то не може да се изключи възможността обезщетението за вреди от неправомерното действие (договорно неизпълнение или деликт), да бъде последвано от други, кондикционни мерки, изразяващи се в изравниване на обедняването на изправната по първото правоотношение страна.

Такива може да се търсят, вкл. и над допустимата по чл. 59, ал. 1 ЗЗД граница – до размера на обогатяване на другата, възползвала се от неправомерното си поведение. Възползвала се, „за сметка на“ не означава пряка причинна връзка, а напр. две отделни причинни връзки, поотделно на обогатяването и на обедняването с един общ ЮФ (напр. неправилното нареждане за плащане по банков път. Това е допълнителен аргумент за кондикционния характер на иска за търсене на обогатяването, при посочените вече особености.

**ДОПУСТИМО ЛИ Е ДА СЕ ТЪРСИ НЕОСНОВАТЕЛНО
ОБОГАТЯВАНЕ ИЗВЪН ОБЕЗЩЕТЕНИЕТО ЗА ВРЕДИ
ОТ НЕИЗПЪЛНЕН ДОГОВОР ИЛИ ДЕЛИКТ, ПРИЧИНЕНИ
ОТ ОБОГАТИЛИЯ СЕ ЗА СМЕТКА НА ОБЕДНИЛОТО СЕ ЛИЦЕ**

Проф. Иван Русчев, д.ю.н.

*Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“,
член-кореспондент на БАН*

Резюме: Настоящият доклад разглежда въпроси, свързани с предлаган отскоро в българската доктрина институт, наричан „деликтна кондикция“. Дискутира се възможността да се търси изравняване на намаленото имущество на лице, увредено от договорно неизпълнение или деликт, извън обезщетението за вреди по гражданската отговорност, като се прибегва до средствата на неоснователното обогатяване. При него се цели чрез кондикционен иск да се отнеме онова, с което отговорното за договорно неизпълнение (или за деликт) лице, се е обогатило за сметка на титуляра на засегнатото благо. Коментира се дали по българското право може да се конструира нов „самостоятелен смесен фактически състав като отделен източник на законно облигационно отношение“, „особен законов извъндоговорен състав“ на деликтната кондикция. Независимо от това, че „деликтната кондикция“ не може да се разглежда като единна правна фигура, тя дава възможност полезни разрешения, намерили израз в източниците на интелектуалната собственост, да се прилагат и в общия случай, когато обезщетението за вреди не може да се определи с точност или то не е достатъчно да компенсира намаляването на имуществото на правоимащия. Тогава това намаляване може да се отстрани с кондикционни искове, включително до размера на обогатяването на правонарушителя. Разгледани са относимите текстове от европейското и националното ни законодателство в сферата на интелектуалната собственост, търговската тайна, промишления дизайн, марките и географските означения.

Ключови думи: деликтна („контрактна“) кондикция, неоснователно обогатяване, обедняване, обезщетение, неизпълнен договор, вреди, деликт.

**IS IT ALLOWABLE TO SEEK UNJUST ENRICHMENT BEYOND
BREACH OR TORT DAMAGES CAUSED BY THE ENRICHMENT
AT THE ACCOUNT OF THE INDEPENDENT?**

Prof. Ivan Ruschev, PhD, DSc. Dr Habil,

*Law Faculty, Varna Free University „Chernorizets Hrabar“,
Corresponding Member of Bulgarian Academy of Sciences*

Summary: This report examines issues related to a recently proposed institute in Bulgarian doctrine called „delict condition“. The possibility of seeking an equalization of the diminished estate of a person injured by a breach of contract or tort outside of civil liability damages by resorting to the means of unjust enrichment is discussed. It aims, through a conditional claim,

to take away what the person responsible for the breach of contract (or for a tort) has enriched himself at the expense of the owner of the affected good. It is commented whether under Bulgarian law a new „independent mixed factual composition can be constructed as a separate source of legal obligation relationship“, „special legal non-contractual composition“ of the delict condition. Regardless of the fact that the „tort condition“ **cannot be considered as a single legal figure, it enables the useful permissions found in the sources of intellectual property to be applied in the general case where the compensation for damages cannot be determined with accuracy or it is not sufficient to compensate for the reduction of the property of the right holder.** Then this reduction can be remedied by conditional claims, including to the extent of the enrichment of the offender.

Keywords: *tort („contract“) condition, unjust enrichment, impoverishment, compensation, breach of contract, damages, tort.*

ORGANIZATION OF FORENSIC EXAMINATION OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS IN UKRAINE

*Alexander Doroshenko, PhD in Law, Forensic Expert,
Director of the Scientific Research, Institute of Intellectual Property,
National Academy of Legal Sciences of Ukraine*

*Prof. Tetiana Frantsuz-Yakovets, Doctor of Law,
Head of the Department of Constitutional Law, International Law and Public
Law Disciplines of the Kyiv University of Intellectual Property and Law,
National University „Odessa Law Academy“*

Scientific and technical, as well as socio-economic progress in general, largely depends on the effectiveness of human creative activity. The success of the economic, political and social transformations that are taking place in Ukraine are directly dependent on the effectiveness of the wide use of the creative intellectual potential of society as a whole.

The growing importance of intellectual property dictates the need for its proper protection. Ukraine has created and continues to improve its own intellectual property legislation. Today, Ukraine is a WTO member and a candidate for membership in the European Union. Intellectual property in developed countries is increasingly becoming a priority for the socio-economic development of society. Therefore, there is a need to ensure the effective functioning of the intellectual property protection system. One of the main and effective ways to protect intellectual property rights is to protect these rights in a judicial proceeding.

Due to the specifics of intellectual property objects and the complexity of legal relations associated with them, an integral part of resolving a dispute on violation of intellectual property rights by a court is the use of special knowledge, that is, an examination to determine the properties of the relevant objects. The relevance of research in this category of disputes is aggravated by the fact that in such disputes the formation of an evidence base from the classical set of evidence is a very difficult task. As a rule, written and physical evidence presented by the parties cannot be used by the court. Specialists need to conduct a detailed analysis of the signs and properties of the objects under study, which will allow the court to establish the presence or absence of a violation of rights. Witness statements are rarely used for this category.

In 2000 – 2001, there was a sharp increase in the number of litigations related to intellectual property in Ukraine. At that time, in the judicial process in almost every such case, it was necessary to involve specialists. The specific legislation was new. For most of the judges, this was a kind of „terra incognita“. At the beginning of 2002, the

Ministry of Justice, which was in charge of the expert provision of justice, introduced a new type of forensic examination – „Expertise of intellectual property objects“, which received serial numbers 13 and 9 of the judicial specialty, which belong to this type:

- 13.1. Study of copyright objects;
- 13.2. Study of related rights objects;
- 13.3. Research related to the protection of rights to inventions, utility models, innovative proposals;
- 13.4. Studies related to the protection of the right to industrial processes;
- 13.5. Studies related to the protection of plant variety and animal breed rights;
- 13.6. Studies related to the protection of rights to signs for goods and services, trade names, pointers to goods;
- 13.7. Research related to the protection of rights to the topology of integrated circuits;
- 13.8. Studies related to the protection of rights to confidential information;
- 13.9. Economic research related to the use of intellectual property rights.

The formation of the institute of forensic examinations in the field of intellectual property necessitated the creation of the theoretical foundations of this type of research, the definition of the conceptual apparatus, the creation of general methods and techniques for studying intellectual property objects based on the existing methodological basis of forensic examination.

According to Article 1 of the Law of Ukraine „On Forensic Examination“, forensic examination is defined as a study based on special knowledge in the field of science, technology, arts, crafts and other objects, phenomena and processes in order to provide an opinion on issues that are the subject of legal proceedings.

The appointment and production of a forensic examination are not only necessary, but sometimes they are the only possible means to establish the truth and decide on the merits of a civil, economic or administrative case.

Forensic examination is the most common and effective form of using scientific and technical knowledge in order to establish factual data that is important for its correct resolution when considering a dispute in court.

The legal basis for organizing and conducting forensic examinations in Ukraine is determined by the system of normative acts of the current legislation, which primarily include:

- Constitution of Ukraine
- Law of Ukraine „On Forensic Expertise“
- Economic Procedural Code of Ukraine
- Civil Procedure Code of Ukraine
- Code of Administrative Procedure of Ukraine
- Criminal Procedure Code of Ukraine.

Also, the appointment and conduct of forensic examinations, as well as the organization of expert activities, are regulated by departmental instructions, among which the main ones are:

- Instruction on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated October 8, 1998 No. 53/5.

- Regulations on expert-qualification commissions and certification of forensic experts, approved by order of the Minister of Justice of Ukraine dated August 09, 2005 No. 86/5.

In addition, some features of the application of legal norms related to forensic examination are determined by the decisions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine, as well as clarifications by the Supreme Economic Court of Ukraine.

The norms of the Law of Ukraine „On forensic examinations“, the provisions of the procedural codes and the Instructions on the procedure for the appointment and production of forensic examinations determine the legal status, procedural rights and obligations of a forensic expert.

A person who can be involved as an expert must meet the requirements established by the Forensic Science Law. All information about this person must be entered in the State Register of Certified Forensic Experts.

In accordance with the legislation, forensic activities in Ukraine are carried out by state specialized institutions, as well as forensic experts who are not employees of these institutions, other specialists (experts) in the relevant fields of knowledge.

According to Article 10 of the Law of Ukraine „On Forensic Examinations“, forensic experts may be persons who have the necessary knowledge to give an opinion on the issues under investigation. Forensic experts of state specialized institutions may be persons who have an appropriate higher education, an educational qualification level not lower than a specialist, who have undergone appropriate training and have received the qualification of a forensic expert in a particular specialty. Forensic examinations, with the exception of those conducted exclusively by these institutions, may involve forensic experts who are not employees of state specialized institutions. These persons must have an appropriate higher education, an educational qualification level not lower than a specialist, undergo appropriate training in state specialized institutions of the Ministry of Justice of Ukraine, be certified and have the qualification of a forensic expert in a particular specialty in the manner prescribed by law. [1]

The system of state specialized institutions of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine includes 6 research institutes of forensic examinations (Kyiv, Kharkiv, Donetsk, Dnepropetrovsk, Lviv, Odessa), as well as the Research Center for Forensic Examinations of Intellectual Property Objects.

Today, there are about 100 experts in the State Register of Certified Forensic Experts of Ukraine who have the right to conduct an examination of intellectual property objects.

Disputes related to intellectual property in Ukraine, depending on the composition and legal status of the parties, are considered in three types of legal proceedings: civil, economic and administrative. Due to the large number of such disputes (about 70% of disputes between legal entities are in economic (former arbitration) courts, the Supreme Economic Court of Ukraine is actually the leading judicial body that analyzes and summarizes the relevant judicial practice.

We can say that it was with the „light hand“ of the Supreme Economic Court some historical practice has developed. According to this practice, expertise is appointed in almost every intellectual property case. This approach was fully justified in the early 2000s, when judges did not have sufficient experience in dealing with such cases. Ob-

viously, today it is already possible to single out a group of cases in which, depending on the subject of the claim and the composition of the objects, the appointment of an examination is inappropriate.

In economic courts of all instances, specialized boards of judges were created to consider disputes in the field of intellectual property in 2004. Almost all the judges who were members of these boards received special education at the State Institute of Intellectual Property and became carriers of special knowledge in certain categories of cases. This provision is reflected in the recommendations of the Supreme Economic Court, which, taking into account the qualifications of judges, determine the cases when the appointment of a forensic examination is necessary.

One way or another, the practice of appointing expertise in the vast majority of intellectual property cases has played a positive role in ensuring the effectiveness of their resolution. Long-term cooperation between judges and experts, of course, has become useful both for those and for others: for the first in terms of gaining experience in practical research of evidence, and for the second - in terms of gaining experience in procedural activities, mainly through participation in court hearings. If a change in the concept regarding the need to appoint expertise in these cases takes place, then it will happen on prepared ground. Therefore, this will not lead to negative consequences, but it will speed up the consideration of cases and reduce the costs of the parties.

The effectiveness of the work of forensic experts in the field of intellectual property directly depends on the quality of special legislation. Thus, special laws on industrial property have not yet solved a number of problems that can be identified only in the process of law enforcement, in particular, during forensic research. These include the issues of the procedure for recognizing patents for inventions, utility models and industrial designs partially invalid, the exclusion from legal protection of unprotected elements of trademarks, etc. [2, 13 – 14].

In October 2017, significant changes were made to the procedural legislation of Ukraine. That was the possibility for the court to use the conclusions of forensic experts prepared at the request of the parties as a source of evidence. Unfortunately, it should be noted that these changes have had a negative impact on the effectiveness of the use of expert opinions in the process of resolving intellectual property disputes, and this is due to two interrelated reasons.

1. The peculiarity of intellectual property objects as objects of expert research lies in the fact that they are intangible. Accordingly, instrumental methods that can provide an accurate and irrefutable determination of the features and properties of these objects in order to compare them with opposed objects (samples) are practically not used to study such objects. Under such conditions, the key role for obtaining a reasonable and objective conclusion is no longer played by the tools, equipment and methods of conducting examinations, but by the personal qualities of the expert: his qualifications, experience, level of education, erudition and, finally, conscientiousness. Thus, in this type of examinations, the subjective factor (the factor of the personality of an expert) has a greater influence on the results of research than in those types in which instrumental methods, special equipment, etc. are used. This is especially true for studies of those IP objects for which titles of protection do not contain a list of features constituting the scope of legal protection, for example, trademarks or industrial designs.

2. If in the previous edition of the relevant articles of the procedural legislation the possibility of communication between a forensic expert and the participants in the case outside the court session was excluded (subject to the requirements of the Law of Ukraine „On forensic examinations“), now this possibility is directly provided for by the procedural rules, since the parties can appoint an examination regardless of the court. As practice shows, each party can submit to the court two, three or even more opinions of different experts (expert institutions), in which the experts come to completely opposite results of the study, and this in any case satisfies the interests of the customer of the examination. It is clear that at least some of these conclusions are always biased, but this does not entail any consequences for experts. In fact, there is a commercialization of forensic activity in the complete absence of mechanisms to counter this phenomenon. [3]

Even a superficial analysis of law enforcement practice in the period after the adoption of changes in procedural legislation shows that at that time the number of certified forensic experts in private practice increased significantly, while the number of intellectual property experts working in state specialized institutions, on the contrary, decreased.

It can be assumed that in this way the professional activity of forensic experts in the field of intellectual property loses its prestige and scientific level, descending exclusively to business interests.

The way out of this situation could be a return to the previous procedure for appointing forensic examinations or a ban on the participants in the case to apply for examinations to certified forensic experts. That is, the involvement for such purposes of specialists in the field who do not carry out professional activities in forensic examination. In this case, it is only the court that should appoint an examination to certified forensic experts. It is obvious that these changes can only take place when the Higher Specialized Court for Intellectual Property finally starts working in Ukraine. The creation of such a court was provided for by law in 2017, but was not completed due to reasons, mainly of a political nature.

Comparing the situation with the appointment and conduct of forensic examinations in the field of intellectual property in Ukraine and other countries, we can say that the system of examination that has developed in our country seems to be more preferable in terms of the effectiveness of dispute resolution. On the other hand, this system is more cumbersome, too administered in terms of existing restrictions on the composition of subjects of expert activity. In practice, this manifests itself in the unequal conditions provided by law for the certification and activities of experts from state specialized institutions and experts who are not employees of these institutions. There are problems with the training of specialists in the regions.

It seems, however, that if the question of the expediency of creating a specialized court for intellectual property (patent court), which has long been discussed in Ukraine, is ultimately resolved positively, then the system of economic courts and the system of IP forensic examination will become the basis for staffing this body both with staff and methodological support. At the same time, given the constant improvement of the special legislation of Ukraine in the field of intellectual property by introducing European norms into it, we can hardly expect a decrease in the role of forensic expertise in

resolving this category of disputes, especially those that require special knowledge in narrow branches of science and technology.

References:

1. Law of Ukraine „On judicial expertise“, Verkhovna Rada of Ukraine, (VVR), 1994, No. 28, art. 232 of the remaining changes as of 01.01.2020. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4038-12> [in Ukrainian].
2. Doroshenko O.F. Legal provision of the state and prospects for the development of forensic examination of intellectual property objects in Ukraine. Forensic examination of intellectual property objects: theory and practice: scientific and practical selection; SRI of intellectual authority of NALS of Ukraine. Issue 6. K.: Interservis, 2020. 110 p. pp. 8 - 14 [in Ukrainian].
3. O. Doroshenko, V. Petrenko, G. Dorozhko. Directions for improving the effectiveness of forensic examination in cases involving intellectual property objects [in Ukrainian] <http://eadnurt.diit.edu.ua/jspui/handle/123456789/15510>

ORGANIZATION OF FORENSIC EXAMINATION OF INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS IN UKRAINE

Alexander Doroshenko, PhD in Law, Forensic Expert,

National Academy of Legal Sciences of Ukraine,

Prof. Tetiana Frantsuz-Yakovets, Doctor of Law,

National University „Odessa Law Academy“

Summary: The article is devoted to the analysis of the history of the emergence and development of the system of forensic examinations in the field of intellectual property in Ukraine, the role of forensic examination in resolving litigation in this industry, assessing the effectiveness of forensic experts in connection with changes adopted in special and procedural legislation.

The study provides an overview of the main normative acts regulating legal relations in the field of forensic examination and highlights the problems of law enforcement practice in connection with the peculiarities of the existing system of forensic examinations of intellectual property objects.

Ways to eliminate the shortcomings to improve the efficiency of forensic examination as a source of evidence in cases of this category are proposed.

Keywords: *intellectual property; legal proceedings; forensic examination; proof and evidence; special knowledge.*

ОРГАНИЗАЦИЯ НА СЪДЕБНАТА ЕКСПЕРТИЗА НА ОБЕКТИ – ИНТЕЛЕКТУАЛНА СОБСТВЕНОСТ В УКРАИНА

Александр Дорошенко, кандидат на юридическите науки, съдебен експерт

Национална академия по правни науки на Украйна

Проф. д.ю.н. Татьяна Француз-Яковец,

Национален университет „Одеска юридическа академия“

Резюме: Статията е посветена на анализ на историята, възникването и развитието на системата на съдебните експертизи в сферата на интелектуалната собственост в Украйна, ролята на съдебната експертиза в разрешаването на спорове в този отрасъл, оценката на ефективността на дейността на съдебните експерти във връзка с измененията в специалното и процесуалното законодателство. Представен е обзор на основните нормативни актове, регулиращи правоотношенията в областта на съдебната експертиза. Разгледани са проблемите по прилагането на практиката във връзка с особеностите, съществуващи в системата на съдебните експертизи относно обектите на интелектуалната собственост. Предложени са насоки за повишаване ефективността съдебните експертизи при дела от тази категория.

Ключови думи: *интелектуална собственост, съдопроизводство, съдебна експертиза, доказване, специални знания.*

ИНТЕГРАЦИЯ НА БЕЖАНЦИ ОТ УКРАИНА

(политико-правни аспекти)

*Проф. Веселин Цанков, д.н.¹
ВСУ „Черноризец Храбър“*

ВЪВЕДЕНИЕ

Миграцията е глобален феномен, който никога не е затихвал. Тя е на приливи и отливи, но винаги съпътства развитието на човечеството. Когато е добре насочвана, управлявана и регулирана, тя може да донесе ползи не само за националните трудови пазари и за икономическия растеж, но и за бежанците, за държавите им на произход. Какво обаче се случва с хората, след като попаднат в така наречените „приемащи държави“? Имат ли те шанс да започнат смислен и пълноценен живот или отново попадат в лабиринт на объркан свят, на общество и хора, които не ги приемат, които ги избягват и отблъскват? Отговорът на този въпрос е свързан с интеграцията на на получилите закрила в съответните местни общности и във възможността да се трудят и да живеят свободно. Именно поради тази причина приемам тезата, че без интеграция в приемащите държави, не може да се говори за пълноценна социализация на бежанците. Съществени проблеми създава така наречената принудителна миграция, в частност хората, които търсят убежище и закрила в друга държава, различна от държавата на произход. До края на 2021 г. разселените в резултат на война, насилие, преследване и нарушения на правата на човека достигат 89,3 милиона души, което е с 8% повече в сравнение с година по-рано и почти двойно повече от броя преди 10 години, според годишния доклад на ВКБООН „Глобални тенденции“ за 2021 г. Руската инвазия в Украйна – най-бързо разрастващата се и една от най-големите кризи на принудително разселване след Втората световна война – и други извънредни ситуации, от Африка до Афганистан и отвъд тези територии, изстреляха тези цифри над драматичния праг от 100 милиона души. „Всяка година през последното десетилетие цифрите

¹ Проф. Веселин Цанков е работил като практикуващ юрист в сферите на миграция, убежище, гражданство, права на човека в различни ведомства. Бил е директор на Института за държавата и правото. През периода 2010 – 2015 г. е представител на Република България в Управляващия борд на Агенцията за основните права на ЕС. Има 10 монографии и над 90 научни публикации.

растат – казва Върховният комисар на ООН за бежанците Филипо Гранди. – Или международната общност ще се обедини, за да предприеме действия за справяне с тази човешка трагедия, за разрешаване на конфликтите и за намиране на трайни решения, или тази ужасна тенденция ще продължи.“ През 2021 година 23 държави, с общо население от 850 милиона души, бяха изправени пред конфликти със средна или висока интензивност, според Световната банка. Междувременно недостигът на храна, инфлацията и климатичната криза увеличават трудностите за хората в момент, когато перспективите за финансиране в много отношения не изглеждат добре. Броят на хората, принудени да напуснат своята държава, се е увеличил през 2021 г. до 27,1 милиона души. Увеличен е броят на пристигащите в Уганда, Чад, Судан. Повечето бежанци отново биват приети от съседни на своята страни с ограничени ресурси. Броят на лицата, търсещи закрила по света, достигна 4,6 милиона души, което е с 11 процента повече от предходната година. 2021 г. е 15-а поредна година на увеличение на вътрешно разселените лица вследствие на конфликти – броят им достигна 53,2 милиона души. Увеличението е предизвикано от нарастващо насилие или конфликти на много места, например в Мианмар. Конфликтът в Тиграй (Етиопия) и в други райони даде тласък на принудителното вътрешно разселване на милиони. Бунтовете в района на Сахел доведоха до ново вътрешно разселване с особено големи мащаби в Буркина Фасо и Чад. Скоростта и обемът на разселване все още изпреварват прилагането на решения за разселените лица – като завръщане, презаселване или местна интеграция. И все пак докладът „Глобални тенденции“ съдържа и повод за надежда. Броят на завръщащите се бежанци и вътрешно разселени лица се е увеличил през 2021 г., достигайки отново нивата преди COVID-19, като доброволните връщания в държави на произход са нараснали със 71%, въпреки че броят им остава скромнен.

Политики и насоки за интеграция на мигранти и бежанци на ЕС

На 20.12.2017 г. Европейската комисия и социално – икономически партньори подписват „Европейско партньорство за интеграция“, в което се залагат основни принципи и ангажименти за подкрепа и разширяване на възможностите за бежанците и имигрантите, които пребивават законно в ЕС, да се интегрират на европейския пазар на труда. Включването в трудовия процес е от решаващо значение за успешната интеграция на новопрестигналите, и особено за търсещите убежище и закрила. Поет е ангажимент да се работи със социалните и икономическите партньори, като този модел да послужи за пример не само на европейско, но и национално равнище. Това е единственият начин миграцията да се превърне в реална възможност за всички – както за бежанците, така и за нашите общества“. Най-верният път към социална интеграция е чрез пазара на труда. Лука Висентини, генерален секретар на Европейската конфедерация на профсъюзите декларира, че „Европейската конфедерация на профсъюзите изразява голямо задоволство да се присъедини към партньорството за насърчаване на интеграцията на пазара на труда за лицата, търсещи убежище, и за бежанците. Това е важно постижение, което би трябвало да се разглежда като продължение на ангажимента на социалните партньори и публичните органи за подобряване на възможностите за заетост

на търсещите убежище и закрила и за равното им третиране навсякъде в Европа. Надяваме се, че партньорството ще даде тласък за ефективни действия и ще се изрази в практическа подкрепа. Необходима е също промяна в политиката на ЕС за убежището, като се премине от сигурност и граничен контрол към повече солидарност и зачитане на правата на човека. Вероник Уилемс, генерален секретар на Европейската асоциация на занаятчиите, малките и средни предприятия обявява, че миграцията в Европа е факт. Интеграцията е необходима за обществото и икономиката. Тя е споделена отговорност на множество участници и техните организации вече правят много за интеграцията на бежанците на пазара на труда, но те се нуждаят от по-силна подкрепа. По-тясното сътрудничество на всички равнища е правилният път напред“. Валерия Ронзити, генерален секретар на Европейския център на работодателите и предприятията, предоставящи публични услуги и услуги от общ интерес, заявява, че: „Работодателите и доставчиците на обществени услуги трябва да играят възлова роля в подкрепата на интеграцията на имигрантите и бежанците в Европа. Те действат като лица, оказващи първа помощ, предоставяйки основни услуги, а на по-късен етап от процеса – като работодатели. Участието в Европейското партньорство за интеграция ще помогне на нашите членове да изпълняват тази двойна мисия благодарение на по-добрата подкрепа и признанието за нашата обща отговорност“. Рене Брандерс, председател на Белгийската федерация на търговските камари заявява, че: „Историята показва, че цивилизацията, отворила своите врати за имиграция, се разрастват и процъфтяват като последица от нея. Ако Европа желае да извлече подобна полза, тя трябва да интегрира имигрантите и търсещите закрила лица в социален и икономически план. Това е не само въпрос на солидарност или морал: това е въпрос на развитие в един променящ се свят. Необходим е координиран подход сред съответните заинтересовани страни, поради което това партньорство ще има ценна роля“.

Очертава се констатацията, че интеграцията може да бъде ефективна само ако всички съответни участници изпълняват своята роля: институциите на ЕС, националните и местните органи, социалните и икономическите партньори и организациите на гражданското общество. С партньорството за интеграция се определят основните принципи за интеграцията на бежанците на пазара на труда, а именно осигуряване на подкрепа на възможно най-ранен етап, гарантиране, че от интеграцията се възползват както бежанците, така и икономиката и обществото като цяло, и осигуряване на подход, който включва участието на множество заинтересовани страни. Сред ангажиментите, които са поели социалните и икономическите партньори, е обменът на добри практики за интегрирането на бежанците на пазара на труда, например организирането на програми за наставничество при интегрирането им на работното място или улесняването на установяването, оценката и документирането на уменията и квалификациите. Те също така са поели ангажимент да популяризират партньорството между своите членове, както и да засилят сътрудничеството с публичните органи на всички подходящи равнища. Европейската комисия ще положи усилия, наред с другото, да насърчава полезните взаимодействия с фондовете на ЕС, да гарантира взаимодействия с други свързани инициативи на европейско равнище и да продължи да работи

със съответните органи на ЕС, групи, комисии и мрежи, както и социалните и икономическите партньори, за да се подкрепя интеграцията на бежанците на пазара на труда. В условията на настоящия и бъдещия недостиг на умения спрямо нуждите на пазара на труда, не разгръщането на потенциала на бежанците в ЕС е значителна загуба на ресурси – както за засегнатите лица, така и за икономиката и обществото като цяло. Докато инвестирането в обучение и пълна мобилизация на наличната работна сила трябва да продължи, бежанците, ако са добре интегрирани, могат също да допринесат за пазара на труда в ЕС и да помогнат за справянето с демографските предизвикателства. Според проучванията бежанците се сблъскват със значителни пречки пред достъпа до заетост и са една от най-уязвимите групи граждани на трети страни на пазара на труда. Така например през периода 2014 – 2018 г. равнището на заетост на бежанците е било с 15 – 20 % по-ниско от това на родените в съответната държава лица, като особено ниски са равнищата на заетост при жените. Освен това бежанците често са високо квалифицирани за работата, която вършат, което отчасти се дължи на това, че владеят по-слабо езика на приемащата държава, и отчасти поради липсата на официално признаване на техните квалификации или на признаване от страна на работодателите. За да подкрепи усилията на държавите членки, Европейската комисия приема план за действие относно интеграцията на граждани на трети държави. Новата европейска програма за умения започва с конкретни действия за осигуряване на подходящо обучение, умения и подкрепа на хората в ЕС, включително оценки на профилите за имигрантите и бежанците, с цел повишаването на тяхната квалификация. По-специално се цели да бъдат подпомогнати националните органи, като например публичните служби по заетостта или центрове за интеграция, да съставят карти на уменията и професионалния опит на гражданите на трети държави и по този начин да се осигури по-бърз достъп до заетост или обучение. В някои случаи бежанците може да имат възможност в даден момент да се завърнат по домовете си, където могат да изиграят важна роля за по-нататъшното развитие или възстановяването на техните страни благодарение на уменията, придобити в ЕС. Европейският социален фонд е основният финансов инструмент за подкрепа на интегрирането на пазара на труда, включително на имигранти и търсещи закрила лица. Чрез фонда „Убежище, миграция и интеграция“ може да се предоставя финансиране за подготвителни мерки за достъп до пазара на труда. В края на 2021 г. е отправена покана за представяне на предложения по линия на ФУМИ за подкрепа на инициативи на работодатели и социални и икономически партньори с цел насърчаване на интеграцията на пазара на труда на бежанците и мигрантите. В същото време в Западна Европа – Белгия, Франция, ФРГ, Холандия, Швеция и други държави вече трето поколение имигранти и бежанци живеят в техни обособени общности и не приемат традициите, културата и начина на живот на гражданите на приемащите държави. Нещо повече, опитват се и налагат своя начин на живот – религия, стереотипи, културни нагласи, навици и традиции. Някои от тях, като групата на сомалийците в Швеция, с малки изключения разбира се, тъй като не може да се абсолютизира, не работят и живеят на социални помощи. Трябва ли да отстъпят от общоприетите правила и норми на поведение гражданите на държавите, които са предоставили закрила и дължни ли са получилите закрила да

се съобразяват с правилата на местните общности? Къде е мярата? Много сложен въпрос. Може би в основата са публичния интерес и правила. Ако новопристигналите не нарушават законите на приемащата държава, правилата свързани с общественения ред и националната сигурност, с добрите нрави и традиции, те са свободни да проявяват своите обичаи и нрави. Какво се случва обаче, когато настъпи конфликт – не желание и отказ от образование, от работа, липса на интегриране, кражби, изнасилвания, грабежи, терористични актове, заплахи за унищожаване на християнството и за появата на нов халифат, наречен Европа? Без пълноценна интеграция и включване на получилите закрила и другите законно пребиваващи чужденци и взаимно разбиране и отстъпки с местните общности е невъзможно. Докато повсеместните усилия за прием на украинските бежанци бележат повратна точка в отвореността към разселените лица на много държави-членки на ЕС, по-специално съседните на Украйна, нов сравнителен доклад разкрива, че много страни са слабо подготвени за тяхната дългосрочна интеграция и нямат развити политики в тази посока.

През м. март 2022 г. бе приет Докладът, разработен по проект *Национален механизъм за оценка на интеграцията (NIEM)*, който наблюдава и измерва политиките за интеграция на бежанците в 14 държави-членки на ЕС. Предмет на анализ и коментар са големите различия между държавите и техните политики в области като образование, заетост, жилища и други. Докладът анализира ситуацията с бежанците за период от две години до март 2021 г. Докато някои държави постигат високи резултати, като Швеция (72,5 т. от 100 възможни), други, включително Унгария (32,8), Полша (36,9), България (37,1) и Румъния (38,5), се намират в другия край на спектъра. Докладът посочва и връзка между държавите с по-приобщаващи интеграционни политики и благосъстоянието на бежанците по време на пандемията COVID-19. Обобщение на основните констатации в доклада: – От последния сравнителен доклад за оценка на MEM (представен преди две години) 14-те анализирани държави са постигнали малък или никакъв напредък; – Всъщност в много държави дори се наблюдава известно изоставане, по-конкретно в областта на пребиваването, жилищното настаняване и социалното осигуряване, въпреки че е отбелязан лек напредък в областта на гражданството, сътрудничеството, събирането на семействата, езиковото обучение и социалната ориентация. – В сравнение с действащите закони разпоредби относно пребиваването и равния достъп до права, всички държави се справят по-зле, когато става въпрос за активни политики в подкрепа на интеграцията, междусекторната координация и държавната подкрепа за гражданското общество и местните власти.

Ситуацията с бежанците от Украйна. Политики и практики в областта на интеграцията в Република България.

Преди повече от 100 години в резултат на революцията през 1917 г. в Русия, повече от 1.5 руски граждани напуснаха Русия, като част от тях са дошли в България. По-голямата част от тях обаче отиват в Швейцария, Франция, Италия и в други европейски държави. Тогава предшественикът на ООН – Обществото

на народите /Лигата на нациите/ назначава д-р Фритьоф Хансен са комисар по въпросите на бежанците.

Той поставя три основни въпроса: – Необходимост от идентифициране на нуждаещите се от помощ и закрила лица; – Снабдяване с документ за самоличност; – Съдействие и помощ при устройване на работа. Каква е ситуацията днес с украинските бежанци? Решени ли са тези три основни въпроса след повече от 100 години движение напред.

Бежанците от Украйна към 30 юни, 2022 г. са над 7 милиона. Агенцията за бежанци на ООН, актуализира данните в информационния портал за бежанската ситуация в Украйна като добавя нови данни, които отразяват последните движения на бежанци от и към Украйна. Войната в Украйна предизвиква една от най-големите световни кризи с разселване на хора. Милиони бежанци преминават в съседни държави, а много са принудително разселени вътре в страната. ВКБООН продължава да координира своя хуманитарен отговор на променящата се ситуация, вземайки под внимание новата налична информация. Порталът за данни отразява броя на бежанци, регистрирани в 44-те европейски държави, както и обновена информация за активните гранично-пропускателни пунктове в Украйна от 24 февруари, придвижванията обратно в страната, както и броя регистрираните за временна закрила в Европа. До 30 юни са регистрирани 7.3 милиона преминавания на границата от Украйна, както и 2.3 милиона връщания на територията на държавата Украйна. Според обновената информация, получена от националните власти и обобщена от ВКБООН, най-малко 4.8 милиона бежанци от Украйна са регистрирани в Европа, включително и такива, които първоначално са преминали в съседни страни, а след това са продължили към други държави. Огромната солидарност на приемащите държави е изключителна по своята същност.

Държавите-членки на ЕС предприеха безпрецедентни мерки, като за първи път активираха Директивата за временна закрила, осигурявайки достъп до закрила и услуги на бежанците от Украйна през 2022 г. Други европейски държави предоставиха различни схеми за закрила. От 4.8 милиона украински бежанци в Европа, 3.2 милиона са се регистрирали за статут на временна закрила или друг подобен, отразяващ спецификата в отделните държави. Ситуацията в Украйна продължава да бъде нестабилна и променлива. Въпреки това преминавания към други съседни държави и връщания към Украйна продължават. Някои хора преминават границата обратно към Украйна за да оценят ситуацията, да проверят състоянието на недвижимото си имущество, да посетят член на семейството или да му помогнат да напусне страната. Други се насочват към Западна Украйна и района около Киев с намерение да останат. Мнозина, които са се завърнали, но са намерили домовете си разрушени и не успяват да намерят работа, нямат друг избор освен отново да напуснат страната. Тези промени са отразени в обновения информационен портал. Общо 7 023 559 преминавания на границата са регистрирани от началото на руската инвазия на 24 февруари 2022 г., цитира агенцията Ройтерс. В Европа се намират 4 712 076 украински бежанци, като Полша, Русия и Молдова са сред водещите страни, приели украинските граждани. По данни на българското правителство в момента в България се намират над 80 000 украински бежанци, като 25 952 се ползват от държавни програми за настаняване, а остана-

лите живеят под наем или у български семейства. От началото на войната до 30 юни 2022 г. в България са регистрирани за временната европейска закрила 114 336 украински бежанци, като след регистрацията си част от тях са напуснали по посока на други държави или са се върнали в Украйна. През последните седмици повече хора се връщат в Украйна, отколкото напускат страната. Между 25 и 31 май почти 260 000 украинци са напуснали ЕС. Общо 2,3 милиона украинци са се завърнали в родината си от началото на войната. Полша и Румъния продължават да отбелязват най-голям брой пристигащи лица от Украйна.

Ситуацията в Република България с украинските бежанци също е динамична и променлива. Интеграцията в българското общество е единственото трайно решение за получилите международна закрила. То е израз на ангажименти на Република България по отношение на нейното участие в Общата система на ЕС за убежище и свързаните с това предизвикателства за българското общество, за социалната системи и трудовия пазар. Наложително е прилагане на програми и мерки, свързани с решаване на проблемите с адаптацията и интеграцията на имигрантите и на лицата, получили статут на бежанец и хуманитарен статут. Република България създаде единен информационен портал за хора, засегнати от войната в Украйна. Платформата е изградена и поддържана от хиляди доброволци, които работят с българското правителство за осигуряване на евакуация, транспорт, настаняване, медицинска и хуманитарна помощ, правна помощ и пътна карта за установяване в България, включително възможности за работа и за образование. Българското правителство и общество, предприемачи и представители на неправителствения сектор се обединиха в каузата да помогнат на колкото се може повече хора да избягат от ужасите на войната в Украйна. „Независимо дали трябва да намерите временен подслон у нас или да изградите нов живот в България, ние ще ви помогнем“, заявяват създателите на портала. На уеб сайта #BGforUkraine, достъпен на адрес: <https://gov.bg/bg/ukraine>, на български и на английски език, е поместена пълна информация за изискванията на граничния контрол при влизането в Република България. Посочени са и указания за необходимите документи за самоличност. От специална секция на портала може да се научи как гражданите на Украйна могат да кандидатстват и да получат статут за временна закрила, пристигайки у нас. Платформата има възможност за подаване на сигнали за помощ и евакуация на граждани. Тя обработва информация и за доброволци и дарители. Специалният сайт разполага и със собствена секция за новини, както и за мерките, свързани с Covid-19. Хотелиери и частни лица, които искат да кандидатстват за настаняване на хора, бягащи от войната в Украйна, за които ще бъдат отпуснати държавни средства, трябва да за попълнят заявление по електронен път.

От 2017 г. България като част от ЕС има споразумение с Украйна за безвизов режим на пътуване. То гарантира възможност на всички украински граждани да влязат на територията на страната ни само със своите биометрични паспорти и да пребивават за период до 90 дни. След нападението на Русия над Украйна на 24.02.2022 г. за украинските граждани автоматично възникна правото да потърсят временна закрила в България и без да са изпълнени тези условия, тоест – дори ако не притежават валиден паспорт за пътуване в чужбина. Поради извънредната си-

туация, влизането на хора, участващи от войната в Украйна, е разрешено на тези, които: разполагат със стар формат паспорт без биометрични данни: разполагат с лична карта; разполагат с шофьорска книжка; разполагат с акт за раждане – за деца до 14 години; не разполагат с никой от посочените документи, но имат други официални документи, които указват тяхната самоличност – например: удостоверения, пропуски, дипломи, членски карти, банкови карти, трудови книжки, документи за собственост и други подобни; не разполагат с абсолютно никакви документи – по изключение и след извършването на проверка от служители на Гранична полиция. Допуска се влизане в България с личен автомобил, независимо дали има или няма сключена международна застраховка. Повече информация за автомобилното застраховане след влизането в България може да бъде намерена на следния сайт: <http://guaranteefund.org/bg/контакти>. Разрешено е и влизането в България с домашни любимци, независимо дали имат идентификация с чип, придружаващ паспорти или удостоверения за ваксинация. Съответните български органи са приели опростена процедура за тези случаи. Повече информация по този може да бъде намерена на следните сайтове: <https://www.bfsa.bg> или пишете на имейл: ukraine@bfsa.bg

На 3 март 2022 г. ЕС приложи Директивата за временна закрила на хората, бягащи от войната в Украйна. Това означава, че хората, избягали от войната в Украйна, получават временна закрила като бежанци на територията на държавите-членки на ЕС за първоначален период от 1 година. Българското правителство прие правни актове, които определят къде и как хората, избягали от войната в Украйна могат да се регистрират в България и да получат българските документи за пребиваване като бежанци със статут „временна закрила“. Този документ се нарича „Регистрационна карта на чужденец, на когото е предоставена временна закрила“. След изтичането на 1 година срокът на временната закрила може да бъде продължаван. Този срок може да бъде прекратен по-рано, ако войната приключи и в Украйна бъде възстановен мира и нейната независимост. Повече информация за временна закрила и къде може бъде издаден документ за временна закрила може да бъде намерена на следния сайт: <https://ukraine.gov.bg/issuance-of-temporary-protection/>.

Според данните в Единния информационен портал за бежанците от Украйна за временна закрила могат да кандидатстват следните категории физически лица:

- Украински граждани, пребивавали в Украйна преди 24 февруари 2022 г. и членове на техните семейства;
- Граждани на други трети държави (различни от Украйна) и лица без гражданство, които са се ползвали от международна закрила или друг еквивалентен вид национална закрила в Украйна преди 24 февруари 2022 г., и членовете на техните семейства;
- Лица с чуждо гражданство или без гражданство, напуснали територията на Украйна в резултат на военните действия и влезли и останали на територията на Република България, ако заявят изрично, че искат да ползват статута на временна закрила в срок до 31 март 2022 г.

Процедурата отнема кратко време и статутът „временна закрила“ се предоставя незабавно. Временна закрила се предоставя след устно искане и попълване на формуляр до „Гранична полиция“, Държавна агенция за бежанците или дру-

ги органи на МВР (миграция, полиция), на лица, които отговарят на условията по-горе. След регистрацията в България и получаването на Регистрационна карта на чужденец, на когото е предоставена временна закрила по силата на закон възникват няколко важни права, при това без да е необходимо снабдяването с други регистрации или разрешения. Тези права важат за срока на предоставената им временна закрила: да останат на територията на Република България; право на труд и професионално обучение; на подходящо настаняване или на средства за настаняване при необходимост; на социално подпомагане; на медицинска помощ при спешни състояния; свободно да се завръщат в държавата си по произход.

Министерският съвет обяви, че от 7 март 2022 г. ще подпомага с фиксирана парична сума за ден за всеки настанен украински гражданин както в частни хотели, така и в почивни станции и бази на общините и на държавните ведомства. Ако бъде предоставена временна закрила на едно лице от Украйна, то получава: право на регистрационна карта на чужденец, на когото е предоставена временна закрила – за срока на закрилата; право на събиране със семейството си; право на труд и професионално обучение; право на образование за учениците и право на достъп до детска градина за децата до 6 годишна възраст; право на подходящо настаняване или на средства за настаняване при необходимост; право на помощ за настаняване и изхранване в места за настаняване, вписани в Националния туристически регистър, в общ размер на 40 лв. без ДДС на едно лице за нощувка и храноден (закуска, обяд и вечеря), в т.ч. туристически данък, които се изплащат на доставчика на услугата. Помощта ще се предоставя за срок до 3 месеца. Същите права ще имат и лицата, заявили желание за достъп до пазара на труда в страната като тази помощ ще се предоставя за срок до 1 месец от датата на заявяването. Периодът на действие на програмата се предвижда да е от 24.02.2022 г. до 31.05.2022 г. Освен това са правно регламентира и право на социално подпомагане; право на медицинска помощ при спешни състояния. За хората от уязвими групи – деца до 18 години, непридружените деца, бременните жени, самотните родители с ненавършили пълнолетие деца, възрастните хора и хората с увреждания, тежки здравословни проблеми, психични разстройства жертви на трафик или понесли изтезание, изнасилване или други тежки форми на насилие – имат право на пълно медицинско обслужване като български граждани;

От 15 март 2022 г българското правителство внедрява система за регистрация за временна закрила на хора, изселени от Украйна. Новите места ще бъдат предоставяни всеки ден, заедно с текущото обучение на допълнителен персонал и разполагането на ново оборудване. Приоритетът на внедряването се основава на броя на разселените хора от Украйна, които в момента са настанени на различни места в страната, както и на статистиката за „горещите точки“ на гранично-пропускателни пунктове и жп гари. Картата по-долу ще се актуализира ежедневно, за да отразява въвеждането на всички нови служби за регистрация за временна защита. На картата, която се актуализира са представени всички активни места в България, където можете да се кандидатствате и да се получи документ за временна закрила. Картата се актуализира постоянно с нови места.

ЕС издаде правни актове – инструкции през 2022 г., според които хората, бягащи от войната в Украйна, на които е предоставена временна закрила в една ев-

ропейска държава, но след това се преместят в друга европейска държава, трябва да получат ново разрешение и документ от новата европейска държава, в която са решили да се преместят, със статут на лица под временна закрила. В тези случаи първият издаден документ за временна закрила трябва да бъде унищожен от компетентните власти, които издават новия документ. На практика това означава, че украинците, регистрирани за временна закрила в България, биха могли да решат да се преместят в друга европейска държава. Там те ще имат възможност да се регистрират отново и да се ползват от правата, които съответната държава дава на лицата, ползващи статута на временна закрила.

Понятието и необходимостта от интеграция

Процесът на интеграция е сложен и продължителен, включва различни взаимосвързани политически, правни, икономически, социални и културни измерения, като всички те са важни за постигане на успешна социална реализация и пълноценен живот на получилите закрила. Интеграцията е двупосочен процес, включващ взаимно приспособяване и участие както от страна на получилите международна закрила, така и от страна на приемащото общество. Интеграционните мерки са в компетенциите на държавите членки на ЕС и се съобразяват с техните исторически традиции, законодателство, правоприлагане и конкретни потребности. Тези мерки трябва да се осъществяват в съответствие с *достиганията на правото* на ЕС (чл. 79, ал. 4 от Договора за функционирането на ЕС (ДФЕС). Приемаме и подкрепяме тезата, че „добре управляваната миграция, както и ефективните и балансирани политики за интеграция допринасят за постигането на целите на стратегията на ЕС за растеж Европа 2020“. Интеграцията е динамичен, двустранен процес на взаимно приспособяване между имигрантите и жители на държавите-членки на ЕС. Този процес изисква съвместни усилия и е от значение за реализирането на позитивния потенциал на миграцията. Общите основни принципи на политиката за интеграция на имигранти в ЕС, приети през ноември 2004 г., представляват рамка за сътрудничество в политиката в областта на интеграцията в ЕС, позовавайки се на която държавите членки могат да преценяват своите собствени усилия. Съществуват множество правни актове и документи, финансови инструменти на ЕС, Европейския форум за интеграция, Европейския уебсайт за интеграция, наръчници, показатели и модули, покриващи различни аспекти на интеграцията. Държавите членки са разработили значителен брой добри практики за интеграция. Въпреки това потенциалът на тези принципи не е напълно оползотворен и са факт редица неблагоприятия. Търси се по-балансиран подход в защитата на европейските ценности, в борбата с предразсъдъците и в уважението към многообразието с цел насърчаване на толерантността и не дискриминация в европейските общества. Доброволното сътрудничество между приемащите държави и страните на произход на етап преди заминаването може да улесни приемането и интеграцията на национално, регионално и местно ниво. Държавите членки биха могли да работят заедно със страните на произход, за да информират гражданите им относно рисковете от незаконната миграция и възможностите за законна миграция и за да се улесни изучаването на чужди езици,

професионално обучение и професионална квалификация и преквалификация. Всяка държава-членка носи своята отговорност при овладяване на кризи, но в същото време е необходимо да бъде прилагана единната европейска политика за сътрудничество, която да бъде реално изградена на принципите на истинска солидарност и споделяне на отговорностите. Прилаганите към момента мерки в израз на солидарността не са пропорционални на днешните предизвикателства. Солидарността и справедливото разпределение на отговорността между държавите членки следва да се проявяват във всички политики – управление на границите, убежище и миграция, така, както е посочено в чл. 80 от ДФЕС. Необходим е нов механизъм за справедливо разпределение на отговорностите при отчитане на обективните критерии за равномерно разпределение на натоварването при прием на бежанци според различни индикатори като брой население, етнокултурен състав, брутен вътрешен продукт, средни годишни доходи, жизнен стандарт, географско положение, процент на безработица в дадена държава членка, доходи при пенсиониране и други.

Изпълняваните до 2013 г. от Държавната агенция за бежанците (ДАБ) тригодишни Национални програми за интеграция на бежанците в Република България се основаваха на неголям брой търсещи и получили закрила в България. През тези периоди в Интеграционния център гр. София са се включвали около 50 – 60 лица средногодишно. Новата реалност изисква нови подходи, решения и практики. Разработена и относително добре функционираща бе Национална стратегия за интеграция на чужденци, получили международна закрила, с конкретни политики и осигуряване от централните и местни власти за периода 2014 – 2020 г. Процесът на интеграция не може да се осъществи без ефективно партньорство между изпълнителната власт, органите за местно самоуправление, структурите на гражданското общество и частния сектор. България не би могла да се справи с предизвикателствата без подкрепата на Европейския съюз (ЕС) и международните организации. Трябва да се намерят механизми за по-справедливо разпределение на натоварването и разпределянето на отговорността за получените закрила между общините.

Съществена промяна в ситуацията с интеграцията на бежанци настъпи през 2022 г. в резултат на събитията в Украйна. Както вече посочихме във въвеждащата информация – обща за държавите-членки на ЕС и конкретна за България към 30 юли 2022 г. в България се намират над 87 000 украински бежанци, като само част от тях – 25 952 се ползват от държавни програми за настаняване, а останалите живеят под наем или у български семейства. От началото на войната в България са регистрирани за временната европейска закрила 114 336 украински бежанци, като след регистрацията си част от тях са напуснали по посока на други държави или са се върнали в Украйна. По въпросите на тяхната интеграция моля вижте данни и снимков материал в приложенията към публикацията.

Същевременно е необходим межкултурен диалог и отваряне на вратите към различните, от страна на приемащото общество. Националната стратегия за интеграция на лицата, получили международна закрила в Република България (2014 – 2020 г.), включваше основните принципи, заложили в международно, европейското и национално законодателство, а именно: Конвенцията на ООН за

статута на бежанците, Протокола за статута на бежанците, Хартата за основните права на ЕС, регламентите и директивите, имащи отношение към Общата система на ЕС за убежището, Насоките и препоръките на Службата на Върховния комисар на ООН за бежанците (ВКБООН), Конституцията на Република България, Закона за убежището и бежанците. Стратегията описва какви трябва да бъдат действията на държавните институции, органите за местно самоуправление и неправителствените организации за създаване на икономически, социални, политически и културни предпоставки за успешна интеграция. Използван е опит и добрите практики на други държави членки на ЕС (Франция, Австрия, Унгария, Дания, Швеция, Чехия и др.), както и препоръките на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие и на Международния център за развитие на миграционната политика. Успоредно с изготвянето на стратегията, бяха направени изменения и допълнения в Закона за убежището и бежанците (ЗУБ). В Преходни и заключителни разпоредби са включени изменения на законодателството в отделните направления на интеграцията, като образование, здравеопазване, социално подпомагане, закрила на детето.

Политиката на България в областта на интеграцията към момента се основава на националните ценности и интереси, както и на принципите на ООН, на Съвета на Европа, на ЕС за управление на миграционните процеси – спазване на законите и защита на правата на човека, координация и партньорство, прозрачност, анализ, равни възможности и др. Политиките и практиките по интеграцията са част от политиката на държавата в областта на миграцията. Република България обикновено не е желана, като цел за имиграция и броят на имигрантите в страната е по-малък от 1% от общото население, като ситуацията през 2022 г. съществено се промени, когато над 120 000 украински граждани влязоха и част от тях се установиха в България. Наблюдава се тенденция на постепенно, но трайно превръщане на Република България на държава която привлича имигранти. Все повече чужденци избират да учат, да се квалифицират, да работят, да почиват и да ползват минералните води и здравеопазването на Република България. Това налага по-добро управление на имиграционните процеси, като това включва и превръщането на интеграцията в същностен елемент на миграционната политика.

Националното законодателство на Република България е приело и прилага съответните актове на ООН, Съвета на Европа и ЕС в областта на миграцията, интеграцията и убежището. Цели се ефективно управление на миграционните процеси във всичките им фази, справедливо отношение към гражданите на трети държави, извън ЕС, които пребивават законно в държавите членки на ЕС, както и за предотвратяване и противодействие на незаконната миграция и трафика на хора. Основните правни актове в тази област са Закона за чужденците в Република България, Закона за българските лични документи, Закона за влизането, пребиваването и напускането на Република България на гражданите на ЕС и членовете на техните семейства, Закона за българското гражданство, Закон за борба с трафика на хора, Закон за убежището и бежанците, Закон за насърчаване на заетостта, Закона за гражданската регистрация и други. Общият брой на чужденците, които законно пребивават на територията на Република България, трайно се увеличава през последните десет години, което е естествен резултат от икономическото раз-

витие и пълноценната интеграция в ЕС. Характерът на имиграционната ситуация в Република България се променя в резултат на демографските процеси, разширяването на ЕС на изток, както и на глобализацията на съвременния свят. Периодичните икономически кризи също оказват влияние върху имиграционната ситуация. Република България не прави изключение от общите тенденции за увеличаване на мобилността на населението. В резултат на значителната емиграция през последните десетилетия и влошаващата се демографска ситуация в определени отрасли се наблюдава траен недостиг на квалифицирана работна сила. Това прави имигрантите с квалификация, отговаряща на потребностите на секторите на българската икономика, в които има недостиг на работна ръка, много важна целева група на политиката в областта на интеграцията. За целта е необходимо привличане на имигранти със съответно образование и квалификационен профил.

Интеграцията на гражданите от трети държави, получили международна закрила в България, е приоритет по причини от хуманен, социален, икономически и друг характер, както и от гледна точка гарантиране на обществения ред, националната сигурност и сигурността на ЕС. В преамбюла на Конституцията са посочени общочовешките ценности, около които се обединява българското общество: свобода, мир, хуманизъм, равенство, справедливост и търпимост. България осъществи своя преход към демокрация като заложи на етническият мир и единството на българската нация – общност от равноправни граждани, които имат различен етнокултурен и религиозен произход.

Информационна сесия относно приемането и интеграцията на бежанците от Украйна на територията на общините от българския черноморски регион бе организирана в края на месец юни 2022 г. Българският съвет за бежанци и мигранти и Асоциацията на българските черноморски общини в партньорство с Представителството на ВКБООН организираха съвместна информационна сесия относно приемането на бежанците от Украйна, възможностите за тяхното социално приобщаване и интеграция и потенциала за местно и регионално развитие. В Информационната среща участваха представители на областните управи на Бургас, Добрич и Разград, общинските администрации, Министерски съвет, Държавна агенция за бежанците, Министерство на образованието и науката и НПО, ангажирани с приема и интеграцията на бежанците от Украйна. От една страна, целта беше да се представят политиките за прием и интеграция на лицата с предоставена временна закрила, възможностите за финансиране на национално и местно ниво. От друга страна, целта беше да се обсъди отговора на общините с акцент върху достъпа до услуги, възможните решения на предизвикателствата, оптимизиране на капацитета и ресурсите и възможностите за бъдещо сътрудничество и партньорство със структурите на гражданското общество. Събитието е част от усилията на Български съвет за бежанци и мигранти и Агенцията на ООН за бежанците (ВКБООН) да развият капацитета за подпомагане и интеграция на бежанците на общинско ниво и като възможност за местно социално и икономическо развитие. Към 30 юли 2022 г. повече от 7560 украинци вече са започнали работа на трудов договор според данни на Единния информационен портал при МС. Това е най-високият процент интегрирани бежанци, който България е постигала в новата си история. От началото на войната в България са влезли над

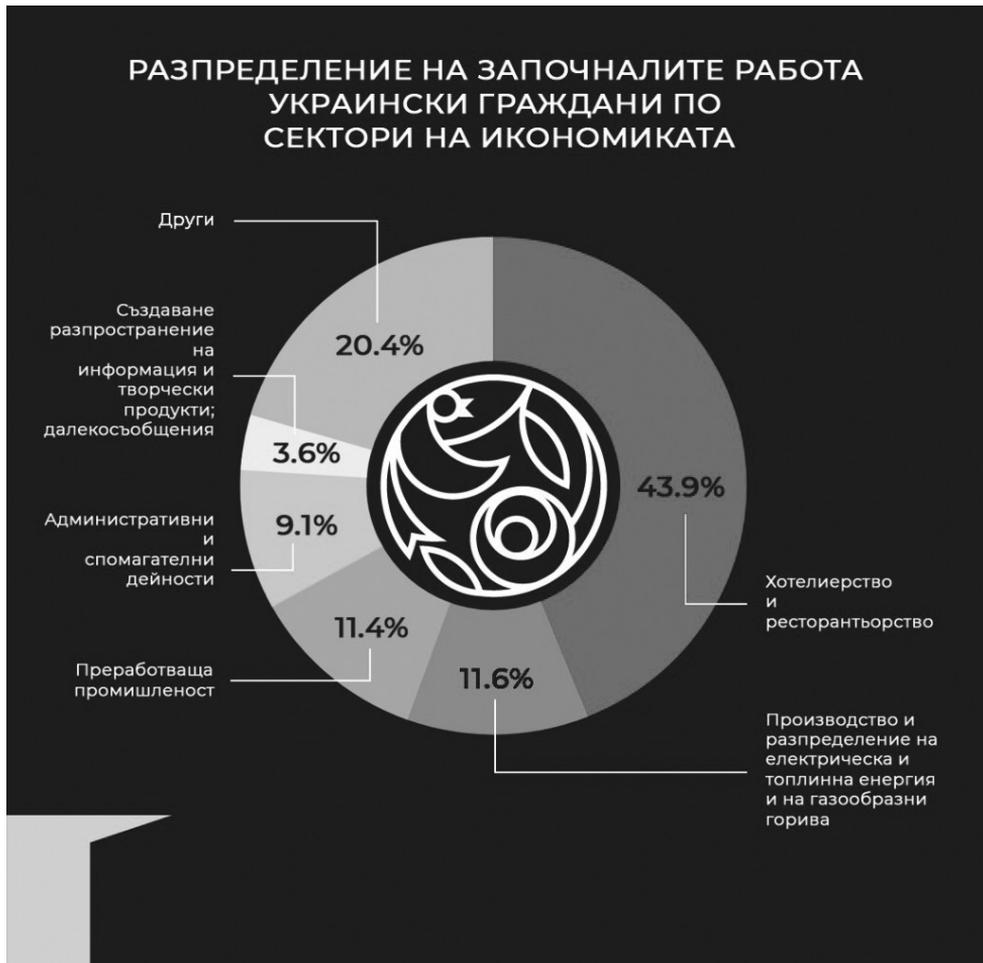
330 000 украинци. В пика на кризата в държавата бяха настанени над 115 000 души, а към днешна дата в България пребивават около 78 000 все още са в страната. Около половината от тях са настанени в държавни бази и хотели по новата хуманитарна програма.

Ето и един пример, който илюстрира усилията на всички в подкрепа на украинските бежанци. Кариерният форум „Бизнесът подава ръка“, организиран от ВКБООН в партньорство с девет организации от неправителствения и частния сектор на 19 май, осигури пространство за среща между 30 компании и близо 150 бежанци от Украйна. На събитието, открито от зам.-министъра на труда и социалната политика, г-жа Жулиета Върлякова, и изпълнителния директор на Агенцията по заетостта, г-н Смилен Вълв, присъстваха компании от над 10 сектора, сред които информационни технологии, търговия, финанси, производства, хотелиерство и ресторантьорство. Други 40 компании, които не бяха на място в Интер Експо Център, също заявиха готовност да предложат работни позиции на бежанците. Общо позициите, осигурени от частния сектор, надхвърлиха 2000 към 20 май 2022 г. Над 40 доброволци, мнозина от които от самата бежанска общност, съдействаха за регистрация на кандидатите на място, изготвяне на автобиография и превод при самите интервюта. Въпреки че обратна връзка все още се събира от работодателите, очакванията са поне половината лица, посетили форума, да са намерили възможност за заетост. Основно, украинските граждани се насочиха към представителите на хотелиерския бранш и търговията. Сред предизвикателствата, които се очертах в рамките на форума, бяха езиковата бариера и нуждата на хората от подкрепа за настаняване, грижа за децата (поради трудности в записването на детска градина) и др.

ВКБООН работи за включване на бежанците в заетост в тясна координация с частния сектор, чиято гъвкавост и съпричастност дава шанс на избягалите от войната не само да бъдат финансово независими, но и да възвърнат самочувствието си, нормалността в ежедневието и да изградят връзки с българското общество. Предстоят и нови подобни възможности за директни срещи между бизнес и бежанци, като организаторите ще се насочат към браншови трудови борси по сектори.

Над 7560 са наетите на трудов договор украински граждани с временна закрила в България, което представлява над 15% от работоспособното население от бягащите от войната в Украйна. В тази бройка не влизат наетите на граждански договори и тези в изпитателен срок и, въпреки това, това е най-високият процент интегрирани бежанци, който държавата е успявала да постигне в най-новата си история и то само в рамките на 3 месеца. Наетите са разпределени в почти всички области на страната, в 20 сектора от икономиката в 9 различни професионални направления. Работните сектори се разгръщат в следните посоки: от хотелиерство и ресторантьорство, административни и спомагателни дейности до строителство и професионални дейности и научни изследвания и ИТ. Още в началото на кризата ИТ секторът заяви, че се нуждае от около 30 000 кадри, а текстилната промишленост може да поеме около 20 000. В различните браншове вече има назначени украинци като ръководители, специалисти, техници, помощен и административен персонал, както и хора с професии, неизискващи специална квалификация. От 6 юни 2022 г. Агенцията по заетостта стартира програма, с която да подпомогне

украинските бежанци с временна закрила у нас. По 356 лв. за 3 месеца ще бъдат предоставени за наеми и режийни разходи на украински граждани, които са започнали работа в България. Освен това държавата ще осигури на работодателите наемащи бежанци минимална работна заплата и осигуровки за същия срок. Парите са осигурени от ЕС по проект „Солидарност“, финансиран чрез Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2014-2020 г. В периода на субсидираната заетост работодателите ще получават средства за възнаграждения на наетите украинци в размер на минималната работна заплата (710,00 лв.) и дължимите осигуровки за сметка на работодателите, както и стимули, покриващи разходите за всички дължими вноски за сметка на работодателя, съгласно изискванията на Кодекса на труда и Кодекса за социално осигуряване.

Регламентирана е и Правната процедура по събиране на семейство.

Лицата с предоставен бежански или хуманитарен статут, желаещи събиране на членовете на семейството си, следва да подадат молба и документи до Държавната агенция за бежанците, доказващи брак или родство.

Членове на семейството са определени в § 1 т. 3 от Допълнителните разпоредби на Закона за убежището и бежанците: Съпруг или съпруга или лице, с което получилият закрила се намира в стабилна и дълготрайна връзка; Ненавършили пълнолетие и невстъпили в брак деца; Родители на всеки от съпрузите, които поради напреднала възраст или тежко заболяване не са способни да се грижат сами за себе си и се налага да живеят в едно домакинство със своите деца. В случай на неналичие на документи, удостоверяващи брак или родство, те се удостоверяват с декларация или други документи на основание чл. 34 (5) от Закона за убежището и бежанците: „Когато чужденецът не може да представи официални документи, доказващи брака или родството, те се установяват с подписана от него декларация или по друг начин“. При необходимост е възможно да бъде проведен разговор (интервю) за уточняване на подробностите.

След разглеждане на молбата Държавната агенция за бежанците има право да позволи или откаже събиране на семейство. При отказ за събиране на семейството, чужденците имат право да подадат жалба до съда и да поискат отказът да бъде отменен и съдът да разпорежи на Държавната агенция за бежанците да даде разрешение за събиране. Жалбата трябва да бъде подадена до Административен съд по постоянен адрес в срок от 14 дни от деня, в който е получено решението за отказ срещу подпис. Жалбата се разглежда на две съдебни инстанции – ако решението на Административния съд е отрицателно, може да се подаде последна жалба до Върховния административен съд на България. Решението на Върховния съд е окончателно. След получаване на решение за събиране на семейство в България. Копие на решението се изпраща от получилия закрила до членовете на семейството, които ще пътуват за България. Необходимо е те да имат редовен международен паспорт. Членовете на семейството трябва да се явят в българска консулска служба за изваждане на виза тип D – за дългосрочно пребиваване.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Засиленият миграционен натиск завари неподготвени институциите и обществото и бяха отчетени прояви на ксенофобия и нетолерантност към бежанците. В тази връзка политици, общественици, граждани се разграничиха от проявите на ненавист и нетърпимост към различния, ксенофобията и псевдо национализъм и патриотизъм. Израз на културата и на нравствеността на една нация е толерантността, солидарността към хората в беда, към бежанците, потърсили закрила. Защитата на правата на човека е част от универсалните и европейски ценности, които Република България споделя. От икономическа гледна точка България трябва да използва потенциала на лицата, получили закрила, за целите на икономическия растеж и за потребностите на пазара на труда. Отливът на специалисти в сферата на медицината може да бъде запълнен с привличането и даването на

право да упражняват професията си на медицински специалисти. Същото важи и за занаятите и други дефицитни и редки професии на пазара на труда. Включването на тези лица в трудови дейности ще позволи избягване на нежелано натоварване на социалната система. Необходимо е интегрираните лица да бъдат разпределени на територията на цялата страна и да съдействат за нейното развитие и за преодоляване на демографските тенденции/изолация на отделни общини. От гледна точка на социалната и културната интеграция България полага усилия за привличане на бежанците, завършили образование и вече интегрирали се в България, в процеса на адаптация и интеграция на своите сънародници, т.е. да играят ролята на посредници, познавайки езика, културата и притежавайки съответния образователен ценз.

Интеграцията като двупосочен процес включва взаимното приспособяване и участие както от страна на получилите закрила, така и от страна на приемащото общество. Това е процес, в който бежанците се ангажират да спазват законите на страната, дала им закрила, и приемат ценностите ѝ, като в същото време се отчитат националните им етнически и културни специфики. Интеграцията на лицата, получили закрила, към ценностите в българското общество ще бъде гаранция срещу проникването на терористични и екстремистки идеи.

Интеграцията, на лицата, получили международна закрила се осъществява чрез конкретни мерки и услуги в приоритетни области, като: достъп до образование и обучение по български език, заетост, признаване на квалификации, здравни грижи, социално подпомагане, жилищно настаняване, интеграция в социалния, културен и граждански живот на обществото. Мерките, които се предприемат трябва да осигуряват пълноправна възможност за достоен живот и реализация на лицата, получили закрила, като пълноправни европейски граждани, с всички произтичащи от това ползи. Предвидени са мерки и по отношение на нараствалия брой на „непридружени малолетни и непълнолетни лица“, търсещи закрила. Предлагат се професионална помощ, индивидуална работа и специализирани интеркултурни обучения на работещите с тях. С цел създаване на благоприятна среда, спазване правата на детето и ограничаване на контакта с рискови групи, непридружените деца се настаняват отделно, получавайки специализирана грижа. Необходими условия и фактори за създаване на благоприятна интеграционна среда за получилите закрила са изграждането на мрежа за сътрудничество и взаимодействие между максимално широк кръг заинтересовани участници от държавните институции, представителите на органите на местното самоуправление и неправителствения сектор в процеса на адаптацията и социалното включване на получилите международна закрила и равнопоставено участие в процеса на представители на бежанските общности с цел преодоляване на културните различия.

Успешната интеграция в приемащите ги общества е от изключително значение за цялостното управление на миграционните процеси. В същото време държавите членки следва да положат усилия, за да избегнат превръщането на тази политика на ЕС в притегателен фактор за лица, които не отговарят на критериите за международна закрила.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

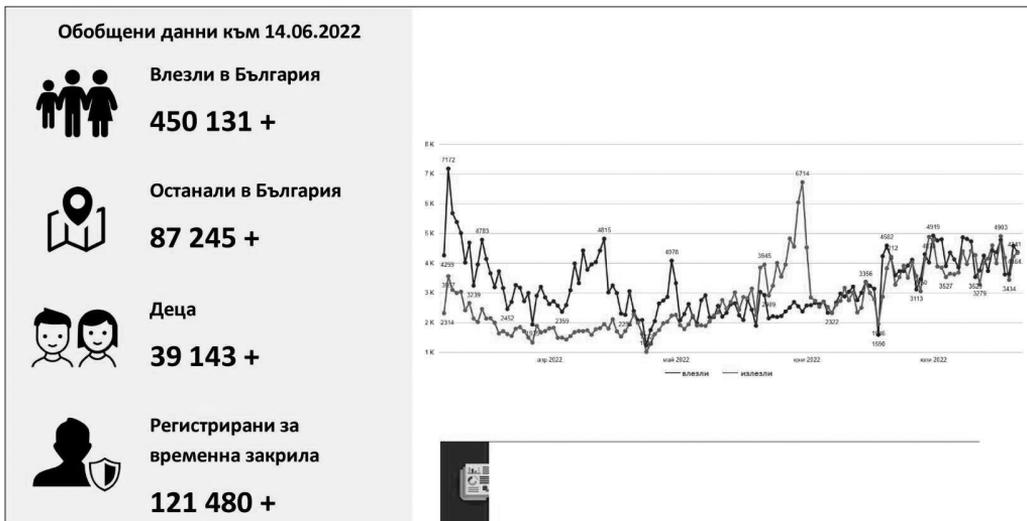
1. Нончев, А., Тагаров, Н. „Интегриране на деца бежанци и търсещи убежище в образователната система на страните-членки на ЕС 2012 г.
2. Нончев, А. Мониторинг и оценка на публични политики и програми. Център за изследване на демокрацията, София.
3. Наръчник за прилагане, мониторинг и оценка на политики и законодателство в България. Консорциум „Sema-Aggeg-ENA“ и администрация на МС на Република България; проект ФАР BG-0103.01.
4. Добри практики по интеграцията на мигранти. Интеграционни процеси на градско/общинско ниво: градове, избрани за Добри практики по Програма УРБАКТ – Хамбург, Гент, Амадора. 03.01.2018.
5. COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS Action Plan on the integration of third country nationals., Brussels, 7.6.2016 COM(2016) 377.
6. Интеграцията на бежанците: Комисията обединява сили със социалните и икономическите партньори., Брюксел, 20 декември 2017 г.
7. Добри практики по интеграцията на мигранти. Български Съвет за интеграция на бежанци и мигранти. Сборник материали от конференция „Създаване на ефективен механизъм за интеграция на лица, получили международна закрила в Република България“. 2017; 2018; 2019; 2020; 2021 г.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Данни, снимки от сайтове на ВКБООН; на ЕК; на Списание бр. 10/2020 г. Интеграция на бежанци; НПО – Български съвет за бежанци и мигранти и Представителството на ВКБООН в Република България

Статистика за бежанците от Украйна и временната закрила

Влезли в България | Напуснали България период: 07.03.2022 – 21.07.2022

7120 бежанци от Украйна вече са започнали работа на трудов договор

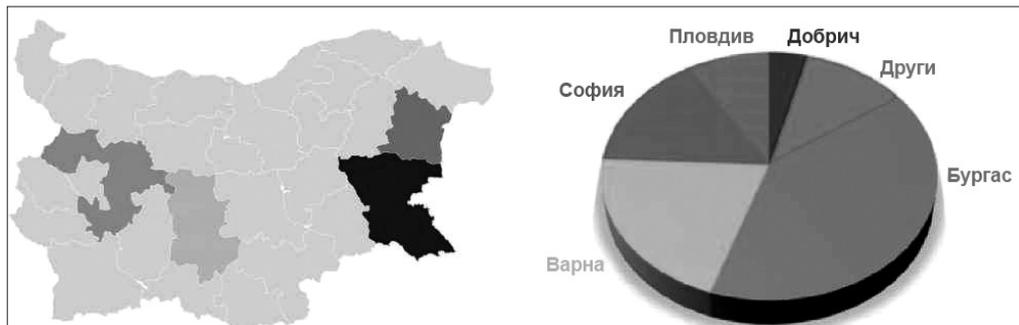
Това е най-високият процент интегрирани бежанци, които България е постигала в новата си история и то само в рамките на няколко месеца.

Над 7120 са наетите на трудов договор украински граждани с временна закрила в България, което представлява над 15% от работоспособното население от бягащите от войната в Украйна. В тази бройка от над 7120 души не влизат наетите на граждански договори и тези в изпитателен срок.

Започналите работа на трудов договор украински граждани са разпределени в почти всички области на страната и в около 20 сектора от икономиката в 9 различни професионални направления.

Повече от половината от наетите на трудов договор украински граждани са заети в хотелиерството и ресторантьорството, следвани от търговията и преработващата промишленост. Сред професиите, които наетите упражняват украинци упражняват, са и тези, които не изискват специална квалификация.

Мярка „Солидарност“ за трудова интеграция на бежанците

Агенцията по заетостта стартира изпълнението на проект „Солидарност“, финансиран чрез Оперативна програма „Развитие на човешките ресурси“ 2014-2020. Чрез него ще се окаже подкрепа за бърза трудова интеграция на разселени лица от Украйна. Чрез включването си в проекта украинските граждани ще имат възможност за:

- получаване на психологическа подкрепа, професионално ориентиране, трудово консултиране и мотивиране за започване на работа;
- включване в субсидирана заетост на пълно или непълно работно време на база минимална работна заплата за период до 3 месеца;
- получаване на подкрепа на работното място посредством осигурен от работодателя ментор;
- получаване на интеграционна добавка, включваща разходи за наем, режийни разходи и интернет в размер на 356,00 лв. на месец за период до 3 месеца.

За да се възползват от тези услуги, украинските граждани следва да се регистрират в Дирекция „Бюро по труда“, които са разположени на територията на цялата страна, и там – на място, да подават заявленията си. До 11 юли 463 заявления от работодатели за участие в програмата са били подадени. Сключени са 126 договора с фирми за 1523 работни позиции.

Множество срещи с общините, като е част от усилията на Български съвет за бежанци и мигранти и Агенцията на ООН за бежанците (ВКБООН) да развиват капацитета за подпомагане и интеграция на бежанците на общинско ниво и като възможност за местно социално и икономическо развитие.

ФИНАНСИРАНЕ НА ПРОГРАМИ, ОРГАНИЗАЦИОННИ И ФИНАНСОВИ МЕРКИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ

Според Наредбата за условията и реда за сключване, изпълнение и прекратяване на споразумение за интеграция на чужденците с предоставено убежище или международна закрила, източниците за финансиране на мерките по интеграция са: Европейски фондове, като Фонд „Убежище, миграция и интеграция“, оперативни програми по Европейския социален фонд и Европейския фонд за регионално развитие, Фондът за европейско подпомагане на най-нуждаещите се лица и др.; международни и чуждестранни финансови инструменти като Норвежкия финансов механизъм и др.; международни институции и организации; национално финансиране.

НАЦИОНАЛНО ФИНАНСИРАНЕ

Лицата с предоставена международна закрила имат достъп до права по реда и условията за българските граждани (лицата с предоставен статут на бежанец) или по реда и условията за чужденците с разрешение за постоянно пребиваване в България (лицата с предоставен хуманитарен статут). Достъпът до права е финансиран от Държавния бюджет на Република България.

ЕВРОПЕЙСКО ФИНАНСИРАНЕ

Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ (ФУМИ)

Мерките и дейностите за интеграция на чужденци, получили международна закрила след преместване или презаселване, се финансират по Фонд „Убежище, миграция и интеграция“.

Фондът „Убежище, миграция и интеграция (ФУМИ)“ на ЕС има четири основни цели:

– укрепване и развиване на всички аспекти на общата европейска система за убежище, включително нейното външно измерение;

– подпомагане на законната миграция към държавите-членки в съответствие с техните икономически и социални нужди, например нуждите на пазара на труда, както и насърчаване на ефективната интеграция на гражданите на държави извън ЕС;

– насърчаване на стратегии за връщане в държавите членки като се обръща особено внимание на трайния характер на връщането и на действителното обратно приемане в страните на произход;

– засилване на солидарността и на поделянето на отговорностите между държавите членки, по-специално по отношение на онези от тях, които са най-засегнати от потоците мигранти и търсещи убежище.

Всички държави на ЕС (с изключение на Дания, която не участва в този фонд) изготвят национални програми, които очертават действията, чрез които те възнамеряват да постигнат целите, определени в регламента за ФУМИ.

Примерите за действия включват мерки за подкрепа:

– системи за убежище и приемане (като например подобрени административни структури, обучение на персонала, занимаващ се с процедурите за предоставяне на убежище, разработване на алтернативи на задържането и т.н.);

– мерки за интеграция с насоченост към местното равнище (като осигуряване на обучение и услуги на гражданите на държави извън ЕС, споделяне на най-добрите практики сред държавите от ЕС и т.н.);

– програми за доброволно връщане, мерки за реинтеграция и др.

Макар че по-голяма част от отпуснатия бюджет на Фонда е за национални програми, част от него се използва за действия на равнището на ЕС (така наречените действия на Съюза), за спешно подпомагане, за Европейската мрежа за миграцията и за техническа помощ по инициатива на Европейската комисия.

В България управляващ орган на Фонд „Убежище, миграция и интеграция“ (ФУМИ) 2021 – 2027 е дирекция „Международни проекти“ (ДМП) – структура на Министерството на вътрешните работи за управление на програми и проекти, финансирани със средства на Европейския съюз и от други международни програми и договори. ДМП подпомага министъра на вътрешните работи при координация на дейностите, свързани с подготовката и изпълнението на проекти и програми, финансирани напълно или частично със средства от фонд „Убежище, миграция и интеграция“, които включват дейности за закрила и интеграция на търсещи и получили международна закрила в България.

www.mvr.bg/dmp

Специфични действия

В допълнение към отпуснатата им сума съгласно тяхната национална програма, държавите членки може да получат сума за изпълнението на специфични действия. Тези действия (изброени в приложение II) изискват държавите членки да си сътрудничат помежду си и водят до значителна добавена стойност за Съюза.

Програмата на ЕС за презаселване

Всяка държава-членка може да получава на всеки две години допълнителна сума, която се базира на еднократна сума в размер на 6000 евро за всяко презаселено лице, която ще се увеличи на 10 000 евро в съответствие с общите приоритети (като Регионални програми за закрила) и за групи уязвими лица.

Бюджет

Финансовият пакет за изпълнението на Фонда за периода 2021 – 2027 г. се определя на 9.9 млрд. евро.

Обявяването и процедурите за кандидатстване в България се осъществяват чрез онлайн системата ИСУН.

Европейски социален фонд

Европейският социален фонд е основният инструмент на Европа за подпомагане на работни места, за оказване на помощ за хората при намиране на по-добра работа и за гарантиране на по-справедливи възможности за работа за всички граждани на ЕС. Той работи като инвестира в човешкия капитал на Европа – нейните работници, нейните млади хора и всички лица, търсещи работа. Финансирането по линия на ЕСФ на стойност 10 милиарда евро на година подобрява перспективите за намиране на работа за милиони европейци, по-специално за онези, които са затруднени с намирането на работа.

Европейският съюз е ангажиран със създаването на повече и по-добри работни места и на едно социално приобщаващо общество. Тези цели стоят в основата на стратегията Европа 2020 за генериране на интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж в ЕС. ЕСФ играе важна роля за реализиране целите на Европа и за смекчаване на последствията от икономическата криза – по-специално повишаване нивата на безработицата и на бедността.

Определяне на приоритети

Европейската комисия и държавите от ЕС като партньори определят приоритетите на ЕСФ и това как да се изразходват ресурсите. Един от приоритетите е повишаване адаптивността на работниците с нови умения и на предприятията с нови начини на работа. Други приоритети са насочени към подобряване на достъпа до заетост: като помагат на младите хора при прехода им от училището към работното място или обучават по-малко квалифицирани лица, търсещи работа, за да подобрят техните перспективи за работа. Възщност възможностите за професионално обучение и за обучение през целия живот с цел осигуряване на нови умения за хората съставляват значителна част от много проекти на Европейския социален фонд.

Друг приоритет е насочен към оказване на помощ за хората от групи в неравностойно положение да получат работа. Това е част от стимулирането на „социалното включване“ – знак за важната роля, която заетостта играе при подпома-

гането на хората да се интегрират по-добре в обществото и всекидневния живот. Финансовата криза доведе до удвояване на усилията за задържане на хората на работа или за осигуряване на подкрепа за бързото им връщане на работа, в случай че изгубят работните си места.

Водещо ведомство в България е Министерството на труда и социалната политика.

http://ophrd.government.bg/view_doc.php/2914

Програма „Развитие на човешките ресурси“ 2021 – 2027 г. (ОП РЧР)

ПРЧР 2021 – 2027 има две основни области на въздействие – подкрепа за пазара на труда и развитие на уменията и социално включване. Над 2,365 млрд. лв. ще бъдат насочени към мерки за насърчаване на заетостта, от които над 662 млн. лв. са заделени за реформирането на системата за учене през целия живот, придобиване на дигитални компетенции, развитие на умения, включително „зелени“, приспособяване към промените, подобряване условията на труд, баланс между професионалния и личния живот на работната сила. Очаква се мерките да достигнат до 818 хил. души. Възможности за квалификация, обучения, субсидирана заетост, валидиране на уменията и др. ще бъдат достъпни за 258 хил. безработни.

http://ophrd.government.bg/view_doc.php/6946

Фонд за европейско подпомагане на най-нуждаещи се лица

Фондът следва да засилва социалното сближаване, като допринася за намаляването на бедността с крайна цел премахване на най-тежките форми на бедност в Съюза, като подпомага националните програми, предоставящи нефинансово подпомагане с цел облекчаване на хранителния недоимък и тежките материални лишения и/или с цел подпомагане на социалното приобщаване на най-нуждаещите се лица. Фондът следва да облекчи формите на крайна бедност, които допринасят най-много за социалното изключване, като например бездомността, детската бедност и хранителния недоимък.

Водещо ведомство в България е Министерството на труда и социалната политика.

http://ophrd.government.bg/view_doc.php/6856

Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2021 – 2027 г.

Изпълнителна агенция „Програма за образование“ изпълнява функциите на Управляващ орган на Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“ 2014 – 2020 и на Програма „Образование“ 2021 – 2027 г. В това свое качество агенцията отговаря за цялостното програмиране, управление и изпълнение на програмите в съответствие с принципа на доброто финансово управление

с всички произтичащи от това задължения и отговорности съгласно националното законодателство и правото на Европейския съюз.

<https://www.eufunds.bg/bg/opseig/term/493>

ДРУГИ ПРОГРАМИ, ФИНАНСИРАНИ ОТ ЕС

Генерална дирекция Регионална политика

Фонд Европейска регионална политика о Фонд Европейска регионална политика Европейска програма за устойчиво развитие на градската среда

Водещо ведомство в България по Оперативната програма за регионално развитие 2021-2027 е Министерството на регионалното развитие и благоустройството

Планиране и програмиране 2021-2027 (bgregio.eu)

Главна дирекция „Вътрешни работи“

DG HOME (europa.eu)

Генерална дирекция „Правосъдие“

Програма „Граждани, равенство, права и ценности“ 2021-2027

Програма „Правосъдие“ (2021-2027)

Генерална дирекция „Образование и култура“; Креативна Европа и други

Програма Еразмус+ ; „Европа за гражданите“ програма за финансиране (2014-2020)

ИНТЕГРАЦИЯ НА БЕЖАНЦИ ОТ УКРАИНА

(политико-правни аспекти)

Проф. Веселин Цанков, д.н.

ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: В тази статия се разглеждат политическите и правни аспекти на интеграцията на бежанци в Република България и по конкретно лица от Украйна през 2022 г. Статистика, проследяване на причините и хронологията на събитията, последици и възможни адекватни политически, правни и практически решения за интеграцията на тези лица.

Ключови думи: интеграция в Република България; имиграция; временна закрила; национална система за интеграция.

**INTEGRATION OF REFUGEES FROM UKRAINE
(political and legal aspects)**

*Prof. Vesselin Tsankov, Doctor of Science
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: This article discusses the political and legal aspects of the integration of refugees from Ukraine in the Republic of Bulgaria – 2022. Statistics, tracking the causes and chronology of the events, consequences and possible adequate political, legal and practical solutions for integration of these people.

Keywords: *integration in the Republic of Bulgaria; immigrants; temporary protection; national system for integration.*

ПРАВНОТО СЪЗНАНИЕ И ПРИНЦИПЪТ RULE OF LAW КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД ПРАВНАТА СИСТЕМА

Проф. д-р Стефка Наумова
Институт за държавата и правото – БАН

УВОД

Проблемът за ролята на правното съзнание в утвърждаването на принципа за върховенство на закона (Rule of Law) сам по себе си не е нов, но придобива особена актуалност на фона на динамичните процеси, свързани с непрестанно нарастване на правонарушенията и на тяхната най-тежка проявна форма – престъпността и то в глобален мащаб.

В днешно време сме свидетели на нови форми на социална девиация като трафик на хора, миграционен натиск, засилени корупционни практики, наркомафия и разпространение на наркотици сред подрастващите, език на омраза, дискриминация, ксенофобия и т.н. изискващи и нови методи за противодействие. Република България не прави изключение в това отношение. Нарастването на социалната девиация и в частност на престъпността поражда перманентна необходимост както от промяна в законодателството, така и в изграждането на ефективни механизми за повишаване на равнището на правното съзнание както на законодателя, така и на обикновените граждани– адресати на правните норми. Също така е важно да се установи по какъв начин правоприлагащите органи (съдебната власт) изграждат своята дейност, придържайки се стриктно към принципа за върховенство на закона (Rule of Law). Всичко това е валидно в един общ дискурс на членството ни в Европейския съюз, където един от основните проблеми е постигане на висока степен на върховенство на закона (Rule of Law) и повишаване ефективността на правосъзнанието и на законодателите, и на гражданите, и на правоприлагащите органи. Още повече, че в цялостната политика на Европейския съюз проблемът се разглежда в контекста на принципа за върховенство на закона, достъп до правосъдие и защита на правата на гражданите. Не без значение са регламентите и директивите в тази насока, **ето защо отражението на принципа Rule of Law в правосъзнанието на адресатите на правните норми е най-голямото предизвикателство, пред което са изправени съвременните правни системи.**

Правното съзнание е специфичен регулатор на поведението в правната сфера. В условията на новите предизвикателства пред които е изправено съвременното общество и неговата сложна социална структура изясняването на **релацията между справедливостта и правото** изисква съчетано прилагане на позитивно-правния с правносоциологическия анализ. От гледна точка на социологията на правото особено важно е да се изясни как се формират онези психологически нагласи и ценностни ориентации към правото (в т.ч. и **чувството за Rule of Law**), които в максимална степен ограничават риска от девиантно поведение на индивидуално или на институционално ниво с оглед на запазване на хомеостазиса на социалната система, част от която е и правото като особен регулатор. Риторичният въпрос, който се задава е дали този риск може да бъде избегнат само и дотолкова доколкото в психологическия елемент на правното съзнание е включен и **принципът Rule of Law**. В този смисъл правно-социологическият дискурс следва да се съсредоточи върху анализ на отражението на принципа Rule of Law в **правното съзнание**, превръщайки се в **негов съдържателен елемент и ценностна характеристика**.

Глобализацията на обществото, чието специфично проявление е както развитието на информационните технологии, включващ и изкуствения интелект, така и пораждането на неочаквани предизвикателства и конфликти (включително и военни) е резултат от политическата и финансовата криза, водеща в определени ситуации и до **криза на легитимността**. Подобна криза поставя субектите, изпълняващи различни ролеви функции, наложени им в хода на множеството информационни процеси пред дилемата да избират между **нелегитимното право и Rule of Law**. Самото правно съзнание е подложено на изпитание и от способността му да се адаптира в сложната ситуация зависи нормалното или дезорганизираното протичане на основните отношения в правната сфера именно в контекста на релацията между **правото и справедливостта**. Доколкото правното съзнание е свързващото звено между правото и поведението в правната сфера, то това обуславя и функционалното значение на **принципа Rule of Law като основен негов съдържателен елемент**.

В правно-социологически план от теоретично и емпирично изясняване се нуждаят два логически свързани въпроси. На първо място това е въпросът за структурата и функционалните особености на правното съзнание. На второ място това е въпросът за степента, в която релацията между правото и **принципа Rule of Law** като съдържателен елемент на правното съзнание поражда необходимата валидност и легитимност на правото както в законодателен, така и в правоприложен план. Следва да се има предвид, обаче, че релацията между правото и **принципа Rule of Law** намира специфично отражение във всеки един от елементите на правното съзнание и по този начин самата функционална връзка между правото и поведението е пластична и емпирично измерима.

1. Структура и функционални особености на правното съзнание.

Правното съзнание като един от основните елементи на правната област на общественения живот играе съществена роля в механизма на социалното действие на правото. Функционалните особености на правното съзнание се проявяват на трите различни нива на неговата активност – индивидуално правосъзнание, групово правосъзнание и институционализирано обществено правосъзнание. Следва

да се прави разграничение между теоретично и ежедневно правосъзнание, между правосъзнанието на законодателя и това на правоприлагащите органи (най-вече титулярите на съдебната власт). Правното съзнание е свързващото звено между правото и поведението в правната сфера както при нормално функциониране на социално-икономическата система, така и в условията на дисфункционалност на тази система.

Като категория на юриспруденцията терминът *правно съзнание* се появява в правната литература относително неотдавна. Представителите на теорията и философията на правото от XIX в. не си служат с този термин. Нещо повече – твърде разпространен по онова време е терминът *правно чувство*, популяризиран главно от представителите на немската правна школа¹.

На базата класическата концепция за интуитивното право на Петражицки се изяснява проблемът за справедливостта, заложен в правото². Тази концепция е основа за конструирането на ясен модел на правното съзнание, в което правните чувства, преживявания и емоции и преди всичко **чувството за Rule of Law** (психологическият елемент) заемат особено място.

В контекста на правно-социологическия дискурс относно справедливостта като съдържателен елемент на правното съзнание интерес представлява и недостатъчно разработеният проблем за различните основания и мотиви на човешкото поведение, доколкото те са свързани с ценностното съдържание на справедливостта, въплътена в позитивното право. В концепцията на Петражицки въпросът за междуличностните отношения е поставен в контекста на една, както той се изразява *по-широка историческа перспектива на правото*³. Той е убеден привърженик на идеята, че противопоставянето между алтруизъм и егоизъм е същностен проблем на самата правна регулация и че ще настъпи момент когато егоизмът, поставен в зависимост от наказанието, ригоризма и спонтанния ред ще остане като такъв единствено в историческата памет на човечеството⁴.

Правното съзнание е оная сфера от общественото, груповото и индивидуалното съзнание, която отразява правната реалност под формата на правни знания, оценъчни отношения към правото и практиката по неговото

¹ По този въпрос виж по-подробно **Bandes Susan A., J. A. Blumenthal.** Emotion and the Law (In:) Annual Review of Law and Social Science. Vol. 8, 2012, p.161 – 181.

² Авторът се опитва да повдигне завесата на „мистично-авторитарния характер“ на постоянно действащите механизми, подбуждащи към постоянност и на поведението в правната сфера и да разкрие социалния генезис на оценките и нагласите към правото (*правните преживявания*). **Petrażycki, L.** Wstęp do nauki prawa i moralności, Warszawa.: PWN, 1959, s. 15.

³ Теорията на Петражицки е в центъра на дебата относно взаимовръзката между правното съзнание и правнорелевантното поведение, характерен за различни периоди от развитието на концепциите за естественото право и традиционния юридически позитивизъм, а много от споровете са толкова актуални, че Петражицки се смята за един от най-превеждащите автори в Европа и САЩ. **Johnson, Harry M.** Petrażycki’s Sociology in the Perspective of Structural-Functional Theory, (In:) **Gorecki, J. (ed.)** Sociology and Jurisprudence of Leon Petrażycki. Urbana-Chicago-London, University of Illinois Press, 1975, s. 39 – 61.

⁴ **Petrażycki, L.** Wstęp do , s. 213.

прилагане, правните нагласи и ценностните ориентации, регулиращи поведението в юридически значими ситуации.

Почти всички автори са единни по въпроса за основните елементи, влизащи в структурата на правното съзнание⁵. В съдържанието на правното съзнание се включват три основни елемента, във всеки от които се проявява справедливостта като **основополагаща ценност**. Към тези елементи обикновено е насочен **правно-социологическият анализ** при изследване на релацията между *ius* и *iustum*.

Първият основен елемент е **когнитивният** (информативно-познавателният), който обхваща съвкупността от правни знания. Вторият елемент е **психологическият** и съдържа оценките, мненията, ценностните ориентации и психологическите нагласи към правото и практиката по прилагането му. Третият елемент е **поведенческият** и се изразява в готовността за поведение в правната сфера, както и евентуалните постулати *de lege ferenda*.

Особеностите на връзката правосъзнание – правнорелевантно поведение прозират от обстоятелството, че правото има особена роля в цялата социална структура. На това обръщат внимание основоположниците на правно-социологическата теория и специално Е. Дюркем⁶. За него правото е „привилегирован“ социален факт. Оттук той извежда и своята теза за ролята на правото при формирането на двата основни вида солидарност – механичната и органичната, чиито емпирични характеристики са показател за сцеплението между правото, правосъзнанието и правнорелевантното поведение. Тръгвайки от прилагане на общите правила на своя социологически метод главно върху изучаване на правните явления в контекста на правната организация на държавата и принципите на **хуманизма и върховенството на правото (принципа Rule of Law)**, той постепенно концентрира вниманието си върху онези механизми, които обуславят нормалното и аномичното поведение в правната сфера под въздействието именно на „пречупените“ през съзнанието правни норми и най-вече ролята на санкциите. В различния тип правна принуда той вижда и основанията за диференцирано правно поведение⁷.

Функционалните особености на правното съзнание не могат да бъдат изчерпателно анализирани. Най-общо могат да се очертаят няколко основни тенденции. На първо място това е наблюдаваната тенденция да се разширява диапазонът между правосъзнанието на законодателя и правосъзнанието на адресатите на правните норми доколкото правната регламентация на обществените отношения се приспособява към параметрите на промяната. На второ място – това е тенден-

⁵ Психологическата теория на Л.Петражицки е позната на българската правна доктрина от времето на В.Ганев, Л. Владикин. Вж. **Ганев, В.** Императивно-атрибутивната правова теория на Л.И.Петражицки.– Списание на Юридическото дружество, 3, 1903, №2, с. 49 – 50; №4, с. 151 – 161; №5, с. 236 – 240; №8, с. 359 – 366; №9, с. 423 – 429. Препечатано в Ганев, В. Трудове по обща теория на правото. С.: Сиби, Акад.изд. „Проф.М.Дринов“, 1998, с.39.

⁶ В концепцията на Дюркем например на правото се отнежда първостепенна роля в социалния живот. Дюркем ясно посочва, че научното социологическо изучаване на социалните явления „...трябва да разкрива линията, посоката, чрез която неподдаващите се на пряко установяване състояния на съзнанието могат да бъдат познати и разбрани“. **Durkheim, E.** De la division du travail social. Paris, Alka, 1893.

⁷ **Durkheim, E.** Op. cit., p. 18 – 28.

цията на въвеждане чрез лостовите на законодателната уредба на значими дес-трикции в областите, отнасяща се до различни компоненти в социалната сфера. Правното съзнание реагира по особен начин на наложените чрез законодателството промени, но в крайна сметка резултатът е, че спазването на правните предписания е резултат от външен натиск, **непораждащ убеденост в принципите на справедливостта на правото, на принципа Rule of Law, а не от интернализиране на нормите**⁸. На трето място – нарастване на девиационния риск. На четвърто място – нарастват етноцентристките нагласи – ксенофобия, нетолерантност, опити за разпалване на етническо напрежение и т.н. В такива условия се появяват и нови форми на социална девиация, склонност към корупционно поведение, девиационен риск на управленско ниво и в крайна сметка – поява на верижна девиация, характерна за общества в криза. **Емпиричните изследвания показват, че правното съзнание силно се влияе не само от правната регламентация, но и от съдържанието и принципните постановки, съдържащи се в други нормативни системи.** При наличието на девиационен риск има опасност патологията да се превърне в норма, а това води до омагьосан кръг, тъй като правото само по себе си не може веднага да реагира или невинаги реагира адекватно.

2. Принципът Rule of Law като неделим компонент в структурата на правното съзнание

Трите основни елемента на правното съзнание (когнитивният, психологическият и поведенческият) по своеобразен начин отразяват справедливостта като основополагаща ценност. По този начин във всеки един от тези елементи справедливостта се проявява като неделим техен компонент. Към тези елементи обикновено е насочен правно-социологическият анализ при изследване както на релацията между *ius* и *iustum*, така и отражението на принципа за върховенство на закона (**Rule of Law**) в правосъзнанието на гражданите, на законодателите и на политиките. Общите принципи и норми на действащото или позитивното право не са нищо друго освен израз на върховното изискване на **справедливостта** към човешкия разум⁹. В този смисъл, принципите на правото (в това число и **върховенството на закона** като основен принцип) са неделима част от правосъзнанието и по-специално от неговия психологически елемент – правните възгледи и ценностни ориентации¹⁰.

Специфична особеност на правното съзнание е, че то по особен начин отразява правната действителност и най-вече – съдържащите се в правните норми права и задължения. В същото време самите тези норми са „носител“ на определено правосъзнание – както това на законодателя, така също и на суверена като източник на властта. Правното съзнание по този начин е не само свързващо звено между изискванията на

⁸ Виж в този смисъл: **Barkworth, J. M., Murphy, K.** Procedural justice policing and citizen compliance behaviour: The importance of emotion. *Psychology, Crime & Law*, 2015, 21, p. Вж. също Johnson, Dennis W. Congress Online: Bridging the Gap between Citizens and Their Representatives, New York: Routledge, 2004, pp. 46 – 47.

⁹ **Торбов, Ц.** История и теория на правото. С., Изд. на БАН, 1992, с. 365.

¹⁰ Вж. по този въпрос **Стоилов, Я.** Правните принципи. Теория и приложение. С., „Сибир“, 2018 с. 46.

правото и конкретното поведение, но също така играе определена роля при самото създаване на правото, разбирано като синтез между *ius* и *iustum*. В този смисъл, в контекста на правно-социологическото разглеждане на принципа **Rule of Law**, той е, от една страна **неделим съдържателен компонент** на правосъзнанието, а от друга – **критерий за легитимността на правото**. Концептуалният въпрос е доколко легитимиращите правото основания следва да се търсят в съдържанието на правното съзнание от гледна точка на принципа **Rule of Law** именно като негов съдържателен компонент¹¹.

До голяма степен това зависи от степента, в която принципът **Rule of Law** е вплътен във всеки един от елементите на правното съзнание – когнитивният, психологическият и поведенческият. По отношение на първия елемент – когнитивният се поставя въпросът за онази степен на правна информираност, която може да бъде приета за оптимална, при условие че тя формира разбиране и **осмисляне на принципа Rule of Law като ценност**.

В най-висока степен справедливостта намира специфично отражение във втория – психологическият елемент на правосъзнанието. В правно-социологически аспект следва да се изтъква, че психологическият елемент на правосъзнанието е преди всичко сложна система от оценки, насочени към: а) правната система като цяло и нейните основни принципи, в т.ч. и **принципа Rule of Law**; б) дейността на държавните институции и степента на справедливост на техните решения; в) дейността на правоприлагащите органи и най-вече поведението на представителите на съдебната власт, които в своите решения стриктно спазват изискването за **справедлив процес, основан на принципа Rule of Law**; г) поведението на околните от гледна точка на идеята за равнопоставеност и **справедливост**; д) собственото поведение, което е подчинено **на чувството за справедливост** или директно се формира чрез правосъзнанието, но пак чрез осъзнаването на **принципа Rule of Law** като ценностно негово съдържание.

В действителност, както посочва Ц.Торбов, обикновеният гражданин често търси основанието на своето право „...*със собствената си мисъл, без да държи сметка за постановленията на закона*“¹², „които той най-често и не познава. Поради това гражданинът-адресат на правните норми, най-често се води от неясна мисъл на своето „*живо чувство за справедливост*“¹³. Гражданинът-субект на правото разсъждава, размишлява в близка или далечна връзка с това свое чувство, без пряка свързаност с действащото право, колкото то и да е изрично или подробно, като всичко това определя значението на правното чувство (психологическият елемент на правното съзнание) и конкретно – на чувството за справедливост.

В този контекст е важно да се установят такива надеждни индикатори, за степента, в която оценките и психологическите нагласи към правото са пряк ре-

¹¹ Или, както посочва Я.Стоилов „има ли основание юристите да използват освен формалните критерии (законност и валидност) и съдържателни, но по-общо ценностни критерии (легитимност) за правото?“. И „ако това е допустимо, то как и докъде стига такава преценка, за да не се заличи границата между право и правосъзнание, между правните и останалите критерии за легитимност и валидност на правото и неговите правила?“. Стоилов, Я. Правните принципи, с. 213.

¹² Торбов, Ц.. История и теория, с. 210.

¹³ Пак там.

зултат от въздействието на същото това право и как тези оценки обуславят мотивите и решението за правнорелевантното поведение. Само по себе си **принципът Rule of Law** би следвало чрез осъзнаването на неговата легитимност и валидност да оказва пряко положително въздействие върху правнорелевантното поведение, както и обратното – конфликтът между липса на **Rule of Law** и формална валидност води до потвърждение на прочутата формула на Радбрух за конфликта между справедливостта и сигурността чрез правото.¹⁴

Друг много важен проблем, който невинаги присъства в правно-социологическите изследвания върху правосъзнанието, е да се установи не само мотивът за конформно (съобразено с правото) поведение, а и да се проследи как общественото правосъзнание се превръща в реален фактор за развитие на самото нормотворчество в посока, обуславяща действителен просперитет на обществото. Разбира се, тук има твърде много спорни въпроси, свързани най-вече с предварително изработване на критерии за оценка. Отдавна чистият конформизъм не се разглежда като най-сигурен показател за ефективното действие на правото. В същото време и популистките разсъждения, водещи понякога до популистки законодателни решения, не са най-добрата схема за използване на правото за постигане на социално полезни цели. В този смисъл, честата промяна на законодателството не способства за достигане на онези цели, които биха осигурили стабилност на обществото и на обществените отношения, а този вид промени до голяма степен влизат в конфликт със **самото чувство за справедливост (несправедливост)**, основана върху изискването за **Rule of Law**.

Доколкото принципите навлизат в правото чрез тези негови източници, които са характерни за съответната епоха и правна система, то принципите на справедливостта и етиката намират своето място в правото чрез посредничеството на правосъзнанието на народа (суверена) или правосъзнанието на управляващите власти (законодателството)¹⁵. Най-разпространено, но и най-близо до реалността, е становището, че правните принципи стават част от правото чрез правотворчеството, правоприлагането или доктриналното тълкуване¹⁶. Следователно принципите получават правна форма по три начина: чрез законодателството, чрез съдебната практика или чрез правната теория. В различните исторически периоди и в различните правни системи относителният дял и съотношението между тези юридически извори (източници) на правните принципи е различно. В зависимост от това тройно делене справедливостта като принцип съществува на законово, юрисдикционно (правораздавателно) и юриспруденциално (правнотеоретично) ниво. В континенталната правна система принципът **Rule of Law** навлиза в нея предимно по законодателен път, получавайки и специфично отражение в психологическия елемент на правното съзнание.

¹⁴ Според Радбрух там, където справедливостта не е цел, където при прилагането на позитивното право съзнателно би било отречено равенството, съставляващо сърцевината на справедливостта, там законът не само е „неправилно право“, но му липсва всъщност всякакъв правен характер Вж. по-подробно. **Наумов, С.** Юридическият дискурс на справедливостта (теоретико-правни и правнофилософски аспекти). С., SNOWMOD, 2019, с.186 и сл.

¹⁵ Вж. подр. **Стоилов, Я.** Правните принципи, с. 122.

¹⁶ Пак там, с. 123.

Оценъчният елемент в структурата на правното съзнание играе определяща роля при формирането на мотивите и решението за конкретното поведение. Тук е важно да се установи пределът на онова колективно съзнание, при което има баланс между него и натиска отвън. В този контекст е валидна формулата на Хабермас относно легитимността, контролирана чрез легалността¹⁷.

Поведенческият елемент в структурата на правното съзнание (готовността за поведение) е по-скоро последното звено в целия сложен механизъм на натрупване на правни знания и изграждане на определени ценностни ориентации към правото. Този елемент в структурата на правосъзданието се задейства в реални, правнозначими ситуации. Това означава, че той не може, подобно на правната информираност, да бъде отделен като самостоятелен елемент на анализ и изследване. Неговото „улавяне“ по теоретичен път е доста трудно. По-често изследванията се насочват към девантните прояви, доколкото те имат значение и от гледна точка на специфичната юридическа отговорност. Много по-малко внимание се отделя на изследването на онова правнорелевантно поведение, което не носи признаците на отклоненото поведение.

Особеностите на връзката между правното съзнание и правнорелевантното поведение в контекста на юридическия дискурс на **Rule of Law** произтичат от обстоятелството, че правото има особена роля в цялата социална структура. Подобна иновативна постановка може да бъде отнесена както към релацията между правото и правосъзданието, от една страна, така и към взаимовръзката между правосъзданието и справедливостта – от друга. Според Келзен, например, в отличие от разбирането на инклузивистите, справедливостта е ирационален идеал, който не е обект на познание. В този смисъл, според него „справедливостта означава запазването на един позитивен ред, благодарение на строгото му спазване“¹⁸. Тази постановка позволява да се направи заключение, че изграждането на правното съзнание на адресатите на правните норми (т.е. нормите на позитивното право, създадени от конкретния законодател в конкретната социална действителност и притежаващи безспорна юридическа валидност) на практика е резултат от неутрална оценка по отношение на целия правен ред¹⁹.

¹⁷ Хабермас посочва, че социалният натиск е израз на колективното съзнание и че по този начин „процедурното право и процедурализираният морал могат да се контролират взаимно“. Хабермас, Ю. Как е възможна легитимност чрез легалността? – В: Юрген Хабермас. Морал, право и демокрация. Превод Стилиян Йотов. С., Дом на науката за човека и обществото, с. 303.

¹⁸ Единствено позитивният ред може да бъде предмет на науката, защото чистото учение за правото не е метафизика, а именно наука за правото, такова, каквото е, без да го защитава по какъвто и да е начин, като го обявява за справедливо или не. Това учение се интересува от реалното и възможното право. Само такъв правен ред е в състояние да гарантира на адресатите на правните норми относително устойчиво социално равновесие и мир. Келзен не отрича, че за да се осъществи регулиращата функция на правото, то неговото (на правото) съдържание следва да достигне до своите адресати, при това без да се оспорва неговата валидност, а още по-малко – неговата справедливост. Подробно вж. Наумов, С. Цит. съч., с. 186 и сл.

¹⁹ Категорията „адресат на правни норми“ предполага, че това не са само държавните органи, оторизирани да прилагат съответни норми, но и индивидуални субекти. Михайлова, М. Теория на правото. С., Изд. къща „Свят. Наука“, 1993.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучаването на правното съзнание и значението на принципа Rule of Law е същностна характеристика на правната наука. В условията на икономически и политически сътресения, водещи до хуманитарна криза и общ социален дисбаланс е особено важно да се установят онези фактори, които в най-голяма степен обуславят функционалните характеристики на правното съзнание, което играе особена роля в механизма на социалното действие на правото. В противен случай правото не може да постигне целите си да осигури равновесие в обществото. И както заспаляят разум може да роди чудовища, така и приспаното правосъзнание може да роди неефективна и уродлива правна система, патологията да се превърне в норма, а не това е същността на обществото и на държавата, стремяща се към осъществяване на принципа Rule of Law.

ПРАВНОТО СЪЗНАНИЕ И ПРИНЦИПЪТ RULE OF LAW КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ПРЕД ПРАВНАТА СИСТЕМА

Проф. д-р Стефка Наумова

Институт за държавата и правото – БАН

Резюме: Проблематиката относно отражението на принципа за върховенство на закона (Rule of Law) в правното съзнание и влиянието му върху правнорелевантното поведение има преимуществено правно-социологически аспекти. От гледна точка на социологията на правото следва да се изясни как в условията на бързо променящите се социални условия се формират психологическите нагласи и ценностните ориентации към правото от гледна точка на неговата справедливост и легитимност.

Ключови думи: предизвикателство, общество, девиация, справедливост, правно съзнание.

THE LEGAL CONSCIOUSNESS AND THE RULE OF LAW PRINCIPLE AS A CHALLENGE TO THE LEGAL SYSTEM

Prof. Stefka Naumova, PhD

Institute for the State and the Law, Bulgarian Academy of Sciences

Summary: The issue regarding the reflection of the rule of law principle in legal consciousness and its influence on legally relevant behavior has predominantly legal-sociological aspects. From the point of view of the sociology of law, it should be clarified how, in the conditions of rapidly changing social conditions, psychological attitudes and value orientations towards law are formed from the point of view of its justice and legitimacy.

Keywords: challenge, society, deviance, justice, legal consciousness.

ПРЕМИЕР НА РОТАЦИОНЕН ПРИНЦИП – ДИСКУСИОННИ ВЪПРОСИ

Доц. д-р Емилия Сидерова
ВСУ „Черноризец Храбър“

ВЪВЕДЕНИЕ

Темата за ротационното правителство или по-точно за избора на премиер на ротационен принцип е актуална в ситуация на продължителна парламентарна криза, когато след поредните парламентарни избори нито една от партиите в парламента не разполага с пълно мнозинство.

В тази ситуация се намира България за последните две години, след четири служебни правителства, назначени от президента¹ – в очакване на новоизбрания парламент да избере свое правителство, с което ще работи през своя мандат. Това доведе до търсене на механизми за консолидиране на разнопосочните политически възгледи в 49-то Народно събрание² и възприемане на идеята за управление с ротационно правителство, избирано от първите две по численост парламентарни групи.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Създаването на **ротационно правителство** има за своя основа сключването на коалиционно споразумение между парламентарните групи, решили да го подкрепят. В споразумението се договаря избора на двама или повече министър-председатели, в зависимост от броя на участващите парламентарно представени партии, които да се сменят на ротационен принцип в предварително определен срок. Особеност при този вид правителство е, че по принцип състава му като кабинет, персонално и структурно, остава непроменен. Сменя се само министър-предсе-

¹ Две служебни правителства със служебен министър-председател Стефан Янев (12.05.2021 – 16.09.2021 г. и 16.09. – 13.12.2021 г.); Следват нови две служебни правителства със служебен премиер Гълъб Донев (02.08.2022 – 03.02.2023 г. и 03.02.2023 г. - понастоящем). В рамките на мандата на същия президент действаше служебно правителство и в периода 27.01.2017 – 04.05.2017 г.

² Първото заседание на новоизбраното 49-то НС е свикано на 12.04.2023 г. от Президента на Република България с Указ № 48/10.04.2023 г., обн., ДВ, бр. 34 от 11.04.2023 г.

дателят. Промени в първоначалния персонален състав и структурата на правителството могат да се правят само със съгласието на коалиционните страни.

Този политически механизъм за избор на правителство в условията на парламентаризъм, води до различни резултати, най-често зависещи от добрата воля на коалиционните партньори и стабилността на парламентарните мнозинства. Практиката по света е нееднозначна³. Успехът на този модел поставя различни дискуссионни въпроси, като например: Какви ще бъдат последиците от неспазване на коалиционното споразумение за договорената смяна на премиера, т.е. ако първият министър-председател не си подаде оставката? Има ли гаранции, че ще се запази мнозинството за избор на следващия договорен премиер? Допустимо и оправдано ли ще е коалиционното споразумение да се одобри с решение на Народното събрание и ако да, подобно решение ще противоречи ли на Конституцията при евентуално атакуване пред Конституционния съд? **Въпросите се роят и в крайна сметка търсят отговор на основния въпрос, дали ротационно избираните премиери ще могат да създадат стабилност в управлението на държавните дела?**

В България, **изборът на правителство се извършва на два етапа – предварителен**, с участието на президента и парламентарните групи, като се провеждат задължителни по Конституция консултации **и парламентарен**, на пленарно заседание на Народното събрание се гласува първо избора на министър-председател и след това избора на предложения от него персонален и структурен състав на правителството. Според действащата българска Конституция **до избор на ново правителство се стига, когато е налице някое от петте основания, предвидени в чл. 111 и чл. 112:**

1. Избрано е ново Народно събрание, пред което правителството е задължено да си подаде оставката, за да се открие възможността то да си избере свое правителство. При всяка нова легислатура започва мандат на ново правителство.

Когато няма нова легислатура, основанията за предсрочно прекратяване са:

2. Подаване и приемане на оставката на Министерския съвет или на министър-председателя – доброволен способ за прекратяване на пълномощията на правителството;

3. Смърт на министър-председателя;

4. Гласуване на недоверие на Министерския съвет или на министър-председателя;

5. Неполучен вот на доверие, искан от Министерския съвет – последните две основания са санкционни в процедурите за търсене на политическа отговорност от правителството.

Нашата Конституция не предвижда споразумението за ротационно правителство или премиерство да бъде основание за прекратяване на пълномощията на действащия кабинет, нито премиерът и правителството да бъдат сменени без да се премине през избор от парламента⁴. Ротационната смяна на министър-предсе-

³ В съвременната световна история, моделът на управление, основан на принципа на т.нар. „ротационно правителство“ е прилаган в различни държави, сред които Израел, Ирландия, Румъния, Турция, Малайзия.

⁴ РЕШЕНИЕ № 13 от 15 декември 2010 г. по конституционно дело № 12 от 2010, съдия докладчик Цанка Цанкова (Обн., ДВ, бр. 102 от 30.12.2010 г.) „Предсрочно прекратяване на мандат, установен от Конституцията може да се извърши единствено на основа-

дателя не може да настъпи автоматично, а се основава на доброволната оставка на първия министър-председател в договорения момент.

Както е казал Ото фон Бисмарк, политиката е изкуство на възможното. **Целта и мотивацията за подобно коалиционно споразумение за правителство с премиер на ротационен принцип е да се сложи край на политическата криза.** Смяната обаче е свързана с оставка на премиера и на цялото правителство. Парламентът избира нов министър-председател и по негово предложение кабинет. За съжаление, **няма никаква гаранция, че ротацията ще се случи след определения срок – 9 месеца, 18 месеца или друг срок, тъй като парламентарното мнозинство трябва да бъде достатъчно стабилно, за да се премине през него. А ротационното правителство изначално е заредено с конфликт на интереси и противоборство, което може да доведе до отлив на политическото доверие.** Евентуално предварително решение на Народното събрание за одобряване на коалиционното споразумение за ротация на премиера не може да гарантира събдването на договорката, най-малкото защото изборът на правителство не е чисто парламентарна процедура само с участието на народните представители. При даването на мандата президентът не е задължен да се съобразява с коалиционни или други „ротационни“ споразумения, подписани между партиите. Процедурата се движи по чл. 99 от Конституцията. Връчването на мандат не преминава върху следващата парламентарна група при предсрочно прекратяване на пълномощията на Министерския съвет, а винаги започва отначало. Тази последователност по възлагане на проучвателния мандат, уредена от Конституцията, има за цел да се даде възможност първо на най-влиятелната парламентарна група да състави правителство⁵. Министър-председателят решава и предлага състава на кабинета. Конституционно недопустимо е да се отнеме възможността за следване на процедурата по съставяне на правителство чрез решение на Народното събрание за предварителни договорки за ротация на премиера. Мандатът на правителството е част от различни правни конструкции и според Конституционния съд⁶ е възможен нюанс в основния му смисъл, дори различен смисъл. Така се осигурява необходимата свобода при осъществяването на възложените от учредителната власт държавни функции. В същото време е необходимо да се следват принципите на конституционното право, които осигуряват в достатъчна степен сигурност и стабилност, равновесие в юридическия ред, социалната среда, но и динамиката на процесите. “Съществена характеристика на изпълнителната власт е „обслужващата“ ѝ функция спрямо законодателната власт. Осъществяването на изпълнителната дейност във всички случаи следва да бъде в съответствие с волята на законодателя“⁷. Ето защо, моделът на ротационно правителство е възможен, когато политическите интереси на финансовите субекти и на големите социални групи съвпадат.

нията, предвидени в нея... Предсрочното прекратяване на мандата на колективен орган е основание за прекратяване на персоналните мандати на неговите членове.“

⁵ Стойчев, Ст. Конституционно право, изд. Сиела, 2002, стр. 512

⁶ Решение № 13 от 15 декември 2010 г. по конституционно дело № 12 от 2010 г.

⁷ Загоров, Г. Изпълнителната дейност и интересът от нейното оспорване, Сборник с доклади от Научната конференция „Пролетни правни дни“ ПУ 2020 г., Унив. издателство „Паисий Хилендарски“, 2021, стр. 85

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В търсенето на идеи за окрупняване на интересите във властта, впечатление правят политическите решения, възприети в двете водещи икономически държави в света САЩ и Китай. В САЩ е трайно установена двухпартийната система – Републиканската партия и Демократическата партия. В Китайската народна република, от друга страна, като най-голямата социалистическа страна в света, е провъзгласена ръководна роля на Китайската комунистическа партия.

У нас моделът на еднопартийната система доведе до тоталитарно управление. Демокрацията, от своя страна, допринесе за друга крайност – създаването на множество легални партии и ниската изборна бариера, които не дават възможност за сформирани стабилно парламентарно мнозинство. Наблюдават се тенденции към т.нар. „електорални партии, „партии-машини“, които не се отличават със стабилен и масов членски състав, а разчитат на високата степен на организирано въздействие върху избирателите по време на избори“⁸.

Тези обстоятелства водят до нестабилни парламентарни мнозинства, които не могат да съставят правителство. Наблюдава се явно отричане на коалиционни правителства, дори и на експертни кабинети от парламентарните групи. Политическото пространство е обхванато от идеята за въвеждане на нова практика за българската конституционна история – създаването на ротационно правителство с предварително избрани министър-председатели, които да се сменят на ротационен принцип за определен срок. Подобно решение обаче считам, че не може да реши създадения вакуум в парламента. Линията на запазване на парламентарното управление преминава през избирателната активност и избирателната система, които ще предопределят общата политика и представителство в управлението на страната.

Политическата ситуация в България може да бъде описана най-точно с афоризма на Бърнард Шоу „Колкото по-тънък е ледът, толкова повече на всички им се иска да се убедят ще издържи ли.“

ПРЕМИЕР НА РОТАЦИОНЕН ПРИНЦИП – ДИСКУСИОННИ ВЪПРОСИ

доц. д-р Емилия Сидерова
ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Липсата на стабилно парламентарно мнозинство ражда идеята за създаването на ротационно правителство или по-точно за избор на премиер на ротационен принцип от парламента. Целта на този политически модел за сформирани коалиционно парламентарно избрано правителство е да се сложи край на политическата криза. Липсват обаче гаранции за изпълнение на коалиционното споразумение за смяната на първия министър-председател с втория, предвиден от коалиционните партньори. За тази ротация е необходимо подаването на доброволна оставка след изтичане на уговорения срок и ста-

⁸ Ананиева, Н. Конституционно право, изд. Албатрос, 2000, с. 140

билна парламентарна подкрепа при избора на втория договорен премиер на паритетни начала.

Ключови думи: премиер, парламент, правителство, президент, парламентарна криза, ротационен принцип, ротационно правителство.

PREMIERE OF ROTATION PRINCIPLE – DISCUSSION QUESTIONS

Assoc. Prof. Emiliya Siderova, PhD

Varna Free University „Chernorizets Hrabar“

Summary: The lack of a stable parliamentary majority gives rise to the idea of creating a rotating government or, more precisely, of electing a prime minister of rotation principle from the parliament. The purpose of this political model to form a coalition parliamentary elected government is to end the political crisis. However, there are no guarantees for the implementation of the coalition agreement on the replacement of the first prime minister with the second one, foreseen by the coalition partners. This rotation requires the submission of a voluntary resignation after the expiration of the agreed term and stable parliamentary support for the election of the second agreed prime minister on a parity basis.

Keywords: *prime minister, parliament, government, president, parliamentary crisis, rotational principle, rotational government.*

УМИШЛЕНИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЛИЧНОСТТА: КРИМИНОГЕННИ СИТУАЦИИ И ПРЕВАНТИВНА ДЕЙНОСТ

Доц. д-р Галина Ковачева
ВСУ „Черноризец Храбър“

Изследването на умишлените престъпления против личността насочва към техния ситуативен характер, отбелязван от редица автори¹. В генезиса на този вид престъпления често стои конфликт между престъпника и жертвата, който не е разрешен по правомерен начин, а е прераснал в криминогенна ситуация, обусловила извършването на конкретното престъпление. Динамиката на такива конфликти е характерна преди всичко за младежката възраст, в която „пътят на социализацията и усвояването на новите социални роли често е свързан с несигурност, непоследователност, конфликти и редица други трудности“². В сферата на противодействието на престъпността, от ключово значение е осъществяването на раннопревантивна дейност за идентифициране и неутрализиране на конфликтите, възникващи в процеса на общуването.

Изследването на криминогенните ситуации при умишлените убийства показва, че значима част от тях са свързани с продължително конфликтно взаимодействие между престъпника и жертвата или междуличностни конфликти, възникнали непосредствено преди извършване на престъплението. В тази връзка е подходящо установяването на лицата, от които може да се очаква извършване на насилствено престъпление, тяхното системно наблюдение, вземане на мерки за недопускане на правонарушения от наблюдавания контингент и позитивно разрешаване на конфликтите в близката социална среда.

¹ В.: Станков, Б. Криминология. Видове престъпност. ВСУ „Черноризец Храбър“, В., 2011, с. 125; Старков, О. Криминология: Общая, Особенная и Специальная части. Изд. „Юридический Центр Пресс“, СПб, 2012, с. 350-352; Овчинский, С. Преступное насилие. Преступность в городах /Сост. и вступ. ст. А.С. Овчинского. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА – М, 2010, с. 88; Аванесов, Г. 10 глав о мотивации и мотивах. Через призму науки криминологии. Серия „Научные издания для юристов“. ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, М., 2015, с. 213.

² Христова, В. Кризата на средната училищна възраст. В.: Приложна психология и социална практика – сборник доклади от XXI Международна научна конференция, Университетско издателство. ВСУ „Черноризец Храбър“, В., 2022, с. 201.

Необходимо е информационно обезпечаване на дейността по установяване и наблюдение на рисковите групи. Основните източници на информация могат да бъдат данните от специализираните служби за работа с конфликтни лица и маргинални групи, както и информация от граждани (семейство, роднини, приятели или съседи), явяващи се свидетели-очевидци на възникващи конфликти в семейно-битовата сфера. Наред с това, внимание заслужават и посочените от О. Старков направления за установяване на външните условия на насилствените престъпления: установяване на каналите за незаконно производство на различни видове оръжия и взривни устройства и за техния пласмент; установяване на криминогенните зони в различните населени места, където често се извършват насилствени престъпления; изследване на документацията в медицинските заведения за установяване на пострадалите от насилствени престъпления; анализ на статистиката на насилствените престъпления, с цел определяне на стратегическите линии за въздействие; демографски анализ на населението за определяне на основните проблеми, с цел насочване на въздействието по групи население (по възраст, по пол, особени групи, в частност, на осъдени на лишаване от свобода или други наказания, освободени от местата за лишаване от свобода и др.); провеждане на криминологически изследвания и изготвяне на прогнози³. Сред изброените направления, традиционно водещо място имат статистическото наблюдение, криминологическите изследвания и провеждането на оперативно-издирвателна дейност на полицията за установяване на каналите за пласмент на оръжие и криминогенните зони в населените места. Не следва да се подценяват обаче и възможностите за събиране на информация от медицински заведения за идентифициране както на криминогенния контингент, така и на лицата, които най-често стават жертви на насилствени престъпления, както и информацията по места, изхождаща от местните формирования на обществото, домоуправителите на жилищни кооперации и отделните граждани.

Друго направление на превантивната дейност е свързано с ограничаването и неутрализирането на конфликтите в семейната среда и в сферата на бита. Към него се отнасят мероприятията, осъществявани от службите за социално подпомагане със съдействието на специалисти – психолози, педагози и др. За ограничаване на криминогенните ситуации при насилствените престъпления на обществени места, превантивно значение има присъствието на патрулиращи полицейски сили в локациите, където е идентифициран повишен риск от възникване на междуличностни конфликти (напр. определени квартали, райони около заведения и др.). За превенция на тежките насилствени престъпления способстват и своевременните мерки за административноправно въздействие по отношение на лицата, употребяващи алкохол и наркотици, както и допускащите дребно хулиганство.

На следващо място, подходящо е създаването на публично-частни партньорства между полицията, съда, прокуратурата, различните неправителствени организации и общинските съвети за решаване на конфликтите, свързани с домашно насилие. В. Генова предлага конкретни мерки свързани с тяхната дейност като: разяснения от полицията за опасността от разрешаване на конфликта чрез насилствени действия и относно общественотоопасния характер на побоя, пред-

³ Старков, О. Цит. съч., с. 358 – 359.

ставяващ престъпно посегателство; изслушване на жертвата от полицейските органи; предоставяне от полицейските служители на достатъчно време жертвата да вземе собствено решение да се обърне към правозащитен орган или към неправителствена организация и да получи закрила; разработване на планове за безопасност на жертвата при евентуален бъдещ инцидент; обучение на полицейските служители от компетентни специалисти за работа по случаи на домашно насилие; изграждане на центрове за превенция съвместно с общинските органи и неправителствените организации⁴. Спектърът от дейности, които могат да бъдат осъществявани от публично-частните партньорства е широк. Той може да включва и мероприятия от образователен и възпитателен характер в училищата, провеждане на културни и спортни мероприятия за представяне по подходящ начин на аудиторията на проблемите, свързани с различните видове конфликти и начините за тяхното разрешаване и др.

На следващо място е подходящо използването на ситуационната превенция като подход за ограничаване на възможностите за извършване на умишлени убийства и повишаване на риска от разкриване на техните извършители. Тук могат да бъдат отнесени две основни групи мерки:

1) Мерки за ситуационна превенция, осъществявани от държавните органи и органите на местно самоуправление, като: установяване на криминогенните зони с точно разпределение на местата за патрулиращи полицейски сили; провеждане на полицейски операции за профилактика сред маргиналните групи и борба с битовите престъпления; подобряване на градската инфраструктура във високорисковите криминогенни зони; контрол над нощните заведения и техните посетители; контрол на местата за масово струпване на граждани при провеждане на развлекателни мероприятия и други масови събития; професионално обучение на служителите, осъществяващи превантивна дейност, включващо придобиване на разширени криминологични знания и в частност – относно криминогенните ситуации при различните видове престъпления; изграждане на умения за анализ на конфликтите и използване на ефективни подходи за реагиране в криминогенни ситуации; провеждане на оперативни полицейски проверки и проверки по криминогенни зони, обозначени от териториалната и времева специфика на криминогенните ситуации; лечение в психиатрични заведения (когато въз основа лекарско заключение има основания да се предполага, че лица с психически отклонения могат да извършат престъпление против личността); възбуждане на наказателно производство при установяване на признаци на престъпление.

2) Мерки на ситуационна превенция в общността, включващи: периодични посещения сред конфликтните групи от специалисти (психолози, терапевти – сексолози, социални работници, психиатри, църковни служители, ментори на общности) за препятстване прерастването на конфликтните ситуации в криминогенни; вземане на своевременни мерки за ограничаване на противоправното поведение, породено от влиянието на семейната или приятелската среда; включване на общността в мерки, насочени към превенция на злоупотребата със спиртни напитки или наркотични вещества. От значение са и превантивните мероприятия с информационен характер за запознаване на гражданите с възможните модели на

⁴ Генова, В. Полиция и социални конфликти. НИКК-МВР, С., 2012, с. 176 – 177.

поведение при попадане в ситуации с криминогенен характер. Те произтичат от изследванията на категорията „трети лица“, явяващи се важен елемент от съдържанието на криминогенната ситуация.

Третите лица представят широк социален контекст (от роднини, приятели и съседни, до случайни минавачи, други посетители на нощни заведения, лица, работещи в магазини, заведения и т.н.). Тяхното присъствие и евентуалната възможност за намесата им може да повлияе върху развитието на ситуацията и нейния изход, както и да възпре потенциалния престъпник от извършване на планираното престъпление. Б. Станков отбелязва, че престъпникът „оценява всичко: възрастта, пола, физическите и интелектуалните свойства и способности на присъстващите трети лица, т.е. всичко, което може да усложни или не самата ситуация“⁵. В повечето случаи обаче, третите лица не са неподготвени за адекватна намеса в криминогенната ситуация и реакциите им варират от пасивно поведение, до случайни актове на препятстване на упражняваното насилие или обаждане на полицията и службите за спешна помощ. Следователно информационните кампании сред населението трябва да включват: запознаване на гражданите с видовете конфликти и рисковете за възникването на криминогенни ситуации; моделите за поведение в такива ситуации за осигуряване както на личната безопасност, така и безопасността на други лица; изграждане на умения за намеса и разрешаване на конфликти по законосъобразен начин при случайно озоваване в криминогенна ситуация; придобиване на знания за механизмите за избягване на попадането или въвличането в криминогенни ситуации.

Посоченото направление на превантивната дейност е особено подходящо за ограничаване на умишлените телесни повреди, при които криминогенните ситуации се характеризират с по-често присъствие и участие на трети лица. При този вид престъпления конфликтите са явни и в повечето случаи – публични, поради което е необходимо формиране на нагласи сред гражданите за активна намеса в разрешаването им.

На следващо място, пострадалите от умишлени телесни повреди притежават повишени виктимни характеристики, свързани със социалния им статус, възрастовите особености и активното им конфликтно поведение. За осъществяване на раннопревантивно въздействие е необходимо: идентифициране на компаниите от млади хора, редовно посещаващи нощни заведения, употребяващи алкохол и отличаващи се с конфликтност във взаимоотношенията; идентифициране на конфликтните ромски семейства и групи, създаващи предпоставки за криминогенни ситуации на обществени места, в които се въвличат и други граждани; установяване на полицейско наблюдение над целевите групи.

Други особености на умишлените телесни повреди са свързани с времето и мястото на извършването им. Сред изследваните престъпления преобладават тези, които са извършени през топлите месеци на годината, през нощта и на открити пространства в градовете. В тази връзка е подходящо прилагането на някои мерки на ситуационната превенция на престъпността, като например:

1) увеличаване на рисковете от разкриване на извършителя, включващо техници като: разширяване на охраната (осигуряване на придружители през нощта); уле-

⁵ Станков, Б. Непълнолетният и престъплението: Психология на отклоняващото се поведение. „Наука и изкуство“. С., 1984, с. 66.

сняване на естественото наблюдение (по-добра осветеност на улиците, изчистване на пространството от рушащи се сгради и неохраняеми/необитаеми постройки, които представляват потенциални зони за прикриване на извършващи се престъпления или сборища на зависими от алкохол и наркотици лица); използване на управители на място (задължително осигуряване на видеонаблюдение, обхващащо по-широк периметър на наблюдаваното пространство около обектите, назначаване на служители по охраната, привличане на частни охранителни фирми);

2) ограничаване на провокациите и конфликтите, водещи до извършване на престъплението, включващо техники като: намаляване на агресията и стреса (осигуряване на учтиво обслужване, намаляване на яркостта на осветлението, осигуряване на пространство между различните компании, посещаващи нощни заведения); избягване на конфликтите (обучаване в техники на поведение, които да доведат до безконфликтно разрешаване на спорове, разпространение на практически указания сред младежите, обучение в училищата за разрешаване на конфликти или избягване попадането в ситуации, свързани с конфликти);

3) премахване на извиненията или самооправданието за извършване на престъплението, което може да включва: приемане на правила за поведение на обществени места и в нощни заведения; разпространение на брошури от доброволчески организации; насърчаване на спазването на правилата (осигуряване на предимства на клиенти на заведения, доказали се с безконфликтното си поведение – резервация, отстъпки и т.н.); контрол над наркотиците и алкохола (осигуряване на проверки за концентрация на алкохол в кръвта или употреба на наркотични вещества в близост до нощни заведения, в криминогенни райони в градовете, в квартали с концентрирано ромско население или населени с маргинални субкултурни групи, имигрантски общности, проституиращи лица, както и в райони с концентрация на игрални заведения).

Друго престъпление против личността, отличаващо се със специфика на възникващите криминогенни ситуации е изнасилването. Въз основа на изследването се установяват виктимни характеристики на жертвите на изнасилване, свързани с употребата на алкохол, възрастта и поведението им, което мотивира престъпника. Превантивната дейност следва да включва:

1) Разработване на практически указания, адресирани до рисковите групи. Те могат да включват: правила за сексуална култура; правила за поведение в криминогенни ситуации; насоки към потенциалните жертви да търсят съдействие от институции, организации и граждани и да заявяват за престъпления или опити за такива;

2) Провеждане на обучения сред рисковите групи от жени. Изследователите на раннопревантивните интервенции по отношение на тази категория жертви, идентифицират някои високорискови ситуации за изнасилване, свързани с употреба на алкохол, пътуване на автостоп, посещение на партита и компании, срещи в изолирани места, прекарване на времето с по-възрастни мъже и т.н. и обръщат особено внимание на разработването на програми за обучение на жените с цел избягване на криминогенните ситуации⁶;

⁶ Schewe, P. Guidelines for Developing Rape Prevention and Risk Reduction Interventions. In P. A. Schewe (Ed.), Preventing violence in relationships: Interventions across the life span (pp. 107-136). American Psychological Association, 2002, p. 9 – 10.

3) Провеждане на информационни кампании, диференцирани в зависимост от различните целеви групи: кампании, адресирани към младите жени, съдържащи модели за безопасно поведение при установяване на контакти и осъществяване на комуникация в интернет средата и кампании, насочени към възрастни самотно живеещи жени в селата, които включват информация относно мерките за защита на собствеността и личната сигурност.

На следващо място, изследването на криминогенните ситуации при изнасилванията установява специфичен елемент от нагласата на престъпниците, свързан с отношението към жертвата като обект и липсата на емпатия към нея. За препятстване формирането на такива нагласи е подходящо осъществяването на раннопревантивно въздействие чрез програми, насочени към мъжете. Целта на такива интервенции е поемането на отговорност от участниците – мъже за собственото им поведение и обучаването в методи за противопоставяне на поведение, свързано със сексуалната принуда, осъществявано от други мъже⁷. Подходящо е програмите да включват обучение за реактивна намеса след сексуално насилие, чрез подкрепа на приятел или любим човек, станал жертва на изнасилване. Алтернативно могат да се развиват умения за проактивна намеса в криминогенната ситуация, предизвикване на приятели, изразяващи сексистки нагласи или предоставяне на насоки за подпомагане на приятели или други лица в рискови ситуации.

По-нататък, при изнасилванията се установяват особености, свързани с мястото на вземане на решението и мястото на извършване на престъплението. Първото местонахождение на престъпника е свързано обичайно с мястото на вземане на решението (напр. в неговото жилище, жилището на приятел или нощно заведение). От момента на вземане на решението и споделяне пред приятел и/или поява на визуални сигнали за подготовка за извършване на престъплението, до придвижването към мястото на извършване на престъплението, действията на престъпника могат да бъдат осуетени от трети лица или полицията. Ситуационните аспекти в тези случаи намират решение в полицейските дейности по пресичане на престъплението или подходите на неформален социален контрол от страна на приятелите за разубеждаване и възпиране на потенциалния извършител на престъплението.

Второто местонахождение е свързано с мястото на установяване на първоначалния контакт с жертвата. То е от особено значение в ситуацията, в които контактът е осъществен на открито пространство (напр. безлюдна улица или местност). Това местонахождение се различава от мястото на извършване на престъплението (за последното, престъпниците избират конкретни места в района, които са по-малко видими и рискът от случайно появяващи се трети лица е ограничен, например: подземни етажи на неохраняеми строежи; тревисти местности край път, мост, гробищен парк; гора и т.н.). Изучаването на тези локации позволява да се маркират не само рисковите зони в населените места, но и конкретните места вътре в тях, обозначени с по-тесните пространствени параметри. Тук са под-

⁷ Lonsway, K., V. Banyard, A. Berkowitz, C. Gidycz, J. Katz, M. Koss, P. Schewe, S. Ullman. Rape Prevention and Risk Reduction: Review of the Research Literature for Practitioners. National Online Resource Center on Violence Against Women, National Resource Center on Domestic Violence (NRC DV), 2009, p. 2.

ходящи мерки на ситуационната превенция на престъпността като: периодични инспекции за осигуряване на добро осветяване на улиците, подлезите, подходите към жилищата, районите в близост до неохраняеми строежи, мостове, гробищни паркове; своевременно премахване на необитаеми рушащи се постройки, незавършени и изоставени строежи; ситуиране на патрулиращи полицейски сили в близост до места, които са рискови за извършване на престъпления.

Представените стратегии за превенция на умишлените престъпления против личността, основани на изследването на криминогенните ситуации интегрират различни подходи на социалната и ситуационната превенция на престъпността, осъществяването на неформален социален контрол и създаването на публично-частни партньорства. Анализът показва, че съществуват широки възможности за раннопревантивно въздействие по отношение на различни социални групи. Актуален е проблемът за повишаване на обществената осведоменост и формирането на нагласи и убеденост сред гражданите за необходимостта от активното им включване за разрешаване на конфликтите, възникващи в процеса на общуването.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Аванесов, Г. 10 глав о мотивации и мотивах. Через призму науки криминологии. Серия „Научные издания для юристов“. ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, М., 2015.
2. Генова, В. Полиция и социални конфликти. НИКК-МВР, С., 2012.
3. Овчинский, С. Преступное насилие. Преступность в городах /Сост. и вступ. ст. А.С. Овчинского. В. С. Овчинского. – М.: ИНФРА – М, 2010.
4. Станков, Б. Непълнолетният и престъплението: Психология на отклоняващото се поведение. „Наука и изкуство“. С., 1984.
5. Станков, Б. Криминология. Видове престъпност. ВСУ „Черноризец Храбър“, В., 2011.
6. Старков, О. Криминология: Общая, Особенная и Специальная части. Изд. „Юридический Центр Пресс“, СПб, 2012.
7. Христова, В. (2022). Кризата на средната училищна възраст. В: Приложна психология и социална практика – сборник доклади от XXI Международна научна конференция. Университетско издателство ВСУ “Черноризец Храбър“, В., 2022.
8. Schewe, P. Guidelines for Developing Rape Prevention and Risk Reduction Interventions. In P. A. Schewe (Ed.), Preventing violence in relationships: Interventions across the life span (pp. 107 – 136). American Psychological Association, 2002.
9. Lonsway, K., V. Banyard, A. Berkowitz, C. Gidycz, J. Katz, M. Koss, P. Schewe, S. Ullman. Rape Prevention and Risk Reduction: Review of the Research Literature for Practitioners. National Online Resource Center on Violence Against Women, National Resource Center on Domestic Violence (NRC DV), 2009.

УМИШЛЕНИ ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ПРОТИВ ЛИЧНОСТТА: КРИМИНОГЕННИ СИТУАЦИИ И ПРЕВАНТИВНА ДЕЙНОСТ

Доц. д-р Галина Ковачева
ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Изследването на криминогенните ситуации при умишлените престъпления против личността насочва към редица възможности за превантивно въздействие. Те произтичат от характерните елементи от съдържанието на ситуацияите, свързани с конфликтността във взаимоотношенията между престъпника и жертвата, виктимното поведение на пострадалите, поведението на третите лица и особеностите на времето и мястото на престъпленията. Превантивната дейност включва както мерки на социалната, така и на ситуационната превенция на престъпността с широки възможности за участие на обществото в публично-частни партньорства.

Ключови думи: *умишлени престъпления против личността, криминогенни ситуации, превенция.*

INTENTIONAL CRIMES AGAINST THE PERSON: CRIMINOGENIC SITUATIONS AND PREVENTIVE ACTIVITY

Assoc. prof. Galina Kovacheva, PhD
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“

Summary: The study of criminogenic situations in intentional crimes against the person points to a number of possibilities for preventive impact. They originate from the characteristic elements of the content of the situations, related to the conflict in the relationship between the criminal and the victim, the victim behavior of the injured persons, the behavior of third parties and the peculiarities of the time and the place of the crimes. Preventive activity includes both social and situational crime prevention measures with wide opportunities for society participation in public-private partnerships.

Keywords: *intentional crimes against the person, criminogenic situations, preventive activity.*

ПРИРОДАТА НА АКТА ЗА ИНЦИДЕНТНО ПРИЗНАВАНЕ НА ЧУЖДЕСТРАННИ СЪДЕБНИ РЕШЕНИЯ ПО ЧАСТНОПРАВНИ СПОРОВЕ

Доц. д-р Петър Бончовски,

Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“ и

Институт за държавата и правото, Българска академия на науките

Може да се установи, че немалка част от нормите, приети с Кодекса на международното частно право (КМЧП), имат свой аналог в законодателни инструменти на Европейския съюз. Това е лесно обяснимо, доколкото актовете на правото на ЕС относно материалноправната и съдопроизводствена регулация на частноправните спорове с трансграничен елемент и материята, която урежда КМЧП в своя обхват на действие: колизията на законодателни суверенитети, пряка уредба на материални правоотношения с международен елемент и особените национални съдопроизводствени правила при разрешаване на спорове с международен материален елемент¹ са до голяма степен съобразени с т.нар. „международни стандарти“.

Тези стандарти са резултат от разрешенията в нормативната уредба на водещите правни системи и от дейността на съдилищата при колизията на законодателства и разглеждане и разрешаване на спорове с международен материалноправен елемент. Те се следват в другите държави, защото освен, че са доказали ефикасността на своето приложение, осигуряват голяма степен на предвидимост, независимо под действието на коя точно юрисдикция се разглежда и разрешава спора. Съответно е естествено подобни принципни разрешения да намират своето място и в КМЧП, вкл. и чрез синхронизиране с правото на ЕС.

Може обаче също така да се установи, че съществуват хипотези, при които в КМЧП не се отчита обстоятелството, че нормите на ЕС са създадени, както с оглед една много висока степен на доверие и взаимодействие между държавите членки в ЕС, така и при условията на трансфер на суверенитет към ЕС, чиято цел е да улесни това взаимодействие. Тези особености се отразяват например в универсалното действие на инструментите на ЕС относно стълкновителните норми, стремежът да се създаде система за разпределяне на делата с трансграничен елемент, вкл. понякога и с определяне на местно компетентните съдилища, която система напълно да изключи възможността за паралелни производства в държавите членки (вторите по време производства се прекратяват при определени условия) и отгук забраната за

¹ Тези правила условно се определят като международен граждански процес

оспорване на компетентността на държавата по произхода на решението в производства по признаване, свободното движение на решения със и без юрисдикционен ефект при признаването, създаване на автономни процедури и т.н.²

Националното законодателство трябва съответно да диференцира разрешението, в случаите, когато следва да се отчитат особеностите на спора с международен, а не с трансграничен елемент. Подобна хипотеза е предвиждането на възможността за инцидентно признаване на чуждестранни решения в хода на висящ пред национален съд спор по същество с международен елемент (чл. 118, ал. 1 КМЧП). Разпоредбата предвижда буквално „признаване“ от всеки орган, пред който решението се представя. Същевременно при спор относно условията за признаването законът предвижда, че може да се предяви иск пред Софийския градски съд (чл. 118, ал. 2 КМЧП). Възниква въпросът, какво следва да се разбира под „признаване“ в ал. 1, след като в ал. 2 се предвижда, че при спор относно условията по признаването може да се подаде иск³.

Естествена отправна точка е да се приеме, че иск се предявява за да се разгледа и разреши със СПН (непререшаемост, *res iudicata*) правен спор. Очевидно необходимостта от иск по чл. 118, ал. 2 КМЧП възниква, за да може да се формира сила на пресъдено нещо относно правото на признаване и така въпросът за признаването да се реши финално, без възможност за преразглеждане и пререшаване. Нещо повече, при уважаване на иска по чл. 118, ал. 2 КМЧП се разрешава не само спора по признаването (установяване правото на признаване), но и успоредно, чрез санкционирането на чуждестранната формула на разрешаване на частноправни спор и самия този спор също се фиксира с непререшаемост в националния суверенитет, а изрично чл. 121, ал. 2-3 КМЧП допуска при определени обстоятелства и параметри същия този спор да се разгледа отново и разреши със СПН⁴.

Или с други думи, след влизане в сила на решението по признаването, нито може да се оспори по съдебен ред, че решението не е подлежало на признаване, нито може да се търси пререшаване на спора относно частното правоотношение в основата на признаването. По този начин се постига стабилност в правните сфери на страните. При спазване на всички установени и общоприети правила на тълкуване оттук следва по аргумент от обратното, че в хипотезата на ал. 1, чл. 118 КМЧП не се предвижда да се формира непререшаемост⁵. Ако се формираше, то

² Това е и една от причините в инструментите на ЕС да се подчертава, че правоотношенията са с трансграничен, а не международен елемент, като вкл. съвкупността от особените национални съдопроизводствени правила при разрешаване на спорове с трансграничен елемент, основани на на учредителните договори и на инструментите на ЕС, да се определят условно (комплексът от трите вида норми) като европейски граждански процес.

³ За анализ на чл. 118, ал. 1 и ал. 2 от КМЧП вж. и у Касева, Е. Признаване на правното положение на физически лица според българското международно частно право. Велико Търново, УИ „Св.св.Кирил и Методий“, 2021 г., с. 55 – 66; с. 66 – 76.

⁴ Текстът на ал. 3, чл. 121 КМЧП обаче трябва да се тълкува поправително – до приключване на съдебното дирене, за да е в синхрон с ГПК.

⁵ Така и Р-11570/2015-ВАС-7 Отд. по адм.д. 6350/2015: Това признаване има действие само за страните по процеса, в който е направено. В последващ процес сезираният орган самостоятелно проверява отново предпоставките и условията за признаване.

искът по чл. 118, ал. 2 КМЧП би бил излишен, а следва да се предвиди примерно възможност за обжалване решенията на органите⁶.

Противоречи на всякаква правна логика, както и на принципните положения на защитата на страните да се приеме, че само защото някой административен орган е „признал“ чуждестранно решение по повод позоваване пред него, може да настъпи и юрисдикционен ефект, както относно правото на признаване, така и относно частноправния спор, без на органа изрично да е предоставена тази компетентост (като особена юрисдикция) и без да е уредено производство⁷. Като минимум относно производството насрещната страна следва поне да се уведоми в даден момент и така да ѝ се дадена възможност да осъществи защитата си.

Следователно нито правото на признаване, нито частноправният спор се фиксират с *res iudicata* при представяне на решението по чл. 118, ал. 1 КМЧП пред органи по гражданската регистрация (ограничаваме се до тази хипотеза, защото тук възниква проблемът понастоящем). Тази хипотеза не може да се защити, само защото наименованието на чл. 118 е „Подсъдност при признаване“. Отделен въпрос е и дали органите по регистрация са в състояние да проверят и преценят предпоставките по чл. 117 КМЧП, вкл. и без да е изложено становището на др. страна.

Остава единствено да се приеме (и съобразено на този предварителен етап с първоизточника – правото на ЕС, което ще се разгледа по-долу), че тази разпоредба създава под „признаване“ общото правомощие да се зачитат всички решения, които не са обхванати от режима на свободното движение на решения в ЕС, вкл. от възможността за актуализация на регистрите по ПЕС, и които не са признати от съд, или не им е допуснато изпълнението. Националните органи се обвързват с удостовереното в тези решения относно частните правоотношения (аналогично на чл. 124 КМЧП относно охранителни актове и актове по изпълнението). Органите ще прилагат решението обаче само докато насрещната страна по него не възрази, че липсва право на признаване.

При оспорване на правото на признаване следва от друга страна да се подаде иск по чл. 118, ал. 2 КМЧП за да се установи същото с юрисдикционен ефект и да може органът да продължи със зачитането. Остава също така отворена и възможността страната, която иска да се ползва от зачитането на решението с оглед на стабилността относно частните материални права направо да подаде иска по чл. 118, ал. 2 КМЧП, след като зачитането от административен орган така или иначе не предоставя СПН, т.е. не предоставя същият обем и интензитет на защитата.

Затова разпоредбата на чл. 118, ал. 2 КМЧП не поставя като условие пред допустимостта на иска решението да е представяно пред друг орган, вкл. и в хипотезата на възможно представяне пред органите на гражданската регистрация⁸.

⁶ Актовете по актуализиране на регистрите не се съобщават на др. страна, тъй като не се обжалват: Р-1592/2015-САдмС по адм. д. 9671/2012 г. и цит. там практика.

⁷ Аргументът често е, че следва да се разтоварят съдебните състави от признаването на тези решения, които не разкриват особени спорове. Надали това е легитимна причина в тези хипотези, при състоянието на уредбата.

⁸ Обратно Р-23/2006-ВКС-2 ГО по гр.д. 638/2005 г., Опр-200/2017-ВКС-4 ГО по ч.гр.д. 1173/2017 г. В тези актове се посочва, че признаването от адм. орган и по съдебен

Надали едно толкова важно правило може да се изпусне по случайност. Как следва да се постъпи например, ако договор е обявен за недействителен в чужбина, а насрещната страна продължава да твърди, че и се дължи изпълнение по този договор, като вкл. може и да предяви осъдителен иск и да поиска пререшаване на материалноправния спор в основата на признаването по същество. Ще се отрече ли правото на иск на страната да се постигне безспорност и стабилност и в юрисдикцията на Р България, искайки признаване по съдебен ред на чуждестранното решение, че материалното право не съществува и това е установено от чуждестранен съд.

Не следва да се забравя в тази връзка, че признаването е способ да се уреди спора между страните по решението относно техните частни права в държавата по признаването, а не между тях и държавни органи. При това, за да се оспори едно частно право е достатъчно дори и само да не се спазва задължението или неформално да се твърди липсата на правото⁹. Не е необходимо оспорването да е пред орган на власт¹⁰. Ако насрещната страна по признаването оспори правото на признаване при предявен иск, същото става или е било спорно изначало, както и частните права в основата на признаването, дори и до този момент страната да не е изразила изрично несъгласието си с бъдещо признаване¹¹. Не е ясно защо чл. 118, ал. 1 КМЧП, като че ли пренебрегва тази възможност?

Зачитането на чуждестранните решения е замислено да отговаря напълно на първата компонента на свободното движение на решения, формулирана например в Регламент 1215/2012¹² като позоваване на решението (чл. 37-38 от Регламента: позоваване без юрисдикционен ефект (отново аналогично на чл. 124 КМЧП), т.е. запазва се правото на искане за изрично признаване, както и правото на оспорване на позоваването и признаването, дори и органът да зачел решението: чл. 36,

ред има еднакъв характер. Това е механично, и то неправилно привнасяне на компоненти от свободното движение на решения под режима на правото на ЕС. Анализ на това е част от аргументацията по доклада.

⁹ Сталев, Ж., Мингова, А., Попова, В., Стамболиев, О., Иванова, Р. Българско гражданско процесуално право. София, Сиела, 10 изд., 2020 г., с. 26 – 28.

¹⁰ Обратно Р-115/2017-САС-ГО-12с-в по ч.гр.д. 5950/2016, където се приема, че само ако правото на признаване се упражни пред орган, може да възникне спор, без обаче да се направи какъвто и да е анализ на нормите, а твърдението се приема за аксиома. Веднага можем да се сетим, както се посочи, за хипотеза примерно на решение, с което договор се обявява за нищожен или унищожен и т.н. Или, ако страната желае да бъде признато решение за осъждане да се изпълни определено задължение, но не желае изпълнителен титул, а само прекъсване на давността.

¹¹ Дори и страната да не е дала повод за завеждане на иска, съдът дължи решение, след като е сезиран – арг. чл. 78, ал. 2 ГПК. Дори и ответникът да не е дал повод за завеждане на иска, ако не го признае с отговора на исковата молба, а оспори, той дължи разноските, защото правото се превръща в спорно във висящото производство (арг. обр. чл. 78, ал. 2 ГПК).

¹² За свободното движение на решенията на държавите членки по Регламент (ЕО) № 1215/2012, и уредбата по ГПК вж. Касева, Е., Източници на международното частно право. Том 1: Съдържащ норми относно граждански, търговски, облигационни и транспортни правоотношения с международен елемент, София, Симолини, 2022, с. 104.

ал. 2 и чл. 38, б. „б“ от Регламента)¹³. Това принципно положение е установено и в разпоредбата на 621, ал. 1 ГПК, където обаче е използван много по-точният национален термин „зачитане“ във връзка с правилата по ПЕС¹⁴.

За сравнение, съгласно чл. 21, ал. 2 Регламент 2201/2003 в ал. 2 на чл. 621 ГПК изрично се посочва, че решенията относно гражданския статус в обхвата на Регламент 2201/2003 се признават от компетентните органи по регистрацията (за разлика от ал. 1, чл. 621 ГПК), т.е. актовете на тези органи, когато не са оспорени, не просто зачитат решението, но поне по дефиниция, поне според Регламента, следва да се придаде юрисдикционен ефект, с което въпросът за промяната на статуса да се фиксира с непререшаемост и в националния суверенитет. Следователно правото на оспорване, изрично предоставено от Регламента (чл. 21, ал. 3 и чл. 22 и др. Р-2201/2003) подлежи на упражняване без времеви лимит. СПН не може да настъпи, защото в националното законодателство отново не е уреден срок за оспорване на признаването.

Семейноправният статус на страните остава по този начин напълно нестабилен с всички негативни последици от това, след като примерно искане за оспорване на признаването от органа по регистрацията може да се подаде без никаква пречка години след позоваването¹⁵. В тази връзка може да се сравни разпоредбата на чл. 622а, ал. 6, изр. първо ГПК: при позоваване за изпълнение (пряко изпълнение по реда на Р-1215/2012) юрисдикционният ефект ще настъпи, ако в срок от един месец от връчването на решението от съдебния изпълнител не се подаде молба за отказ от изпълнение по чл. 46 Р-1215/2012. Тук принудителното изпълнение ще стъпи на стабилизирана с непререшаемост материалноправна основа.

При действието на последващия Регламент 2019/1111, който предоставя усъвършенствани разпоредби, решенията също изрично ще се признават без формалности като обаче е предвидено, че искане, че основанията за признаване са налични (обжалване), е възможно само при отказ от регистриране (Съображение 54 от Регламента и срв. чл. 30, ал. 2 – 3 от Регламента с чл. 21, ал. 2 – 3 Регламент 2201/2003)¹⁶. Но и тук е необходимо да се уреди изрично участие на насрещната страна в процеса по актуализация на регистрите за да могат да действат разпо-

¹³ Следва изрично да се подчертае, че при позоваване на решения по реда на Регламента, те може и да не са влезли в сила – арг. чл. 38, б. „а“ и чл. 51 Р-1215/2012. Няма как тогава тези решения да са формирали *res iudicata*.

¹⁴ Спорът между европейските законодатели относно използване на термините „признаване“ и „зачитане / приемане“, и разликата между тях, са разгледани от Касева, Е., *Признаване на правното положение...*, с. 37 – 39, както и бел. под линия № 54, № 56.

¹⁵ Макар и да можем да приемем, че тези случаи ще са изключително редки. Страната най-често няма да има фактически интерес да поема разноски и да ангажира др. ресурси след като брачното правоотношение вече е прекратено в държавата по произхода. Всъщност това крепи засега състоянието на нещата, иначе би възникнал пълен хаос. Това обаче не е извинение да не се уреди хипотезата. За сравнение: особената стабилност, която се придава по реда на ГПК на решения по брачни искове, когато се прекратява брачната връзка, или не се установява брак (чл. 325, чл. 303, ал. 2 ГПК).

¹⁶ За анализ на Регламент 2019/1111 вж. Касева, Е., *Източници на международното частно право. Том 2: Съдържащ норми относно семейни и наследствени правоотношения с международен елемент*, София, Симолини, 2023, с. 61 – 78.

редбите, след като е предвидено оспорване на признаването по нейна молба (срв. и чл. 33, б. „б“ Р-2019/1111).

В светлината на гореизложеното, първата компонента на свободното движение на решенията на държавите членки се основава на правилото на правото на ЕС, че съдебните решения, постановени от съдилищата на държава членка, следва да бъдат разглеждани като постановени в сезираната държава членка (зачитат се от всяка държава членка след постановяването им – например Съображение 26 Р-1215/2012). Това обаче не значи, че те автоматично произвеждат и юрисдикционен ефект (непререшаемост) в сезираната държава (срв. чл. 36-38 Р-1215/2012), напротив, позоваването на решението пред друг орган може да се спре, ако има молба за признаване или отказ от признаване пред съд (арг. чл. 38, б. „б“, предл. второ Р-1215/2012). Изключение по силата на ПЕС е предвидено относно органите на регистрацията, при спазване на съответните специфични предпоставки и условия.

Следователно при позоваване на решението пред орган на публичната власт по общия ред юрисдикционен ефект не възниква, аналогично на предложеното тълкуване на правилата на КМЧП. За да възникне СПН, в общия случай решението трябва да се признае изрично от натоварен с тази функция орган: например по реда на чл. 36, ал. 1 – 2 от Регламента това става без проверка не предпоставките по чл. 45 Р-1215/2012, а само проверка дали е представено решение в обхвата на Р-1215/2012 и аналог. на Р-1215/2012, като се предостави и възможност за упражняване на правото на защита на втора инстанция (на първа инстанция производството по признаване е едностранно¹⁷).

Юрисдикционен ефект е изрично предвиден освен това винаги когато някоя от страните направо подаде искане пред съд за признаване или отказ от признаване без позоваване на решението пред несъдебен орган (арг. чл. 36, ал. 2 Р-1215/2012 и чл. 38, б. „б“, предл. второ, чл. 45, ал. 1 Р-1215/2012 и вж. респективно чл. 622, ал. 2 ГПК), както и ако страната се позове на решение в хода на исково производство с твърдението, че даден правен спор (преюдициален или поставен за разрешаване с иска) е вече разрешен от съд на държава членка, т.е. изрично поиска инцидентно признаване по съдебен ред. Този способ е обаче самостоятелно уреден в чл. 36, ал. 3 Р-1215/2012 (срв. и чл. 622, ал. 5 ГПК) като, ако не се оспори признаването процесуалната възможност ще се счита погасена и относно правото на признаване също ще се формира непререшаемост¹⁸.

За разлика от европейския граждански процес (правила подобни на чл. 36, ал. 3 Р-1215/2012 са последователно предвидени в различните инструменти на ЕС в материята) КМЧП не предвижда изричен ред за съдебно инцидентно признаване. Това се допусна от практиката (Р-248/2012-ВКС-2 ГО по гр.д. 241/2012, Р-278/2013-ВКС-4 ГО по гр.д. 1108/2012) отново с аргумента¹⁹, че след като в

¹⁷ Препратката в чл. 622, ал. 2 към ал. 1 ГПК не е съвсем точна относно възможните хипотези.

¹⁸ Сталев, Ж., Мингова, А., Попова, В., Стамболиев, О., Иванова, Р. Българско гражданско процесуално право. София, Сиела, 10 изд., 2020 г., с. 340 относно задължението на ответника да изчерпи всички свои възражения и невъзможността да се предявят с нов иск.

¹⁹ Вж. и бел. № 8.

чл. 118, ал. 1 КМЧП е предвидено признаване, то това е напълно равностойно на признаването в исков процес по реда на чл. 118, ал. 2 КМЧП.

Както се посочи, по същата логика се допусна например и органите по гражданската регистрация да признават чуждестранни решения по спорове с международен елемент, без те нито да разполагат с юрисдикционна власт да разглеждат и разрешават спора относно правото на признаване или относно брачното правоотношение, нито поне да се предвиди процедура, която включително да гарантира уведомяване и участие на насрещната страна.

Може да се приеме, че отново механично се възприеха разрешението от правото на ЕС. Включително, дори и нормата на чл. 118, ал. 1 КМЧП да се разбира само като зачитане, с оглед използване на удостоверителната способност на решенията относно гражданските правоотношения, съществуват сериозни политико-правни съображения против, защото Р България е в особено близки отношения на доверие, хармонизация и взаимно уважение с правните системи на държавите членки на ЕС, но веднага можем да се замислим по отношение на държави от т.нар. „трети свят“, спазване на основните права и свободи, проблеми от дипломатически характер и т.н. Също така ЕС осигурява механизми, както за упражняване на това доверие, така и за контрол над неговите предпоставки, вкл. осигурява еднообразно приложение на правилата си, които механизми нямат аналог в международните отношения.

В този ред на мисли, доколкото чл. 118, ал. 2 КМЧП не поставя никакви специфични времеви предпоставки пред правото на иск, то е достатъчно насрещната страна, която някога научи за признаването от органите по регистрацията просто да оспори регистрацията, след което ще трябва да се подаде иск и ако той бъде уважен, проблемите например със семейния статус, евентуално родителски отношения, собственост и наследяване са очевидни. Дори и само по време на висящия процес потенциалната възможност да се пререши регистрацията поставя немалки проблеми пред страните.

Инцидентното признаване в исков процес на чуждестранни решения по спорове с международен елемент може същевременно да се приеме като един положителен момент. Следва обаче да се отбележи, че по него съдилищата се произнасят с определения, с които вкл. прекратяват производството, когато е предявен иск по спор, който вече е разрешен с влязло в сила чуждестранно решение²⁰. От изложеното дотук е очевидно, че това определение има и природата на акт, който разрешава спор по същество. Определението решава въпроса за правото на признаване, а с влизането му в сила, частноправният спор в основата на признаването също ще се счита разрешен в националната юрисдикция. Затова и в ГПК изрично се подчертава, че разпоредбата относно признаването на актове по правилата на европейския граждански процес има значението на решение (чл. 622, ал. 4 ГПК). Липсва обаче подобна разпоредба относно възможността за инцидентно признаване по КМЧП²¹.

²⁰ Опр-9863/2015-ВРС-20 с-в по гр.д. 9939/2014; Опр-1358/2018-ВРС-21 с-в по гр.д. 1292/2018; Опр-6870/2023, СРС-142 с-в по гр.д. 149920/2021.

²¹ Което е още един аргумент, че законодателят изобщо не е предвиждал тази възможност.

Нещо повече, в хода на инцидентното признаване ще се разрешава и спорът дали материалното правоотношение с международен елемент все още съществува след влизането в сила на чуждестранното решение или дългът е погасен въз основа плащане, давност, опрощаване и т.н.²² Разпоредбите на чл. 121, ал. 2 – 3 КМЧП следва да намират приложение. Ако тези възражения не се направят в срок, те се погасяват, и нов иск, че материалното право е погасено е недопустим. Ако пък се направят, пред съда се поставя за преразглеждане и пререшаване въз основа на нововъзникнали обстоятелства спорът, който е бил вече разрешен с чуждестранното решение, чието признаване се иска (арг. чл. 121, ал. 2 КМЧП). В хипотезата на иск по чл. 118, ал. 2 КМЧП и при направени възражения по бл. 121, ал. 2 – 3 КМЧП националният съд следва да постанови решение по същество и ако уважи възраженията, да отхвърли искането за признаване при условията на постановено национално решение (чл. 117, т. 3 КМЧП).

Следователно към определението за инцидентно признаване на чуждестранно съдебно решение ще се формира национална СПН и относно материалните права в основата на признаването²³. Когато са направени възражения по чл. 121, ал. 2 – 3 КМЧП съдът следва изрично да се произнесе по материално правния спор като приеме правата или за съществуващи или за погасени (вкл. е възможно правата да са частично погасени). Ако не бъдат направени подобни възражения, те ще се преклудират, без да се разглежда изрично спора, но правото на иск ще се счита отново погасено, т.е. спорът ще се счита разрешен. Същевременно в зависимост от произнасянето по материалните права ще се допусне, или няма да се допусне признаване, който въпрос отново ще се фиксира с националната СПН, след като това е предмета на дейността на националния съд.

В резултат, ако се допусне инцидентно признаване по преюдициален за висящия спор по същество материалноправен въпрос съдът ще зачете признатото решение относно този въпрос. А ако признаването е поискано не по преюдициален за главния спор материално правен въпрос, а защото този спор вече е решен между страните с акта на другата държава по исков процес, образуван преди националния (чл. 117, т. 4 КМЧП), признаването на решението прави производството по същество недопустимо (чл. 299, ал. 1 – 2 ГПК). Съответно съдът ще прекрати производството по иска, по повод на който е поискано инцидентното признаване.

Както се вижда съдът се произнася по няколко въпроса – по материално правния спор в основата на признаването, относно правото на признаване и отделно относно надлежното упражняване на правото на иск, относно което е направено

²² Подобна възможност се предвиждаше и при екзекватура на чуждестранни арбитражни решения, но отпадна поради възможността за злоупотреби (чл. 51, ал. 3, предл. последно ЗМТА).

²³ Хипотезата не е непозната. По ГПК отм. съдът се произнасяше с определение в производството по издаване на дубликат на изпълнителен лист, където можеше да се правят същите възражения за погасяване на материалното право в основата на принудителното изпълнение, независимо, че спорът пряко е относно установяване на публичното право на принудително изпълнение. Затова сега е уредено изрично произнасяне с решение (чл. 409, ал. 3 – 4 ГПК). Подобна природа има и определението за изменение на решението в частта за разноските (чл. 248, ал. 3 ГПК).

инцидентното искане за признаване. Това не само поставя въпроса следва ли съдът да се произнася с един акт, за различната природа и последици на тези актове, но и за различните пътища за защита срещу тези произнасяния, защото надали може да се приеме, че при разрешен материално правен спор и/или спор относно правото на признаване редът на частната жалба е най-удачен (срв. 622, ал. 4 и чл. 623, ал. 6 ГПК).

Всички тези проблеми трудно могат да намерят своето еднозначно разрешение при сегашното състояние на законодателството и подхода на съдилищата. Необходимо е осмисляне, което да отчете постиженията на европейския граждански процес, но и да съобрази принципите и конкретните разрешения в националното законодателство, както и особеностите на националния международен граждански процес.

ПРИРОДАТА НА АКТА ЗА ИНЦИДЕНТНО ПРИЗНАВАНЕ НА ЧУЖДЕСТРАННИ СЪДЕБНИ РЕШЕНИЯ ПО ЧАСТНОПРАВНИ СПОРОВЕ

Доц. д-р Петър Бончовски,

*Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“ и
Институт за държавата и правото, Българска академия на науките*

Резюме: Докладът има за цел да разгледа принципните положения и някои от основните проблеми, свързани с видовете произнасяния на съдилищата при инцидентното признаване на чуждестранни съдебни решения по реда на Кодекса на международното частно право.

Ключови думи: признаване на чуждестранни решения, последици, инцидентно.

LEGAL EFFECTS OF THE DECREE FOR INCIDENTAL RECOGNITION OF FOREIGN JUDGMENTS IN PRIVATE LAW MATTERS

Assoc. Prof. Petar Bonchovski, PhD,

*Law Faculty, VFU „Chernorizets Hrabar“ and
Institute for the State and the Law, Bulgarian Academy of Sciences*

Summary: The aim of the report is to analyze some principal questions and some of the general problems related to these questions in respect of the different nature of the acts which the courts issue in the procedure for incidental recognition of foreign judgments as regulated under the Code of Private International Law.

Keywords: recognition, foreign judgments, incidental, legal effects.

MARPOL НА 50 ГОДИНИ

Доц. д-р Елисавета Калинова
ВСУ „Черноризец Храбър“

*„MARPOL at 50 –
Our commitment goes on“
IMO¹, 2023*

Международната морска организация (ММО)² посочва за тема на 2023 г. „50 години MARPOL: нашият ангажимент продължава“. По този начин междуправителствената организация по въпросите на корабоплаването решава да отбележи юбилейната годишнина от приемането на Международната конвенция за предотвратяване на замърсяването от кораби (MARPOL), като основополагащ акт в областта на опазването на морската среда от замърсяване, който въвежда строги правила по отношение на замърсяването от кораби по експлоатационни или случайни причини.

Конвенцията MARPOL е приета на свикана от ММО през ноември 1973 г. в Лондон международна конференция за предотвратяване замърсяването на моретата и океаните. През февруари 1978 г. отново в Лондон на Международна конференция по безопасността на танкерите, конвенцията е изменена и е приет Протокол от 1978 г. Комбинираният инструмент се обозначава като MARPOL 73/78³ (в

¹ International Maritime Organization (IMO)

² ММО е учредена в Женева на 6.03.1948 г. с конвенция, която влиза в сила на 17.03.1958 г. От 1959 г. ММО има статут на специализирана организация (агенция) при Организацията на Обединените нации (ООН), със седалище в Лондон. България се присъединява към Конвенцията за създаване на ММО през 1960 г. (Указ № 4 на Президиума на НС от 9.01.1960 г. ДВ, бр. 5 от 1960 г., изм., ДВ, бр. 69 от 1966 г., бр. 100 от 1979 г. и бр. 61 от 1980 г. В сила за България от 5.06.1960 г.) Към 2023 г. в ММО членуват 175 държави и има 3 асоциирани членове. Основни цели на организацията са да подпомага правителствата на държавите-членки в областта на морските превози и търговия, повишаване сигурността на корабоплаването и предотвратяване замърсяването на морската среда, причинено от кораби. Всички държави от Европейския съюз са членки на ММО.

³ International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973, as modified by the Protocol of 1978 (MARPOL 73/78)

сила от 2.10.1983 г.) Следващо значимо изменение на конвенцията е с Протокол от 1997 г.⁴ (в сила от 19.05.2005 г.), свързано с предотвратяването на замърсяването на въздуха от кораби⁵.

Предшественик на MARPOL, чиито значителен принос за опазване на моретата и крайбрежната среда от замърсяване е подчертан в уводната ѝ част, е Международната конвенция за предотвратяване замърсяването на морето с нефт от 1954 г. (OILPOL)⁶, която е първият многостранен акт, сключен с основна цел защита на морската среда.

Историята на MARPOL се свързва с петролният разлив на Тори Каньон през 1967 г., който представлява най-голямата нефтена катастрофа по онова време⁷ и провокира разработването на Конвенцията от 1973 г., а Протоколът от 1978 г. е приет като отзвук на поредица от инциденти с танкери през 1976 – 77 г.

През 70-те години на ХХ в. международната общност започва да осъзнава необходимостта от защита на природната среда от безпрецедентното замърсяване. Ключова стъпка е провеждането на Конференцията на ООН за човешката среда от 5 до 16 юни 1972 г. в Стокхолм, Швеция. Това е първата световна конференция, която посочва опазването на околната среда като основен проблем⁸ и тласка развитието на това направление в международните отношения⁹. През 1972

⁴ 1997 MARPOL Protocol, Annex VI – Regulations for the Prevention of Air Pollution from Ships

⁵ Международната конвенция за предотвратяване на замърсяването от кораби, 1973, изменена с протокол от 1978 г. (MARPOL 73/78) и с протокол от 1997 г. е ратифицирана със закон, приет от 39-то НС на 13.10.2004 г. – ДВ, бр. 94 от 22.10.2004 г. Издадена от Министерството на транспорта и съобщенията, обн., ДВ, бр. 12/2005 г., в сила от 12.03.1985 г., като Протоколът от 1997 г. е в сила от 19.05.2005 г., изм. и доп., бр. 96/2018 г., в сила от 1.01.2016 г., бр. 86/2019 г., в сила от 18.02.1991 г., бр. 87/2019 г., бр. 90/2019 г., в сила от 1.08.2005 г., доп., бр. 91/2019 г., изм. и доп., бр. 94/2019 г., бр. 95/2019 г., в сила от 1.01.2019 г., изм., бр. 30/2021 г., в сила от 1.01.2007 г., бр. 32/2021 г., в сила от 1.01.2007 г., бр. 33/2021 г., изм. и доп., бр. 34/2021 г., бр. 35/2021 г., бр. 37/2021 г., бр. 79/2021 г., бр. 81/2021 г., бр. 85/2021 г., бр. 86/2021 г., бр. 73/2022 г., в сила от 1.11.2022 г.

⁶ International Convention for the Prevention of Pollution of the Sea by Oil, 1954

⁷ Морски инцидент със супертанкера Torrey Canyon (плаващ под либерийски флаг), който предизвиква екологична катастрофа край бреговете на Корнуол-Англия. Вж. Случаят „Тори Каньон“. – Сп. Корабостроене и корабоплаване, 1967, № 4, с. 5 – 7. Във връзка с уреждането на последиците от този разлив, Международната морска организация създава юридическа група по подготовка на необходимия правен инструментариум, която прераства в Юридическия комитет на ММО.

⁸ Основополагащото значение на конференцията се ознаменува с поредица от събития през 2022 г. под егидата на ООН като ‘Stockholm+50’.

⁹ Според проф. Г. Пенчев, *бурното развитие на научно-техническия прогрес, особено през последното столетие, доведе до увеличаване на антропогенното въздействие върху околната среда. Отрицателните последици... са трудно предвидими... или могат да бъдат причинени в комбинация от антропогенни и природни фактори. Това обстоятелство обуславя нарастващата актуалност и сложния характер на екологичните проблеми на съвременното общество.* Вж. **Пенчев**, Г. Екологично право – Обща част, Сиела, С., 2023, с. 20 – 21.

г. се създава Програмата на ООН за околната среда (UNEP)¹⁰ като световен орган, който очертава екологичния дневен ред, насърчава устойчивото развитие и служи като влиятелен защитник на глобалната околна среда.¹¹

Първият значим международен договор, приет впоследствие, още на следващата 1973 година, е именно Конвенцията MARPOL, която става най-важният международноправен инструмент по отношение защита на морската среда от замърсяване. Страните по конвенцията, както е отбелязано в уводната част, осъзнават необходимостта от опазване на околната среда на човека като цяло и на морската среда в частност, признават, че умишленото, небрежното или случайното изпускане на нефт или други вредни вещества от корабите представлява сериозен източник на замърсяване на морската среда и желаят да постигнат пълно им премахване като за тази цел установяват правила, които не се ограничават само до предотвратяване на замърсяването с нефт, а имат всеобщ характер. Съгласно Член 1 (1), страните по конвенцията се задължават да изпълняват нейните разпоредби и на тези нейни анекси, с които са обвързани, за да се предотврати замърсяването на морската среда с вредни вещества или отпадъчни води, съдържащи такива вещества, чрез изхвърлянето им в нарушение на конвенцията. Всички държави – членки на Европейския съюз са страни по Конвенцията MARPOL.

През годините уредбата еволюира и днес MARPOL обхваща замърсяването на морето с нефт, вредни течни вещества в насипно състояние, вредни вещества в пакетирана форма, отпадъчни води от кораби и отпадъци от кораби, замърсяване на въздуха от кораби, регулиране на енергийната ефективност, създаване на специални зони с още по-строг контрол (като района на Антарктика) и др.¹²

Крайъгълен камък в развитието на глобалната екологична политика е проведената в Рио де Жанейро през 1992 г. Конференция на ООН за околната среда и развитието, известна като „Среща на върха за Земята“ (‘Earth Summit’)¹³. Един

¹⁰ UN Environment Programme (UNEP)

¹¹ Десет години след своето създаване UNEP приема през 1982 г. Програмата от Монтевидео за развитие и периодичен преглед на законодателството в областта на околната среда, която служи като основа за последователни дейности в областта на екологичното право. През 2019 г. е приета Петата Програма от Монтевидео като десетгодишна междуправителствена програма за насърчаване и прилагане на върховенството на закона в областта на околната среда (за периода м. 01.2020 г. – 12.2029 г.)

¹² MARPOL: Annex I Regulations for the Prevention of Pollution by Oil (entered into force 2 October 1983); Annex II Regulations for the Control of Pollution by Noxious Liquid Substances in Bulk (entered into force 2 October 1983, provisions took effect from 6 April 1987); Annex III Prevention of Pollution by Harmful Substances Carried by Sea in Packaged Form (entered into force 1 July 1992); Annex IV Prevention of Pollution by Sewage from Ships (entered into force 27 September 2003); Annex V Prevention of Pollution by Garbage from Ships (entered into force 31 December 1988); Annex VI Prevention of Air Pollution from Ships (entered into force 19 May 2005); Chapter 4 to Annex VI: mandatory technical and operational energy efficiency measures for reducing greenhouse gas emissions from ships (adopted 2011).

¹³ Проведена е в периода 3 – 14 юни 1992 г. като съществени постижения са приемането на Декларацията от Рио, Рамковата конвенция на ООН за изменението на климата (UNFCCC), Конвенцията за биологичното разнообразие, Декларацията за принципите на управление на горите. Като допълнение към UNFCCC през 1997 г. е приет Протоколът от Киото за намаляване на емисиите от парникови газове.

от основните резултати е Agenda 21, смела програма за действие, призоваваща за нови стратегии за инвестиране в бъдещето за постигане на цялостно устойчиво развитие през XXI век.¹⁴ През декември 1992 г. Общото събрание на ООН основава Комисията за устойчиво развитие, за да осигури ефективни последващи действия. През 2000 г. в Ню Йорк се провежда Среща на върха 'Millennium Summit', на която е приета Декларация с осем цели на хилядолетието за развитие, сред които е и осигуряването на екологична устойчивост.¹⁵ През 2015 г. на Среща на върха за устойчивото развитие всички държави – членки на ООН приемат нов план, наречен Трансформиране на нашия свят: Програма за устойчиво развитие до 2030 г. с цели за премахване на бедността, намаляване на неравенството и изграждане на по-мирни, проспериращи общества ('2030 Agenda'). Една от основните задачи е справянето с планетарната криза вследствие изменението на климата, загубата на природа и биоразнообразие, замърсяването и отпадъците, която заплашва благополучието на човечеството. Това насърчава следващия етап от работата на ММО за по-нататъшна защита на планетата и океаните, в съответствие с Програмата на ООН за устойчиво развитие.

Световната морска тема на Международната морска организация за 2023 г. отразява дългата история на организацията в защита на морската среда от въздействието на корабоплаването чрез солидна международноправна регулаторна рамка и сериозна ангажираност към тази важна проблематика.¹⁶ По думите на генералния секретар на ММО Китак Лим: „Много се промени в корабоплаването през тези 50 години, откакто MARPOL беше приета на 2 ноември 1973 г. и ангажиментът на ММО да защитава и съхранява морската среда остава непоколебим. Темата на Световния ден на морето за 2023 г. ще ни позволи да отпразнуваме това наследство, като същевременно подчертаваме нашата отдаденост да надграждаме съществуващите основи, докато вървим напред заедно към по-светло бъдеще...“

¹⁴ Agenda 21 препоръчва широк спектър от мерки – от нови образователни методи до нови начини за опазване на природните ресурси и нови модели за участие в една устойчива икономика. През 1997 г. е направен петгодишен преглед на напредъка и оценка на изпълнението по Agenda 21 на специална сесия на Общото събрание на ООН, проведена в Ню Йорк.

¹⁵ През 2005 г. в Ню Йорк на Световна среща на върха ('World Summit') по развитието на Целите на хилядолетието, последвана от проведени в Ню Йорк по същите въпроси среща на високо равнище през 2008 г., Среща на върха през 2010 г., на която е приет Глобален план за действие, и специално събитие през 2013 г. за постигането на Целите на хилядолетието. На Световна среща на върха по устойчиво развитие ('World Summit on Sustainable Development') през 2002 г. в Йоханесбург са приети политическа декларация и план за изпълнение, а 20 години след Срещата на върха за Земята от 1992 г. отново в Рио де Жанейро през 2012 г. е проведена Конференция на ООН по устойчиво развитие (известна като 'Rio+20'), която надгражда Целите на хилядолетието за развитие.

¹⁶ World Maritime Theme 2023, imo.org

MARPOL НА 50 ГОДИНИ*Доц. д-р Елисавета Калинова**ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: Статията отбелязва 50-та годишнина от приемането на Международната конвенция за предотвратяване на замърсяването от кораби (MARPOL), която е избрана за Световна морска тема за 2023 г. от Международната морска организация (ИМО).

Ключови думи: MARPOL, опазване на морската среда от замърсяване.

MARPOL AT 50*Assoc. Prof. Elisaveta Kalinova, PhD**Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: The article marks the 50th anniversary of the adoption of the International Convention for the Prevention of Pollution from Ships (MARPOL), chosen as World Maritime Theme 2023 by the International Maritime Organization (IMO).

Keywords: MARPOL, protection of the marine environment from pollution.

ПРАВОТО НА ЗДРАВЕ И НЕГОВАТА ЗАКРИЛА ОТ МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО

Гл. ас. д-р Паунита Петрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

1. Международноправна уредба на правото на здраве

Правото на здраве е от категорията социални права, наред с правото на социално осигуряване, правото на труд и правото на образование. Социалните права се свързват с идеята за държавата, изпълняваща социална функция и дейности, които създават възможност за физическото и духовното възпроизводство на индивида¹. Техническият прогрес и индустриализацията обуславят специализирано образование и грижи за общественото здраве, които са условия за работоспособността на всеки и предпоставят получаването на доходи от труд. Това налага разширяване на намесата на държавата чрез осигуряване на публично образование и обществено здравеопазване и гарантиране правото на образование и на здраве на всеки. Тези нови линии на намеса на държавата в социалната сфера – образованието и здравеопазването, определят същността на съвременната социална държава. Това е държава на благоденствието, гарантираща достойно съществуване на всеки човек, т. е. гарантираща един оптимален обем блага, които да осигурят такъв стандарт на живот, който позволява на всеки нормално биологично съществуване и възможност за социално развитие².

¹ Идеята за социалната държава се формира към средата на XIX в., а терминът е въведен от немския учен Лоренц фон Щайн пак по същото време. Съвременната държава е именно социалната държава.

² Шапов, М. Социалната държава – теоретико-правно изследване. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. С., 2013, с. 13. В теорията са изведени и други определения за социална държава. Според едно от тях социалната държава е: „исторически специфична и законодателно дефинирана функция на държавата, която има за цел регулиране на отношенията между различните социални групи, които биха осигурили исторически определено ниво на благосъстояние на населението, необходимо за устойчиво и независимо развитие на производството и обществото“, вж. Солдатова, А.В. Социальные права: генезис и понятие. Вестник Академии экономической безопасности МВД. № 11. России. 2010, с. 117.

Социалните права се характеризират като т. нар. второ поколение права, които започват да се признават и защитават по-късно от гражданските и политическите права. Идеята за тяхната защита се оформя най-напред на национално ниво в резултат на наслоените към средата на 19 век социални противоречия и конфликти и обществените промени в буржоазното общество и впоследствие преминава на международноправно ниво. Теоретичното обяснение на този процес е, че социалните права и свободи се явяват не само тясно свързани със социалната природа на държавата, но и встъпват в качеството на елементи на системата от права и свободи на човека и следователно притежават рядкото свойство, присъщо на правата на човека в цялост³.

Така правна уредба и защита на правото на здраве като социално право излиза извън рамките на националните законодателства и се обхваща и от международното право. Правото на здраве се съдържа както в универсални, така и регионални европейски международни договори, явяващи се източници на неговата уредба и закрила.

В чл. 25, т. 1 на Всеобщата декларация за правата на човека (ВДПЧ) е провъзгласено правото на медицинско обслужване, но не като самостоятелно човешко право, а като част от правото на жизнено равнище на всеки човек, което е необходимо за поддържане на неговото и на семейството му здраве и благосъстояние.

Уставът на Световната здравна организация (СЗО) е първият същински източник на това право – две години преди ВДПЧ той признава в преамбюла си, че едно от основните права на всеки човек е да се радва на най-доброто здраве, което може да се постигне и правителствата носят отговорност за това⁴.

В Международния пакт за икономически, социални и културни права (МПИСКП) се защитава правото на всяко лице да постигне най-добро състояние на физическо и душевно здраве. За разлика от ВДПЧ то е уредено като отделно право от правото на жизнено равнище в нормата на чл. 12. Пактът освен, че задължава държавите да признаят правото на лицата на физическо и душевно здраве, ги задължава и да предприемат мерки за реализирането на това право, като:

- намаляване броя на мъртвородените деца и детската смъртност, както и за здравословното развитие на детето;
- всестраниното подобряване хигиената на околната среда и промишлената хигиена;
- предотвратяването и лекуването на епидемичните, ендемичните, професионалните и други заболявания, както и борбата с тях;
- създаването на условия, които да осигурят на всички медицинска помощ и медицинско обслужване в случай на болест.

Специална закрила предвижда международното право на здравето на жените, децата и хората с увреждания.

Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените (КПВФДОЖ) създава задължения за държавите – страни по нея, да вземат

³ Солдатова, А.В. Цит. съч., с. 117.

⁴ Уставът на СЗО е приет на Международната здравна конференция, състояла се в периода 19.07 – 22.07.1946 г. в Ню Йорк. Влиза в сила на 07.04.1948 г. Ратифициран от Република България с Указ № 702 на Президиума на Великото народно събрание от 24.04.1948 г., обнародван в ДВ, бр. 106 от 1948 г. В сила за Р България от 09.06.1948 г.

Пълният текст на Устава на СЗО вж. на: <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd47/EN/constitution-en.pdf?ua=1>.

всички необходими мерки за: премахване на дискриминацията по отношение на жените в областта на здравеопазването с оглед осигуряване, на основа на равноправието между мъжете и жените, достъп до медицинско обслужване, включително по отношение на семейното планиране; за осигуряване на жените на подходящо обслужване при бременност, раждане и след него, предоставяйки, когато това е необходимо, безплатни услуги, както и задоволително хранене в периода на бременност и кърмене (чл. 12).

Конвенцията за правата на детето (КПД) в своите членове 24 и 25 задължава държавите – страни по нея, да признаят правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние⁵ и от здравните услуги за лечение на заболяванията и за възстановяване на неговото здраве. Те трябва да предприемат мерки за: намаляване смъртността при кърмачетата и децата; осигуряване на всички деца необходимата медицинска помощ и здравни грижи; борба срещу болестите и недохранването; осигуряване на майките подходящи грижи преди и след раждане; осигуряване на информацията относно здравето и изхранването на детето, предимствата на кърменето, хигиената и здравословността на околната среда и предотвратяването на нещастните случаи; развиване на здравната профилактика, консултациите за родителите и просветната дейност и услугите в областта на семейното планиране; премахване на традиционните практики, които нанасят вреда на здравето на децата. Нормата на чл. 25 задължава държавите да осъществяват периодичен контрол върху провежданото лечение на всяко дете, настанено в специално заведение.

Конвенцията за правата на хората с увреждания (КПХУ) признава правото на хората с увреждания на достъп до най-високия постижим стандарт на здравеопазване без дискриминация по признак увреждане (чл. 25). На това право кореспондира задължението, което се вменява на държавите – страни по конвенцията, да предприемат подходящи мерки за осигуряване достъпа на хора с увреждания до съобразени с пола им здравни услуги, включително медицинска рехабилитация. Чл. 25 на КПХУ посочва и списък на мерките, който следва да се тълкува като примерен, а не изчерпателен: да се осигури на хората с увреждания същия обхват, качество и стандарт на безплатни или финансово достъпни здравни грижи и програми, както на всички останали; да се осигури на хората с увреждания такива здравни услуги, от които те се нуждаят с оглед на конкретното увреждане; да се предоставят тези здравни услуги колкото е възможно по-близо до общността, в която живеят хората с увреждания; здравните работници да полагат за хората с увреждания грижи със същото качество както за всички останали; да се забрани всякаква дискриминация спрямо хората с увреждания при предоставянето на здравни застраховки; да се предотвратяват всякакви случаи на дискриминационен отказ за предоставяне на здравеопазване или здравни услуги, или храна и течности по причини на увреждане.

Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС) не съдържа специална уредба и защита на правото на здраве в основ-

⁵ Относно правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние, признато от чл. 24 на КПД вж. Комитет по правата на детето. Общ коментар № 15 (2013). Правото на детето да се ползва от най-високия достижим стандарт на здравословно състояние (член 24). Документ на ООН CRC/C/GC/12, 17 април 2013 г. Детски фонд на Организацията на Обединените Нации (УНИЦЕФ). 2014 г., 52 с.

ния си текст и в допълнителните протоколи към нея, тъй като тя е посветена на закрилата на гражданските и политическите права. Въпреки това в своята практика Европейският съд за правата на човека (ЕСПЧ) разглежда жалби във връзка с нарушаване на отделни здравни права на основание и в рамките на други разпоредби на Конвенцията като: чл. 2 (правото на живот)⁶; чл. 8 (правото на зачитане на личния и семейния живот)⁷; чл. 6 (правото на справедлив съдебен процес)⁸ и др.

⁶ ЕСПЧ заявява в свои решения, че първото изречение на чл. 2 от ЕКЗПЧОС задължава държавата не само да се въздържа от умишлено и незаконно отнемане на живот, но и да приеме необходимите мерки за защита живота на лицата под нейна юрисдикция. Тези принципи се прилагат и в областта на общественото здраве (вж. например: *Calvelli and Ciglio v. Italy*. App. Nos.: 32967/96. Decision of 17 January 2002. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 2002-I, § 48). Съдът не може да изключи, че действията и бездействията на властите в контекста на политиките за общественото здраве при определени обстоятелства могат да ангажират тяхната отговорност по отношение на съществения аспект на чл. 2. Въпреки това, когато една държава е предвидила адекватни разпоредби за осигуряване на високи професионални стандарти сред здравните специалисти и за защита живота на пациентите, не може да се приеме, че въпроси като грешка в преценката от страна на медицински специалист или небрежна координация между здравните специалисти при лечението на конкретен пациент са достатъчни сами по себе си да ангажират отговорността на държавата от позицията на нейните положителни задължения съгласно чл. 2 на ЕКЗПЧОС (вж. например: *Powell v. the United Kingdom*. App. Nos.: 45305/99. Decision of 4 May 2000. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 2000-V, The law, § 1 и *L.C.B. v. the United Kingdom*. Judgment of 9 June 1998. ECHR. Reports 1998-III, p. 1403, § 36). ЕСПЧ разглежда също правото на пациентите да им бъде направена медицинска анамнеза и правото им на информирано съгласие в редица дела в контекста на чл. 2 от ЕКЗПЧОС (вж. например: *Altuğ and Others v. Turkey*. App. Nos.: 32086/07. Decision of 30 June 2015, §§ 77 – 86). Практиката на ЕСПЧ във връзка със защита на лицата по чл. 2 от ЕКЗПЧОС в контекста на здравеопазването е обобщена в: *Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights. Right to life*. Council of Europe, European Court of Human Rights. 2019. pp. 12 – 14.

⁷ ЕСПЧ отбелязва, че понятието „личен живот“ по смисъла на чл. 8 от ЕКЗПЧОС е широка концепция, която обхваща наред с другото и правото на лична независимост и лично развитие (вж. например: *Pretty v. the United Kingdom*. App. Nos.: 2346/02. Decision of 29 April 2002. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 2002-III, § 61). То се отнася до въпроси като полова идентификация, сексуална ориентация и сексуален живот (вж. например: *Dudgeon v. the United Kingdom*. App. Nos.: 7525/76. Decision of 22 October 1981. ECHR. Series A-45, § 41 и *Laskey, Jaggard and Brown v. the United Kingdom*. App. Nos.: 21627/93; 21628/93; 21974/93. Decision of 19 February 1997. ECHR. Reports 1997-I, § 36), физическа и психическа неприкосновеност на дадено лице (вж. например: *Tysiąg v. Poland*. App. Nos.: № 5410/03. Decision of 7 February 2006. Information Note on the Court's case-law No. 95, § 107), както и до решението дали да има или да няма дете, или да стане генетичен родител (вж. например: *Evans v. the United Kingdom*. App. Nos.: № 6339/05. Decision of 10 April 2007. ECHR. Reports of Judgments and Decisions 2007-I, § 71). Според ЕСПЧ въпреки че чл. 8 от ЕКЗПЧОС не може да бъде тълкуван като предоставящ право на аборт, забраната на абортите, когато са искани по причини, свързани със здравето, влиза в обхвата на правото на неприкосновеност на личния живот и съответно в обхвата на чл. 8 (вж. например: *A, B and C v. Ireland*. App. Nos.: 25579/05. Decision of 16 December 2010. Reports of Judgments and Decisions 2010, §214).

⁸ ЕСПЧ счита, че държавите имат наред с положителните си задължения по чл. 2 и по чл. 8 от ЕКЗПЧОС да приемат разпоредби, принуждаващи както публичните, така и

Европейската социална харта (р) (ЕСХ (р)) в част I, чл. 11 и чл. 13 защитава правото на опазване на здравето и правото на социална и медицинска помощ. На това право кореспондират задължения за държавите за: премахване доколкото е възможно на причините за заболявания; създаване на служби за консултации и образование с цел подобряване на здравето и развиване на чувство за индивидуална отговорност по въпросите на здравеопазването; предотвратяване доколкото е възможно на епидемиите, ендемиите и на другите болести, както и на злополуки; осигуряване на необходимата помощ за всяко лице, което не разполага с достатъчно средства и което не е в състояние да си осигури тези средства със собствени сили или да ги получи от друг източник, в частност от обезщетения по схема за социално осигуряване, а в случай на болест – грижите, които се изискват от неговото състояние.

2. Съдържание на правото на здраве

Правото на здраве е общочовешко право. Ето защо то е излязло от тесния обхват на националните законодателства и получава своята международноправна уредба и закрила.

Международноправната уредба на правото на здраве в МПИСКП и в ЕСХ (р) го определя именно като социално право⁹. Според някои автори този му характер произтича от същността и ценността на благо, което е в основата на неговото съдържание, както и от социално-правното му предназначение: да закриля съществуването на отделния човек през целия му живот¹⁰.

Правото на здраве се окачествява и като позитивно право, тъй като както и при другите социални права от т. нар. второ поколение, държавите трябва да се стремят да предоставят на индивидите определени блага и да създадат условия за тяхната реализация, което е свързано с наличието на ресурси за това¹¹.

частните болници да предвидят подходящи мерки за защита на физическата цялост на пациентите си и задължението да осигуряват на жертви на медицинска небрежност достъп до производство, в което те биха могли в определени случаи да получат обезщетение за вреди (вж. например: *Benderskiy v. Ukraine*. App. Nos.: 22750/02. Decision of 15 November 2007, §§ 61 – 62; *Codarcea v. Romania*. App. Nos.: 31675/04. Decision of 2 June 2009, §§ 102 – 03; *Yardimci v. Turkey*. 25266/05. Decision of 5 January 2010, §§ 55-57; *Spyra and Kranczkowski v. Poland*. App. Nos.: 19764/07. Decision of 25 September 2012, §§ 82 and 86-87; *Csoma v. Romania*. App. Nos.: 8759/05, §§ 41 and 43. Decision of 15 January 2013, §§ 41 and 43 and *S.B. v. Romania*. App. Nos.: 24453/04. Decision of 23 September 2014, §§ 65 – 66).

⁹ Стайков, И. Правна характеристика на правото на здраве и съотношението му с правото на здравно осигуряване и правото на безплатно ползване на медицинско обслужване, <http://eprints.nbu.bg/2542/>, с. 11. Статията е публикувана в Годишник на Департамент „Право“ на Нов български университет 2013 година. Том II. София. НБУ. 2014. с. 245 – 259.

¹⁰ Пак там, с. 11.

¹¹ Белова, Г., Марин Н. Правото на здраве и здравни грижи. В: Миланов, М., Каменова, Цв., Наумова, Ст., Белова, Г., Илиева, И. и колектив (ред.). ООН: исторически традиции и съвременно право, ИДП при БАН и ЮЗУ „Неофит Рилски“. Благоевград. УИ „Неофит Рилски“. 2015, с. 220.

Правото на здраве е разгърнато съдържателно в пълен обем в МПИСКП. Съдържанието му според Пакта се разкрива от Общия коментар на Комитета по икономически, социални и културни права¹².

Според Комитета правото на здраве е основно човешко право, необходимо за осъществяването на други човешки права. Всеки има право на най-високия постижим стандарт на здравеопазване, необходим за достойни условия на живот. Реализирането на правото на здраве може да бъде осъществено чрез многобройни, взаимно допълващи се подходи, като формулиране на политики за здравеопазване, прилагане на здравни програми, разработени от СЗО или приемане на специфични правни инструменти¹³.

Правото на здраве е тясно свързано и зависимо от реализацията на други права на човека, които се съдържат в Международната харта за правата на човека, включително правото на храна, жилище, работа, образование, човешкото достойнство, живот, недискриминация, равенство, забраната на изтезанията, неприкосновеността на личния живот, достъп до информация, както и свободата на сдружаване, събрания и движение¹⁴.

При изготвянето на член 12 от МПИСКП Третият комитет на Общото събрание отхвърля определението на здраве, съдържащо се в преамбюла на Устава на СЗО, който определя здравето като „състояние на пълно физическо, психическо и социално благосъстояние, а не просто отсъствие на болест или недъг.“ Въпреки това, изискването в т. 1 на чл. 12 от Пакта за „най-високия постижим стандарт на физическо и психично здраве“ не се ограничава до правото на здравни грижи. Напротив, създаването на изричната разпоредба на чл. 12, т. 2 показва, че правото на здраве обхваща широк спектър от социално-икономическите фактори, които насърчават условия, в които хората могат да водят здравословен начин на живот и насочва към основните детерминанти на здравето, като: храна и хранене, жилище, достъп до безопасна питейна вода и санитарни условия, безопасни и здравословни условия на труд, както и здравословна околна среда¹⁵.

Чл. 12, т. 1 на МПИСКП дава определение на правото на здраве, докато чл. 12, т. 2 изброява неизчерпателни примери на мерки, които държавите-страни по Пакта, трябва да предприемат, т. е. неизчерпателен списък от задължения.

Правото на здраве не трябва да се разбира като право на лицата да бъдат здрави. Правото на здраве съдържа както свободи, така и права. Свободите включват сексуална и репродуктивна свобода, правото на свобода от изтезания, медицинско лечение и експериментиране само по взаимно съгласие. От друга страна, към правата се включват: правото на система за здравна защита, която осигурява равни възможности за хората да се насладят на най-високото постижимо ниво на

¹² COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, Twenty-second session, Geneva, 25 April-12 May 2000, General Comment No. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11.

¹³ See the Committee's General Comment 14, Para. 1.

¹⁴ Ibidem, Para. 3.

¹⁵ Ibidem, Para. 4.

здраве¹⁶; право на превенция, лечение и контрол на болести; достъп до основни лекарства; майчино, детско и репродуктивно здраве; равен и навременен достъп до основни здравни услуги; предоставяне на образование и информация, свързани със здравето; участие на населението в процеса на вземане на решения, свързани със здравето, на национално и общностно ниво¹⁷.

Ето защо правото на здраве е сложно (съставно) право, състоящо се повече от едно права и свободи¹⁸.

Понятието „най-високия постижим стандарт на здравеопазване“ в чл. 12, т. 1 на МПИСКП се обуславя от биологичните и социално-икономически предпоставки на индивида и наличните ресурси на държава. Има редица аспекти, които не могат да бъдат решени единствено в отношенията между държавите и частните лица, например добро здраве не може да бъде гарантирано от държавата, нито може държавите да предоставят закрила срещу всяка възможна причина за влошаване здравето на човека. Генетични фактори, индивидуална чувствителност към влошаване на здравето и воденето на нездравословен или рисков начин на живот могат да играят важна роля по отношение на здравето на индивида. Следователно, правото на здраве трябва да се разбира като право на лицата да се възползват от различни стоки, услуги и условия, необходими за реализацията на най-високия постижим стандарт на здравеопазване¹⁹.

Правото на здраве в този смисъл включва не само навременно и подходящо здравеопазване, но и основните детерминанти на здравето, като например достъп до безопасна питейна вода, санитарни условия, безопасни храни, жилища, околна среда и промишлена хигиена, както и достъп до образование и информация, свързани със здравето, включително за сексуално и репродуктивно здраве²⁰.

Правото на здравето във всичките му форми и на всички нива съдържа следните взаимосвързани и основни елементи, от точното прилагане на които зависят условията на здравеопазване в определена държава:

- Наличие: функционирането на общественото здравеопазване и медицински заведения, стоки и услуги, както и програми, трябва да бъде на разположение в достатъчно количество в рамките на държавата. Точният характер на заведения, стоките и услугите, ще варира в зависимост от редица фактори, включително нивото на развитието на държавата. Те ще включват, обаче, основните детерминанти на здравето, като безопасна питейна вода и адекватна канализация; болници, клиники и други сгради, свързани със здравеопазването; обучен медицински и професионален персонал, получаващ местно конкурентно заплащане; основни

¹⁶ Ibidem, Para. 8.

¹⁷ The Right to Health. Fact Sheet No. 31. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. World Health Organization. Printed at United Nations. Geneva. 2008, pp. 3 – 4.

¹⁸ В този смисъл също Стайков, И. Право на здраве и право на здравно осигуряване. В: Европейските етични стандарти и българската медицина. Сборник статии от Деветата национална конференция с международно участие по етика. София. Български лекарски съюз. 2014, с. 364.

¹⁹ Ibidem, Para. 9.

²⁰ Ibidem, Para. 11.

лекарства, както е определено от Програмата за действие на СЗО за основни лекарства.

- **Достъпност:** здравните заведения, стоки и услуги трябва да са достъпни за всички, без дискриминация, в рамките на юрисдикцията на държавата. Достъпността има четири аспекта: недискриминация, физическа достъпност; икономическа достъпност; достъпност до информация.
- **Приемливост:** всички здравни заведения, стоки и услуги трябва да са съобразени с медицинската етика и културно подходящи, т.е. да са съобразени с културата на отделните хора, малцинства, народи и общности, с изискванията за равенство, с изискванията за поверителност и да допринасят за подобряване здравния статус на засегнатите лица.
- **Качество:** освен че са културно приемливи, здравни заведения, стоки и услуги също трябва да бъдат научно и медицински целесъобразни и с добро качество. Това изисква наличие на квалифициран медицински персонал, научно одобрени лекарства и болнично оборудване, безопасна питейна вода, както и адекватна канализация²¹.

Неизчерпателният каталог от примери в чл. 12, т. 2 на МПИСКП посочва насоките на действия, които да бъдат предприети от държавите. Той дава конкретни примери за мерки, произтичащи от широкото определение на правото на здраве, съдържащо се в чл. 12, т. 1, като по този начин разкрива съдържанието на това право:

- Разпоредбата за намаляване броя на мъртвородените деца и детската смъртност и за здравословното развитие на детето може да се разбира като изискване за мерки за подобряване здравето на детето и здравословното състояние на майките, сексуалното и репродуктивното здраве и предоставяне на услуги, включително достъп до семейно планиране, пред- и следродилна помощ, спешни акушерски услуги и достъп до информация, както и до ресурси, необходими за съобразяването с тази информация.
- Разпоредбата за всеобхватно подобряване на околната среда и промишлената хигиена съдържа изискване за превантивни мерки по отношение на трудовите злополуки и професионалните заболявания; изискване да се гарантира адекватно предлагане на безопасна и питейна вода и канализация; предотвратяване и намаляване наличието на вредни вещества като радиация и вредни химикали или други вредни условия на околната среда, които пряко или косвено въздействат върху човешкото здраве. Изискването за промишлена хигиена се отнася до намаляване до минимум на причините за опасностите за здравето, свързани с работната среда. В разпоредбата влиза и изискване за подходящо жилище и безопасни и хигиенни условия на труд, адекватно предлагане на храна и правилното хранене, както и мерки срещу злоупотребата с алкохол и употребата на тютюн, наркотици и други вредни вещества.
- Разпоредбата относно превенцията, лечението и контрола на епидемичните, ендемичните, професионалните и други болести изисква създава-

²¹ Ibidem, Para. 12.

нето на програми за превенция и образование за поведение, свързани с опасения за здравето, като полово предавани болести, по-специално HIV/СПИН, както и тези, увреждащи сексуалното и репродуктивно здраве, както и насърчаването на социалните детерминанти на добро здраве, като безопасността на околната среда, образованието, икономическото развитие и равнопоставеността на половете. Правото на лечение включва създаването на система за спешна медицинска помощ в случаи на аварии, епидемии и други подобни опасности за здравето, както и предоставянето на помощ при бедствия и хуманитарната помощ в извънредни ситуации. Контролът на заболявания се отнася до индивидуални и съвместни усилия на държавите, които да предоставят съответните технологии, които използват и подобряване на епидемиологичното наблюдение и събиране на данни, прилагането или развитието на имунизационни програми и други стратегии на инфекциозния контрол на заболяването.

- Изискването за създаване на условия, които да осигурят на всички медицинска помощ и медицинско обслужване в случай на болест-физическа и психическа, включва осигуряването на равен и навременен достъп до основна профилактика, лечение, рехабилитационни здравни услуги и здравно образование; редовни програми за скрининг; подходящо лечение на често срещани заболявания, травми и увреждания, за предпочитане на общинско ниво; предоставянето на основни лекарства; подходящо лечение на психичното здраве и грижи за него²².

3. Международноправна характеристика на правото на здраве

От направеното изложение, посветено на международноправните източници и съдържанието на правото на здраве, може да се изведе неговата международноправна характеристика.

Правото на здраве е:

- Основно човешко социално право от т. нар. второ поколение, което стои в основата на идеологията и политиката на модерната социална държава.
- Позитивно право, изискващо държавна интервенция чрез регулиране на отношенията между отделните социални групи и преразпределяне на ресурсите на обществото, за да бъдат осигурени минимални условия за достойно съществуване на всеки гражданин.
- Признато и гарантирано както от универсалните, така и от регионалните европейски източници на международното право.
- Сложно (съставно) право, състоящо се от няколко отделни права и свободи.
- Необходимо за осъществяването на други човешки права и самото то-тясно свързано и зависимо от реализацията на други права на човека.

²² Ibidem, Paras. 14 – 17.

4. Правото на здраве и достойното човешко съществуване

Правото на здраве най-напред е уредено от източниците на международното право²³ като част от правото на жизнено равнище на всеки човек и това не е случайно. То разкрива виждането, че чрез полагане на усилия от държавата за опазване на човешкото здраве се достига определено жизнено равнище като предпоставка за достойно човешко съществуване.

Всеки има право на най-високия постижим стандарт на здравеопазване, необходим за достойни условия на живот. Правото на здраве е тясно свързано с човешкото достойнство и достойното съществуване²⁴.

Достойното човешко съществуване е отражение на цялата идеология на социалната държава. То е принцип, който обединява всички социални права – правото на здраве, правото на социално осигуряване, правото на труд и правото на образование. Цялата система на международноправна защита на социалните права е насочена към постигане на достойно човешко съществуване – физическо и духовно. Под „съществуване“ обаче не трябва да се разбира само „физиологичното съществуване“ на човека, но и неговата „дейност“ и „развитие“ – както биологично, така и духовно. Човешката личност трябва не само да оцелява материално и физиологически чрез труд и здравеопазване, но и да достигне определено ниво на жизнено равнище и благосъстояние. Тя трябва да се развива и духовно чрез образование²⁵.

В същото време принципът на достойното човешко съществуване отразява особеностите на социалните права и в частност – на правото на здраве. Ако принципът на човешко достойнство е моралният извор на всички основни човешки права и е отражение на тяхната естествена общочовешка природа, то принципът на достойно човешко съществуване отразява втория аспект от същността на правото на здраве като социално право, а именно изискуемостта от държавата да осигури ресурсите за такова съществуване в аспекта здраве. Естествено присъщото на човешката личност достойнство се въплъщава в достойно съществуване на човека само ако са създадени условия за това. Ето защо съдържателно правото на здраве включва не само навременно и подходящо здравеопазване, но и основните детерминанти на здравето, като: храна и хранене, жилище, достъп до безопасна питейна вода и санитарни условия, безопасни и здравословни условия на труд, както и здравословна околна среда²⁶. Осигуряването на условия за здравословен

²³ Вж. чл. 25, т. 1 на ВДПЧ.

²⁴ COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, Twenty-second session, Geneva, 25 April – 12 May 2000, General Comment No. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), Para. 1, Available at: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11.

²⁵ В този смисъл вж. Мръчков М., „Социалното“ в действащата българска конституция“ в сп. Юридически свят, бр. 1/2017г., Издателство „Сиби“, стр. 12.

²⁶ COMMITTEE ON ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL RIGHTS, Twenty-second session, Geneva, 25 April – 12 May 2000, General Comment No. 14 (2000), The right to the highest attainable standard of health (article 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights), Para. 4.

живот обаче е възможно само ако е наличен необходимия ресурс за това. Правото на здраве като социално право от т. нар. „второ поколение“ права е отправено към държавата и представлява своеобразно искане към държавата, на което кореспондират нейните задължения в социалната сфера. Ако правото на здраве се разглежда само като естествено право, присъщо на всяко човешко същество, то трябва да търсим основанието за него само в човешката природа, т. е. във физическите нужди на човека. Но това е само половината от основанието на правото на здраве като социално право. Цялостното обяснение на това право трябва да даде отговор на въпроса откъде ще дойдат ресурсите, за да се удовлетворят съставните нему права и защо държавата има задължението да ги осигури. В този именно контекст трябва да се търси идеята и смисъла на международноправната защита на правото на здраве, насочена към достигане на идеала за достойното човешко съществуване²⁷.

ПРАВОТО НА ЗДРАВЕ И НЕГОВАТА ЗАКРИЛА ОТ МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО

Гл. ас. д-р Паунита Петрова,

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме: Правото на здраве е социално право, което е уредено и защитено от международното право. Правото на здраве се разглежда от международното право не само като право на здравеопазване, а като право на здравословен начин на живот. Държавите трябва да създадат условия, в които хората да могат да водят здравословен начин на живот и да обърнат внимание на основните детерминанти на здравето: храна и хранене, жилище, достъп до безопасна питейна вода и санитарни условия, безопасни и здравословни условия на труд, както и здравословна околна среда.

Правото на здраве е тясно свързано с човешкото достойнство и достойното съществуване. Всеки има право на най-високия постижим стандарт на здравеопазване, необходим за достойни условия на живот.

Ключови думи: международно право; международноправна защита; социални права; право на здраве.

²⁷ В този смисъл вж. Beitz Charles, Какво представляват правата на човека, Първа част, превод Коен Е., БХК, 2011г., <http://www.bghelsinki.org/bg/publikacii/digest/charles-beitz/2011-02/kakvo-predstavliavat-pravata-na-choveka-prva-chast/>, Статията за първи път е публикувана в сп. „Daedalus“, орган на Американската академия за изкуство и наука, том 132, бр. 1/ 2003 г.

**THE RIGHT TO HEALTH AND ITS PROTECTION
UNDER INTERNATIONAL LAW**

Paunita Petrova, Chief Assist. Prof., PhD
Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Summary: The right to health is a social right that is regulated and protected by international law. The right to health is considered by international law not only as a right to health care, but as a right to a healthy lifestyle. States must create conditions in which people can lead healthy lifestyles and address the basic determinants of health: food and nutrition, housing, access to safe drinking water and sanitation, safe and healthy working conditions, and a healthy environment.

The right to health is closely related to human dignity and dignified existence. Everyone has the right to the highest attainable standard of health care necessary for a decent life.

Keywords: *international law; international legal protection; right to health.*

ФИЛОСОФСКО-ЮРИДИЧЕСКИЯТ ДИСКУРС НА ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА В ПРАВОТО

Гл. ас. д-р Светослав Д. Наумов
Институт за държавата и правото – БАН

Проблемът за справедливостта като ценностно явление и особено – проблемът за нарастващата в последно време дисфункционалност в дейността на институциите, призвани да създават или прилагат правото, са обект на внимание във всяко цивилизовано общество. Това е едно **предизвикателство**, което търси своето решение не толкова в позитивноправната теория, а по-скоро в рамките на един задълбочен философско-правен анализ. В контекста на съвременните международни стандарти и норми, както и от гледна точка на правото на ЕС и на принципа за върховенство на закона, определящ институционалната рамка на модерните правни политики, философско-юридическият дискурс на релацията между **справедливостта** и **правото** придобива особена актуалност. Рисковете, произтичащи от нарушаване на принципите на *справедливите равенства* и превръщането на социалната патология в перманентна характеристика на правопорядъка е голямо **предизвикателство**, както и основание за загриженост, доколкото и държавата, и нейните граждани, са единни в стремежа си да се запазят изконните човешки ценности и да се гарантира законност и върховенство на правото при спазване на принципа за равнопоставеност, независимо от различията по институционално определени в правото признаци. Появата на нови форми на *несправедливи равенства*, формално закрепени в правото, или увеличаването на интензитета на познатите дискриминационни прояви на *справедливи неравенства*, при които **правата на гражданите** не са легитимно гарантирани, изискват обединени усилия и адекватни методи за противодействие на това негативно социално явление чрез транспониране в правото на емпирично измерими показатели на принципите на справедливостта като морален коректив на цялата правна система.

В този контекст се поставя и въпросът за релацията между **справедливостта** и **правото** като **основно предизвикателство на модерната правна система**.

Анализът на тази функционална връзка изисква по необходимост е да се направи кратък исторически анализ и да се очертаят съвременните ѝ аспекти. В същото време трябва да се посочи, че няма такова идеално общество, в което

и **справедливостта, и правото** да бъдат гарантирана в еднаква степен. Като справедливостта, така и правото са в еднаква степен ценни, но справедливостта е ценност от по-висок ранг.

Всяко общество има определена правна система, която в по-голяма или по-малка степен задоволява очакванията за ред, справедливост, сигурност и баланс на интересите. Поначало самоорганизираното в държава общество се стреми да съхрани принципите за върховенство на конституцията и на законите и в това се съдържа основната гаранция, че суверенът (народът) притежава защитни механизми срещу социалните или политическите кризи и техните проявления. В контекста на юридическата му интерпретация този въпрос изглежда доста елементарен – щом има легитимни механизми за също така легитимно законодателство, то рисковете от дезорганизация и нарушаването правото са сведени до минимум. Така е обаче само на пръв поглед. И в най-добре организираното общество легитимността на правото може да бъде оспорена от собствените му създатели или тези, които го прилагат. Във **философско-правен** план посоките на разсъждение са поне две. От една страна – конституцията и изграденото на нейна основа законодателство са факторите, които гарантират легитимна стабилност на обществото и избягване на социалната аномия. От друга – реалният живот е източник на нови социални отношения, нова система от ценности и оттам – нови форми на социална дезорганизация и дезинтеграция. Следователно правото в условията на тази **предизвикана нестабилност** може само да „коригира“ възможния дисбаланс, появил се в резултат на **нарушено право**, при това превантивно или последващо.

Тази изходна постановка съвсем не е нова. Например един от най-видните философи на правото – Густав Радбрух (1878 – 1949), през целия си съзнателен живот се стреми да намери решение на сложния по своята същност конфликт между справедливостта и правната сигурност. Според Густав Радбрух конфликтът между справедливостта и правната сигурност би трябвало да се реши така, че позитивното право, осигурено чрез законите и властта, да има предимство дори тогава, когато по съдържание е несправедливо и нецелесъобразно, освен ако противоречието на позитивния закон по отношение на справедливостта достигне такъв размер, че законът трябва да отстъпи като „неправилно право“ пред справедливостта. Отново според него там, **където справедливостта не е цел, където при прилагането на позитивното право съзнателно би било отречено равенството, съставляващо сърцевината на справедливостта, там законът не само е „неправилно право“, но му липсва всъщност всякакъв правен характер.**

Тази дилема намира многообразни интерпретации в контекста на различни исторически, социални и народопсихологични фактори. Затова в различни исторически периоди, в различни политически системи, разумният баланс между свободата и сигурността чрез справедливостта в правото, намира различни равновесни точки и в този смисъл то е едно перманентно **юридическо предизвикателство.**

Ако се върнем назад към историята на философската мисъл, ще открием голямо разнообразие в дебатите върху релацията между **справедливостта и правото.** Във фундаменталния си труд „Левиатан“, написан по времето на Английската гражданска война (1642 – 1651), Томас Хобс твърди, че животът в естественото състояние на хората е толкова самотен, беден, зъл, брутален и кратък, че за

тях свободата винаги ще бъде от второстепенно значение – лукс, който малцина могат да си позволят. Поради това, според Хобс, хората трябва доброволно да предоставят свободата си и цялата власт на суверена (държавата). Тъй като естественото състояние на човешката свобода е **непрестанна война, всеки срещу всеки**, Хобс твърди, че основна цел на управлението е стабилността на държавата и сигурността на нейните поданици, а индивидуалните права и свободи (в това число и справедливостта) са второстепенни.

За разлика от Хобс, неговият съвременник Джон Лок (1632 – 1704) пръв формулира някои либерални схващания за властта. Според него предназначението на държавата е да защитава правата на гражданите на живот, свобода и собственост и да работи за общото благо. Лок твърди, че това може да се постигне само чрез легитимна политическа власт и **справедливи съдии, които безпристрастно да решават възникналите спорове**.

Във „Философия на правото“ (*Grundlinien der Philosophie des Rechts*) например, Хегел припомня, че мъдростта, познанието и човешкият опит имат ретроспективен характер. Затова днес никой не би могъл да каже пред какви предизвикателства и изпитания ще бъде изправено човечеството утре и с какви средства ще се опитва да се справя с тях. Ето защо, дилемата „**право или справедливост**“ ще стои и пред следващите поколения, които, от перспективата на своя опит, на своите ценности и представи за право и морал, ще търсят нейното решение.

В съвременния свят, в контекста на либералните традиции на старите демокрации, дилемата „право или справедливост“ звучи повече като оксиморон, на фона на доминиращото разбиране, според което индивидуалната и обществената справедливост са функция и зависят от степента на защитата на основните права и свободи. За съжаление тази концепция е доста крехка и неустойчива. Всяка криза, породена от военни конфликти¹, терористични актове и социални сблъсъци, поставя на изпитание нейната убедителност и достоверност. Ценностният сблъсък „право или справедливост“, „свобода или сигурност“ добива нови измерения в условията на глобалния тероризъм, белязал със сянката си началото на 21-ви век.

В „Теория на справедливостта“, Дж. Ролс твърди, че концепциите за свободата, справедливостта и равенство от една страна и правото – от друга, не се изключват взаимно. Неговата оценка на съдебната система го кара да заключи, че за да бъде правосъдието наистина справедливо, за да бъде наистина ясно и точно, то на всеки трябва да се дадат едни и същи права, които му се полагат по закон. Ролс се опитва да очертае мотивирано параметрите на социалната справедливост чрез концепцията за обществения договор, т.е. постигането на споразумение между всички в рамките на дадено общество. Ако общество е споразумение, задава риторичния въпрос Ролс, то какъв би бил социалният режим, с който ще са съгласни всички. И сам посочва, че договорът е чисто хипотетично тяло, тъй като хората не могат да съществуват извън социалната държава и поради това тя е изградена на базата на едно общо споразумение за установяване на определен тип общество.

¹ Едва ли може да бъде оспорена появата на тази дилема на фона на агресивната война на Русия срещу Украйна, предизвикана от един авторитарен режим, при който се поставя на изпитание ценността на самото действащо право с неговата нелегитимност и несправедливост.

Ако правната система е в достатъчна степен съобразена с политическите фактори, ако общественото съзнание има готовност да се адаптира към непрекъснатото променящата се парадигма на ценностите, ако законодателят успее навреме да обхване и облече в юридическа форма пораждащите дестабилизация отношения, то тогава би се постигнала онази относителна стабилност и сигурност, за която говори Ролс. В противен случай правната система винаги ще има неблагоприятната задача да използва само част от възможностите си за ограничаване на неблагоприятните последици от **нарушеното право**. В конкретно юридически план нещата имат още по-прагматично измерение. Законодателството само по себе си не може като с магическа пръчка да ограничи социалната девиация, породена от различни фактори и водеща до нестабилност. Дори нещо повече – правото в определен момент може да бъде източник на такава девиация. Това е характерно както за периоди на тотални промени, така също и в периоди на относителна стабилност, когато на преден план изкрystalизират скрити за големите социални структури конфликти на ценностите, които тлеейки, могат да взривят цялата социална система. В такива случаи правото не е в състояние да предотврати по-големия конфликт, който вече е вторичен източник на промяна, а тя самата поражда нови взаимоотношения и необходимост от нова правна уредба, призвана наново да очертае параметрите на гарантирано за гражданите справедливо право.

Днес, повече от всякога проблемът за релацията между справедливостта и правото като **перманентно предизвикателство в правото** става особено актуален и то както на национално, така и на международно ниво.

Договорът от Лисабон придава голямо значение на създаването на зона на свобода, **сигурност, справедливост** и правосъдие. С него се въведоха няколко важни нови функции: по-ефективна и по-демократична процедура за вземане на решения, което е в противовес на премахването на старата структура на стълбовете, по-голяма отчетност и легитимност, увеличени правомощия на Съда на Европейския съюз и нова роля на националните парламенти. Основните права са подсилени от Хартата на основните права, която е правно обвързваща за ЕС и кореспондира със задължението на ЕС да се присъедини към Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи.

Член 3 (2) от Договора за ЕС гласи: *„Съюзът предоставя на своите граждани пространство на свобода, сигурност и правосъдие без вътрешни граници, в което е гарантирано свободното движение на хора в съчетание с подходящи мерки за връщане по отношение на контрола на външните граници, убежището, имиграцията и за предотвратяване и борба с престъпността“*.

Следва да се отбележи, че тази разпоредба, в която се определят основните цели на Европейския съюз, придава по-голямо значение за създаването на пространство на свобода, сигурност и правосъдие (ПССП) в сравнение с предходните договори и по-специално – Договора от Ница. Най-общо може да се изтъкне, че Лисабонският договор поставя нов акцент върху дилемата **право или справедливост** в следните няколко аспекта:

На първо място – правата и ценностите, свободата, солидарността и сигурността да се превърнат в съдържателен компонент на политиките на ЕС в областта на гарантиране на справедливостта чрез правото; **На второ място** – по-

пуляризиране на ценностите на Съюза, включване на Хартата за основните права в първичното европейско законодателство, предоставяне на нови механизми за солидарност и гарантиране на по-добра защита на европейските граждани; **На трето място** – утвърждаване на демократични ценности на базата на основните цели и принципи на договора, чрез който се доуточняват и утвърждават ценностите и целите, върху които е изграден Съюзът. Тези ценности са отправна точка за европейските граждани и демонстрират какво предлага Европа на партньорите си по света; **На четвърто място** – издигане на справедливостта чрез правото като своеобразна ценност в рамките на правата на гражданите и в съответствие с Хартата за основните права. Доколкото в Договора се запазват съществуващите права и въвежда нови по-отчетливо следва да се гарантират свободите и принципите, изложени в Хартата; **На пето място** – гаранции за свобода на европейските граждани, доколкото Договорът съхранява и засилва тези свободи, включително и свободата да избираш между легитимност и справедливост; **На шесто място** – засилване на солидарността между страните членки, доколкото Договорът постановява, че Съюзът и неговите страни членки действат съвместно в дух на солидарност, ако някоя държава-членка стане обект на терористично нападение или е жертва на природно или предизвикано от човека бедствие.

Съюзът би следвало да получи по-голяма възможност да действа в областта на свободата, сигурността и правосъдието, което ще се отрази пряко и благоприятно на способността му да се бори с престъпността и тероризма и утвърждаването на принципа на справедливостта. Новите разпоредби за хуманитарната помощ имат за цел да повишат способността на Съюза за реагиране на заплахите за сигурността на европейските граждани и по този начин да гарантира **справедливите им искания**.

В заключение може да се каже, че правните аспекти на сигурността на гражданите от една страна и самата правна сигурност като **предизвикателство** – от друга, са сравнително добре проучени. **Но човечеството е изправено пред нови предизвикателства, които поставят хората пред нови изпитания**. Дилемата „право или справедливост“ има различни измерения. От теоретико-правна гледна точка е важно да се установи как се променя правното съзнание на законодателите и на гражданите. Когато се отнасяме към закона като към източник на социална несправедливост, трябва да имаме предвид няколко фактора. Наличието на редица правни институти или разпоредби (например в областта на данъчното законодателство, режимите на лицензиране, свръх усложнените процедури на даване на разрешителни и т.н.) са вероятни източници на корупция, укриване на данъци или други отклоняващи се от правото поведенчески актове. Това също ограничава справедливостта. Понякога законодателството ограничава справедливостта, но дава по-голяма сигурност и обратно. Въпреки това, **теорията на правото** изследва ролята на правната принуда в контекста на общата концепция за социален контрол чрез закона, като взема предвид вечната промяна на принципа *ubi societas ibi ius*. Справедливостта като съдържателен елемент на правосъзнанието и основание за правото и правния ред, а оттам – и на поведението, може да доведе до пълното утвърждаване на стабилна йерархия на ценностите на човечеството, включително правосъдие и справедливост, която да служи за гръбнак на обществото като цяло и гарантиране на **справедливото прилагане на правото**.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. **Knowles, Dudley** (2002). Hegel and the philosophy of right (Transferred to digital print. ed.). London: Routledge. pp. 7 – 9.
2. **Locke, John** (1997). Woolhouse, Roger (ed.). An Essay Concerning Human Understanding. New York: Penguin Books.
3. **Locke, John** (1690). Second Treatise of Government (10th ed.), Project Gutenberg, retrieved, 25 March 2012.
4. **Dunn, John** (1969), The Political Thought of John Locke: A Historical Account of the Argument of the ‚Two Treatises of Government‘, Cambridge, UK: Cambridge University Press, p. 99.
5. **Hobbes, Thomas**. Leviathan. Chapter XIII.: Of the Natural Condition of Mankind As Concerning Their Felicity, and Misery. Harvard : The Harvard Classics. 1909 – 14.
6. **Milton J. R. and Philip Milton** (eds). (2006). The Clarendon Edition of the Works of John Locke: An Essay Concerning Toleration: And Other Writings on Law and Politics, 1667 – 1683.
7. **Hobbes, Thomas** (1998 [1642]) .On the Citizen, ed & trans Richard Tuck and Michael Silverthorne. Cambridge: Cambridge University Press.
8. **Fuller, Lon, L.** (1954). American Legal Philosophy at Mid-Century. The Legal Philosophy of Gustav Radbruch, 6 Journal of Legal Education 457, 48.
9. **Wolf, Erik.** (1958). Revolution or Evolution in Gustav Radbruch’s Legal Philosophy. Natural Law Forum. Paper 25. http://scholarship.law.nd.edu/nd_naturallaw_forum/25.
10. **Rawls, John Bordley** (1971). A Theory of Justice, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press.

**ФИЛОСОФСКО-ЮРИДИЧЕСКИЯТ ДИСКУРС
НА ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВОТА В ПРАВОТО**

Гл. ас. д-р Светослав Д. Наумов

Институт за държавата и правото – БАН

Резюме: Статията е посветена на философско-юридическия дискурс на едно от основните предизвикателства – релацията между справедливостта и правото. Направен е кратък исторически анализ на развитието на философската идея за справедливостта и функционалната ѝ обвързаност с правото. Разгледани са съвременните интерпретационни модели на релацията между правото и справедливостта в контекста на правото на ЕС и отражението им в индивидуалното и общественото правосъзнание от гледна точка на техните аксиологически характеристики.

Ключови думи: *предизвикателства, справедливост, теория на правото, философия на правото, правно съзнание, законодателство.*

**THE LEGAL – PHILOSOPHICAL DISCOURSE
OF THE CHALLENGES IN THE LAW**

Svetoslav D. Naoumov, Chief Assist. Prof., PhD,

Institute for the State and the Law, Bulgarian Academy of Sciences

Summary: The article is devoted to the legal – philosophical discourse of one of the main challenges – the relationship between justice and law. A brief historical analysis of the development of the philosophy of justice and its functional connection with law has been made. The relationship between the law and justice in the context of EU law and their reflection in individual and public legal consciousness from the point of view of their axiological characteristics has been analyzed.

Keywords: *challenges, justice, theory of law, philosophy of law, legal awareness, legislation.*

ЗА МЯРАТА НА НАКАЗАНИЕТО

Гл. ас. д-р Мария Михайлова,

Институт за държавата и правото, Българска академия на науките

Когато говорим за мярата на наказанието безспорно въпросът може да бъде разгледан на две плоскости – по отношение на процеса на диференциацията на наказателната отговорност за даден вид престъпление и по отношение на дейността по индивидуализацията на наказанието за конкретно извършено престъпление. Докато при втория аспект на въпроса в контекста на материалното наказателно право обект на изследване са материалноправните норми, даващи рамката на тази иначе процесуална по своята природа оценъчна дейност, то при деференциацията на наказателната отговорност се изнасяме извън плоскостта на конкретната правна норма (материално- или процесуалноправна) и се фокусираме върху една напълно оценъчна дейност, която е част от самия законодателен процес и която изисква изключително високо ниво на познаване на обществените отношения и на наказателноправната уредба.

Ето защо настоящият доклад разглежда поставения въпрос именно в контекста на отмерването на наказанието в процеса на диференциацията на наказателната отговорност като фокусът е поставен върху спецификата на оценъчния процес по намирането на мярата на справедливостта като ценностна оценъчна категория, представляваща същностната еманация на мярата на наказанието. Спецификата на обществените ценности, обект на закрила от правото, произтича от тяхната аксиологична принадлежност, която изисква правната им регулация да бъде обвързана със социално-аксиологични регулатори като справедливостта. Всеки опит да се потисне метафизичната характеристика на обществените ценности чрез създаването на количествени измерители на наказателната отговорност е напълно немислим. Историческият опит показва, че опитно изработените правила и човешката интуиция са достатъчни индикатори при определяне на мярата на наказанието в процеса на диференциацията на наказателната отговорност.

Общата дефиниция на процеса на диференциацията на наказателната отговорност определя тази дейност като такава по отмерване на обичайната тежест на престъплението и определяне на съответно на нея по тежест наказание за даде-

ния вид престъпление. Два са основните момента в тази аксиологично-оценъчна дейност на законодателя – определянето на обичайната тежест на дадения вид престъпление от една страна, което следва да предшества процеса на търсене и определяне на съответно по тежест на нея наказание за дадения вид престъпление.

Какво означава да бъде отмерена обичайната тежест на дадения вид престъпление?

За да се измери тази тежест, е необходимо на първо място да се оцени значимостта на самото обществено отношение, което бива накърнено от извършеното противоправно деяние, което наказателният закон обявява за престъпно. Не всяко обществено отношение може и следва да бъде бранено чрез нормите на наказателното право, защото в противен случай сме изправени пред угрозата от „девалвация“ на генерално-превантивната функция на наказателния закон чрез загуба на обществена легитимност на наказателното право. Накърненото обществено отношение трябва да въдворява определена обществена ценност, която е общозначима за всички или за всеки член на обществото и която най-често е част от обществения договор, което е израз на нейната значимост.

Същевременно не всяко засягане на едно обществено отношение, наредено в йерархията на обществените отношения, защитавани от нормите на наказателното право, следва да бъде обявено от закона за наказуемо като престъпление. Засягането от противоправното поведение на общественото отношение следва да бъде такова, че да уврежда общественото отношение в степен, същото да бъде възпрепятствано съществено да протече в обичайно очаквания му ход.

Не на последно място оценката на обичайната тежест на даден вид престъпление е свързана с нареждането му сред останалите престъпни засягания на защитените от наказателното право обществени отношения. Справедливостта като самостоятелен социален регулатор изисква съответност не само между увреждащото обществената ценност деяние и неблагоприятни правни последици в сферата на извършителя, реализирани посредством наложеното наказание, но и съответност на мярата, която се прилага към деянията, увреждащи различни ценности. Често това изискване на социалната справедливост бива нарушено, тъй като мярата при определяне на тежестта на наказателната репресия при даден вид престъпления не е съответна на мярата, която използва законодателя при определяне на наказателната репресия по отношение на останалите престъпни състави, закрепени в нормите на наказателния закон. Тази именно преценка не се извършва от законодателя при диференцирането на наказателната отговорност и това води до съществен дисбаланс в санкционните части на наказателноправните норми от Особената част на Наказателния кодекс.

Правилно в процеса на диференциацията на наказателната отговорност е също така да се отчитат и оценят причините и условията, които допринасят за извършване на престъпленията от даден вид, като следва да се прилагат и действия на държавата в посока на отстраняването им. Това би предотвратило изкуствено-то повишаване на обичайната тежест на престъпното посегателство и оттам до определяне на изначално по-тежки наказания, които са несъответни, като оттам да се нарушава балансът на ценностите и интересите в наказателното право.

След като правилно е оценена обичайната тежест на престъплението от даден вид, на следващия етап от процеса по диференциация на наказателната отговорност следва да се оцени и отреди еднакво по тежест нему наказание. Би било заблуда да се смята, че щом веднъж е оценена обичайната тежест на засягане на защитеното обществено отношение от престъпното посегателство срещу него, то дейността по определяне на съответно нему по тежест наказание е лесната част от дейността по диференциация на наказателната отговорност.

Една от най-важните оценъчни преценки, които следва да извърши законодателят на този етап от диференциацията на наказателната отговорност за даден вид престъпление при неговото криминализиране, е именно преценката за еднаквост в тежестта, с която обичайно едно или комплекс от наказания, предвидени в санкционната част на наказателноправната норма би засегнала индивидуалната сфера на извършителя до степен да бъде съответна на степента на засягане на увреденото от престъпното деяние обществено отношение. Преценката при диференциацията се извършва на плоскостта на обичайната такава степен на засягане при индивиди със сходни социокултурни особености и психологическо и интелектуално развитие, които са типичните извършители на дадения вид престъпление.

Същевременно при определяне на вида и размера на наказанието или наказанията, предвидени в санкционната част на нормата, следва да се следи и за спазване на принципа на справедливостта в общественото правосъзнание, без тази дейност да се подчинява на правилата за възмездното или на принципа „око за око, зъб за зъб“. Трябва да се отговори на въпроса какво би било наказанието за даден вид престъпно посегателство върху правнозначимо обществено отношение, че то да е съответно на накърненото обществено благо в общественото правосъзнание.

Съвременното наказателно право не цели постигане на възмездие и това не е основна цел на наказанието и негова същностна характеристика, разбира се разглеждайки възмездието като еманация на отношенията между престъпния деец и извършителя на престъпното деяние. Теорията на наказването почива на хуманизма, който изисква максимум превенция спрямо извършителя на престъплението (индивидуално превантивната роля на наказанието) при минимум употребена принуда. Превенцията следва да има водеща роля спрямо наказателноправната репресия.

В този контекст е добре да се обърне внимание и на една друга държавна политика, която не беше реализирана, а именно либерализацията на наказателната отговорност, на която до голяма степен бяха подчинени нормите на проекта на нов Наказателен кодекс.¹ Прави впечатление, че в проекта на нов Наказателен кодекс не бяха много престъпленията, които се предвиждаше да бъдат декриминализирани, като в повечето случаи ставаше въпрос за престъпления, които не се наблюдават в актуалната структурата на престъпността в държавата – напр. поставянето в опасност от заразяване с венерическа болест (чл. 135, ал. 4 от НК – действащ) и отказът на заразено с венерическа болест лице да се лекува (чл.

¹ Проектът за Наказателен кодекс на Република България със сигнатура 402-01-8 може да бъде намерен на официалната интернет страница на Народното събрание на Република България на адрес: <http://www.parliament.bg/bg/bills/ID/14759>.

135, ал. 5 от НК). Същевременно беше предвидено отпадане на наказуемостта на престъплението образуването на партии на религиозна основа и използването на църква или религия за пропаганда против държавната власт (чл. 166 от НК – действащ), което не беше мотивирано в достатъчна степен. Като цяло проектът на нов Наказателен кодекс не беше насочен към декриминализация, а по-скоро към либерализиране на наказателната отговорност. Политиката на либерализация на наказателната отговорност не беше добре приета от обществеността, поради което предприетата мярка от страна на държавната власт не беше припозната от обществото и не получи обществена легитимност.

В заключение ще отбележим, че въз основа на задълбочен анализ на законодателните промени в Особената част на Наказателния кодекс през последните две десетилетия, може да се направи един същностен извод във връзка с наказателното нормотворчество и в частност по отношение на оценъчния процес на диференциране на наказателната отговорност – в голяма част от случаите на извършени промени в наказателния закон се наблюдава нарушаване на баланса в Особената му част, което води до загуба на обществена легитимност на наказателното право.

ЗА МЯРАТА НА НАКАЗАНИЕТО

Гл. ас. д-р Мария Михайлова,

Институт за държавата и правото, Българска академия на науките

Резюме: Наказателноправната регламентация е призвана да „отмери“ такава санкция за всяко едно отклоняващо се поведение, щото да осигури баланс между защитата на обществената ценност, обичайната степен на нейното засягане от този вид девиантно поведение и степента на засягане със санкцията на индивидуалната сфера на дееца. Тази оценъчна по своята природа дейност осигурява намирането на мярката за наказанието като израз на мярката на справедливото.

Ключови думи: *наказателно право, мяра на наказанието.*

ON THE MEASURE OF THE PUNISHMENT

Mariya Mihaylova, Chief Assist. Prof., PhD,

Institute for the State and the Law, Bulgarian academy of sciences

Summary: The criminal law regulation must “measure“ such a sanction for any deviant behaviour to ensure a balance between the protection of public value, the usual degree of its impact on this type of deviant behaviour and the degree of impact with the sanction of the individual sphere. This value-based activity ensures the finding of the measure of punishment as an expression of the measure of justice.

Keywords: *criminal law, measure of punishment.*

ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИКАТА, СВЪРЗАНИ С НЯКОИ ВИДОВЕ ГЛАСНИ ДОКАЗАТЕЛСТВЕНИ СРЕДСТВА

*Гл. ас. д-р Аделина Хаджийска,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

УВОД

Гласните доказателствени средства са един от начините за възпроизвеждане на доказателствен материал. По някои дела, те са основната и най-често срещана процесуална форма за възпроизвеждане на факти – доказателства¹. В практиката на съдилищата се забелязват практически проблеми при допускането на различни видове гласни доказателствени средства. Един от тях е свързан със свидетелските показания, дадени от полицейски служители в хода на разследването. Поначало последните извършват охранителни мероприятия при действия по разследването, проверки по ЗМВР, задържат лица и др., като по този начин възприемат процесуално-релевантна информация, която на по-късен стадий от производството може да се окаже решаваща за изхода от него.

1. Известно е, че когато полицейските органи не участват в друго процесуално качество в наказателното производство, за тях не съществува забрана да дават показания. Те могат да са свидетели като всеки друг гражданин и този аргумент следва от разпоредбата на чл. 118, ал. 1, т. 3 НПК. В доктрината с основание се отбелязва, че въвеждането на разпоредбата в сегашната ѝ редакция не е новост за българското законодателство и същата е ненужна². В този смисъл е константна и съдебната практика. Няма пречка полицейски служители, извършили предварителна проверка, да бъдат разпитани по делото като свидетел (Р-310-2000-II н.о.). ВКС изрично подчертава също, че изпълнявайки служебните си задължения преди образуването на досъдебното производство, те само „са присъствали на проведени процесуално-следствени действия, за които законът изрично дава възможност да дават показания за лично възприетите от тях факти и обстоятелства, поради което не е налице хипотезата на

¹ Вучков, В. Доказателствени средства в наказателното производство. Същност и видове. С., 2006, с. 73.

² Вучков, В. Доказателствени средства в наказателното производство, С., 2006, 254 – 255.

чл. 118, ал. 2 от НПК³“. В Решение № 60231 от 02.12.2021 г. Върховният касационен съд правилно приема и анализира по аналогичен начин следното: „Законосъобразно и в съответствие с трайно установената съдебна практика относно допустимостта на свидетелски показания предходните инстанции са приели, че по отношение показанията на двамата полицейски служители не е налице забраната по чл. 118, ал. 1 или ал. 2 от НПК, препятстваща възможността те да бъдат свидетели по делото. Нито един от тях не е участвал в наказателното производство в друго процесуално качество, освен като свидетел, не е извършвал действия по разследването, следователно липсва процесуална забрана те да предоставят информация за фактите и обстоятелствата, които лично са възприели, въпреки че като оперативни работници са установили едно от лицата и са приели от него чрез протокол за доброволно предаване 18 бр. монети, 6 бр., от които впоследствие са възприети като автентични паметници на османското монетосечене – предмет на престъплението⁴.

2. По различен начин подхожда ВКС, когато полицейските органи са задържали лице за срок от 24 часа по чл. 72, ал. 1, т. 1 ЗМВР и то направи признания за извършеното престъпление пред тях. В тази хипотеза през последните години практиката на ВКС константно приема, че въпросът за допустимостта се решава от гледна точка на чл. 115 НПК. Съдът приема, че свидетелски показания на полицейските органи са недопустими, тъй като процесуалните права лицето, придобило качеството обвиняем по-късно са нарушени.

Европейският съд по правата на човека също осъжда подхода на държавните органи, които допускат свидетелските показания на полицаите, възпроизвеждащи направено самопризнание пред тях по време на 24-часовото задържане. Съдът в Страсбург приема, че по този начин се заобикалят разпоредби, гарантиращи процесуалните права на лицето, което към този момент е придобило качеството „обвиняем“. Освен това самопризнанието е направено в отсъствието на адвокат по време на най-ранните етапи на наказателното производство, а лицето е било лишено от възможността да вземе информирано решение, доколкото не са му били разяснени процесуалните права, в частност правото да даде или да откаже да даде обяснения, които го уличават⁵.“

Впрочем оказва се, че този вид гласни доказателствени средства са недопустими и когато полицейските органи са провели т. нар. оперативни беседи с лице, което направи признание за съпричастността си към извършено престъпление пред тях. В тази връзка в практиката на ВКС преобладава тезата, че полицейските органи не могат да се разпитват и информацията в показанията им да бъде ползвана, когато тя им е станала известна в резултат на проведена „оперативна беседа“ с лице, което придобива по-късно качеството на обвиняем. ВКС приема, че при осъществяване на т. нар. „оперативни беседи“ не е спазен стандартът, предвиден в НПК относно задължително предвидения ред по чл. 138 НПК за извършване на това действие по разследването⁶.

³ Решение № 32 от 31.03.2021 г. на ВКС по н. д. № 980/2020 г., II н. о., НК

⁴ Решение № 60231 от 2.12.2021 г. на ВКС по н. д. № 851/2021 г., I н. о., НК.

⁵ Вж решение по делото *Mitev v Bulgaria* 2018

⁶ Решение № 257 от 25.01.2017 г. на ВКС по к. н. д. № 1076/2016 г., III н. о.; Решение № 556/2011 г., I н.о.

3. При проучването на практиката се намериха и решения, при които ВКС не допуска към доказателствената съвкупност веществени доказателствени средства (ВДС), възпроизвеждащи направени признания на лицето по време на оперативна беседа, фиксирана чрез оперативния способ подслушване⁷. В случая съдът се е ориентирал към разбирането, че е недопустимо използването на признания, дадени по време на оперативни беседи под каквато и да било процесуална форма⁸.

4. Друг проблем, който се очертава в практиката на съдилищата при решаване на въпросите, свързани с допустимостта на гласните доказателствени средства е хипотезата, при която те са събрани в противоречие с чл. 3 ЕКПЧ.

По този повод Съдът в Страсбург е имал възможността да се произнесе, приемайки, че гласни доказателствени средства, в частност обяснения на обвиняемия, в резултат на изтезания или нечовешко или унизително отнасяне по чл. 3 ЕКЗПЧ винаги без изключение накърняват правото на справедлив наказателен процес⁹. Нещо повече, той приема, че правото на справедливо разглеждане на дела е нарушено, когато националният съд е признал подсъдимия за виновен, основавайки се на обяснения на друг съподсъдим, когато са изтръгнати чрез изтезание. В този смисъл има актуални осъдителни решения срещу Република България, по делата Кормев срещу България и Стойков срещу България¹⁰. По-различно е решен въпросът, когато свидетелските показания са дадени в резултат на нечовешко или унизително отнасяне. Съдът в Страсбург приема, че националният съд следва да обоснове извода си относно виновността на лицето, след като направи преценка относно баланса на конкуриращи се интереси – при съпоставка на обществения интерес от разкриване и наказване на тежки престъпления и индивидуалния интерес на лицето и правото му да не бъде подлагано на нечовешко и унизително отнасяне по чл. 3 ЕКЗПЧ.

5. Интерес представлява как ЕСПЧ решава въпроса относно възможността да се ползват показанията на неприсъстващ свидетел за изграждане на вътрешно-то убеждение съдебния състав. Видно от константната му практика гласните доказателствени средства на неприсъстващ свидетел могат да бъдат допуснати при две изключения.¹¹ Първото изискване е да има основателна причина за отсъствието на свидетеля в съдебната зала. Такава хипотеза ще е налице при анонимни свидетели, когато „самоличността на свидетел е запазена в тайна, за да бъде защитен той от сплашване или заплахи например“¹². Друг случай е, когато свиде-

⁷ Решение № 528/2010 на ВКС, III н.о. Така и Решение № 591 от 13.01.2014 г. по дело 1902/2013 г. на ВКС, I н.о.

⁸ Пенков, К. Теория на оперативно-издирвателната дейност. София, Либра Скорп, 2013, с. 133 – 134.

⁹ Чинова, М. Митов, Г. Кратък лекционен курс по наказателнопроцесуално право, Сиела, 2021, с. 300.

¹⁰ Кормев срещу България; Стойков срещу България.

¹¹ Харис О' Бойл, Право на Европейската конвенция, Сиела, С., с. 579.

¹² Вж решение по делото *Van Mechelen v Netherlands*, 1997; Вж също *Doorson v Netherlands* 1996.

телите са починали¹³ или отказват да с явят поради чувство на страх или друга причина¹⁴. Но субективен страх, няма да е основателна и уважителна причина за допустимостта на показанията на отсъстващ свидетел. Необходим е обективен страх, който едновременно с това да е подкрепен с доказателства. В този смисъл е решение по делото *Al Khawaja and Tahery v UK*¹⁵. В определени хипотези ЕСПЧ допуска свидетелски показания и на свидетел, гражданин, който живее в чужбина и отказва да присъства в съдебното заседание¹⁶.

Второто изискване е да има достатъчно компенсиращи фактори и процесуални гаранции. Последното следва да се разбира в смисъл посочените свидетелски показания (вкл. *възпроизведените чрез тях доказателствата – бел. мои*) да не са единствени и решаващи за изхода от делото. Преди да постанови крайния си съдебен акт съдът следва да приложи критерия за баланса за релевантни факти като съблюдава дали защитата е имала възможност за конфронтация в досъдебния етап или дали е разполагала с други възможности за компенсация на липсата на възможност да се проведе разпит на свидетеля в съдебния процес. Така например делото *SN v Sweden* е проведен разпит на малолетен (10-годишен) пострадал от сексуално насилие от своя учител. За да се избегнат повторни срещи с учителя, в съдебното производство е използван видеозапис, изготвен на по-ранния етап при полицейския разпит. Прилагайки посочените критерии Съдът в Страсбург счита, че няма нарушение на чл. 6 § 3 б. д ЕКПЧ, т.к. защитникът на жалбоподателя е имал възможността да участва в неговото провеждане¹⁷.

Изложеното до момента, разкрива, че все още въпросите, свързани с допустимостта и достоверността на някои видове гласни доказателствени средства следва да се решават изключително внимателно. Предизвикателствата пред доказването по наказателни дела са неизчерпаеми, но тази проблематика е с важно практическо значение не само в хода на първоинстанционното разглеждане и решаване на делата, но и в хода на въззивното и касационното производство. Затова съдът следва да подходи изключително внимателно при оценка на разгледаните по-горе гласни доказателствени средства, съблюдавайки процесуалните изисквания за тяхната допустимост и достоверност. Той е длъжен също така за всеки конкретен случай да преценява съдържачата се в тях информация преди да бъде поставена в основата на крайното му съдебно решение. Не на последно място, водещи в практиката на българските съдилища, трябва да бъдат европейските стандарти за провеждане на справедливо наказателно производство по чл. 6 § 1 ЕКП, в което са спазени правилата за събиране и проверка на доказателствен материал, вкл. последният е приобщен в съответствие с чл. 3 ЕКПЧ.

¹³ Вж. *Ferrantelli and Santangelo v Italy*

¹⁴ Вж. *Vidgen v Netherlands*.

¹⁵ Вж. *Al Khawaja and Tahery v UK*, [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22item%22:\[%22002-262%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22item%22:[%22002-262%22])

¹⁶ *Klymentiev v Russia*

¹⁷ *SN v Sweden (2002)*

ПРОБЛЕМИ В ПРАКТИКАТА, СВЪРЗАНИ С НЯКОИ ВИДОВЕ ГЛАСНИ ДОКАЗАТЕЛСТВЕНИ СРЕДСТВА

Гл. ас. д-р Аделина Хаджийска,

Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Настоящото изложение разглежда практически проблеми, свързани с допустимостта на някои видове гласни доказателствени средства. Този въпрос е с важно значение за правилното решаване на наказателни дела. При прегледа на съдебната практика на ВКС се установяват различни хипотези и възможни решения. В контекста на разглежданата проблематика са разгледани и относимите стандарти на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ).

Ключови думи: доказателства, гласни доказателствени средства, полицейски служители, европейски стандарти, свидетелски показания.

PROBLEMS IN PRACTICE RELATED TO SOME TYPES OF VOCAL EVIDENCE

Adelina Hadzhiyska, Chief Assist. Prof. in Criminal Procedure Law, PhD,

Faculty of Law, VFU „Chernorizets Hrabar“

Summary: This paper examines practical issues relating to the admissibility of certain types of oral evidence. This question is of great importance for criminal cases. When reviewing the judicial practice of the Supreme Court, various hypotheses and possible solutions are established. In the context of the issues under consideration, the relevant standards of the European Court of Human Rights (ECHR) are also examined.

Keywords: evidence, voice evidence, police officers, standards, EU, witness statements.

ПРОИЗХОДЪТ ОТ БАЩАТА В ПРОИЗВОДСТВОТО ЗА ПОПРАВЯНЕ НА ДОПУСНАТИ ГРЕШКИ В АКТА ЗА РАЖДАНЕ

Гл. ас. д-р Мария П. Петрова
ВСУ „Черноризец Храбър“

ВЪВЕДЕНИЕ

При раждането на дете, въз основа на нормите на Закона за гражданската регистрация (ЗГР)¹ и специалната Наредба за функциониране на Единната система за гражданска регистрация (НФЕСГР)², се съставя акт за раждане, в който се вписват данни за родителите, в това число за бащата на детето.

В обичайния случай³ актът за раждане се издава въз основа на съобщение за раждане, документи за самоличност на родителите и документи, удостоверяващи съобразно правилата на Семейния кодекс (СК)⁴ произхода от бащата – акт за брак на майката или декларация за припознаване от бащата⁵. Всяка промяна в установения или оспорения произход също се отразява в акта за раждане на детето, но способите за това са различни.

Има случаи, при които произходът от бащата, вписан в акта за раждане на детето, е неистински⁶. За такива случаи е предвиден специален ред по Гражданския процесуален кодекс (ГПК)⁷, във вр. с чл. 34, ал. 2 от ЗГР, по който може да се

¹ Обн., ДВ, бр. 67 от 27 юли 1999 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 105 от 11 декември 2020 г.

² Наредба № РД-02-20-9 от 21 май 2012 г. за функциониране на Единната система за гражданска регистрация (Издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството. Обн. ДВ, бр. 43 от 8 юни 2012 г., с посл. изм. и доп. ДВ, изм. и доп. ДВ, бр. 68 от 17 август 2021 г.).

³ Ср. чл. 35 – 40, чл. 42 – 50 от ЗГР, чл. 3 – 6 и чл. 7 – 15 от НФЕСГР.

⁴ В сила от 01.10.2009 г. Обн. ДВ, бр. 47 от 23 юни 2009 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 103 от 4 декември 2020 г.

⁵ Произходът от майката се установява с факта на раждането, по смисъла на чл. 60 от СК майката е жената, която е родила детето, включително и когато детето е заченато при помощта на асистирана репродукция (бел. моя).

⁶ Когато неправилно даден мъж е вписан за баща на детето (бел. моя).

⁷ В сила от 01.03.2008 г. Обн. ДВ, бр. 59 от 20 юли 2007 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 11 от 2 февруари 2023 г.

оспори презумпцията за истинност на отразените в акта данни, като се установи, че детето не произхожда от вписания баща.

Има други случаи, при които в акта за раждане на детето са вписани неверни данни за бащата, поради допуснатата грешка в името му. За такива случаи е регламентиран друг ред – по чл. 547, във вр. с чл. 542 от ГПК, във вр. с чл. 38, ал. 4, предл. 4 и с чл. 13 – 15 от ЗГР. Такива грешки касаят както вписания родител-баща, така и детето, доколкото актът за раждане се ползва с материална доказателствена сила относно отразените в него данни за произхода от бащата и за името на титуляра на акта – детето.

Тъй като името се състои от три съставни части – собствено, бащино и фамилно, от значение при вписването им в акта за раждане е произходът на детето от бащата. Когато бащата е установен, бащиното и фамилното име на детето се определят според имената на бащата на детето⁸. И ако са допуснати грешки при вписването на имената, те могат да бъдат поправени по искане на заинтересуваните лица, в това число както от бащата, така и от детето⁹.

В съдебна практика най-чести са случаите на допуснати грешки в актовете за раждане поради различия между уредбата, предвидена в българското законодателство, и правната регламентация в законодателствата на чужди държави¹⁰.

Съществува и разнообразие в правната квалификация в производството за поправяне на грешки в акта за раждане¹¹.

⁸ Вж. чл. 13 и чл. 14 от ЗГР. Ср. с чл. 15 – 17 от ЗГР.

⁹ Арг. от чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ЗГР, поддържано и в Тълкувателно решение № 5 от 30.05.2017 г. по тълк. д. № 1/2016 г. на Върховния административен съд.

¹⁰ Най-често става въпрос за грешки, произтичащи от различните способности за вписване на данните в акта за раждане до преди и след въвеждането на втора алинея в чл. 9 от ЗГР (Нова – ДВ, бр. 91 от 2017 г.). Постановените до момента на влизане в сила на тази алинея съдебни актове за поправяне на грешки в актовете за раждане на български граждани, които са родени извън територията на Република България, касаеха основно бащините им имена в случаите, когато те липсваха в преписите по чл. 72, ал. 1 от ЗГР (вж. напр. Решение № 401 от 05.02.2013 г. по гр. д. № 11389/2012 г. на XVIII състав на Районен съд – Варна и Решение № 41 от 6.1.2014 г. по гр. д. № 12400/2013 г. на XVIII състав на Районен съд – Варна). Или когато се касаеше за баща с двойно гражданство, при което са използвани данните от чуждото му гражданство за двете му имена, вместо българското му име (вж. напр. Решение от 09.12.2008 г. по гр. д. № 661/2008 г. на Районен съд – Кърджали). С въвеждането на новата алинея, поправянето на грешки в тази хипотеза загуби приложение. В други случаи има грешки, които произтичат от транслитерацията на имената. Или в някои, по-скоро изолирани случаи, например грешно вписана фамилия на детето по фамилното име на майката, вместо по фамилното име на вписания в акта баща (вж. Решение № 3395 от 26.10.2010 г. по гр. д. № 12763/2010 г. на Районен съд – Варна) (бел. моя).

¹¹ Ср. напр. Решение № 904 от 23.02.2015 г. по гр. д. № 12707/2014 г. на XLIII състав на Районен съд – Варна и Решение № 2348 от 25.05.2015 г. по гр. д. № 196/2015 г. на XXV състав на Районен съд – Варна.

Производството за поправяне на грешки в акта за раждане – теоретични и практически проблеми

Съдебното производство за поправяне на допуснати грешки в акта за раждане е охранително производство. С него се цели да се отстранят допуснати грешки, които касаят отразените в акта неверни данни, но когато те не засягат смисъла на акта, нито неговата истинност.

В практиката относително често понятията „невярност“ и „неистинност“ се тълкуват неправилно, още повече че те са синоними¹² и при положение, че липсва изрична законова дефиниция, която да прави разлика между тях¹³.

Така правната квалификация варира между производство по чл. 542 от ГПК и съответно – по чл. 547 от ГПК, като в редица случаи не се прави (доколкото не е посочена) връзката с чл. 34, ал. 2 от ЗГР, респективно – с чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ЗГР.

При анализа на нормите на чл. 34, ал. 2 и на чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ЗГР, следва да се приеме, че „неистински акт за раждане“ е този, който има невярно съдържание, евентуално – не е автентичен, или който страда и от двата порока, а „неверен“ – този, който съдържа грешки.

Това предпоставя и различен ред на правна защита. Неистинността се оспорва по съдебен ред, въз основа на предвидените правила на чл. 34, ал. 2 от ЗГР. Неверността, грешката може да бъде поправена по административен ред по чл. 76, ал. 1, изр. 1, във вр. с чл. 73 и сл. от ЗГР, когато с поправката не се променя смисълът на акта за раждане, или по съдебен ред – въз основа на нормите на чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ЗГР и по арг. от чл. 76, ал. 1, изр. 1, във вр. с чл. 73 и сл. от ЗГР, когато с поправката се променя смисълът на акта за раждане¹⁴.

Необходимо е също така да се прави разлика в процесуалния ред: дали той е за поправяне на грешки в акта за раждане според нормите, регламентирани в Глава петдесета „Установяване на факти“ от ГПК, или е за установяването или оспорването на произхода от бащата, правилата за които са регламентирани в Глава двадесет и седма „Производство по дела за гражданско състояние“ от ГПК.

В първия случай, по реда на охранително производство, се установява неверността и се поправят грешките, допуснати в акта за раждане в частта относно отразения произход от бащата, както и вследствие на това – относно името на детето.

¹² „Неверността“ е „това, което не е достоверно“, или още „нечестност, фалш, измама“ и др. под. „Неистинността“ е „това, което не отговаря на действителността“, или още „неистина, лъжа, измислица, фантазия, заблуждение, заблуда“ и др. под. (бел. моя).

¹³ Легална дефиниция за понятието „невярност“ липсва. А единствената легална дефиниция за понятието „неистински“ в българското законодателство е предвидена в чл. 93, т. 6 от Наказателния кодекс (В сила от 01.05.1968 г. Обн. ДВ, бр. 26 от 02.04.1968 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 10 от 31 януари 2023 г.), в словосъчетанието „неистински документ“, според която това е само неавтентичният документ – „този, на който е придаден вид, че представлява конкретно писмено изявление на друго лице, а не на това, което действително го е съставило“ (бел. моя).

¹⁴ Вж. също така нормите на чл. 76, ал. 1 – 4, във вр. с чл. 73 – чл. 75 и чл. 27, т. 1 от ЗГР и нормите на чл. 31 и сл. от НФЕСГР (бел. моя).

Във втория случай се оборва самият произход по правилата на Глава шеста на СК и по реда на особеното исково производство по чл. 331, ал. 1, предл. 1 или 2 от ГПК (за оспорване на презумпцията за бащинство или на припознаването)¹⁵.

Освен това, при преценката на грешките, чиято поправка се иска и при допускането ѝ, трябва да се вземе предвид същността на акта за раждане и неговата доказателствена сила.

Трябва също да се уточни, че на поправка подлежат грешките в писмения акт за раждане, а не в електронния му еквивалент¹⁶.

Съгласно закона, актът за раждане е един от трите акта за гражданско състояние¹⁷ и представлява „официален писмен документ, в който по установения в Закона за гражданската регистрация ред длъжностното лице по гражданското състояние регистрира събитието раждане“¹⁸. В същия смисъл и задължителната съдебна практика приема, че „редовно съставеният акт за раждане е официален писмен документ, удостоверяващ настъпване на юридическо събитие“¹⁹ и че „той има доказателствена сила за отразените в него данни до доказване на тяхната неистинност“²⁰.

Актът за раждане освен това е и единственият официален идентификационен документ за самоличност на лицето, докато му бъде издадена лична карта (след навършване на 14-годишна възраст) или паспорт (с който да напуска страната и да се завръща в нея)²¹. Освен че замества документа за самоличност, този акт служи и като доказателство за вписаните в него данни, включително относно произхода на детето, т.е. и за произхода му от бащата.

Но при преценката на материалната доказателствена сила на акта за гражданско състояние като официален документ, „трябва да се отчита, че тази доказателствена сила се отнася само до това, което се е осъществило пред длъжностното лице по гражданско състояние и то го е възприело лично“²². Освен ако длъжностното лице не е възприело лично факта на раждането, то оценява факта на раждането според съобщението за раждането и въз основа на него съставя акта за раждане; евентуално въз основа на други доказателства има право да го промени.

Затова, „когато в издадения акт липсват данни или наличните са посочени погрешно, длъжностното лице може да поправи своя пропуск или грешка в акта“, но

¹⁵ В такива случаи поначало липсват предпоставки за вписване на дадено лице като баща (напр. липсва брак; не е извършено или е нищожно припознаването; наличие е, или обратното – липсва влязло в сила съдебно решение (бел. моя).

¹⁶ По арг. от чл. 41а, ал. 4 от ЗГР, според който „При несъответствие на данните в акта за гражданско състояние и неговия електронен еквивалент доказателствена сила имат данните, вписани в акта за гражданско състояние, в писмен вид“.

¹⁷ Вж. чл. 34, ал. 1 от ЗГР.

¹⁸ Вж. чл. 7, ал. 1 от НФЕСГР.

¹⁹ Вж. чл. 7, ал. 1 от Определение № 424 от 17.06.2015 г. по ч.гр.д. № 2482/2015 г. на ВКС, IV ГО.

²⁰ Вж. чл. 34, ал. 2 от ЗГР.

²¹ Вж. чл. 29, ал. 1 и чл. 33, ал. 1 от Закона за българските лични документи (загл. изм. – ДВ, бр. 82 от 2009 г.). В сила от 01.04.1999 г. Отражена деноминацията от 05.07.1999 г. Обн. ДВ, бр. 93 от 11 август 1998 г., с посл. изм. и доп. ДВ, бр. 8 от 25 януари 2023 г.

²² Вж. цит. в препр. 19 определение.

не може да допълни или промени акта така, че да промени неговия смисъл²³. „По изключение, длъжностното лице може да съобрази официални документи, като направи отбелязвания в акта (напр. промяната на име), но то не може да допълни акта с данни, които не се съдържат в съобщението за раждане“, защото „такива данни могат да бъдат поправени или добавени в акта, след като бъдат установени пред съд по реда на чл. 542 от ГПК“. А когато се оспорват записани в акта за раждане факти с правно значение, „спорът се решава по съдебен ред – по арг. от чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ЗГР, като приложимата правна норма зависи от конкретния случай“²⁴. В такива случаи неистинността се състои в неверността на данните, защото те не отговарят на действителното фактическо положение. И само когато се твърди грешка при вписването на определен факт в акта за раждане, тя подлежи на отстраняване по реда на чл. 547 от ГПК, при положение че „същата не подлежи на отстраняване по друг ред“.

Различията при поправяне на грешки в акта за раждане и при оспорването на произхода

Между производствата, инициирани по искане за поправяне на грешки в акта за раждане и за оспорване на произхода, макар и да съществуват някои прилики, се откриват съществени отличия.

Прилики и разлики в процедурния ред.

Както вече беше отбелязано, поправката на акт за раждане може да бъде осъществена по административен ред, при спазване на правилата на ЗГР²⁵: при промяна и вписване само на данни, които по същество няма да променят смисъла на съставения вече акт, в това число при отстраняване на технически грешки и неточности в изписването на името на титуляра на акта.

В останалите случаи поправката се извършва по съдебен ред²⁶, при това не по реда на Административнопроцесуалния кодекс (АПК)²⁷, а по реда на ГПК²⁸: при промяна и вписване на данни, които по същество променят смисъла на вече съставения акт, в това число при промяна на данните за бащата на лицето²⁹.

²³ Пак там.

²⁴ Пак там.

²⁵ По реда на чл. 76, ал. 1 – 4, във вр. с чл. 73 – чл. 75 и чл. 27, т. 1 от ЗГР и съобразно правилата на НФЕСГР (бел. моя).

²⁶ По аргумент от чл. 76, 1 и ал. 5, във вр. с чл. 73 – чл. 75 и чл. 27, т. 1 от ЗГР и съобразно правилата на цит. Наредба № РД-02-20-9 от 21 май 2012 г. (бел. моя).

²⁷ В сила от 12.07.2006 г. Обн. ДВ, бр. 30 от 11 април 2006 г., с посл. доп. ДВ, бр. 102 от 23 декември 2022 г.

²⁸ По реда на чл. 547, във вр. с чл. 542 от ГПК, във вр. с чл. 38, ал. 4, предл. 4 и с чл. 13 – 15 от ЗГР, по арг. от Тълкувателно решение № 5 от 30.05.2017 г. по тълк. д. № 1/2016 г. на Върховен административен съд, според което „Актовете за гражданско състояние, съставени по реда на Закона за гражданската регистрация, не подлежат на оспорване по реда на чл. 128, ал. 1 от Административнопроцесуалния кодекс“ (бел. моя).

²⁹ С изключение на случаите по чл. 9, ал. 2 от ЗГР, по чл. 76, ал. 3 от ЗГР – „само по административен ред, от длъжностното лице, въз основа на документ, установяващ необходимостта от такава промяна“ (бел. моя).

Оспорването на произхода може да се осъществи само по съдебен ред и единствено в хипотезата на чл. 66, ал. 1, изр. 1 от СК³⁰ – по административен ред.

Различна е правната квалификация на изследваните производства.

Поправянето на грешките се подчинява на нормите на ЗГР, докато оспорването на произхода – на нормите на СК. И макар процесуалният закон за тези две производства да е общ – ГПК, в първия случай производството се развива по реда на Глава петдесета „Установяване на факти“ от ГПК, а във втория случай – по реда на Глава двадесет и седма „Производство по дела за гражданско състояние“ от ГПК.

Не е еднаква компетентността и подсъдността.

Когато се касае за поправяне на грешки по административен ред, компетентен е съответния административен орган, определен в ЗГР.

Когато става въпрос за поправяне на грешки по съдебен ред, компетентен е съдът.

Родовата подсъдност при двете съдебни производства е различна: по делата за поправяне на грешки в акта за раждане тя се определя от нормата на чл. 540, във вр. с чл. 103 и чл. 104 от ГПК: родово компетентен е районният съд.

Подсъдността по делата за установяване или оспорване на произход се определя от нормите на чл. 104, т. 1, предл. 1 и 2 от ГПК: родово компетентен е окръжният съд.

Местната подсъдност на делата за поправяне на грешки се определя по правилата на чл. 531, ал. 2 от ГПК: делата се разглеждат от съда, в чийто район е постоянният адрес на молителя.

По делата за установяване или оспорване на произхода се прилагат общите правила по чл. 105 от ГПК – споровете се разглеждат от съда по постоянния адрес на ответника, или по чл. 106 от ГПК, когато става въпрос за искове срещу малолетни или поставени под пълно запрещение – пред съда на техния законен представител. Изрично предвидена е обаче местна подсъдност по делата, в които Дирекция „Социално подпомагане“ или прокурорът завеждат иск за оспорване на припознаването по чл. 66, ал. 5 от СК: тогава местно компетентен е съдът по настоящия адрес на детето.

Различни са и видовете производства.

И административното, и съдебното производство за поправяне на грешки в акта за раждане се инициират по молба на заинтересуваното лице. Обикновено това е титулярът на акта за раждане – детето.

Съдебното производство за поправяне на грешки в акта за раждане е охранително производство, провежда се по правилата на Част шеста „Охранителни производства“ от ГПК и не се подчинява на състезателно начало³¹.

³⁰ В този случай „Родителят или навършилото четиринадесет години дете може да оспори припознаването с писмено заявление до длъжностното лице по гражданското състояние в тримесечен срок от съобщението“.

³¹ Отделно от това, актовете за раждане, съставени или поправени по административен ред, могат от своя страна да бъдат оспорени по съдебен ред, в случай че са налице основания за това.

Докато оспорването на произхода винаги е исково, състезателно, по правилата на Част трета „Особени искиви производства“, във вр. с Част втора „Общ исков процес“ от ГПК.

Не са еднакви и процесуално легитимирани участници в двата вида съдебни производства, което е обусловено от характера им.

При поправяне на допуснати грешки в акта за раждане производството се инициира от молител с правен интерес (заинтересувано лице), а процесуално легитимирани участници са: детето, майката и бащата, органът, издал акта за раждане, както и прокурорът. От достъпната съдебна практика се установява, че по някои дела Дирекция „Социално подпомагане“ се конституира като заинтересувана страна, а в други дела – не.³²

При оспорването на произхода от бащата страните са ищец и ответник, а легитимирани участници са различни, според характера на спора, като във всички случаи участва и прокурорът: когато се оспорва презумпцията за бащинство – това са майката, детето и съпругът, а когато бащинството се оспорва от втория съпруг, се призовава и първият съпруг на майката³³, а след промените в чл. 62 от СК от 4 декември 2020 г.³⁴ – и претендиращият баща; когато се оспорва припознаването – това могат да бъдат родителят³⁵, детето, Дирекция „Социално подпомагане“ по настоящия адрес на детето, прокурорът (в този случай като носител на правото на иск) и припозналият (последният само в качеството на ответник)³⁶, а след промените в чл. 66 от СК от 4 декември 2020 г.³⁷ – и претендиращият баща; когато се иска унищожаване на припознаването – това са припозналият (като ищец), родителят³⁸ и детето (като ответници); когато бащата е починал – детето и наследниците на бащата (като ответници)³⁹. В тези производства не участва органът, издал акта за раждане.

Друга съществена разлика между двата вида производства съществува в сроковете за предявяване.

По СК сроковете за предявяване на исковите са относително кратки и винаги преклузивни, с изключение на исковите за установяване на произхода от майката (по чл. 68 от СК) или за оспорване на произхода от майката по чл. 60 от СК⁴⁰. За

³² Ср. например Решение № 2467 от 21.06.2016 г. по гр. д. № 4999/2016 г. на XXVI състав на Районен съд – Варна с Решение № 4228 от 15.11.2016 г. по гр. д. № 6880/2016 г. на XLII състав на Районен съд – Варна и Решение № 5427 от 20.12.2012 г. по гр. д. № 11527/2012 г. на XXX състав на Районен съд – Варна.

³³ Вж. чл. 63 от СК.

³⁴ В сила от 8 декември 2020 г.

³⁵ Родителят в случая е вече установеният родител, в случая – майката, чиято воля може да се противопостави на припознаващия (бел. моя).

³⁶ Вж. чл. 66 от СК.

³⁷ В сила от 8 декември 2020 г.

³⁸ Има се предвид вече установеният родител, в случая – майката (бел. моя).

³⁹ Вж. чл. 72, ал. 2 от СК.

⁴⁰ Тримесечен (по чл. 66, ал. 1 и 2 от СК), едногодишен (в хипотезите на чл. 66, ал. 4, 5 и 6 от СК и във всички хипотези на чл. 62 от СК) или тригодишен (по чл. 69 от СК). И само когато се установява или оспорва произходът от майката – няма предвиден срок (с

тях съдът следи служебно и след изтичането им исковете са недопустими, докато молбите за поправка на допуснати грешки в акта за раждане по реда на чл. 547, вр. с чл. 542, във вр. с чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ГПК, във вр. с чл. 13 – 15 от ЗГР не са ограничени със срокове.

Отличия могат да се открият и в доказването.

В производството за поправяне на грешки са недопустими някои доказателства, като например назначаване на ДНК експертиза за установяване или оспорване на произхода от бащата.

При съдебното производство по оспорването на произхода са допустими всички доказателствени средства, така както те биха били допустими и в производството по установяване на неистинността на вписаните в акта за раждане данни относно бащата, а като последица от това – съответно относно бащиното и фамилното име на детето, титуляр на акта.

И още една разлика – в правните действия на компетентния административен орган.

При поправянето на грешките в акта за раждане по административен ред компетентният административен орган извършва поправката въз основа на официални документи.

При поправянето на грешките в акта за раждане по съдебен ред, административният орган не извършва поправки, а само вписва съответната промяна в акта за раждане на титуляра на акта по реда на чл. 74 и чл. 75 от ЗГР, допуснатата от съда, съгласно постановеното и влязло в законна сила съдебно решение – така, както и при съдебното производство по оспорването на произхода.

Прилики могат да се открият в някои хипотези: при съвместно разглеждане на претенциите в двете производства.

В производството за поправяне на грешки в акта за раждане се допуска съвместно разглеждане на молбата за поправката на сгрешените данни, заедно с молбата за промяна на името на титуляра на акта по чл. 13 – 15 от ЗГР.

В производството по оспорване на произхода от бащата е допустимо искът да бъде съединен с иск за установяване на бащинството, на основание чл. 71, изр. 2 от СК.

Правните последици при двете производства са аналогични.

Всяка вписана промяна в писменият акт за раждане, след допуснатите поправки в него, независимо по какъв ред те са отстранени (по административен или по съдебен), се актуализират от общинската администрация в електронния

изключение на хипотезите при оспорване на припознаването, което е извършено от майката). Т.е. в последния случай исковете са допустими безсрочно (съгласно чл. 60 и чл. 68 от СК), което (предвид презумпцията за бащинство) се отразява и на срока за установяване и оспорване на произхода от бащата, т.е. в такива случаи исковете не са ограничен във времето. Припознаването, което се извършва от бащата, също не е ограничено от срок, но то е извънсъдебен способ за установяване на произхода от бащата (бел. моя).

еквивалент на акта за раждане, като част от Националния електронен регистър на актовете за гражданско състояние, в личния регистрационен картон, като част от регистъра на актовете за гражданско състояние (на общинско ниво), в електронния личен картон на лицето в електронния регистър на населението на съответната община или кметство – Локалната база данни „Население“ (на общинско ниво), в Регионалната база данни „Население“ (на областно ниво), съответно в Националната база данни „Население“ (на национално ниво)⁴¹.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се направи извод, че поправянето на допуснати грешки в акт за раждане може да се осъществи както по административен, така и по съдебен път.

Административното производство е допустимо в определени от закона случаи, при които е необходимо да се спазват правилата на чл. 76 и чл. 75 от ЗГР – когато грешките не засягат смисъла на съставения вече акт и се касае за технически грешки и неточности в изписването на името, съобразно нормата на чл. 76, ал. 1, изр. 2, във вр. с изр. 1 от ЗГР.

Съдебното производство е охранително, а не исково и правната му квалификация е по реда на чл. 547, във вр. с чл. 542 от ГПК, във вр. с чл. 38, ал. 4, предл. 4 от ЗГР – когато грешките променят смисъла на отразените данни, по аргумент от чл. 76, ал. 1, изр. 1 от ЗГР.

При всички случаи с производството за поправяне на допуснати грешки в акта за раждане не може да се преодолее установяването или оспорването на произхода по Глава шеста на СК, предвиден в специалното исково производство за установяване или оспорване на произхода по чл. 331, ал. 1, предл. 1 или 2 от ГПК.

Като последица от уважаването на молбата, след влизане в сила на съдебното решение, с което е поправена грешката, компетентният административен орган трябва да впише съответната промяна в писмения акт за раждане, а въз основа на него и в електронния еквивалент на този акт, както и в съответните регистри на актовете за гражданско състояние и на населението.

По аналогичен начин административният орган е длъжен да отрази съответните промени и след установения или оспорения произход на детето.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Иванова, Р., Б. Пунев, С. Чернев. Коментар на новия Граждански процесуален кодекс. ИК „Труд и право“. С., 2008, 700 с.
2. Матеева, Е. Семейно право на Република България. ВСУ „Черноризец Храбър“. С., 2010, 544 с.
3. Ненова, Л. Семейно право. Книга втора. Нова редакция М. Марков. Софи-Р. С., 2010, 624 с.
4. Пунев, Б., В. Гачев, д-р Г. Хорозов, Д. Митева, Д. Танев, Е. Кръшкова, Е. Балевска, К. Топалов, К. Влахов, проф. д-р М. Златарева, М. Обретенова, проф. д-р М.

⁴¹ Вж. по-подробно чл. 22, чл. 23, чл. 27, чл. 35, чл. 41а, чл. 101 и чл. 102 от ЗГР.

- Бобатинов, С. Кюркчиев. Граждански процесуален кодекс: Приложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Второ преработено и допълнено издание. ИК „Труд и право“. С., 2017, 1680 с.
5. Цанкова, Ц. М. Марков, А. Станева, В. Тодорова, В. Петров, Е. Балева, В. Мичева. Семейен кодекс: Приложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика. Нормативен текст. ИК „Труд и право“. С., 2015, 544 с.
 6. Цанкова, Ц., М. Марков, А. Станева, В. Тодорова. Коментар на новия Семейен кодекс. ИК „Труд и право“. С., 2009, 544 с.
 7. Димитрова, А. Искове за установяване на произход от баща. Научни трудове на Русенския университет. 2014, том 53, серия 7, с. 135 – 138.

ПРОИЗХОДЪТ ОТ БАЩАТА В ПРОИЗВОДСТВОТО ЗА ПОПРАВЯНЕ НА ДОПУСНАТИ ГРЕШКИ В АКТА ЗА РАЖДАНЕ

Гл. ас. д-р Мария П. Петрова

Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Актът за раждане има материална доказателствена сила за отразените в него данни за произхода от бащата до доказване на тяхната неистинност. Когато са допуснати грешки в този акт, те могат да се поправят в административно или в съдебно производство. Тези производства се различават от съдебния ред за оспорването на произхода от бащата по Семейния кодекс. При всички случаи поправянето на грешки от съответния административен орган или от съда зависи от това дали с поправката се променя или не смисълът на акта за раждане.

Ключови думи: *произход от бащата, акт за раждане, грешка.*

THE ORIGIN FROM THE FATHER IN PROCEEDING FOR CORRECTION OF MISTAKES IN THE BIRTH CERTIFICATE

Mariya P. Petrova, Chief Assist. Prof., PhD,

Faculty of Law, VFU „Chernorizets Hrabar“

Summary: A birth certificate has material evidential force regarding the data about the origin from the father written in it until its falsehood is proved. When mistakes have been made in this certificate they can be corrected in administrative or legal proceedings. These proceedings differ from the order of the court for contestation of origin from the father under the Family Code. In all cases the correction of mistakes by the respective administrative body or by the court depends on the fact whether the correction changes or not the sense of the birth certificate.

Keywords: *origin from the father, birth certificate, mistake.*

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СТРАНАХ ЕАЭС

*Дусказиева Жанар Нурлыбаевна, магистр права,
проректор по научной деятельности, Казахстанский университет
инновационных и телекоммуникационных систем, г. Уральск*

Анализ современного трудового законодательства государств - членов ЕАЭС позволяет сделать вывод о наличии противоположных тенденций в регламентации содержания трудового договора. С одной стороны, идет явное усиление договорных начал, причем допускается существенное отступление от канонов трудового права.

Так, вопреки правилу об ограничении материальной ответственности работника ч. 2 ст. 243 ТК России допускает возможность включения в трудовой договор заместителей руководителя организации и главного бухгалтера условия о материальной ответственности в полном размере причиненного работодателю ущерба. Еще дальше пошел ТК Казахстана: согласно п. 8 ст. 123 материальная ответственность в полном размере ущерба, причиненного работодателю, возлагается на работника не только в случаях, предусмотренных законом, но и в иных случаях, оговоренных в трудовом, коллективном договорах.

Например, ТК Армении относит вопрос оплаты учебного отпуска работников, сдающих вступительные экзамены или обучающихся по личной инициативе, на усмотрение коллективного договора или соглашения сторон трудового договора. Гарантия сохранения среднего заработка на период учебного отпуска установлена только для случаев, когда работника на обучение направил работодатель (ст. 200). Подобные нормы дают работодателям сомнительные с точки зрения защитной функции трудового права возможности диктовать свои условия при формировании содержания трудового договора.

Смещение акцентов на договорное регулирование трудовых и производных от них отношений – одна из современных тенденций трудового права. И в целом это соответствует одному из основных принципов регулирования трудовых и непосредственно с ними связанных с ними отношений – сочетание государственного и договорного регулирования. Однако полагаем, что в сфере договорного регулирования трудовых отношений нужно искать баланс между интересами работников и работодателей, между защитной и производственной функциями трудового права и при общем расширении договорной свободы сторон трудового правоот-

ношения не забывать о публично-правовой составляющей метода трудового права с его ограничениями и запретами.

Как справедливо отметил К. С. Раманкулов, „в период трансформационных процессов в экономике трудовое право, наряду со средствами, обеспечивающими децентрализацию регулирования трудовых отношений, должно содержать определенный арсенал средств императивного характера, в той или иной мере ограничивающих свободу рыночных отношений в сфере труда“ [1, с. 29].

Такие ограничения можно проследить в стремлении законодателей некоторых государств ЕАЭС типизировать трудовые договоры (контракты) работников отдельных категорий. Например, во исполнение ст. 18 ТК Беларуси от 26.07.1999 №296–3 (в ред. от 13 ноября 2017 г. № 68–3) постановлением Министерства труда Республики Беларусь от 27 декабря 1999 г. № 155 утверждена Примерная форма трудового договора [35], постановлением Совета министров Республики Беларусь от 2 августа 1999 г. № 1180 утверждена Примерная форма контракта нанимателя с работником. Постановлением Правительства Российской Федерации от 12 апреля 2013 г. № 329 утверждена Типовая форма трудового договора с руководителем государственного (муниципального) учреждения [2].

С 2017 г. в России действует утвержденная постановлением Правительства Российской Федерации от 27 августа 2016 г. № 858 Типовая форма трудового договора, заключаемого между работником и работодателем – субъектом малого предпринимательства, который относится к микро-предприятиям [3].

Сказанное подтверждает вывод о том, что у трудового договора публично–частная правовая природа. По справедливому замечанию Л. Ю. Бугрова, доля публичного и частного начал в договоре зависят от этапов развития государства. Ученый приходит к оригинальному выводу о том, что в настоящее время роль государства в решении вопросов трудового договора остается настолько значимой, что в трудовом договоре оказываются задействованы три субъекта (участника): стороны трудового договора и государство, не только детально урегулировавшее его состав, но и существенно ограничившее свободу сторон трудового договора [4].

В качестве примера ограничения свободы работодателя в установлении условий трудового договора можно привести нормы о срочных трудовых договорах. Как правило, трудовые кодексы государств – членов ЕАЭС ограничивают возможность работодателей заключать срочные трудовые договоры. Так, ст. 58 ТК России запрещает заключение срочных трудовых договоров в целях уклонения от предоставления прав и гарантий, предусмотренных для работников, с которыми заключается трудовой договор на неопределенный срок. Аналогичное правило содержится в ст. 55 ТК Кыргызстана. Срочный трудовой договор заключается, когда трудовые отношения не могут быть установлены на неопределенный срок с учетом характера предстоящей работы или условий ее выполнения, а также в иных случаях, предусмотренных национальным законодательством (ст. 17 ТК Беларуси, ст. 55 ТК Кыргызстана, ст. 58 ТК России, а также, например, ст. 95 ТК Армении).

Например, ТК РБ разрешает заключать срочные трудовые договоры с лицами, принимаемыми на работу к индивидуальному предпринимателю, в микроорганизацию (ч. 3 ст. 17), со спортсменом, тренером (ст. 314.2). ТК России также допускает заключение срочных трудовых договоров со спортсменами и тренерами

(ст. 348.2). Чтобы пресечь злоупотребления работодателей, некоторые кодексы устанавливают перечни оснований (причин) для заключения срочного трудового договора (ст. 59 ТК РФ и, например, ст. 55 ТК Кыргызстана). Общими для всех кодексов являются такие причины, как замена временно отсутствующего работника, выполнение временных или сезонных работ, работа по совместительству, работа в организациях—субъектах малого предпринимательства, работа на выборных должностях, работа в качестве руководителя организации.

Разные подходы используются применительно к трудовым договорам с иностранными работниками. Так, ст. 30 ТК Казахстана предусматривает заключение срочных трудовых договоров с иностранными работниками, а ТК РФ не рассматривает статус иностранца как повод для заключения срочного трудового договора: согласно ст. 327.1 между работником, являющимся иностранным гражданином или лицом без гражданства, и работодателем заключается трудовой договор на неопределенный срок, а срочный трудовой договор можно заключать только по общим правилам.

Сравнительный анализ правил о срочном трудовом договоре позволяет утверждать, что наиболее либеральным в этой сфере является ТК Казахстана, который разрешает заключать трудовой договор на определенный срок не менее одного года без обоснования какими-либо причинами (п. 2 ст. 30). Особенности подхода используются в Беларуси: правила о заключении срочных контрактов установлены не кодифицированным актом, а Декретом Президента Республики Беларусь № 29 и помимо возможности ограничения трудовой связи определенным сроком предусматривают ряд специальных положений, касающихся ответственности работников. В отличие от других видов срочного трудового договора, контракты могут заключаться и для выполнения работы, которая носит постоянный характер.

Большинство трудовых кодексов стран—участниц ЕАЭС одинаково определяют максимальный срок трудового договора. По ТК Беларуси, России (а также Армении и Кыргызстана) продолжительность срочного трудового договора не должна превышать пяти лет. Возможность продления срочного трудового договора предусмотрена законодательством Казахстана (как и в Армении). Согласно ст. 30 ТК Казахстана при истечении срока трудового договора стороны вправе продлить его на неопределенный или определенный срок не менее одного года, но количество продлений срока трудового договора, заключенного на определенный срок не менее одного года, не может превышать двух раз. Исключение сделано для работников, достигших пенсионного возраста и обладающих высоким профессиональным и квалификационным уровнем: с учетом их работоспособности трудовой договор может продлеваться ежегодно без ограничений.

Специальное правило установлено для руководителей организации: в случае истечения срока действия трудового договора, заключенного с руководителем исполнительного органа юридического лица, если ни одна из сторон не позднее последнего рабочего дня до истечения срока действия трудового договора не уведомила о прекращении трудовых отношений, трудовой договор продлевается на срок до принятия решения учредителями, собственником имущества юридического лица или уполномоченного им лица (органа) либо уполномоченного органа юридического лица об избрании (назначении, утверждении в должности) нового

руководителя либо того же лица, если иной срок продления не определен указанным решением (п. 4 ст. 30 ТК Казахстана).

Чтобы пресечь злоупотребления работодателей, некоторые кодексы устанавливают перечни оснований (причин) для заключения срочного трудового договора. Законодательство Беларуси допускает по соглашению сторон продление контракта в пределах максимального срока его действия (пять лет по п. 2 ст. 17 ТК Беларуси) на срок не менее одного года (либо на меньший срок с письменного согласия работника).

По истечении максимального срока действия контракта по договоренности сторон заключается новый контракт на срок не менее одного года (Пункт 1.1 Указа) [5]. ТК России устанавливает возможность продления срочного трудового договора лишь в отдельных случаях – с беременными женщинами до окончания срока беременности или отпуска по беременности и родам (ст. 261), при избрании работника по конкурсу на замещение ранее занимаемой им по срочному трудовому договору должности педагогического работника, относящегося к профессорско–преподавательскому составу (ст. 332), при избрании работника по конкурсу на замещение ранее занимаемой им по срочному трудовому договору должности научного работника (ст. 336.1), при продолжении трудового договора временно переведенного к другому работодателю спортсмена (ст. 348.4).

Правило о продлении срочного трудового договора с беременной женщиной предусмотрено также ст. 51 ТК Казахстана. Дополнительные гарантии продления срочных контрактов устанавлены для беременных женщин, лиц с семейными обязанностями и лиц предпенсионного возраста в п. 2 Указа Президента Республики Беларусь от 12 апреля 2000 г. № 180. Как правило, трудовые кодексы не устанавливают препятствий для расторжения срочного трудового договора по инициативе работника исходя из принципа свободы трудового договора.

Однако есть исключение из правила: согласно ст. 41 ТК Беларуси для досрочного расторжения срочного трудового договора по требованию работника необходимо наличие таких уважительных причин, как его болезнь или инвалидность, иных причин, препятствующих выполнению работы по трудовому договору, либо нарушение нанимателем законодательства о труде, коллективного договора, трудового договора. Представляется, что подобный подход законодателя противоречит основополагающему принципу свободы труда и запрета принудительного труда.

Проведенный сравнительный анализ трудовых кодексов государств–членов ЕАЭС позволяет сделать вывод об общности основных подходов к регламентации трудового договора, как основания возникновения трудовых отношений и в то же время о наличии существенных расхождений по отдельным вопросам, касающимся содержания трудового договора. Одним из направлений трудовой интеграции, неизбежной при формировании общего рынка труда, может стать, по мнению К.Л. Томашевского, гармонизация трудового законодательства в рамках многосторонних партнерских соглашений, предполагающая модернизацию правовых норм, явно „отстающих“ от потребностей современной инновационной экономики или „выбывающихся“ из общих принципов социальной политики экономического союза.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Раманкулов К. С. Трудовое право и рынок труда: вопросы взаимодействия в условиях трансформационных процессов в экономике КР // Трудовое право Кыргызской Республики: современное состояние, проблемы правоприменения, опыт международно–правового регулирования труда: материалы науч.–практ. конф. (16 декабря 2010 г.) / Отв. ред. К. С. Раманкулов. – Бишкек: Нур-АС, 2011. – С. 29.
2. Постановление Министерства труда Республики Беларусь от 27 декабря 1999 г. № 155 утверждена Примерная форма трудового договора // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь.– № 8/2550.
3. Постановление Правительства Российской Федерации от 12 апреля 2013 г. № 329 „О типовой форме трудового договора с руководителем государственного (муниципального) учреждения“ // Собрание законодательства РФ.–2013. – N 16.– Ст. 1958.
4. Постановление Правительства РФ от 27.08.2016 N 858 „О типовой форме трудового договора, заключаемого между работником и работодателем – субъектом малого предпринимательства, который относится к микропредприятиям“ // Собрание Законодательства РФ. – 2016 – № 36 – Ст. 5414.

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В СТРАНАХ ЕАЭС

*Дусказиева Жанар Нурлыбаевна, магистр права,
проректор по научной деятельности, Казахстанский университет
инновационных и телекоммуникационных систем, г. Уральск*

Аннотация: в статье анализируются трудовые кодексы государств–членов ЕАЭС, что позволяет сделать вывод об общности основных подходов к регламентации трудового договора, как основания возникновения трудовых отношений и в то же время о наличии существенных расхождений по отдельным вопросам, касающимся содержания трудового договора.

Ключевые слова: коллективный договор, ответственность работника, причиненный ущерб, учебный отпуск, контракт.

PREREQUISITES AND PROSPECTS FOR IMPROVING LABOR RELATIONS IN THE EEC COUNTRIES

*Duskazieva Zhanar Nurlybaevna, Master of Law
Vice-Rector for Research, Kazakhstan University
of Innovative and Telecommunication Systems (Uralsk)*

Summary: the article analyzes the labor codes of the EAEU member states, which allows us to conclude that the main approaches to the regulation of an employment contract are common, as the basis for the emergence of labor relations, and at the same time that there are significant discrepancies on certain issues related to the content of an employment contract.

Keywords: collective agreement, employee liability, damage caused, study leave, contract.

ЗА ОБЕКТА НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ПО СЛУЖБА

Дарина Косева, доктор по наказателно право

Престъпленията по служба (чл. 282 – чл. 285 НК) са регламентирани в Раздел II „Престъпления по служба“ на Глава VIII „Престъпления против дейността на държавни органи, обществени организации и лица, изпълняващи публични функции“ от Особената част на НК. В наказателноправната литература като обект на престъпленията по служба се разглеждат нормалното и правилно функциониране на държавния апарат¹, стопанството и управлението на държавата², всички сфери на социалното управление, законодателната, съдебната и изпълнителната власт³, дейността на включените в държавния и обществен апарат служители⁴, някои и най-съществени страни или функции при осъществяване на дейността на държавните органи и обществените организации⁵, специфичната дейност по осъществяване на държавна власт⁶, дейността на държавните органи и обществените организации⁷, дейността на

¹ **Димитрова, Р.** За обекта на длъжностните престъпления.// Социалистическо право, 1961, № 6, с. 11 и с. 14

² **Бузов, В.** Престъпления по служба (Чл. чл. 255 – 269 от Н. З.).// Социалистическо право, 1954, № 6, с. 2

³ **Цветанова, П., Рускова, Р.** Подкуп, безстопанственост, длъжностно присвояване, престъпления по служба, документни престъпления, документна измама, престъпления против кредиторите: Основни положения и теоретични особености. – София: Полиграфическа база – МВР, 2006, с. 44

⁴ **Хинова, Т.** Някои въпроси на престъпленията по служба по наказателното право на НРБ. – София: БАН, 1965, с. 9-10; **Хинова, Т.** Престъпления против дейността на държавни органи и обществени организации (Престъпления против реда на управление. Престъпления по служба. Подкуп). – Варна: „Бряг – принт“ ЕООД, 1996, с. 19

⁵ **Михайлов, Д.** Проблеми на наказателното право: Особена част. – София: Сиела софт енд пबблишинг АД, 2008, с. 217

⁶ **Гунева, М.** Някои размисли за разширителното тълкуване и прилагане на чл. 282 НК.//Адвокатски преглед 2002, № 7, с. 17

⁷ **Велчев, Б.** За приложението на член 282 от Наказателния кодекс.// Съвременно право, 2004, № 6, с. 68

държавни органи, обществени организации и лицата, изпълняващи публични функции⁸.

В посветеното на престъпленията по служба Постановление № 2/09.06.1980 г. по н. д. № 2/80 г., Пленум на ВС, съдът приема, че престъпленията по служба са насочени срещу обществените отношения, свързани с правилното и нормално функциониране на държавния и обществен апарат, неговия авторитет и повишена отговорност.

Непосредственият обект на престъпленията се определя като вид обществени отношения, които се засягат с даден вид престъпления и които служат като критерий за групиране на престъпленията по раздели в Особената част на НК.⁹ Правната уредба на престъпленията по служба се съдържа в Раздел II на Глава VIII от Особената част на НК, като наименованието на раздела характеризира длъжностните престъпления по чл. 282 – чл. 285 НК като такива „по служба“. В тази връзка от съществено значение за очертаване на обществените отношения, спрямо които престъпленията по Раздел II на Глава VIII от Особената част на НК са насочени, е изясняване на съдържанието, вложено от законодателя в израза „по служба“.

Понятието „служба“ е употребено за означаване на длъжностната дейност по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК. Видовете длъжностна дейност по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК са определени като „работа“. Понятията „служба“ и „работа“ не са идентични и това е видно от различното им местоизпълнение – службата се изпълнява при държавно учреждение, а работата – при държавно предприятие, кооперация, обществена организация, друго ЮЛ или при ЕТ. Терминът „работа“ е използван в разпоредбите на НК с по-широко съдържание от длъжностната дейност по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК, тъй като с него е обозначавана и недлъжностна дейност (чл. 284, ал. 2 и чл. 285 НК). Проведеното нормативното разграничение между „служба“ и „работа“ разколебава позицията на Д. Михайлов за „универсално значение“ на понятието „служба“.¹⁰

Родовият обект е група обществени отношения, обособени по родов признак или по няколко такива признака, засягани от даден вид престъпни посегателства и служещи като критерий за разпределяне на нормите по глави в Особената част на НК.¹¹ Родовият обект на престъпленията по Глава VIII от Особената част на НК е очертан с наименованието на главата – дейността на държавни органи, обществени организации и на лица, изпълняващи публични функции. При съпоставка на указанията относно родовия обект, посочени в заглавието на главата, и признаците на длъжностното качество по чл. 93, т. 1 НК е видно, че изразите „държавни органи“ и „лица, изпълняващи публични функции“ не са отразени в легалната

⁸ **Димитрова – Симеонова, Сл.** Понятието „Длъжностно лице“ в българското наказателно право: Автореферат на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“. – Благоевград: ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2014, с. 32

⁹ **Стойнов, Ал.** Наказателно право. Обща част. – София: Сиела софт енд пбблишинг АД, 2008, с. 149

¹⁰ **Михайлов, Д.** Длъжностното лице – особен субект на престъпление. – София: Наука и изкуство, 1969, с. 84; **Михайлов, Д.** Понятието длъжностно лице в практиката на ВС на НРБ.// Правна мисъл, 1975, № 4, с. 102

¹¹ **Стойнов, Ал.** Наказателно право. Обща част..., с. 148 – 149

дефиниция за длъжностно лице, а обществените организации фигурират като местоизпълнение на работа по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК.

Длъжностните лица по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК извършват служба при държавно учреждение, а не при държавен орган. Сл. Димитрова – Симеонова дефинира държавното учреждение по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК като организация, финансирана от държавния бюджет, чиято дейност няма стопански характер.¹² В административното право държавното учреждение се разглежда като организиран от държавата комплекс от персонални и имуществени елементи, установен съгласно закона, за да извършва определена дейност, свързана с властническите правомощия на държавата, и начело на който стои съответен ръководител.¹³ Понятията „държавен орган“ и „държавно учреждение“ не са еднозначни, поради което и предвид очертаните в заглавието на Глава VIII от Особената част на НК критерии за родовия обект на престъпленията, включени в нея, както и предвид обстоятелството, че субектите на престъпленията по чл. 282 – чл. 285 НК изпълняват служба, като непосредствен обект на престъпленията по служба следва да бъдат определени обществените отношения, осигуряващи нормалното и законосъобразно осъществяване на служба при държавен орган от длъжностно лице по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК.

В обекта на престъпленията по служба по чл. 282 – чл. 285 НК не включва дейността на длъжностните лица при органите на местно самоуправление (напр. общински съветници), тъй като тяхната длъжностна работа не представлява служба по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК, както и службата на кметовете, които макар и органи на изпълнителната власт съгласно чл. 38, ал. 1 ЗМСМА¹⁴ изпълняват ръководна работа по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК при друго ЮЛ – община (чл. 14 и чл. 44, ал. 1, т. 1 ЗМСМА). Не се включват в непосредствения обект на престъпленията по Раздел II на Глава VIII от Особената част на НК и обществените отношения, осигуряващи нормалната и законосъобразна дейност на длъжностни лица по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК, изпълняващи служба при държавно учреждение, което не е държавен орган. Такива са длъжностните лица по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК при лечебни заведения със статут на „държавни учреждения“ по чл. 5 ЗЛЗ¹⁵, разглеждани от съда с ТР № 2/21.12.2011 г. на ОС на НК на ВКС.

Престъпленията по Раздел II на Глава VIII от Особената част на НК не са насочени срещу видовете длъжностна работа при обществени организации по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК, както и срещу дейността на лица, изпълняващи публични функции. Чрез включването през 1968 г. на „обществени организации“ в заглавието на Глава VIII от Особената част на НК законодателят уеднаквява закрилата от престъпни посегателства, уредени в главата, на дейността на държавните органи

¹² Димитрова – Симеонова, Сл. Автореферат на дисертационен труд..., с. 12; Димитрова – Симеонова, Сл. За необходимостта от реформа на понятието „длъжностно лице“ в чл. 93, т. 1 от НК// Юридически сборник, ЦЮН, 2012, с. 82

¹³ Дерменджиев, И. Костов, Д. Хрусанов, Д. Административно право на Република България. Обща част. – София: СИБИ, 2012, с. 21

¹⁴ Закон за местното самоуправление и местната администрация (ДВ, бр. 77/17.09.1991 г., посл. изм. ДВ, бр. 9/02.02.2021 г.)

¹⁵ Закон за лечебните заведения (ДВ, бр. 62/09.07.1999 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр. 8/25.01.2023 г.)

и обществените организации. Към посочения исторически момент обществените организации са натоварени с изпълнението на държавни функции (10, ал. 2 и ал. 3 КНРБ¹⁶). При действието на КРБ¹⁷ и ЗЮЛНЦ¹⁸, съдържащ правната им уредба, обществените организации могат да оказват единствено съдействие или помощ на съответните държавни органи¹⁹. Прегледът на разпоредбите от четирите раздела на Глава VIII от Особената част на НК предоставя информация, че в случаите, в които законодателят визира обществените организации, ги сочи изрично в диспозициите на правните норми (чл. 276, ал. 4 и ал. 5 НК). Допълнителен аргумент, че длъжностната работа при обществени организации по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК не е включена в обекта на престъпленията по служба, е че длъжностните дейности по чл. 282а, чл. 283б, чл. 284а, чл. 284б и чл. 284в НК, които са конкретизирани в определена степен, представляват служба при държавни органи.

Обществените отношения, гарантиращи нормалното и законосъобразно осъществяване на публични функции от лица, изпълняващи публични функции, също не са обект на престъпленията по служба. В разпоредбата на чл. 93, т. 1 НК от лицата, изпълняващи публични функции, са посочени нотариусите, помощник-нотариусите, частните съдебни изпълнители и помощниците им. Правно-техническият способ²⁰, чрез който наименованието на Глава VIII от Особената част на НК е допълнено през 2005 г. с „лица, изпълняващи публични функции“ утвърждава впечатлението, че законодателят определя като лица, изпълняващи публични функции, единствено частните съдебни изпълнители и помощниците им. От друга страна, в разпоредбите на чл. 269, чл. 270, чл. 275 и чл. 277 от Глава VIII на Особената част на НК са упоменати частните съдебни изпълнители, но не и нотариусите и помощник-нотариусите. Частните съдебни изпълнители и помощниците им не изпълняват служба или работа по смисъла на чл. 93, т. 1, б. „а“ и б. „б“ НК, а извършват определени функции (чл. 2 и чл. 37 ЗЧСИ) по възлагане от държавата, поради което са длъжностни лица на самостоятелно основание. Тъй като не изпълняват служба, дейността на частните съдебни изпълнители и помощниците им, на нотариусите и помощник-нотариусите, както и на други длъжностни лица, натоварени с изпълнение на публични функции не е непосредствен обект на престъпленията по служба.

Като конкретен обект на престъпленията се разглеждат едно или няколко конкретни обществени отношения, засегнати с конкретното престъпление.²¹ В наказателноправната литература се подчертава, че престъпленията по служба имат свои конкретни обекти.²² Определянето на конкретните обекти на престъпленията по чл. 282 – чл. 285 НК поставя не по-малко въпроси от идентифици-

¹⁶ Конституция на Народна Република България (ДВ, бр. 39/18.05.1971 г.)

¹⁷ Конституция на Република България (ДВ, бр. 56/13.07.1991 г., в сила от 13.07.1991 г.)

¹⁸ Закон за юридическите лица с нестопанска цел (ДВ, бр. 81/06.10.2000 г., посл. изм. ДВ, бр. 107/18.12.2020 г.)

¹⁹ Михайлов, Д. Понятието длъжностно лице в наказателното право.// Съвременно право, 2002, № 4, с. 21

²⁰ § 20, т. 5 Закон за частните съдебни изпълнители (ДВ, бр. 43/20.05.2005 г., в сила от 01.09.2005 г.)

²¹ Стойнов, Ал. Наказателно право. Обща част..., с. 149

²² Бузов, В. Престъпления по служба..., с. 2; Димитрова, Р. За обекта на длъжностните престъпления..., с. 20 и с. 21; Хинова, Т. Някои въпроси на престъпленията по служба..., с. 23

рането на непосредствения обект. Критерии за конкретните обекти на престъпленията по чл. 283б – чл. 285 НК се съдържат в разпоредбите предвид указанията им за естеството на противодължностното поведение. По-сложна е ситуацията при общо формулираните изпълнителни деяния по чл. 282, ал. 1 НК и по чл. 283 НК, което прави невъзможно открояването на техни конкретни обекти, които да са конкретизация на непосредствения обект на престъпленията по служба. Посочената особеност е отбелязана от Т. Хинова, според която в определени случаи може да се очаква посегателство върху един и същ обект.²³

Исключването от непосредствения обект на престъпленията по служба на работата или изпълняваните публични функции на категории длъжностни лица по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК, на службата по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК на длъжностни лица при държавни учреждения, които не са държавни органи, и на службата, която длъжностни лица извършват при други ЮЛ по чл. 93, т. 1, б. „б“ НК, значително стеснява кръга от обществени отношения, които са непосредствен обект на престъпленията по служба и ги свежда до обществените отношения, гарантиращи нормалното и законосъобразно изпълнение на служба при държавни органи от длъжностни лица по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК. Изводите относно непосредствения обект на престъпленията по служба, направени в настоящото изложение, поставят под съмнение утвърденото в литературата разбиране за престъпленията по служба като общи длъжностни престъпления²⁴.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. **Дерменджиев, И. Костов, Д. Хрусанов, Д.** Административно право на Република България. Обща част. – София: СИБИ, 2012, с. 400.
2. **Димитрова – Симеонова, Сл.** Понятието „Длъжностно лице“ в българското наказателно право: Автореферат на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен „Доктор“. – Благоевград: ЮЗУ „Неофит Рилски“, 2014, с. 42.
3. **Михайлов, Д.** Длъжностното лице – особен субект на престъпление. – София: Наука и изкуство, 1969, с. 155.
4. **Михайлов, Д.** Проблеми на наказателното право: Особена част. – София: Сиела софт енд пбблишинг АД, 2008, с. 818.
5. **Стойнов, Ал.** Наказателно право. Обща част. – София: Сиела софт енд пбблишинг АД, 2008, с. 484.
6. **Хинова, Т.** Някои въпроси на престъпленията по служба по наказателното право на НРБ. – София: БАН, 1965, с. 166.
7. **Хинова, Т.** Престъпления против дейността на държавни органи и обществени организации (Престъпления против реда на управление. Престъпления по служба. Подкуп). – Варна: „Бряг – принт“ ЕООД, 1996, с. 56.

²³ **Хинова, Т.** Някои въпроси на престъпленията по служба..., с. 27

²⁴ **Гунева, М.** Някои размисли за разширителното тълкуване и прилагане на чл. 282 НК..., с. 15; **Михайлов, Д.** Длъжностното лице – особен субект на престъпление..., с. 35; **Михайлов, Д.** Престъпленията по служба в практиката на Върховния съд..., с. 82; **Михайлов, Д.** Проблеми на наказателното право: Особена част..., с. 192; **Хинова, Т.** Някои въпроси на престъпленията по служба..., с. 23-24; **Хинова, Т.** Престъпления против дейността на държавни органи и обществени организации..., с. 20

8. **Цветанова, П., Рускова, Р.** Подкуп, безстопанственост, длъжностно присвояване, престъпления по служба, документни престъпления, документна измама, престъпления против кредиторите: Основни положения и теоретични особености, София: Полиграфическа база – МВР, 2006, с. 89.
9. **Бузов, В.** Престъпления по служба (Чл. чл. 255 – 269 от Н. З.)// Социалистическо право, 1954, № 6, с. 1 – 23.
10. **Велчев, Б.** За приложението на член 282 от Наказателния кодекс// Съвременно право, 2004, № 6, с. 66 – 72.
11. **Гунева, М.** Някои размисли за разширителното тълкуване и прилагане на чл. 282 НК//Адвокатски преглед 2002, № 7, с. 14 – 22.
12. **Димитрова, Р.** За обекта на длъжностните престъпления// Социалистическо право, 1961, № 6, с. 6 – 21.
13. **Димитрова – Симеонова, Сл.** За необходимостта от реформа на понятието „длъжностно лице“ в чл. 93, т. 1 от НК// Юридически сборник, ЦЮН, 2012, с. 72 – 104.
14. **Михайлов, Д.** Понятието длъжностно лице в наказателното право// Съвременно право, 2002, № 4, с. 12 – 22.
15. **Михайлов, Д.** Понятието длъжностно лице в практиката на ВС на НРБ// Правна мисъл, 1975, № 4, с. 98 – 105.

ЗА ОБЕКТА НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА ПО СЛУЖБА

Дарина Косева, доктор по наказателно право

Резюме: Непосредствен обект на престъпленията по Раздел II на Глава VIII от Особената част на НК са обществените отношения, гарантиращи нормално и законосъобразно изпълнение на службата на длъжностно лице по чл. 93, т. 1, б. „а“ НК при държавен орган. Конкретните обекти на нарушаването или неизпълнението на служебни задължения, превишаването на власт или на права по чл. 282 НК и на използването на служебно положение по чл. 283 НК съвпадат с обекта на престъпленията по служба.

Ключови думи: престъпления по служба, непосредствен и конкретен обект, длъжностно лице, служба, държавен орган.

CONCERNING THE OBJECT OF CRIMES AGAINST THE OFFICE

Darina Koseva, Criminal Law PhD

Summary: The immediate object of the crimes under Section II of Chapter VIII of the Special part of the Criminal Code are the public relations guaranteeing the normal and lawful performance of the office of an official under Art. 93, 1a of the Criminal Code at a state body. The specific objects of the violation or non – fulfillment of official duties, the excess of authority or rights under Art. 282 of the Criminal Code and the use of an official position under Art. 283 of the Criminal Code coincide with the object of the crimes against the office.

Keywords: crimes against the office, immediate and specific object, official, office, state body.

ЕЛЕКТРОНЕН ПОДПИС – СЪЩНОСТ И ВИДОВЕ

*Мария К. Каблешкова, доктор по право,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Един от най-значимите проблеми, пред които са изправени потребителите на електронни услуги и гражданите на информационното общество, е този за сигурността и достоверността на електронните изявления, които получават и изпращат. За разрешаване на тези въпроси е приет Закон за електронния документ и електронен подпис през 2001 г. (днес действащ като Закон за електронния документ и електронните удостоверителни услуги). Така се дава необходимата правна регламентация и юридическа рамка на понятия като електронен документ и електронен подпис като същите се приравняват, но при определени условия, съответно на писмения документ и на саморъчния подпис. Георги Димитров приема, че без възможностите, които дава законодателят на гражданите и търговците чрез приемане на посочения закон те биха били лишени от способността „да се възползват от предимствата на съвременните високотехнологични възможности и форми за капиталовата търговия и инвестиране“¹.

Приема се, че няколко са основните функции както на традиционния, така и на електронния подпис. Първата е „да гарантира, че съдържанието в едно съобщение е написано от точно определено лице и от никого друго“², а втората е, че „създава сигурност, че съдържанието на съобщението не е било променяно към пътя си до адресата“². Или можем да приемем, че функциите се свързват с доказване на авторството и съдържанието на конкретното изявление. Бихме могли да добавим още две основни функции – на първо място това е съгласието на автора със съдържанието на текста, обективиран в подписания от него документ, както и с настъпването на съответните правни последици от подписването му. Следващата функция, която можем да отбележим и извеждаме от описаните до момента, е осигуряването на правен стабилитет на документа, с оглед настъпването на правните последици и доказването на волята на автора във времето. Или тази

¹ Димитров, Г. Електронният подпис-предпоставка за развитие на капиталовия пазар – в. Пари, бр. 86, 10 май 2001 г., с. 4.

² Огнянова, Н. Право и етика на информационното общество. С., 2002, с. 104.

последна функция гарантира стабилитет както на документа, така и на съответните правни последици и отношенията между стъпващите в тях лица. Също така гарантира, че именно този е авторът на конкретното волеизявление, то действително е извършено и е неотменимо за напред.

Съгласно чл. 3, т. 10 от Регламент (ЕС) № 910/2014 във връзка с чл. 13 от Закон за електронния документ и електронните удостоверителни услуги, електронен подпис означава „данни в електронна форма, които се добавят към други данни в електронна форма или са логически свързани с тях, и които титулярят на електронния подпис използва, за да се подписва.“³ Независимо от посоченото определение на термина електронен подпис, актуално и изчерпателно е и определението, което Ирина Цакова дава като го определя като „реквизит на електронния документ, представляващ сбор от данни в електронен вид (знаци, букви, числа и други символи), внедрени или функционално свързани с електронния документ с намерение за автентификация на същия“⁴. Въпреки че цитираното определение се различава от нормативно посоченото, то все пак разкрива основните и най-важни характеристики на понятието и акцентира върху отличителните му елементи. Независимо от различните дефиниции, които авторите теоретици предлагат, то всички са категорични в своите интерпретации, че електронният подпис **представлява данни** и е своеобразна **гаранция за авторство, обективизирана в електронна форма**.

Електронният подпис има много предимства, но също така и някои недостатъци. В настоящата точка следва да бъдат разгледани основните такива.

Като първо предимство следва да посочим, че той ускорява процеса на подписване и изпращане на документи, което се разглежда като значително улеснение както за бизнеса, така и за всеки гражданин, който желае да изпрати документи бързо и лесно. На второ място, електронният подпис гарантира сигурността и защитата на документите, като ги криптира, удостоверява автентичността и авторството им. Това е особено важно за всички, които имат достъп до чувствителна информация. Трето, електронният подпис може да намали разходите за печат и разпространение на документи, което е от особено значение при наличието на голям документооборот в различните компании и държавни институции. Освен това, електронният подпис е много удобен за потребителите, тъй като им позволява да подписват и изпращат документи от всяко място и по всяко време.

Електронният подпис има и някои недостатъци. Първо, въпреки че електронният подпис е сигурен, съществува възможност за злоупотреби, като кражба на идентичност или използване на подписа от друг човек. Второ, някои програми и системи не са съвместими с електронния подпис, което може да предизвика проблеми при изпращането и получаването на документи. Трето, за да се използва електронният подпис е необходимо да се разбират техническите аспекти на процеса, което може да е пречка за някои потребители. И накрая, електронният подпис може да се окаже финансово неизгодно решение за някои компании и организации.

³ Чл. 3, т. 10 от Регламент (ЕС) № 910/2014.

⁴ Цакова, И. Електронният подпис: правни въпроси сп. Юридически свят, бр. 1/2003 – с. 122.

Въпреки изброеното, електронният подпис продължава да бъде все по-популярен и използван. Той предоставя много ползи за бизнеса и за гражданите, като намалява времето и разходите за подписване и изпращане на документи, гарантира сигурността и защитата на информацията и прави процеса на подписване по-лесен и удобен. В същото време, е важно да се има предвид, че електронният подпис трябва да бъде използван в съответствие с правните изисквания и при прилагане на необходимите мерки за сигурност и защита на данните.

Налице са различия между обикновен, усъвършенстван електронен подпис и квалифициран като е прието, че само квалифицираният има значение на саморъчен подпис, но страните могат да уговорят, че ще признават стойността и на другите видове електронен подпис като равностоен на саморъчен в отношенията между тях. Съгласно чл. 26 от Регламент (ЕС) № 910/2014, усъвършенстван е този подпис, който: е свързан е по уникален начин с титуляра на подписа; може да идентифицира титуляра на подписа, създаден е чрез данни за създаване на електронен подпис, които титулярът на електронния подпис може да използва с висока степен на доверие и единствено под свой контрол; свързан е с данните, които са подписани с него, по начин, позволяващ да бъде открита всяка последваща промяна в тях. Или това, което отличава универсалния електронен подпис от усъвършенствания, е фактът, че сертификатът за него се издава от доставчици на удостоверителни услуги регистрирани в Комисия за регулиране на съобщенията.

От своя страна съгласно чл. 3, т. 12 от Регламент (ЕС) № 910/2014 „квалифициран електронен подпис“ означава усъвършенстван електронен подпис, който е създаден от устройство за създаване на квалифициран електронен подпис и се основава на квалифицирано удостоверение за електронни подписи. Подписът следва да е създаден от устройство за създаване на квалифициран електронен подпис, което съгласно чл. 3, т. 23 от Регламент (ЕС) № 910/2014 означава, че следва да отговаря на изискванията, предвидени в приложение II към него. Следва да бъде обърнато внимание, че устройството за полагане на квалифициран електронен подпис по своята същност представлява и включва както картата, която се издава от доставчика на удостоверителните услуги, така и софтуера на компютъра, посредством които се полага подписът. А от своя страна електронният подпис представляват данните, които остават в електронния документ след неговото подписване. Така може да бъде изведена аналогия с традиционния, собственоръчен подпис – материалните следи, обективирани най-често върху хартиения носител, които по същината си съставляват данни, всъщност представляват подписа.

Изборът на вида подпис в отношенията между частноправните субекти е предоставен изцяло на волята на страните. Въпреки че при определени условия приемаме, че електронният подпис се приравнява на традиционно изписвания собственоръчно, то някои теоретици смятат, че това не е съвсем вярно твърдение. Като аргумент за нетъждественост посочват именно факта, че за разлика от саморъчния, електронният подпис не би могъл да бъде изследван за неговото авторство по начина на изписване, за него се приема, че е положен от титуляра му, който единствен би могъл да го постави където и когато е необходимо. В допълнение се посочва още, че „електронният цифров подпис не може да бъде определен в нормите като юридически равнозначен на собственоръчния, защото това ще до-

веде до объркване на участниците в правоотношението и ще породи процесуални трудности при идентификация на лицата, използващи електронен цифров подпис за заверка на компютърни документи⁵. Но все пак изследователите на разглеждания проблем са категорични, че на едни и същи основания авторите и на двата вида подписи биха могли да оспорват или докажат своето авторство, доколкото противното би означавало неспазване на основните права и нарушаване на законните интереси на гражданите от една страна, а причина за въвеждане на несигурност в оборота, от друга страна. Единствено различни са техническите способности за описаното доказване – при традиционния вариант на подпис авторството се защитава или отхвърля чрез изготвяне на експертиза от вещо лице-графолог, а при електронния подпис, това доказване се свързва с установяването на факта, че ключът е бил използван неправомерно, което по своята същност е оборване на презумпцията, че собственикът му го е използвал.

Следва да бъде обърнато внимание на облачния (или наричан още мобилен) електронен подпис, който по своята същност представлява квалифициран електронен подпис. Основната разлика между облачния и стандартния квалифициран електронен подпис е в мястото, на което се съхранява описания по-напред в разработката частен ключ. При облачния квалифициран електронен подпис, частният ключ се съхранява върху защитена сървърна платформа на конкретния издател на подписа. Достъпът до него, както и идентификации и подписване на документи, се осъществява посредством смарт телефон и специализирано мобилно приложение. По този начин не се налага физическо използване на смарткарта или четец, както е при стандартния квалифициран електронен подпис, когато е необходимо подписване на конкретен документ.

Друго подразделение на електронните подписи е на цифрови, графични и биометрични.

Приема се, че за да използват потребителите на информационни услуги и гражданите на информационното общество електронните документи и да сключват електронни договори, то начините и средствата за обмен на информация следва да бъдат изключително сигурни и даващи достатъчно гаранции за защита на личните данни, както и да предоставят възможност за недвусмислено идентифициране на участващите в комуникацията. Така електронният подпис се разглежда като най-съвременното и сигурно средство за гарантиране на сигурността на предаваната информация. Сигурността при използване на квалифициран електронен подпис отнасяме в три основни направления: На първо място, това е полагането на подпис посредством проверен сертификат, на второ – посредством проверено устройство и на трето – посредством проверени данни. Именно кумулативното наличие на трите проверени елемента в своята съвкупност са гаранция за сигурността на квалифицираният електронен. При създаването му, се използват два основни вида алгоритми за криптиране-симетрични и асиметрични, като разликата между тях откриваме в начина, по който функционират. И по-точно, „асиметричната криптографска система се базира на двойка криптографски ключове, наречени частен и публичен, за разлика от конвенционалната (симетрична) криптография, която използва един и същи таен ключ. Криптографският ключ

⁵ Цакова, И. Цит. съч., с. 122.

представлява поредица от символи, която се използва в алгоритъм за преобразуване на информация от разбираем в шифриран вид (криптиране) или обратно от шифриран в разбираем вид (декриптиране). Двата ключа при асиметричната криптография се генерират едновременно и са взаимно зависими. Чрез единия ключ се криптира съдържанието на дадено електронно изявление и единствено чрез другия ключ то може да се декриптира⁶. Независимо от алгоритъма, който се използва, електронният подпис се приема за най-сигурното средство, което гарантира, че конкретен документ няма да бъде променен след потвърждаването му, както и че същият няма да бъде подправян, като по този начин се осигурява висока степен на защита на съответния документ от възможни нежелани намеси и корекции свързани с него.

Въпросите свързани с електронната форма на явленията са все по-актуални, затова законодателят активно създава юридическа регламентация на все повече юридически факти с електронна форма. Така се достига и до електронния подпис. По-задълбочената му правна уредба и техническа обезпеченост биха могли да дадат отговор и решение на различни въпроси свързани например с електронното гласуване или престъпленията в интернет пространството, защото логично и обосновано е твърдението, че „широкото прилагане на електронен подпис е свързано с гарантиране на личната неприкосновеност и сигурност като основни принципи на електронната комуникация“⁷. Освен това, посредством използването на електронен подпис и електронна идентификация на гражданите се дава възможност да подават по електронен път декларации, да извършват определени плащания, да получават достъп до регистри, както и да използват различни услуги. Описаното ни помага да направим извода, че в качеството си на удобно и сигурно средство, електронният подпис и електронната идентификация са бъдещето в развитието на електронната търговия, комуникация, включително и на електронно правителство и електронно правосъдие.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Димитров Г. Електронният подпис-предпоставка за развитие на капиталовия пазар – в. Пари, бр. 86, 10 май 2001 г.
2. Огнянова Н. Право и етика на информационното общество. С., 2002.
3. Цакова И. Електронният подпис: правни въпроси сп. Юридически свят, бр. 1/2003.
4. Статев Д. Електронен подпис. сп. Български счетоводител, бр. 20/2003 г.

Интернет източници:

5. <https://digisign.space/blog/cloud-qualified-electronic-signature/> /посетен на 07.04.2023 г. в 20:16 ч.

⁶ Статев, Д. Цит. съч., с. 16.

⁷ Огнянова, Н. Цит. съч., с. 110.

ЕЛЕКТРОНЕН ПОДПИС – СЪЩНОСТ И ВИДОВЕ

*Мария К. Каблешкова, доктор по право,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: За пълноценното реализиране на правата на гражданите във виртуалното пространство е необходимо осъществяването на две задачи. На първо място, достатъчна чувствителност на законодателя към нуждите на информационното общество и въвеждане на адекватна правна рамка за конкретните явления, а на следващо място – достатъчната им техническа обезпеченост. Към настоящия момент можем да посочим, че по отношение на електронния подпис са изпълнени и двете задачи. В настоящата разработка са разгледани електронния подпис като средство за идентификация, посочени са видовете му и същностните характеристики.

Ключови думи: *електронен подпис, виртуално пространство, информационно общество.*

ELECTRONIC SIGNATURE – ESSENCE AND TYPES

*Mariya K. Kableshkova, Law PhD,
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: For the full realization of the rights of citizens in the virtual space, two tasks must be carried out. First of all, sufficient sensitivity of the legislator to the needs of the information society and introduction of an adequate legal framework for the specific phenomena, and secondly – their sufficient technical security. At the present moment, we can indicate that both tasks have been completed with regard to the electronic signature. In the present work, the electronic signature as a means of identification is examined and its types and essential characteristics are indicated.

Keywords: *electronic signature, virtual space, information society.*

ВЪЗМОЖНО ЛИ Е ОБЩЕСТВЕНИ ЗАВЕДЕНИЯ, ПРЕДОСТАВЯЩИ СОЦИАЛНИ УСЛУГИ, ДА БЪДАТ СТРАНА ПО ДОГОВОР ЗА ИЗДРЪЖКА И ГЛЕДАНЕ

*Рая Г. Матева, докторант,
Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“*

УВОД

Настоящата статия разглежда договора за прехвърляне на недвижим имот срещу задължение за издръжка и гледане (ДИГ) – може би най-известният в българското право от групата на т.нар. **ненаименовани договори** (*pacta innominatae*). С този термин се означават неуредените (неспоменати въобще или само споменати, без да са получили позитивно-правна уредба в закона) договори, чието съществуване се извежда от принципа на договорната автономия (чл. 9 ЗЗД). Според този принцип (известен още като свобода на договарянето), страните могат свободно да определят съдържанието по договора (т.е. неговите права и задължения), доколкото то не противоречи на повелителните норми на закона и на добрите нрави. Това ръководно начало важи обаче и за основанието на тези договори (техния правопо-раждащ юридически факт, основанията за измененията и прекратяването им и др.)

Като способ за придобиване право на собственост или други имуществени права, ДИГ намира широко приложение в живота, т. к. гъвкаво отговаря на реалните нужди на гражданите, нуждаещи се от грижа и издръжка, особено в последните си години. Проблемите пред теорията и пред съдебната практика, свързани с него, се дължат не само на липсата на правна уредба, но и на неговия доверителен (*intuitu personae*) характер, на стремежа с него пълноценно да се уредят способите за осигуряване на достойни старини за нуждаещите се, на множеството особености, които практиката открива в това ненаименовано съглашение.

Доктрината и съдебната практика никога не са отричали **допустимостта на договора за издръжка и гледане**. И ако в по-старата литература спорът в юриспруденцията е бил главно по отношение на правната му същност (дали той представлява ненаименован безвъзмезден договор¹, дарствен акт² или алеаторна

¹ Меворах, Н.Д. Лиджи, Л. Фархи, Коментар на ЗЗД, т. III, стр. 236; Фаденхехт, Й. Критични бележки по касационно решение 370–33–1, Юридическа мисъл, год. XV, кн. 1.

² Така, напр. реш. 431 31–IV и 751–31–IV (по Г. Цукев), в които се застава на становището, че прехвърлянето на недвижими имоти от родители на деца срещу прехрана и

продажба³), то днес практиката (като негов основен източник, поради липсата на правна уредба) е призвана да решава нови проблеми. Един от които е, дали длъжник (издържач и/или гледач) по договора, може да бъде юридическо лице, и в частност – дали такива биха могли да бъдат уредените по нашето право заведения за социални услуги.

За пръв път изрично **българския законодател** само споменава (но по този начин легитимира съществуването на) договора за издръжка и гледане едва в Закона за собствеността на гражданите⁴. По относимите към него текстове (чл. 10, ал. 1, чл. 13, ал. 1 и чл. 21, ал. 1), съществували от 1973 г. до 1990 г.⁵, се е натрупала и немалко съдебна практика⁶. Днес юриспруденцията почти единодушно го определя като двустранен, възмезден, каузален, формален с оглед на предмета си, пораждащ действие в момента на сключването си и класически пример за обезнаследяване на неблагоприятни наследници. ДИГ, редом със застраховките, са едни от редките примери у нас за алеаторен договор – такъв при който престацията на едната страна (прехвърлителя на имота – кредитор по издръжката и гледането) е определена при неговото сключване, но тази на насрещната страна – длъжникът, който трябва да осигурява издръжката и гледането, остава неопределена както по размер, така и по продължителност, предвид неизвестността относно продължителността на живота на кредитора и степента на неговите нужди.

Съществуването на договор за издръжка и гледане се признава от **гражданското право на редица други държави**⁷, но той няма уредба нито в действащото, нито в отмененото ни законодателство, както и в това на Испания и Италия и в други държави.

Като един от често срещаните в гражданския (нетърговски) оборот у нас, той е **предмет на множество съдебни спорове**, често със значителен материален и морален характер. Нерядко те съставляват определена правна трудност, именно поради липса на законова правна регламентация на договора. Натрупаната значителна практика, от една страна е годна да преодолее липсата на изрична уредба

издържане е дарствен акт, защото поетото задължение от децата за издръжка е законово задължение и не може да се превърща в договорно.

³ **Вж. Радоилски, Л.** Чрезмерна повреда при алеаторните продажби. Юридически архив, 1937, кн. 2 – 3, стр. 126 – 148.

⁴ Закон за собствеността на гражданите Обн., ДВ, бр. 26 от 30.03.1973 г., отм., бр. 19 от 1.03.2005 г.

⁵ Отм., ДВ, бр. 21 от 1990 г.

⁶ Решение № 168 от 27.I.1977 г. по гр. д. № 2732/76 г., I г. о.; Решение № 212 от 1.II.1977 г. по гр. д. № 1812/76 г., I г. о.; Решение № 91 от 17.II.1981 г. по гр. д. № 748/80 г., III г. о.; Решение № 3579 от 13.X.1983 г. по гр. д. № 2484/83 г., I г. о.; Решение № 73 от 20.01.2009 г. на ОС – Варна по в. гр. д. № 374/2008 г.; Решение № 78 от 20.05.2009 г. на РС – Провадия по гр. д. № 280/2004 г. Решение № 260067 от 24.03.2021 г. на РС – Карлово по гр. д. № 1618/2020 г. и огромен брой други.

⁷ напр. Договорът за издръжка и гледане е уреден в Швейцарския федерален облигационен кодекс – „Vitalizio“, art. 521-529, в Гражданския кодекс на Руската федерация – „Пожизненное содержание с иждивением“ – статия 601-605, в Гражданския кодекс на Полша – „Dożywocie“ art. 908-916 и др.

на този правен институт, но от друга – именно тази липса прави спорни редица въпроси.

1. След това кратко въведение в правната същност ДИГ и на обществената му значимост, да се върнем към **специфичния въпрос на настоящото изследване**: Ако страни по този договор могат да бъдат и най-често са физически лица (ФЛ), които са единствените кредитори – лица, които могат да получават издръжка и гледане, не така безспорен е отговорът на въпроса: **възможно ли е ЮЛ (и по-специално обществени заведения, предоставящи социални услуги), да бъдат страна – длъжник по ДИГ?**

2. Въпросът дали тези заведения могат да бъдат страна по ДИГ, предполага да се даде преди това отговор на още поне два въпроса:

2.1. Възможно ли е въобще ЮЛ да бъдат страна по такъв договор;

2.2. Кои са предвидените в закон заведения, предоставящи социални услуги, какви видове социални услуги и на кои лица предоставят те и съвместими ли са те с издръжката и гледането като обичайно определена мярка на дължимо поведение по едноименния договор;

2.3. Имат ли възможност такива заведения – ЮЛ (и второстепенни разпоредители с бюджет) да придобиват недвижими имоти, движими вещи или други имуществени блага и ако могат, прехвърленото им срещу предоставяне на грижи право на собственост в тяхното имущество ли влиза, или остава общинска собственост?

2.1. Възможно ли е въобще ЮЛ да бъдат страна (длъжник) по договор за издръжка и гледане?

В българската юриспруденция преобладава разбирането, че длъжник (лице, което предоставя издръжка и гледане) по този договор **не може** да бъде държавата или друго ЮЛ, защото настаняването на лица в напреднала възраст или със заболявания в създадените заведения, предоставящи социални и интегрирани здравно-социални услуги по своята същност не представлява сключване на договор за издръжка и гледане, независимо от сходството в техните последици. Дори когато настаняването в тях става срещу заплащане на такса, то не включва отстъпването на имот срещу предоставяните грижи.

Съдебната практика изобилства с примери в това отношение. В някои от решенията се подчертава, че „това е договор, който се сключва между физически лица, т.е. юридическо лице не може да бъде страна по него“⁸. Съдебната практика трайно приема, че договорът за прехвърляне на правото на собственост срещу задължение за издръжка и гледане не се сключва с оглед на личността на приобретателя, а по-скоро – с оглед тази на издръжания, т. к. с неговата смърт той се прекратява.

Този извод се прави още в основополагащото **ТР № 30 от 17.07.1981 г. ОСГК на ВС** (докладчик съдията Хр. Студенчев), според което договорът не е свързан с личността така тясно, че смъртта на приобретателя – длъжник да води до неговото прекратяване. Тезата, че задължението за гледане, изразяващо се в полагане на необходимите за кредитора грижи, може да се извършва и не пряко

⁸ Вж. така изрично Решение 145 от 03.04.2012 г. по гр. д. № 1943/2011 г. на РС – Видин (потвърдено с Решение 205 от 19.10.2012 г. на ОС – Видин по в. гр. д. № 362/2012 г.)

от длъжника, а от трето лице, трайно се възприема от практиката⁹. Това означава, че грижи могат да се полагат, както от самия длъжник, така и от ангажирани за тази цел лица. Приготовлението и обезпечаването на храната, поддържането на бита, предаването на необходимите средства за издръжка и др. са все действия, които пълноценно могат да бъдат осъществени и чрез други лица. В преобладаващата им част по вид и естество не се касае за незаместими действия. Гледането, което се дължи при този договор, е заместимо действие и може да се изпълнява и от друго лице, напр. познато и близко на прехвърлителите, чрез полагане на **заместващата грижа**, доколкото тя е постоянна и в пълен обем.

Следователно ако длъжникът е ангажирал друго лице, което да изпълнява задълженията му по договора, нямало да е налице неизпълнение на договора, респ. – основание за развалянето му.

Друга линия на разсъждения, по която може да се обоснове, че приобретаателят на имота, респ. – длъжник по задължението за издръжка и гледане, може да бъде и юридическо лице, взема повод от по-новата съдебна практика, която отхвърля по-старата, според която недействителен е договор, с който се поема само задължение за издръжка¹⁰. По материалноправния въпрос, действителен ли е договор, с който се прехвърля собственост върху недвижим имот срещу поето задължение за плащане на парична издръжка до края на живота на прехвърлителя, съставите на ВКС, ГК намират за **правилна по-новата практика, според която такъв договор се явява валиден**¹¹. В цитираните решения ВКС отстъпва от старата практика при действието на Закона за собствеността на гражданите (ЗСГ от 1973 г. (отм.)), според която **договорът за прехвърляне на недвижим имот само срещу задължение за издръжка (без клауза за гледане) се е приравнява на рентен договор**, а от своя страна последният се счита за **нищожен като противоречаш на морала**.

Ограниченията за прехвърляне на собственост върху недвижим имоти, установени от ЗСГ – отм. отпадат през 1990 г., когато новата Конституция прогласява като висше благо гарантирането на частната собственост и икономическата свобода на правните субекти. При тази промяна на социално-политическата парадигма вече не може да се счита за неморално действието, с което собственикът прехвърля вещните си права на друго лице, *било то и юридическо*, срещу заплащане на месечна издръжка или рента. Такава сделка не противоречи на добрите нрави и е валидна.

ВКС е имал повод да разграничи сключения договор само за издръжка (т.е. единствено на периодично платими парични суми, без полагане на грижи в натура),

⁹ Така напр. в Решение № 5190 от 20.12.2011 г. по гр. д. № 1705/2011 г., РС – Варна и в Решение № 79 от 04.10.2011 г. по гр. д. № 92/2011 г. на ОС – Разград съдебните състави допускат развалянето поради неизпълнение на сключения договори за издръжка и гледане, отчитайки, че длъжникът не само не е осъществявал необходимите грижи лично, **но не го е правил и чрез трето лице**.

¹⁰ Така напр. Решение № 200 от 20.04.2011 г. по гр. д. № 876/2010 г., ВКС приема, че договор за прехвърляне на имот **[само] срещу издръжка е напълно валиден и не противоречи нито на закона, нито на добрите нрави**.

¹¹ Така изрично Решение № 673/ 03.07.2000 г. по гр. д. № 538/ 1998 г., II г. о., ВКС; Решение № 214/02.05.2006 г. по гр. д. № 141/ 2005 г. II г. о., ВКС

от продажбата на изплащане, по това че в първия има алеаторен елемент – издръжката се дължи, докато прехвърлителят е жив, а не до заплащането на определената цена. Като е приел, че в основните си елементи съглашението на страните прилича на **договора за рента**, съдът заключава, че макар и да не е уреден изрично в законодателството, доколкото клаузите му не противоречат нито на императивни материалноправни норми, нито на добрите нрави, сключването му е допустимо по силата на принципа на свободата на договаряне (чл. 9 ЗЗД). Само по себе си **нито неуговаряне полагането на грижи, нито това, че** уговорената месечна издръжка може да се окаже недостатъчна за покриване на нуждите на прехвърлителя, **са основания съгласието на страните да се счита за опорочено.**

При това положение **логично се поставя въпросът**, защо, след като съдебната практика допуска от една страна грижите за кредитора по договора да бъдат осъществявани от трето, ангажирано от длъжника лице, а от друга – след като е допустимо прехвърлянето на имот срещу предоставянето единствено на издръжка, съдебната практика отрича възможността юридическо лице да сключва договор за издръжка и гледане.

Безспорно е, че най-честите проблеми при ДИГ са свързани с фактическата невъзможност или нежелание на длъжника да осигури необходимите грижи на кредитора. В такива хипотези именно сключването на договора с юридическо лице в много по-голяма степен би осигурило благоприятни условия за живот на лица, които се нуждаят от специални грижи (а това е масовият случай). Напротив – за длъжника би било по-удобно да ангажира лица, които да осъществяват гледането на прехвърлителя на имота, както и да изплаща парични суми за задоволяване на неговите нужди. Самите договори с ЮЛ, предоставящи социални услуги, предполагат по-голяма стабилност, защото биха могли изрично да уредят мястото на изпълнение на задължението, неговото съдържание, отговорностите, както и други съществени характеристики.

Така че трайно настанилото се в съдебната практика разбиране, че длъжник по договора може да бъде само физическо лице, защото „юридическото лице не може да се грижи“, не е обосновано. Напротив – физическото обгрижване може да бъде предоставено и осигурено от професионално обучени лица – ангажирани от (или служители на) определено юридическо лице с такава специализирана дейност и то с по-високо качество на услугата.

В ЗАКЛЮЧЕНИЕ към този пункт от изследването следва да се изтъкне, че юридическото лице като социално образувание, създадено като правен субект, носител на права и задължения (чл. 131 ЗЛС), придобива права и поема задължения за самостоятелното участие в гражданския оборот чрез своите органи. В теорията няма колебание, че ЮЛ е „равностоен партньор на физическото лице“. Всички изисквания, които поставя практиката към задълженията на длъжника по договора за издръжка и гледане, могат да бъдат свободно договаряни. Ето защо, вместо възможността да се отхвърля с неясни аргументи от общ характер, би следвало да се приеме, че договорът би бил напълно действителен и ще изпълнява пълноценно функциите си и ако на страната на длъжника по издръжката и гледането стои юридическо лице.

2.2. Кои са предвидените в закон заведения, предоставящи социални услуги, какви видове социални услуги и на кои лица предоставят те и съвместими ли са те с издръжката и гледането като обичайно определена мярка на дължимо поведение по едноименния договор;

2.2.1. Централна фигура в областта на социалните услуги, е т.нар. **доставчик на социални услуги** – лицето, което отговаря за тяхното предоставяне, т. е. онова което, по овластяване от закона, организира тяхното доставяне. Най-често такъв доставчик е Общината.

Самото предоставяне на социалните и на интегрираните здравно-социални услуги става по няколко начина (от няколко групи правни субекти).

Социалните услуги се осигуряват:

1. На първо място от самите общини. Те, като самостоятелни ЮЛ по чл. 136, ал. 3 от Конституцията и по чл. 14 ЗМСМА, могат да предоставят всички социални услуги, като осигуряват самостоятелното организиране и изпълнение на всички дейности, свързани с прякото предоставяне на социалните услуги. Това би могло да се осъществи от общински предприятия по чл. 51 ЗОБС, които са звена от общинската администрация, нямащи качеството на самостоятелно ЮЛ, или напр. от т.нар. „социални патронажи“ (в практиката най-често действащи като второстепенен разпоредител с бюджет, напр. общински „мероприятия“ – които са местна дейност, финансирането на които се осигурява от бюджета на общината и ползващи разширение към ЕИК/Булстат на първостепенния разпоредител с бюджет) или чрез определени по специален ред ФЛ – преки изпълнители;

2. От специално създадени от общината за предоставянето на социалните услуги юридически лица (напр. ЕТД със 100% общинско участие в капитала, чието имущество е собственост на самото дружество, с изключение на предоставеното им право на управление върху имоти – публична общинска собственост, които с включването им в имуществото на Общинското ТД, не променят своя титуляр – общината);

3. Чрез възлагане предоставянето на социалните услуги на частни доставчици на социални услуги. Съгласно чл. 30 ЗСУ такива могат да бъдат български физически лица, регистрирани по Търговския закон (ЕТ по смисъла на чл. 56 ТЗ, физически лица, извършващи търговска дейност – търговци по смисъла на чл. 1, ал. 3 ТЗ – образували предприятие, което по предмет и обем изисква неговите дела да се водят по търговски начин, даже и дейността му да не посочена сред т.нар. абсолютни търговски сделки по чл. 1, ал. 1 ТЗ) и юридически лица, вкл. такива, регистрирани по законодателството на друга държава – членка на Европейския съюз или на друга държава – страна по Споразумението за Европейското икономическо пространство.

Съгласно чл. 41, ал. 1 ЗСУ предоставяните социалните услуги се финансират от: 1. държавния бюджет; 2. общинските бюджети; 3. частни доставчици на социални услуги. Те, както и създаването на необходимата за тяхното предоставяне специализирана среда, може да се финансират и от: 1. европейски структурни и инвестиционни фондове; 2. европейски и международни програми и проекти; 3. международни финансови институции; 4. физически и юридически лица; 5. други източници (чл. 41, ал. 2 ЗСУ).

2.2.2. Какви видове социални услуги и на кои лица се предоставят те от обществените заведения?

В зависимост от основните групи дейности, в чл. 15 ЗСУ се изброяват следните видове социални услуги: 1. информиране и консултиране; 2. застъпничество и посредничество; 3. общностна работа; 4. терапия и рехабилитация; 5. обучение за придобиване на умения; 6. подкрепа за придобиване на трудови умения; 7. дневна грижа; 8. резидентна грижа; 9. осигуряване на подслон; 10. асистентска подкрепа.

В чл. 12, ал. 3 ЗСУ се регламентират **специализираните социални услуги**, които се предоставят при: 1. настъпването на определен риск за живота, здравето, качеството на живот или развитието на лицето; 2. необходимост да бъде удовлетворена специфична потребност на определена група лица.

Като специализираните институции за предоставяне на социални услуги функционират: домове за пълнолетни лица с увреждания; домове за пълнолетни лица с умствена изостаналост; такива за пълнолетни лица с психични разстройства и за пълнолетни лица с физически увреждания; домове за пълнолетни лица със сетивни нарушения, и за такива с деменция.

Като социални услуги, осигурявани в общността, където се предоставя резидентна грижа¹², законът предвижда:

- **защитени жилища** – за лица с умствена изостаналост, с психични разстройства, за лица с физически увреждания
- **центрове за настаняване от семеен тип за деца/младежи** без увреждания; с увреждания; с увреждания, които имат потребност от постоянни медицински грижи
- **центрове за настаняване от семеен тип за пълнолетни лица** с психични разстройства или деменция; за пълнолетни лица с физически увреждания; за пълнолетни лица с умствена изостаналост
- **център за настаняване от семеен тип за стари хора**
- **наблюдавано и преходно жилище**

В зависимост от възрастта на потребителите, социалните услуги, съгл. чл. 14, ал.1 ЗСУ могат да са насочени към деца и пълнолетни лица, а в зависимост от специфичните нужди на потребителите социалните услуги могат да имат за **адресати**: 1. всички деца; 2. деца в риск по смисъла на Закона за закрила на детето; 3. родители, осиновители, лица, полагащи грижа за деца, кандидати за осиновители и кандидати за приемни семейства; 4. деца и пълнолетни лица с увреждания; 5. пълнолетни лица в кризисна ситуация или с потребност за преодоляване на последици от такава ситуация; 6. както и „класическите страни по договора за издръжка и гледане – **възрастни хора в надтрудоспособна възраст**; но също така и 7. лица, които полагат грижи за други пълнолетни лица.

Онова, което съществено отличава договора за издръжка и гледане от предоставянето на социални услуги, е че те, съгл. чл. 14, ал. 3 ЗСУ включват и дейности за подкрепа на семействата и близките на потребителите.

Другата съществена разлика между двете правни фигури е в тяхната продължителност. Докато издръжката и гледането по едноименния договор поначало е до

¹² Вж. §1 ДР, т.15 ЗСУ

смъртта на кредитора, то ползването на социални услуги е законово ограничено във времето. Съгласно чл. 16, ал. 1 ЗСУ срокът за тяхното предоставяне зависи от индивидуалната оценка на потребностите от подкрепа на лицето и целените резултати за потребителя. Т.е. касае се за целенасочена, стриктно определена дейност, докато издръжката и гледането имат за цел най-общо и недиференцирано осигуряване на спокоен живот, старини и както пише в старите образци на нотариални актове „и прилично погребение“. От гледна точка на срока, ползването на социалните услуги може да бъде: краткосрочно (за срок до шест месеца); средносрочно (до една година) и дългосрочно (за срок от една до три години). А в зависимост от начина на ползване те могат да са: 1. почасови; 2. полудневни; 3. целодневни; 4. денонощни.

Т. нар. „резидентна грижа“ съгласно §1 ДР, т. 15 на ЗСУ е **дейност за осигуряване на място за настаняване на деца, младежи до 25-годишна възраст, лица с трайни увреждания и лица в надтрудоспособна възраст и в зависимост от индивидуалните потребности – за осигуряване на 24-часова грижа** за посрещане на ежедневните потребности и потребностите от развитие на лицата или за осигуряване на подкрепа за водене на самостоятелен начин на живот.

Автономни за ЗСУ определения за лицата, които могат да се настаняват при условията на резидентната грижа, са дадени в §1 ДР на ЗСУ, т. 26 и т. 27: „**Възрастни хора в надтрудоспособна възраст**“ са тези, навършили определената в чл. 68, ал. 1 – 3 от Кодекса за социално осигуряване възраст за придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст. „**Лица в невъзможност за самообслужване**“ пък са онези, които не могат самостоятелно да задоволяват своите ежедневни потребности от битов характер (пазаруване, приготвяне на храна, хранене, поддържане на лична хигиена и хигиена на дома), осъществяване на социални контакти и включване в живота на общността. Към тях се включват и деца, младежи до 25-годишна възраст, които са с трайни увреждания. Субектният състав на лицата, включени в резидентната грижа показва доста допирни точки с кръга лица, които обикновено сключват договор за издръжка и гледане.

Резидентната грижа обхваща предоставяне на: защитено жилище за лица с умствена изостаналост; за лица с психични разстройства; защитено жилище за лица с физически увреждания; **настаняване в Център от семеен тип за деца/младежи без увреждания**; такива с увреждания, настаняване в Център от семеен тип за деца/младежи с увреждания, които имат потребност от постоянни медицински грижи; настаняване в Център от семеен тип за пълнолетни лица с психични разстройства или деменция; в такъв Център за пълнолетни лица с физически увреждания, в Център от семеен тип за пълнолетни лица с умствена изостаналост. Най-голяма близост с договора за издръжка и гледане показва **резидентната грижа, изразяваща се в настаняване в Център от семеен тип за стари хора.**

Очевидна е разликата и във фактическия състав по силата на който се предоставят социалните услуги – законово предвиден с подчертано административноправен характер, докато издръжката и гледането е класически облигационен договор – такъв на частното право.

За получаването на социална или интегрирана здравно-социална грижа, лицата обхванати от нея, заплащат такса, която поначало не е значителна по размер, т. к. осъществяването ѝ се финансира от общинския бюджет и посочените по-горе

публични източници. Законът не споменава изрично възможността нуждаещите се от грижа лица да прехвърлят срещу предоставянето ѝ, на посочените субекти, които я осигуряват (лицата по чл. 28 – 30 ЗСУ¹³), свои недвижими имоти или други имуществени права с договор за издръжка и гледане. **Чл. 75, т. 1 ППЗСУ предвижда само**, че не се заплаща пълният размер на таксата за ползване на социални услуги, финансирани от държавния бюджет, когато лицата, ползващи социална услуга, **са дарили недвижимата собственост в полза на държавата или община с цел създаване, развитие или финансиране на социални услуги. Обратно, без разбира се, да се прави аналогия между плащането на публичното задължение за такса за услугата – от една страна, и насрещната престация на кредитора по издръжката и гледането – от друга, чл. 76 ППЗСУ предвижда, че дължат пълния размер на таксата** за ползване на социална или интегрирана здравно-социална услуга за резидентна грижа, лицата, които я ползват, дори ако месечните им доходи са под определената за страната линия на бедност или ако месечният размер на таксите за всички ползвани от тях социални услуги е по-висок от месечния им доход, **ако тези лица** имат вземания, влогове, дялови участия и ценни книжа, чиято обща стойност надхвърля двукратния размер на месечната минимална работна заплата за страната; или **имат сключен договор за предоставяне на собственост срещу задължение за издръжка и/или гледане;** или са прехвърлили срещу заплащане собствеността върху недвижим имот и/или идеални части от него през последните 5 години и общата стойност на сделките надвишава 15-кратния размер на месечната минимална работна заплата за страната за съответния период; или са прехвърлили чрез дарение собствеността върху недвижим имот и/или идеални части от него през последните 5 години.

Текстът дава възможност за поне два важни извода:

1. Че за разликата от **абсолютната алеаторност на договора за издръжка и гледане, при определяне размера на публичните задължения за такса за социални услуги се отчита имущественото състояние на получаващия я и**
2. Че **издръжката и гледането, получавани по силата на сключен облигационен договор, не изключва възможността на нуждаещото се лице да получава и съответната социална услуга** (арг. от чл. 76, т. 2 ППЗСУ)

От предлаганите грижи, храна, подслон от различни центрове, комплекси (наричани все още по ЗСУ „домове за възрастни хора“), се ползват самотни възрастни, болни хора – пенсионери или просто нуждаещи се лица срещу определен процент от тяхната пенсия. С особена популярност за хората, с по-висок стандарт на живот, се наложиха и т.нар. хосписи, където на тежко болни хора се осигуряват грижи от квалифициран персонал, вкл. медицински, срещу ежемесечно възнаграждение. Макар и инцидентно, практиката познава и случаи, в които някои от тези домове предоставят своите услуги и срещу прехвърляне на имот от страна на кредитора¹⁴.

От друга страна възможността да се осигуряват грижи не само от физически лица, е предвидена и на законово ниво. Така напр. чл. 5, ал. 3 от Закона за лечебните заведения предвижда „домове за медико-социални грижи за пълнолетни лица да се създават от общините и други юридически лица“. Изрично тази възмож-

¹³ Вж. по-горе т. 2. 2. 1.

¹⁴ Георгиев, И. Цит. съч., с. 44.

ност бе разгледана и тук, във въпроса за субектите, които осигуряват социални услуги – преимуществено общински предприятия, образувания от учреденски тип или търговски – общински или частни дружества. Които в преобладаващата си част са юридически лица и второстепенни разпоредители с бюджет.

Доктрината¹⁵ се опитва да отиде и по-далеч, като сочи като възможно условие на правоотношението хипотезата, при която и двете страни по договор за издръжка и гледане да бъдат юридически лица. Това разбира се, би могло да стане при договор в полза на трето лице. Например сдружение или фондация по ЗЮЛНЦ осигурява грижи на възрастно семейство, като прехвърля на друго юридическо лице (дом за възрастни хора) имот, в замяна на издръжката и гледането на семейството. Кредитор по тези грижа и издръжка ще остане физическото лице, но той няма да е страна по втория договор и би се ползвал от уговорката доколкото я приеме¹⁶. Конструкцията, макар и по-скоро теоретична, е напълно допустима¹⁷.

Представянето на изводите от изследването на останалите въпроси изисква повече време и място, което ограниченият обем на докладите за настоящата Лятна научна сесия, не позволява. Предвид актуалността и сложността му, те ще бъдат предмет на друга публикация.

ВЪЗМОЖНО ЛИ Е ОБЩЕСТВЕНИ ЗАВЕДЕНИЯ, ПРЕДОСТАВЯЩИ СОЦИАЛНИ УСЛУГИ, ДА БЪДАТ СТРАНА ПО ДОГОВОР ЗА ИЗДРЪЖКА И ГЛЕДАНЕ

Рая Г. Матева, докторант,

Юридически факултет, ВСУ „Черноризец Храбър“

Резюме: Настоящият доклад разглежда един от най-често сключваните договори, този за прехвърляне на недвижим имот срещу задължение за издръжка и гледане като поставя въпроса дали е възможно ЮЛ (и по-специално обществени заведения, предоставящи социални услуги), да бъдат страна – длъжник по ДИГ. Разглежда предвидените в закона заведения предоставящи социални услуги, видовете социални услуги и на кои лица се предоставят социални услуги, съвместими ли са те с издръжката и гледането като обичайно определена мярка на длъжимо поведение по едноименния договор; както и дали може такива заведения – ЮЛ или второстепенни разпоредители с бюджет да придобиват недвижими имоти, движими вещи или други имуществени блага.

Ключови думи: *договор, издръжка и гледане, социални услуги, доставчик, община, обществени заведения, специализирани институции.*

¹⁵ Цит. автор, цит. съч., с. 46.

¹⁶ Вж. така **Русчев, И.** Студията „Договорът в полза на трето лице. Обща постановка и очертаване на проблемите. Незадоволителността на различните обяснения на договора“, Дайджест Собственост и право, 2010, № 2, Приложение, където авторът обосновава, че договора в полза на трето лице произвежда действие за него не от момента на сключването му (както приемат например А. Кожухаров, А. Калайджиев), а от момента, в който бенефициерът приеме уговореното в негова полза между стипуланта и промитента.

¹⁷ **Георгиев, И.** цит. съч., с. 46.

**IS IT POSSIBLE FOR PUBLIC INSTITUTIONS PROVIDING
SOCIAL SERVICES TO BE A PARTY TO A LIFETIME
MAINTENANCE CONTRACT**

Raya G. Mateva, PhD Student,

Faculty of Law, Varna Free University „Chernorizets Hrabar“

Summary: This report examines one of the most frequently entered into contracts, that of the transfer of immovable property against an obligation of lifetime maintenance contract, by raising the question of whether it is possible for a legal entity (and in particular public institutions providing social services) to be a party – debtor under a lifetime maintenance contract. Examines the institutions provided by the law providing social services, the types of social services and to which persons social services are provided, whether they are compatible with alimony and maintenance as a commonly defined measure of due behavior under the contract of the same name; as well as whether such establishments – Legal entity or secondary administrators with a budget can acquire real estate, movable property or other property.

Keywords: *contract, lifetime maintenance contract, social services, provider, municipality, public institutions, specialized institution.*

УПРАВЛЕНИЕ НА МОТОРНО ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО В СРОКА НА ИЗТЪРПЯВАНЕ НА НАКАЗАНИЕ ЛИШАВАНЕ ОТ ПРАВО ДА СЕ УПРАВЛЯВА МПС

*Даниел М. Илиев, докторант по наказателно право,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Престъпното управление на моторно превозно средство в срока на изтърпяване на наказанието лишаване от правоуправление е криминализирано от законодателя през 1995 г. в особената част на Наказателния кодекс чрез създаването на новия чл. 343в, ал. 1 НК, подобно на практика в други страни¹. Обществената опасност на деянието се изразява в това, че едно лице, което вече е лишено от право да управлява моторно превозно средство по съдебен или административен ред, нарушава наложената му забрана и отново управлява такава.

За да бъде съставомерно деянието по чл. 343в, ал. 1 НК от обективна страна, е достатъчно деецът да управлява моторно превозно средство в срока на изтърпяване на наказание лишаване от право, след като е бил наказан по административен ред. Тоест визираното престъпно посегателство е формално, на просто извършване и за довършеността му не се изисква настъпването на друг съставомерен резултат². Ето защо с факта на самото управление при изложените предпоставки, деецът ще осъществи признаците на конкретния състав от особената част на НК³.

От обективна страна изпълнителното деяние на престъплението по чл. 343в, ал. 1 НК е очертано в термина „*управлява*“. Това означава, че посоченото престъпно посегателство може да се реализира само чрез активно поведение от стра-

¹ Така например в англосаксонската правна система престъплението е известно като Driving while disqualified. То обаче не е престъпление, а нарушение във връзка с транспортната дейност (offences). Въпреки това, налаганата санкция за неговото извършване, е достатъчно превантивна.

² Формалните престъпления, наричани още престъпления на просто извършване, са такива, в чийто състав не е посочен никакъв конкретен престъпен резултат и които се осъществяват със самия факт на изпълнителното деяние. За тях е характерно, че винаги създават опасност от увреждане на обществените отношения или ги увреждат в степен, която оправдава използването на наказателна принуда спрямо техните извършители (вж. **Стойнов, А.** Наказателно право. Обща част. Сиела, София, 2011, с. 282).

³ В този см. вж. Решение № 544 от 23.12.2009 г. на ВКС по н.д. № 608/2009 г. II н.о. и Решение № 707 от 27.12.2004 г. на ВКС по н.д. № 385/2004 год. III н.о.

на на дееца, т. е. само чрез действие⁴. Следователно престъплението не би могло да извърши чрез бездействие, тъй като в този случай ще е налице процес на „не-управление“.

Обемът на настоящото изложение не позволява да се впуснем в по-задълбочени разсъждения относно съдържанието и смисъла, които законодателят е вложил във формата на изпълнителното деяние, но следва да се предвид, че в хипотезата на чл. 343в, ал. 1 НК изразът „управлява“ означава най-общо, че деецът се придвижва по пътното платно с моторното превозно средство, боравейки с неговите уреди и механизми, независимо от обстоятелството дали двигателят му е или не е приведен в работен режим.

При криминализиране на деянието по чл. 343в, ал. 1 НК като престъпление от особената част на НК е заложен един съществен принцип – управлението на моторно превозно средство, след като водачът е принудително лишен от своите права по съдебен или административен ред се инкриминира като престъпление по Наказателния кодекс едва когато той е санкциониран по административен ред за идентично извършено от него пътнотранспортно административно нарушение. Ерго предпоставка за търсене на наказателна отговорност е наличието на едно предишно административно наказание на дееца за същото, което не е изиграло своята възпираща роля⁵.

В заключение следва да се посочи, че за да е осъществен от обективна страна съставът на чл. 343в, ал. 1 НК е необходимо да се установи, че поначало правоспособен водач на МПС: **а)** е бил наказан с лишаване от право да управлява (независимо по какъв ред и за какъв срок); **б)** въпреки това управлява МПС в срока на изтърпяване на наказанието лишаване от право; **в)** за това, че управлява моторно превозно средство в срока на лишаване от право да управлява МПС е наказан по административен ред; **г)** и най-после, че отново управлява моторно

⁴ Във връзка с понятието „управление“ е важно да се отбележи, че още в Постановление № 1 от 17.І.1983 г. по н. д. № 8/82 г. на Пленум на ВС е застъпено становището, че то включва всички действия или бездействия с механизмите и приборите на превозното средство, както и задължителните указания на оправомощените лица, когато тези действия или бездействия са свързани с опасност за настъпване на съставомерни последици, независимо дали превозното средство или бойната или специалната машина се намира в покой или в движение. Поради това дейността по управление на превозното средство следва да се разбира в широк смисъл, защото то включва както управлението като пряко боравене с механизмите и уредите на автомобила, така и преотстъпването му на друго лице. Управлението на превозното средство обхваща цялостната дейност, която водачът извършва, както когато средството се намира в движение, така и когато то се намира в неподвижно състояние или предстои да бъде напуснато. В същия смисъл е и Решение № 1166-76-III-сб. 145-147; По въпроса за правната същност на понятието „управление“ вж. и **Гиргинов, А.** Наказателно право на Република България. Особена част. Курс лекции. Второ основно преработено и допълнено издание, с. 507

⁵ В този см. вж. Решение № 580 от 17.12.2010 год. на ВКС по н.д. № 596/2010 г., III н.о., Решение № 544 от 23.12.2009 г. на ВКС по н.д. № 608/2009 г. II н.о., Решение № 707 от 27.12.2004 г. ВКС по н.д. № 385/2004 год. III н.о., Решение № 70 от 7.04.2016 г. на ВКС по н. д. № 204/2016 г., III н. о., Решение № 14 от 3.02.2010 год. на ОС Хасково, по в.н.о.х.д. № 7/2010 г. I-ви състав.

превозно средство в срока на първоначално наложеното наказание лишаване от право да управлява такава.

Друг съществен признак, който имплицитно се съдържа в обективната страна на престъпното посегателство по чл. 343в, ал. 1 НК е, че водачът на автомобилa следва да притежава съответната правоспособност за управление на моторно превозно средство. Именно по този белег деянието по ал. 1-ва се отличава от деянието по ал. 2-ра на чл. 343в НК.

Разпоредбата на чл. 343г от Наказателния кодекс предвижда за извършеното престъпление по чл. 343в, ал. 1 НК да бъде налагано кумулативно и наказание лишаване от право по чл. 37, ал. 1, т. 7 НК. В съдебната практика се поставя въпросът за съотношението между нормата на чл. 343г от Наказателния кодекс и общата материалноправна разпоредба на чл. 55, ал. 3 от НК, която дава възможност на съда да не наложи по-лекото наказание, което законът предвижда наред с наказанието лишаване от свобода.

По този повод се констатира противоречива съдебна практика по наказателните дела във връзка с приложението на чл. 343г НК, когато основното наказание за извършени престъпления по чл. 343, чл. 343а, чл. 343б и чл. 343в, ал. 1 от НК е определено при условията на чл. 55 от НК. Противоречиво разрешаваният въпрос произтича от различията при тълкуването и прилагането на разпоредбите на чл. 55, ал. 3 НК и чл. 343г, вр. чл. 37, ал. 1, т. 7 НК.

Според едната част от съдебните състави, под „във всички случаи“ нормата на чл. 343г НК визира всички престъпления по чл. 343, чл. 343а, чл. 343б и чл. 343в, ал. 1 НК, като изброяването им в една обща разпоредба е законодателен похват, целящ законодателна икономия. Целта е да се обхванат всички възможни хипотези на изброените престъпни състави на транспортни престъпления, но не и да се дерогира общото правило на чл. 55, ал. 3 НК⁶.

Други съдебни състави застъпват противоположната теза. Според тях разпоредбата на чл. 343г НК е специална по отношение на чл. 55, ал. 3 НК, поради което я дерогира. Предвид това, приложението на чл. 55, ал. 3 НК е изключено във всички случаи, в които е извършено някое от престъпленията, посочени в чл. 343г НК. Това се обосновава и от обществената необходимост да бъде осигурена безопасността на движението по пътищата, като задължително се отстранява

⁶ В този см. са Решение № 37 от 25.03.2021 г. на ВКС по н. д. № 24/2021 г., II н. о., Решение № 505 от 16.02.2015 г. на ВКС по н. д. № 1501/2014 г., I н. о., Решение № 243 от 18.07.2014 г. на ВКС по н. д. № 671/2014 г., III н. о., Решение № 175 от 3.10.2019 г. на ВКС по н. д. № 742/2019 г., II н. о., Решение № 287 от 4.07.2019 г. на САС по в. н. о. х. д. № 335/2019 г. Решение № 14 на САС по в. н. о. х. д. № 1111/2015 г., Решение № 314 на САС по в. н. о. х. д. № 388/2016 г., Решение № 77 от 7.12.2021 г. на БАС по в. н. о. х. д. № 162/2021 г., Решение № 35 от 16.04.2021 г. на БАС по в. н. о. х. д. № 15/2021 г., Решение № 53 от 5.04.2019 г. на ВнаС по в. н. о. х. д. № 1/2019 г., Решение № 23 от 16.03.2012 г. на ПАС по в. н. о. х. д. № 523/2011 г., Присъда № 260005 от 15.01.2021 г. на СГС по н. о. х. д. № 3867/2020 г., Присъда № 236 от 10.12.2019 г. на СГС по н. о. х. д. № 4640/2019 г., Присъда № 41 от 29.10.2019 г. на ОС Стара Загора по н. о. х. д. 377/2019 г., Присъда № 1 от 17.01.2019 г. на ОС Перник по н. о. х. д. № 154/2018 г. и Присъда № 99 от 11.12.2018 г. на ОС Пловдив по н. о. х. д. № 674/2018 г.

определен срок всеки, който е извършил транспортно престъпление с оценена от законодателя висока степен на обществена опасност⁷.

С Тълкувателно решение № 1 от 13.04.2023 год. по т. д. № 1 от 2022 год. на ОСНК на ВКС реши този въпрос, като прие, че правилно е становището, според което изразът „във всички случаи“ употребен от законодателя в нормата на чл. 343г НК има за цел да обхване всички състави на транспортни престъпления, изброени в посочената по-горе разпоредба, които са четири: чл. 343, чл. 343а, чл. 343б и чл. 343в, ал. 1 НК. Използваният от законодателя израз семантично е равнозначен на израза „в тези случаи“ (в изброените такива) се налага кумулативно по-леко наказание: „лишаване от право да се управлява моторно превозно средство“ по чл. 37, ал. 1, т. 7 от НК. Формулировката, използвана в чл. 343г НК, позволява да се обобщят всички състави на транспортни престъпления, включени в тази норма, за които, наред с основното наказание „лишаване от свобода“, се предвижда допълнително кумулативно наказание „лишаване от право да се управлява моторно превозно средство“.

Върховният касационен съд възприема тезата, че приложението на чл. 55, ал. 3 НК в случаите по чл. 343г НК би могло да бъде изключено, ако двете норми се намират в съотношение на специална към обща такава. Според ВКС обаче, чл. 343г НК не носи белезите на специална разпоредба и не би могла да дерогира чл. 55, ал. 3 НК, тъй като между тях не се поражда конкуренция. Спецификата на чл. 343г НК я очертава като норма от особената част на НК, имаща за цел да обхване хипотезите, при които се налага кумулативно по-леко наказание, наред с основното такова. Разпоредбата на чл. 55 /и ал. 3/ НК се намира в общата част на НК и доколкото в закона липсват ограничаващи приложението ѝ правила, тя се явява универсално приложима към нормите от особената част. Неприемливо е според ОСНК разбирането, че използваният в чл. 343г НК израз „във всички случаи“, има за цел да предвиди, че налагането на допълнителното наказание „лишаване от право да се управлява моторно превозно средство“ е императивно и не зависи от приложението на чл. 55 НК.

Във връзка със субективната страна на престъплението по чл. 343в, ал. 1 НК в наказателноправната литература е изказано становището, че то се осъществява само при форма на вината пряк умисъл по смисъла на чл. 11, ал. 2 НК⁸. В неговото

⁷ В този см. вж. Решение № 266 от 15.12.2016 г. на ВКС по н. д. № 1115/2016 г., I н. о., Решение № 53 от 19.02.2015 г. на ВКС по н. д. № 2028/2014 г., II н. о., Решение № 467 от 9.12.2014 г. на ВКС по н. д. № 1531/2014 г., I н. о., Решение № 445 от 17.11.2009 г. на ВКС по н. д. № 448/2009 г., II н. о., Решение № 567 от 2.12.2008 г. на ВКС по к. н. о. х. д. № 606/2008 г., I н. о., Решение № 244 от 25.VII. 1989 г. на ВС по н. д. № 223/89 г., III н. о., Решение № 1 от 28.01.2015 г. на ВКС по н. д. № 1690/2014 г., II н. о., Решение № 77 от 14.03.2018 г. на ПАС по в. н. о. х. д. № 7/2018 г., Решение № 54 от 27.02.2017 г. на ПАС по в. н. о. х. д. № 7/2017 г., Решение № 5 от 20.01.2016 г. на БАС по в. н. о. х. д. № 265/2015 г., Решение № 193 от 24.08.2016 г. на ВнАС по в. н. о. х. д. № 282/2016 г., Решение № 10 от 3.02.2022 г. на ОС Добрич по в. н. о. х. д. № 328/2021 г., Решение № 144 от 19.11.2021 г. на ОС Бургас по в. н. о. х. д. № 894/2021 г., Решение № 1 от 2.04.2021 г. на ОС Хасково по в. н. о. х. д. № 412/2020 г. и Присъда № 23 от 23.10.2018 г. на ОС Шумен по н. о. х. д. № 321/2018 г.

⁸ Вж. Костадинова, Р. (цит. съч., с. 272 и сл.)

съдържание се включват представи относно деянието, а именно управлението на моторно превозно средство, при съответните особености от обективна страна, визирани в състава – че е лишен от правоуправление, че е наказан за същото деяние по административен ред, и с искане за извършване на това деяние.

УПРАВЛЕНИЕ НА МОТОРНО ПРЕВОЗНО СРЕДСТВО В СРОКА НА ИЗТЪРПЯВАНЕ НА НАКАЗАНИЕ ЛИШАВАНЕ ОТ ПРАВО ДА СЕ УПРАВЛЯВА МПС

*Даниел М. Илиев, докторант по наказателно право,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: Настоящата статия е посветена на правната природа на престъпното управление на моторно превозно средство в хипотезата на чл. 343в, ал. 1 НК. Посоченият престъпен състав обхваща случаите, в които деецът управлява съответното транспортно средство в срока на изтърпяване на наказанието „лишаване от право“ да управлява МПС, след като е санкциониран веднъж вече по административен ред за същото деяние. В изложението е направен детайлен анализ на съставомерните признаци относно обективната и субективната страна на коментирания състав от особената част на Наказателния кодекс. Обсъден е и актуалният в съдебната практика въпрос за съотношението между разпоредбите на чл. 55, ал. 3 НК и чл. 343г НК и възможността кумулативно предвиденото за това престъпление наказание „лишаване от право“ да не бъде налагано на извършителя.

Ключови думи: *управление на моторно превозно средство, лишаване от правоуправление, съставомерност.*

DRIVING A MOTOR VEHICLE WHILE SERVING A PUNISHMENT REVOCAION OF THE RIGHT TO DRIVE A VEHICLE

*Daniel M. Iliev, PhD Student in Criminal Law,
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: This article is devoted to the legal nature of the criminal driving of a motor vehicle in the hypothesis of Art. 343c, para. 1 NC. The specified criminal composition covers the cases in which the perpetrator drives the relevant means of transport during the period of serving the punishment „deprivation of the right“ to drive a motor vehicle, after he has already been sanctioned once by administrative order for the same act. In the exposition, a detailed analysis of the compositional indicators regarding the objective and subjective side of the commented composition from the special part of the Criminal Code is made. Also discussed was the current issue in judicial practice regarding the relationship between the provisions of Art. 55, para. 3 of the Criminal Code and Art. 343d of the Criminal Code and the possibility that the cumulative penalty of „disqualification“ provided for this crime may not be imposed on the perpetrator.

Keywords: *driving a motor vehicle, disqualification, composition.*

ТЕЛЕСНИТЕ УВРЕЖДАНИЯ – БИОСЛЕДИ С ПОДЦЕНЕНО ЗНАЧЕНИЕ В КРИМИНАЛИСТИКАТА

*Д-р Деяна Велкова, д.м.,
Медицински университет – Варна*

*Орлин Коцев, докторант,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Всяко престъпление се отразява в обективната действителност. Разследването му е свързано и с установяване на оставените от извършителя следи. Независимо, че деянията, свързани с престъпления срещу личността обхващат една сравнително по-малка част от общият брой, извършени в нашата държава¹, общественият отзвук при тях често е значителен, включително и поради влиянието на медиите.

Проф. Йонко Кунчев приема, че: „Причинените от престъплението телесни увреждания по принцип не се разглеждат като следи в криминалистиката. Една от най-вероятните причини е, че те са предмет на съдебната медицина. Безусловно, типичните телесни увреждания, които се причиняват в резултат на различно въздействие върху човешкото тяло, задълбочено се изследват в тази наука. Но това не е основание криминалистическата теория за следите да се абстрахира от тях. От криминалистическа гледна точка измененията върху човешкото тяло, които са причинени при извършване на престъпления, също би следвало да се разглеждат като следи, защото могат да бъдат източник на информация за действията, процесите и средството, чрез което са причинени. Известни са случаи на идентифициране на обувки, пръстени чрез следи, образувани върху тялото на пострадалото лице при нанасяне на удари върху него. Именно това е основанието отражението на действия, процеси, предмети върху човешкото тяло да се определят като „следа“ от криминалистическа гледна точка.“²

Човешкото тяло е така устроено, че е следовъзприемащ обект и по него винаги, при този тип престъпления, остават следи, причинени от извършителя, даден предмет или околната среда и имащи връзка с разследваното събитие. Това са материални следи, често имащи фундаментално значение за разкриване на обек-

¹ По данни на НСИ, за 2021 г. осъдените лица са общо 24121, като от тях 1517 са за престъпления срещу личността (56 за убийства, 722 за телесни повреди и т.н.). Престъпления срещу собствеността са със значителен превес – 5147, а общоопасните – 12163, в т.ч. 2753 са свързани с наркотици. www.nsi.bg.

² Кунчев, Й. Курс по криминалистика. Том 2. Сиела Норма. 2021 г. стр. 156.

тивната истина в наказателният процес. Именно благодарение на разработените методики и достигнатата степен на познание, те са обект на изследване от страна на съдебната медицина. От гледна точка на криминалистиката, те са отделен, самостоятелен и специфичен вид следи, относими към разследването събитие и пряко свързани с установяване на обективната истина. В тази връзка информационното значение на телесните увреждания като самостоятелен вид следи е фундаментално, при възможност да се установи техният микрорелеф, а оттам и начинът им на образуване, включително и предметът, от който са оставени³.

Както се изтъкна, човешкото тяло, така, както е устроено, е следовъзприемащо. Външната интервенция, както от страна на извършителя, така и на околната среда и относително бавният процес на възстановяване (в зависимост от нараняването) би могъл да бъде ориентир и да даде правилна насока и на разследването, и на оперативно-издирвателните мероприятия, свързани с тях. При това още в ранният му етап, когато поради липсата на достатъчно доказателства или оперативни данни, същото се затруднява и трябва да се изследва и криминогенната ситуация⁴, включително и в примерът от 1995 г., където поради битов инцидент извършителят е бил изпаднал в състояние на афект.

Чисто процесуалните способности за събиране на веществени доказателства, или изчерпателното изброяване в обстоятелствената част на самото действие (най-вече оглед на местопроезшествие в чл. 155 от НПК, а в предвид разглежданата тема оглед на труп, чл. 157 и освидетелстване по чл. 158 от НПК), биха могли да дадат насоки и относно извършителя. Следва да се съобрази и с околната среда. Имаме в предвид следното:

Огледът е следственото действие, при което следва да се опише и обстановката, при която е намерено починалото лице. Що се отнася до телесните увреждания, намираме за важно да се разграничат на тези, които са оставени по тялото на пострадалото (вкл. и починалото лице) от страна на извършителя, както и тези от подлежащата повърхност и околната среда, включително когато има специфична флора⁵. Това разграничение е важно поради две основни причини.

³ През 1995 г. във Варна именно по този начин е разкрито убийство, включително са изяснени и мотивите за извършването му. Телесното увреждане, което е установено върху кожата по главата на пострадалата, починала от черепно-мозъчна травма, вследствие на нанесен удар с ръка (от златен пръстен със специфичен микрорелеф), е довело до разкриване на престъплението. Двадесет и осем години по-късно, оставените от самият пръстен биологични следи от пострадалото лице, кръв и малки части от епидермиса, при навременното му откриване, биха послужили за назначаване на експертиза по метода на ДНК профилирането. За да се обоснове изнесеното от тук, приоритетни за разследването са били специфичните телесни увреждания като следи.

⁴ Криминогенните ситуации се отнасят към условията, обуславящи престъпленията, съобразно разграничението на причини и условия в цялостният причинен комплекс. Криминогенната ситуация може да се определи като съвкупност от условия, които способстват извършването на престъплението чрез осигуряване на възможността за проявление на неговите причини. Цит. по Ковачева, Г. Криминогенните ситуации и противодействието на престъпността. стр. 105 – 106.

⁵ През 2019 г. бе установено починало лице, с видими прорезни, но не и дълбоки наранявания по ръцете, в горната им част. Самият оглед бе извършен на място, което бе гъсто

Детайлният анализ на самото местопроизшествие обхваща не само централният му обект, а именно тялото на починалият. Тази категория е в по-широки граници и може да включва и случаи, свързани с разследване на телесни повреди и полови престъпления, т.е. когато пострадалият е жив. Това води до извода, че следва да се обърне внимание и на закрити площи.

Разследващите органи трябва да имат необходимата компетентност в областта на съдебната медицина, която би им позволила детайлно да опишат самото местопроизшествие и предметите, които се намират в неговите граници. Не винаги би могъл да присъства съдебен лекар, а и при разследване на определен тип престъпления не е и необходимо. В по-късен етап обаче, когато се назначава съдебно-медицинска експертиза, именно околната среда и повърхността, с която пострадалото лице е имал непосредствен контакт, отразени в съответни доказателствени средства (протокол за оглед и фотоалбум, вкл. и схема), както и причинените следи по тялото му, биха улеснили съдебният лекар и заключението, до което ще достигне, независимо от аутопсията или съдебно-медицинското освидетелстване⁶. Целта на тази информация е да даде насоки на разследващите полицаи и оперативно-издирвателните органи, пряко свързана с придобиване на актуални оперативни данни за воденото досъдебно разследване. Именно в тази връзка, телесните увреждания като вид следи (биоследите), в предвид начинът им на получаване, използваните средства, а така също и самото местопроизшествие, биха могли да компенсират първоначалният недостиг на информация. С това не само съкращават сроковете на разследването, те улесняват и оперативно-издирвателната дейност, включително и когато телесните следи са достатъчно специфични, за да се съди по тях и относно мотивите на извършителя. Несъмнено има важно значение и при изграждането на версии.

В заключение, именно подлежащата повърхност е тази, която също може да причини специфични телесни следи⁷. Всички останали видове наранявания,

обрасло с къпинови храсти. В предвид липсата на каквито и да е било данни за насилствена смърт преди самата аутопсия (възприети по време на огледа), както и особеностите на самото растение, се направи правилен извод, още местопроизшествието, относно начинът на възникване на тези следи и информационните свойства, които те имаха. Причината за смъртта му бе хипотермия и напълно изчерпване на гликогена в черният му дроб.

⁶ Виж по-конкретно Erickson, El. *Criminalistics – Laboratory manual*. Routledge Taylor & Francis Group. 2014. стр. 63 и Saferstein, R. *Criminalistics – An Introduction to Forensic Science*. Pearson Education Limited. 2015. стр. 118 – 120.

⁷ През 2022 г. във Варна бе установено починало лице (на улицата). В хода на разследването се установи, че причината за смъртта бе кръвоизлив от разширени венозни съдове в областта на хранопровода, вдишване на кръв в трахеята, бронхите, белите дробове, погълнатата кръв в стомаха и началните отдели на тънките черва. Развитието на този кръвоизлив бе и в пряка причинна връзка с установената чернодробна цироза. Успоредно на това, ожулванията в областта на долните му крайници, а така също и по лицето му, нямаха отношение с настъпването на смъртта. При огледът обаче, именно тези наранявания (особено по лицето) биха могли да водят и до извод за упражнено физическо насилие. Ето защо се обърна внимание именно на спецификата на подлежащата повърхност – асфалт, в лошо състояние, с множество чакъл и абразивни частици именно на мястото, където бе намерен и трупят на починалия.

включително наличие на отбранителни и нападателни рани, в едно с тези, които са установени по тялото на пострадалият, следва да се обособят като отделен вид материални следи, които да бъдат част от криминалистическата теория за следи-те. За тази цел е необходимо да се разработи методология, свързана със специфичният микрорелеф на телесните увреждания, при това, като самостоятелен вид следи. Тук е най-силната връзка на криминалистиката със съдебната медицина. Може ли обаче тази наука винаги да се даде категоричен извод относно причините за възникване на това от телесните увреждания?

В медицината с родовото понятие телесна повреда (травма, разстройство на здравето, увреждане) означава всяко нарушаване на анатомичната цялост или физиологичните функции на тъканите или човешкият организъм, в следствие на въздействието на вредни фактори на външната среда.⁸

В някои случаи веществените доказателства представляват обект на съдебната медицина. Един от поводите за това е когато е необходима идентификация на средствата, с които е извършено дадено престъпление, чрез съпоставяне на особеностите на уврежданията по човешкото тяло с индивидуалните характеристики на съответния предполагаем предмет или оръжие. Тези изследвания са предмет на съдебномедицинската трасология или биотрасологията, която някои автори определят като част от общата трасология. В зависимост от конкретния случай и използваните методи на съдебномедицинско изследване има възможност да се определи груповата принадлежност на използвания предмет или оръжие (твърд тъп предмет, остро оръжие и др.), а в някои случаи и конкретния травмиращ агент (индивидуална идентификация)⁹.

Видно от изнесеното до тук, макар и изследванията, които се провеждат, да са съдебномедицински, те имат тясна връзка и със съдебната балистика, а така също и провеждането им е пряко свързано с досъдебното разследване при установяване на обективната истина в наказателният процес¹⁰. В предвид спецификата на слеодообразуването на биоследите при извършване на престъпление, включително с възможността не само от тялото и облеклото да извършителя, но и от използвани от него предмети.¹¹

Друг пример е биотрасологично изследване в случаите, при които по пострадал/а се установят рани или повърхностни следи от ухапване от извършителя.

⁸ Раданов, Ст. и колектив. Съдебно-медицинска експертиза на живи лица. Медицина и физкултура. 1986 г. стр. 34 – 35.

⁹ Раданов, Ст. Съдебна медицина и медицинска деонтология. Трето издание. Сиела. 2006 г. стр. 62, 124 – 125, 88 – 101, 438 – 439.

¹⁰ Каго пример може да се посочи идентифицирането на оръжието в случаите на прободно-порезни наранявания по тялото. На първо място са определяне на ширината на оръжието се установява дължината на най-малката кожна рана, която е с достатъчна дълбочина на раневия канал. За определянето на дължината на острието се съди по раната, която има най-дълъг раневия канал. На следващия етап от изследването, съдебния лекар може да направи отливка на раневия канал, която след това да бъде сравнена с предполагаемо оръжие. Цит. по Христов Ат. Био-трасология при съдебномедицински изследвания. МУ – София. 2018. стр. 6 – 11, 282 – 297.

¹¹ Виж. по конкретно Кунчев, Й. Курс по криминалистика том втори. Сиела 2021 г. стр. 177 – 178.

При осъществяване на захвапването обикновено едната челюст действа перпендикулярно спрямо кожната повърхност, докато другата се придвижва и действа под ъгъл. В първия случаи се получават характерни малки правоъгълни охлузвания, кръвонасядания или рани подредени дъговидно с равни интервали от здрава кожа помежду им, като това са така наречените статични следи. Когато зъбите действат под ъгъл на кожната повърхност и се придвижват по нея, се откриват увреждания приличащи на линейни следи или драскотини (динамични следи). Тъй като уврежданията, които се получават при ухапване, особено статичните следи, са отражение на големината, формата и някои допълнителни особености на съзъбието, те могат да се използват за идентифициране на извършителя. Тъй като зъбите и съответните отпечатъци, които оставят, имат множество специфични характеристики, в тези случаи се изготвя комплексна съдебномедицинска експертиза с участието на специалист в областта на денталната медицина. Съществуват множество казуси, при които биотрасологичното изследване може да намери приложение и съответно би спомогнало съществено процеса на разследването. Предвид спецификата на този тип изследвания е необходимо експертите, изготвящи анализа, да са специалисти от различни сфери на науката.¹²

Намираме за важно уточнение, че приемаме за биоследи само тези, възникнали върху човешкото тяло в следствие на изпълнителното деяние и/или друга причина, пряко свързана с разследваното събитие и не се включват като биоследи течности и отделни тъкани в човешкото тяло, дадени като проби или установени на местопроизшествието по други причини.

Изследването на телесните увреждания като следи обикновено се извършва със съдействието на съдебен лекар или друг лекар. В такива случаи медицинската и криминалистическата компетентност се обединяват, за да се получи най-пълна и точна информация относно механизма на причиняване на телесното увреждане, неговият механизъм, време на причиняване и пр.¹³ Подчертаваме – като самостоятелен вид, свързана пряко с доказването и установяване на обективната истина в наказателният процес, а така също и имащи приоритетно значение в началният етап на разследването. Проф. Йонко Кунчев приема, че „За целта е възможно да се проведе комплексна съдебномедицинска и криминалистическа експертиза. Разчитането само на медицинската наука при изясняване начина на причиняване на телесното увреждане, неговият механизъм не може да се определи като добра практика. Често са необходими знания и от областта на криминалистиката.“¹⁴ Ето по този начин би могъл да се изясни всеки детайл от даденото телесно увреждане. Съдебната медицина може и би могла да определи механизма на получаване на травмата, както и да установи какъв е действащия предмет като група (твърди тъпи предмети, остри предмети и др.), но за да се изследват телесни увреждания като самостоятелен и специфичен вид следи, е необходимо и криминалистиката да даде необходимият принос. Заключениеето на проф. Кунчев е следното: „Това

¹² Виж по-конкретно Раданов, Ст. Съдебна медицина и медицинска деонтология. Трето издание. Сиела. 2006 г. стр. 62, 124 – 125, 88 – 101, 438 – 439 и Христов Ат. Био-трасология при съдебномедицински изследвания. МУ–София. 2018. стр. 6 – 11, 282 – 297.

¹³ Кунчев, Й. Курс по криминалистика. Том 2. Сиела Норма. 2021 г. стр. 157.

¹⁴ Пак там стр. 157.

означава две неща: първо, външните телесни увреждания по човешкото тяло да се включат в предмета на криминалистическата теория за следите, доколкото тяхната форма и вид са отражение на естеството на въздействието и използваното средство, второ, съвместно със съдебномедицинската наука да се обяснят информационните свойства на тези следи.¹⁵ Приемаме аргументите, цитирани по-горе, поради което е написан и този труд. Всяка следа носи в себе си информация. Обособяването на телесните увреждания като самостоятелен вид следи в криминалистическата теория за следите, несъмнено би довела до създаването на по-добра методология при разследването на подобен тип престъпления. Тя е пряко свързана и с оперативното издирвателното действие, като самостоятелна наука и необходима за ефективната работа по разследването на събитие. В тази връзка, намираме дефиницията, че следа е всяко устойчиво изменение в материалната среда, което е причинено от разследваното събитие и може да бъде източник на информация за разкриване на обективната истина в наказателния процес¹⁶, за безусловно правилна. Телесните увреждания, в следствие на възстановителните процеси на организма при живо лице или трупното гниене при починал, водят до тяхното унищожаване. Това обаче е сравнително продължителен процес в общият случай.

Именно в тази връзка, телесните увреждания, като вид материални следи, са отделен и специфичен вид, особено при тежка следствена ситуация (примерно при трупове с неустановена самоличност), когато първоначалната информация се базира единствено на лицето, имащи възприятия и подаващо сигнала до МВР (обикновено твърде ограничени) и в тази връзка по правило са отдалечени от датата на извършване на самото деяние, са особен вид следи. Несъмнено, при подобни случаи именно установените по човешкото тяло наранявания, като специфичен вид следи, са материално отражение на взаимодействието между два обекта, пострадалото лице и извършителят (включително и животно¹⁷) и водят до установяване на обективната истина в наказателния процес.

През 2023 г., независимо от успехите ни в различните клонове на свързаните с криминалистиката науки, не биха довели до резултат, без съответен заподозрян, който в по-късен етап да бъде привлечен към наказателна отговорност, за този тип деяния. Или, да доведе до прекратяване на досъдебното разследване, в случаите на липса на състав на престъпление по тези състави от НК. Тук именно изпъкват телесните следи, като самостоятелна категория в криминалистическата теория за следите, в зависимост дали са причинени от човек, предмет, включително подлежащата повърхност, растение или животно. Всеки един от тези четири вида приемаме за отделен вид биоследи, но под общият знаменател на телесните увреждания. В предвид специфичният им микрорелеф, в зависимост и от видът на нараняването, както и травмирацията агент, този тип увреждания са уникални по своята същност, а информационното им значение е решаващо за разкриване на обективната истина в наказателния процес.

¹⁵ Пак там стр. 157.

¹⁶ Кунчев, Й. Курс по криминалистика. Том 2. Сиела Норма. 2021 г. стр. 33.

¹⁷ Виж по конкретно сп. „Съдебна медицина и криминалистика“. 2/1985 г. стр. 120 – 122, относно морфологични увреждания, причинени от глиган.

Ето защо като обобщение застъпваме становище, че нито съдебната медицина „изземва“ от научното поле на криминалистиката, нито обратното. Двете науки са тези, които – всяка според своя предмет, могат да допринесат за обособяването на биоследите като самостоятелен раздел в криминалистиката.

ТЕЛЕСНИТЕ УВРЕЖДАНИЯ – БИОСЛЕДИ С ПОДЦЕНЕНО ЗНАЧЕНИЕ В КРИМИНАЛИСТИКАТА

*Д-р Деяна Велкова, д.м.
Медицински университет – Варна,*

*Орлин Коцев, докторант,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: Престъпленията срещу личността са част от битието и на днешната цивилизация. Именно при разследването им се откроява и връзката между две отделни науки – Криминалистиката и Съдебната медицина. Телесните увреждания или биоследите, са неизследвана територия като категория „следи“ в криминалистиката и в тази връзка, предизвикателство за двете науки.

Ключови думи: криминалистика, съдебна медицина, заличаване на следи, престъпление, човешко тяло, труп, оръжие, разследване, следи, пострададал, убийство, аутопсия.

THE CORPSE DAMAGE – BIOLOGICAL TRACK WITH UNDERESTIMATED IMPORTANCE IN CRIMINALISTICS

*Dr. Deyana Velkova, MD
Medical University of Varna*

*Orlin Kotsev, PhD Student,
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: The crime against personality is a part of the way of life nowadays. Namely, his investigation shows a connection between two single sciences – Criminalistics and Forensic medicine. The corpse damage, or biological track, is a „Terra incognita“ like category “track“ in Criminalistics and, in this connection, a challenge for both sciences.

Keywords: Criminalistics, Forensic Medicine, trail vanishes, crime, biological track, human body, corps, weapon, investigation, traces, accident, Complaint, homicide, autopsy.

ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ГРАЖДАНИТЕ ПО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19

*Ангелина Пройкова, докторант,
Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград*

Основните човешки права са систематизирани във Всеобщата декларация за правата на човека, приета от Организацията на обединените нации (ООН) през 1948 г. Впоследствие са записани в редица споразумения и конвенции със задължителен характер.

Правата на човека са универсални, неотменими и неделими.

Универсални, защото важат за всички хора по света, независимо от расата, етноса, пола, цвета на кожата, сексуалната ориентация, уврежданията, езика, религията, политическите или други убеждения, националния и социален произход и др. В същото време различните държави и общества имат свободата да определят специфични стандарти по отношение на правата, съобразно собствените си културни и обществени особености, като съблюдают правата на човека като минимални стандарти.

Неотменими: не могат да бъдат отнети или изгубени. Но при определени обстоятелства някои права могат да бъдат преустановени или ограничени. Например по време на извънредно положение правителството може да ограничи свободата на движение – нещо, на което бяхме свидетели по време на пандемията на Ковид-19 в редица страни, в това число и България.

Неделими, взаимозависими и взаимосвързани: не могат да бъдат разглеждани независимо едно от друго и никое право не е по-значимо от останалите.

През 1953 г. влиза в сила Европейската конвенция за правата на човека, с която се създава Европейският съд по правата на човек (ЕСПЧ) към Съвета на Европа.

Темата за правата на човека непрекъснато се дискутира, а Конвенцията се развива, тъй като нашите общества се променят и това налага промяна и в юридическите документи. Към Конвенцията до днес са приети 16 протокола. Конвенцията се развива и чрез тълкуване на разпоредбите ѝ от страна на ЕСПЧ – съдът разширява правата, предвидени в Конвенцията, и ги прилага към ситуации, които не са били актуални при приемането на документа.

Конвенцията е приложима на национално равнище документ – тя е включена в законодателството на държавите, които са страни по нея, и националните

съдилища трябва да я прилагат. Физическите лица обаче могат да се обръщат и директно към Европейския съд по правата на човека, който се произнася по нарушения на гражданските и политическите права, установени с Конвенцията.

През 2009 г. с ревизията от Лисабон на Договора за ЕС влезе в сила Хартата на основните права на ЕС. Хартата съдържа граждански, политически, социални и икономически права. Разделена е на дялове с красноречиви заглавия: „Достойнство“, „Свободи“, „Равенство“, „Солидарност“, „Гражданство“ и „Правосъдие“. По този начин Хартата кореспондира пряко с член 2 на Договора за ЕС, където е записано:

„Съюзът се основава на ценностите на зачитане на човешкото достойнство, на свободата, демокрацията, равенството, правовата държава, както и на зачитането на правата на човека, включително правата на лицата, които принадлежат към малцинства. Тези ценности са общи за държавите-членки в общество, чиито характеристики са плурализъмът, недискриминацията, толерантността, справедливостта, солидарността и равенството между жените и мъжете.“

България като член на ООН, Съвета на Европа и ЕС, е ангажирана със спазването на тези основни документи. В базата данни на Агенцията можете да видите какво е състоянието на човешките права у нас през 2020 г. в различни области, включително насилието, сигурността, престъпленията против собствеността, защитата на личните данни, функционирането на демокрацията и други. Състоянието на човешките права е проследено и в доклада на Българския хелзинкски комитет за правата на човека в България през 2020 г., в който наред с различните нарушения на права се проследява и нивото на сътрудничество на страната с международните и местните организации за защита на правата на човека.

Правата на човека в условията на пандемия:

В случай на мащабна криза, каквато е пандемията на COVID-19, държавата има правото да ограничи временно някои права по силата на чл. 15 от Европейската конвенция за правата на човека. Това може да стане при много ясни причини, срокове, както и условие за пропорционалност – ограничаването на правата да не надхвърля поставените конкретни цели.

На 13 март 2020 г. България официално обявява извънредно положение и приетите мерки във връзка с пандемията, които водят до временното ограничение на част от правата на гражданите и лицата, пребиваващи у нас. Въведени са безпрецедентни мерки, като пълен или частичен локдаун, карантина, принудителна социална дистанция и допълнителни предпазни мерки.

Правото на справедлив съдебен процес представлява важен аспект от въздействието на COVID-19, тъй като за дълъг период от време съдебната система в България разглеждаше само „спешни дела“. Съществуват конфликтни претенции, в някои случаи дори са взаимоизключващи се. Този феномен се нарича „конфликт между правата“ и не е нов тъй като има различни проявления. С него може да се характеризират и сблъсъци, които възникнат между различни права на човека или между едни и същи човешки права, притежавани от различни лица.

Различните уязвими групи, като например подложените на домашно насилие, ромските етнически малцинства и социалните групи в неравностойно икономическо положение, могат да претендират за еднакво защитени основни права и свободи, като например – свободен достъп до здравеопазване и до образование. Често обвиненията

в нарушаване на тези и други права са отправяни както към националните власти, така и към европейските институции. Темата е твърде дискуссионна и както по много други аспекти на пандемията, по тази също няма готови и еднозначни отговори.

Пандемията ни изправи пред различни казуси, свързани с нарушения на човешките права, конфликти между права или сблъсък на интерпретации. Темата се усложнява допълнително от липсата на абсолютни, вечни и общовалидни отговори и необходимостта решенията да се вземат за всеки казус поотделно, като се търси справедлив баланс.

В усилията си за постигане на максимален достъп до животоспасяващото лечение за COVID-19, бяха преустановени считани за несъществени здравни услуги и бяха отложени насрочени медицински прегледи, свързани с други заболявания. Съществуват обаче опасения, че с определянето на несвързани с COVID-19 терапии и медицински прегледи за неприоритетни в крайна сметка е отказан достъп на болни до неотложни и потенциално животоспасяващи здравни услуги и нарушено правото за достъп до квалифицирана здравна грижа.

След стартирането на ваксинационният процес, въпреки че бе прието да решението на гражданите да бъде доброволно, отказът от ваксинация можеше да доведе в крайна сметка да глоби, недопускане до различни видове събития, временно отстраняване от работа и дори уволнение, което направи актуален въпроса дали ваксинацията нарушава основните граждански права. Нуждата от ясна процедура за това как се реагира при отказ от ваксиниране, да са предвидени възможности за освобождаване от мярката, както и да има ефективно правно средство за защита на правата на отказващите ваксинация.

Международни правозащитни организации също са на мнение, че малцинствата, коренното население и други маргинализирани групи са пострадали най-тежко от ковид-кризата. Те са били изложени на по-голям риск от заразяване и смърт от COVID-19, поради ограничен достъп до здравна помощ, голямата концентрация на хора в домакинства и работни места с повишен риск и др. „Неравенството и дискриминацията, извадени наяве от пандемията, бяха налице много преди нейното начало“, установява докладът за 2021 г. на правозащитната организация Minority Rights Group International.

Правата на хората от различни малцинствени групи са по-уязвими дори и без да е налице пандемия, отдавна е акцент в темата за човешките права. Затова и в Договора за ЕС, където зачитането на правата на човека е изброено сред европейските ценности, изрично е добавено “включително правата на лицата, които принадлежат към малцинства“.

Европейските ценности са в основата на законодателствата на държавите членки – освен че са ясно и конкретно дефинирани, важноста им за функционирането на Съюза беше подчертана още веднъж с решението държавите членки да получават европейски средства само при условие, че спазват върховенството на закона. С регламент в сила от началото на 2021 г. Европейската комисия може да предложи спиране или замразяване на плащанията от бюджета на ЕС към дадена страна, ако установи, че същата нарушава този принцип.

Мерките на правителствата в борбата с пандемията имат сериозни последици за основните права на всички граждани. Ограниченията оказват въздействие

върху нашите лични и социални взаимодействия, както и върху защитата на чувствителните ни лични данни.

Социалните и икономическите последици от пандемията са трайни и засилват значително вече съществуващите неравенства.

Правото на живот, колкото и високо да се цени във всеки правов ред, не бива да се използва за накърняване върховенството на закона и принципите на правовата държава.

Нужно е да се търси баланс между правото на живот и зачитането на основните човешки права. Този доклад разглежда правото на гражданите по време на пандемията от COVID-19 не като противопоставящи се на ограниченията и мерките на правителството на Република България, но като вървящи ръка за ръка със задълженията на държавата да опази здравето и благополучието на гражданите си.

ИЗТОЧНИЦИ:

1. „COVID-19 и последиците за правата на човека. Преглед на приложимата съдебна практика на Европейския съд по правата на човека“ – Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2021 г.
2. Доклад на правозащитната организация Minority Rights Group International за 2021 г.
3. Доклад относно основните права за 2021г на FRA – Агенция на ЕС за основните права.

ЗАЩИТА НА ПРАВАТА НА ГРАЖДАНИТЕ ПО ВРЕМЕ НА ПАНДЕМИЯТА ОТ COVID-19

*Ангелина Пройкива, докторант,
ЮЗУ „Неофит Рилски“*

Резюме: По време на пандемията от COVID-19 и с въвеждането на противоепидемичните мерки станахме свидетели на системно нарушаване на човешките права. Също както и по-голямата част от света, България не бе подготвена за справяне с пандемията от COVID-19. Това твърдение се отнася с пълна сила за правната ѝ система, върховенството на закона и катастрофалните последици от пандемията за основните права на гражданите.

Ключови думи: пандемия, Covid-19, права, закон, система, последици, право, мерки.

PROTECTING CITIZENS' RIGHTS DURING THE COVID-19 PANDEMIC

*Angelina Proykova, PhD Student,
South-West University „Neofit Rilski“*

Summary: During the COVID-19 pandemic and with the introduction of anti-epidemic measures, we witnessed a systematic violation of human rights. Bulgaria, like most of the world, was not prepared to deal with the COVID-19 pandemic. This statement applies with full force to its legal system, the rule of law and the catastrophic consequences of the pandemic for the basic rights of the citizens.

Keywords: pandemic, Covid-19, rights, the law, system, consequences, law, measures.

ОТГОВОРНОСТ ЗА ВРЕДИ, ПРИЧИНЕНИ ПРИ ВЛАЧЕНЕ НА КОРАБ

*Аделина Ат. Демирева, докторант,
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“*

I. Дефиниция на понятията

1.1 Договор за влачение

Договорът за влачение (тласкане) на кораб е самостоятелен вид договор, присъщ на морското корабоплаване. Законовата уредба на договора за влачение се намира в чл. 231 – чл. 236а от КТК.

В чл. 231, ал. 1 от Кодекса на търговското корабоплаване е дадена легална дефиниция на договора за влачение: *„С договора за влачение притежателят на един кораб (влекач или тласкач) се задължава срещу възнаграждение да извърши-ва провлачване (тласкане) на друг кораб или друго плаващо средство на определено разстояние, през определено време или да извърши маневра.“*

Текстът на разпоредбата използва термините „провлачване“ и „тласкане“. Разликата между провлачването и тласкането е единствено в техническия способ, по който се извършва операцията. При провлачването буксирната тяга се намира пред влачения кораб или плаващо средство, което позволява чрез буксирното въже да се осъществи провлачването в посоката, в която се движи влачения кораб. И обратното, при тласкането буксирната тяга се намира на борд, кърма или нос, в зависимост от изискванията на обстановката. Тласкането намира по-голяма приложимост при пристанищните услуги.

Разпоредбите, уреждащи договора за влачение, са приложими и при пристанищните услуги с кораби за влачение в бордово свързана група, тласкане, въвеждане на други кораби или плаващи средства в пристанищата и извеждането им от тях, извършването на маневри в тях от и към котвените и кейови места, провеждането им към подходните пътища и други (чл. 232, ал. 1 КТК). Нормата има диспозитивен характер и намира приложение в случай, че страните не са уговорили друго. Условието и редът за осъществяване на пристанищната услуга буксировка на кораби и други плаващи средства се определят с Наредба на министъра на транспорта, информационните технологии и съобщенията.

Обект на услугата провлачване/тласкане могат да бъдат кораби или други плаващи средства като плаващи кранове, понтони, метални конструкции и др.

Предметът на услугите при влаченето има пространствен резултат: преместване с помощта на буксирна тяга на един или няколко кораба или плаващи средства от едно място на друго по морски път.

1.2. Отговорност за вреди

Предвид стълкновителната норма на чл. 1, ал. 2 от КТК, съгласно която за неуредените въпроси се прилагат разпоредбите на гражданското законодателство, то следва, че отговорността, която възниква при причиняване на вреди при осъществяване на услугите по влачене/тласкане е гражданска. Гражданската отговорност за вреди е вид юридическа отговорност. Най-важното основание за възникване на юридическата отговорност е виновно извършено правонарушение на деликтоспособно лице, което е наказуемо от закона.¹

Възстановяването на вредите, нанесени в резултат на правонарушението е проявление на една от функциите на юридическата отговорност – правовъзстановителната функция (или обезщетителна – при гражданската отговорност за вреди). В правната литература вредата се определя като широко понятие и следва да се разбира като каквото и да е засягане на правно защитени блага. Вредите са не само основание за възникване на отговорността (освен ако по изключение не са изключени от фактическия ѝ състав²), но и определят нейния размер. В зависимост от интереса, който трябва да се удовлетвори при реализиране на отговорността са обособени два вида гражданска отговорност – договорна (произтичаща от съществуващо облигационно отношение между страните) и деликтна³ (неизпълнение на общото задължение „да не се вреди другиму“). В правната литература се приема теорията, развита за пръв път от доц. Конов⁴, че непосредствената цел на договорната отговорност е да защити позитивния интерес на кредитора, а деликтната отговорност – негативния интерес⁵.

II. Характеристика на отговорността

Отговорността за вреди, причинени при влаченето/тласкането е уредена в чл. 236, ал. 1 и ал. 2, и чл. 236а от КТК.

Според проф. Антон Грозданов, предвидената в чл. 236 от КТК отговорност е деликтна⁶. Според Коментара на Кодекса на търговското мореплаване и според проф. Райко Райков отговорността на страните при вреди, настъпили в резултат на влаченето (тласкането), **уредена в чл. 236, ал. 1 и 2 от КТК, е договорна**, тъй като произтича по силата на съществуваща облигационна връзка между страните.⁷ Отговорността за вреди, произтичаща от неизпълнение на договор се поражда при лична вина – субективна отговорност. Без вина няма отговорност.

¹ Вж. Димитрина Милкова, „Обща теория на правото“, с. 185.

² При обективната отговорност.

³ Извъндоговорна отговорност.

⁴ Траян Конов, „Основание на гражданската отговорност“, 1995 г.

⁵ Вж. Ангел Калайджиев, „Облигационно право“, Обща част, Сиби, 2002 г., с. 339.

⁶ Вж. Антон Грозданов, „Правен режим на услугите в корабоплаването“ – Том 2, с. 54 – 55.

⁷ Вж. Коментар на КТМ, с. 430.

В правната литература се застъпва, че „Страната, която предоставя услугата по влачене е притежателят на влекача, а негов съконтрагент е всеки кораб или плаващо средство, което трябва да бъде провлачено.“⁸ Считам, че във втората си част коментарът е неточен, тъй като страна по договора за влачене е не влачения кораб (плаващо средство), а неговият собственик (корабопритежател), който е носител на права и задължения по договора за влачене.

При осъществяване на буксировката, обаче, могат да настъпят вреди, **както за влачения кораб, така и за влекача (тласкача), осъществяващ влаченето, или на намиращите се на тях хора и имущества.** Вредите могат да засягат не само интересите на страните по правоотношението, възникнало по повод на договора за влачене, но и имуществото на други лица, включително и живота или здравето на хора-членове на екипажа или други, които се намират правомерно на борда на кораба (плаващото средство). В обсега на понятието „*имущество, намиращо се на влачения или влачения кораб*“, се включват не само товари, които се превозват в плаващото средство (кораб), но и вещи (багаж) на членовете на екипажа или на други лица, както и на съоръжения, които не влизат в корабното оборудване.

Ето защо отговорността, която възниква за вредите, причинени от влаченето, в резултат на **неизпълнение на задълженията на страните по договора за влачене е договорна**, а за вредите, причинени от други действия на извършителя, които не са предмет на договора ще бъде налице нарушаване на абстрактното правило „да не се вреди другиму“ и **отговорността, която ще възникне за причинителя на вредите е деликтна.**

III. Основания за възникване на отговорност

От дефиницията, дадена в чл. 232 от КТК следва, че договорът за влачене е договор за преместване на имущество (влачения кораб и намиращите се на него хора и имущество) и в това отношение договорът за влачене е близък до договора за превоз на товари. За разлика от задължението **да се грижи за опазването на товара** докато трае изпълнението на договора⁹, което има превозвачът, КТК не предвижда аналогично задължение на корабопритежателя на влекача по отношение на влачения кораб. Императивната разпоредба на чл. 234, ал. 1 предвижда, че **и двете страни** по договора **отговарят за безопасността на провлачването**, като всяка от тях е длъжна своевременно да приведе своя кораб (плаващо средство) в състояние, **годно за влачене (тласкане).** Годността на кораба или плаващото средство за влачене означава способността му да осигури провлачването¹⁰.

Страната, осъществяваща влаченето трябва да докаже, че е проявила дължимата грижа за откриване на недостатъците на своя кораб, но поради естеството им не е могла да ги установи, въпреки че те са се проявили в процеса на влаченето. Поради обстоятелството, че влаченето изисква да бъде положена предварителна и своевременна **грижа за годността и на влачения кораб** или плаващо средство,

⁸ Вж. Коментар на КТМ, с. 422.

⁹ До момента, в който не го предаде в пристанището на назначение.

¹⁰ Вж. Райко Райков, „Международно морско частно право“, ТУ, 2001 г., с. 163.

то при причиняване на вреди на влачещия по тази причина, влаченият няма да се освободи от отговорност, стига това да е изрично предвидено в договора.

Още повече, че влачещият следва да извърши буксировката **с умение, съответстващо на спецификата на извършваната дейност и съобразно добрата морска практика**, след точна преценка на хидрометеорологичната обстановка и други корабоплавателни условия, както и съгласно заверен от съответната морска администрация план за буксировка.

Добрата морска практика е тази, въз основа на която, може да бъде осъществено влаченето.

Влаченето (тласкането) е специфична дейност, която изисква на първо място използване на специално съоръжение (влекач), което да отговаря на специфични технически изисквания, умение и познания на капитана (морско правоспособно лице), управляващ влекача съответстващо на тази специфика.

Чл. 236 от КТК предвижда две хипотези за възникване на отговорност за вреди по договора за влачене, в зависимост от това дали вредите са причинени на влачещия или влачения кораб (плаващо средство). Чл. 236а урежда отговорността за вреди при влачене на безекипажен кораб.

3.1. Първата хипотеза, урежда отговорността за вреди, причинени на влачения кораб (тласкания кораб или плаващото средство) или на намиращите се на него хора и имущества.

Тази отговорност възниква за корабоприетателя на влекача **при условие, че капитанът на влекача (тласкача) управлява и влачения кораб и при липса на друго споразумение между страните**. Нормата е диспозитивна, от което следва, че **страните могат да уговорят** отговорността за вреди да бъде за сметка на лице различно от корабоприетателя на влачещия кораб.

3.2. Втората хипотеза, визирана в ал. 2 на същия член предвижда, че отговорността за вреди, причинени на влекача (тласкача) или намиращите се на него хора и имущества, когато капитанът на влачения (тласкания) кораб (плаващо средство) управлява и влекача (тласкача), при липса на друго споразумение, се носи от корабоприетателя на влачения кораб.

Върху осъществяващия управлението на влаченето тежи задължението да докаже отсъствието на вина в действията си. КТК изгражда презумпцията, че при липса на споразумение, което да урежда по различен начин отговорността, вредите, причинени при влаченето, са възникнали **по вина на капитана, който управлява влаченето**, освен ако се докаже, че не е виновен.

Разпоредбата има диспозитивен характер, доколкото предвижда възможност между страните по договора да бъде уговорено друго, като въвежда и оборима презумпция за отговорността на капитана на влекача (тласкача) в уредената в нея хипотеза. От разпоредбата е видно, че отговорността за причинените вреди се определя от това кой ръководи дейността по влаченето (тласкането). Разпоредбата на чл. 236, ал. 1 от КТК възлага тази отговорност на корабоприетателя на влекача в случаите, когато дейността се ръководи от капитана на влекача. По аргумент на противното, в случаите когато дейността се ръководи от капитана на влачения кораб, отговорността се възлага на корабоприетателя

на влачения кораб. Това следва и от тълкуването на чл. 236, ал. 1, във вр. с ал. 2 от КТК.¹¹

Съгласно чл. 236, ал. 2 от КТК, отговорността за вреди, причинени на влекача (тласкача) и намиращите се на него хора и имущества, когато капитанът на влачения кораб (тласкания кораб или плаващото средство) управлява и влекача (тласкача), при липса на друго споразумение се носи от корабоприитежателя на влачения кораб (тласкания кораб или плаващото средство), освен ако се докаже, че няма вина.

За възникване на отговорността и при двете хипотези (предвидени в ал. 1 и ал. 2 на чл. 236 от КТК) следва да се дължи сметка и за разпоредбата на чл. 234, ал. 2, че корабът, който се намира под навигационното ръководство на капитана на друг кораб, не се освобождава от задължението да прави необходимото за осъществяване на безопасно корабоплаване.

3.3. Влачене на безекипажен кораб.

За разлика от другите две хипотези, в чл. 236а отговорността е персонифицирана, като е предвидено, че **отговорност за провлачването носи капитанът на влачения кораб.**

Използваното в текста понятие „отговорност за провлачването“ има по-широк обхват в сравнение с хипотезите на ал. 1 и 2 на чл. 236, тъй като тълкувайки разпоредбата следва, че при настъпване на вреди капитанът на влачения кораб ще носи отговорност за вредите, причинени и на влачения и на влачения кораб.

Съществена разлика с горните две хипотези е, че отговорността по чл. 236а е обективна (безвиновна), тъй като не се предвижда отпадане на отговорността в случай, че капитанът докаже, че не е виновен.

От една страна, задължение на капитана на влачения кораб е да приеме влачения (тласкания) кораб с годна корабна документация и с необходимата подготовка съобразно добрата морска практика, което се удостоверява с протокол. От друга страна, безекипажният кораб трябва да бъде подготвен за предстоящото провлачване (тласкане), съобразно добрата морска практика, в съответствие с указанията на Изпълнителна агенция „Морска администрация“. Тълкувайки разпоредбата с оглед споменатите вече по-горе задължения на страните по договора за влачене, подготовката за провлачването е задължение на корабоприитежателя на влачения кораб, който е страна по договора, съответно неизпълнението му, в случай, че е в причинно-следствена връзка с настъпването на вредите следва да е основание за отпадане на отговорността на капитана на влачения кораб, предвидена в чл. 236а.

IV. Заключение

Разгледаните в настоящото изложение разпоредби на КТК, уреждащи отговорността за вредите, причинени при влачене (тласкане) са специални спрямо общите разпоредби, касаещи гражданската отговорност за вреди и са приложими в рамките на изпълнение на задълженията на страните по правоотношението, възникнало по повод валидно сключен между тях договор за влачене. Отговорността на увреждащия, на когото е поверено управлението на кораба (плаващо средство) извън об-

¹¹ РЕШЕНИЕ № 448 ОТ 13.06. 2016 Г. ПО Т. Д. № 1417/2015 Г. НА ОКРЪЖЕН СЪД – ВАРНА

лигационното правоотношение и пред трети лица, т.е. тези, с които не е обвързан по силата на договора за влачене се регулира от правилата на гл. XII Сблъскване на кораби – в случаите, в които се касае за такова събитие, в резултат на което са настъпили вредите или от нормите на общото гражданско законодателство – чл.45 и следващите от ЗЗД по силата на препращащата норма на чл. 1, ал. 2 от КТК.

БИБЛИОГРАФИЯ:

1. Антон Грозданов „Правен режим на услугите в корабоплаването“ – Том 2, ВСУ „Черноризец Храбър“, 2021 г.
2. д-р Цоню Дамянов, Иван Иванов, Иван Лазаров, Георги Кандиларов, Райко Райков, проф. Слава Стефанова, Марин Славчев, Божидар Христов, Екатерина Терзиева, Борис Шубеков, Коментар на Кодекса на търговското мореплаване, Българска асоциация по морско право, 1982 г.
3. Стоян Сталев, „Морско търговско право“, 1991 г.
4. Международно морско частно право, Райко Райков, 1997 г.
5. Димитрина Милкова, „Обща теория на правото“, Албатрос, 2007 г.
6. Ангел Калайджиев, „Облигационно право“ Обща част, Сиби, 2002 г.
7. Райко Д. Райков, „Морско частно търговско право“, ТУ, 2001 г.

ОТГОВОРНОСТ ЗА ВРЕДИ, ПРИЧИНЕНИ ПРИ ВЛАЧЕНЕ НА КОРАБ

*Аделина Ат. Демирева, докторант,
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“*

Резюме: Обект на анализ в настоящото изложение е отговорността за вреди, причинени при осъществяване на услугата по влачене (тласкане) на кораб. Направена е характеристика на отговорността предвидена в специалните разпоредби на чл. 236, ал. 1 и ал. 2 и чл. 236а от Кодекса за търговско корабоплаване, за кого възниква и кои са основанията за отпадане на отговорността.

Ключови думи: морско право, договор за влачене, отговорност, вреди.

TOWAGE LIABILITY

*Adelina At. Demireva, PhD Student,
University of Veliko Tarnovo „St. St. Kiril and Methodius“*

Summary: The object of analysis in the present exposition is the liability for damages that could occur during the performance of the towing (pushing) services. A characteristic of the liability provided in the special provisions of art. 236, par. 1 and 2 and art. 236a from the Commercial Shipping Code for damages is made – for whom does it arise and what are the grounds for exclusion of the liability.

Keywords: maritime law, towage contract, liability, damages.

ЗНАЧЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО МОРСКО ПРАВО ЗА РАЗВИТИЕТО НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЕКОЛОГИЧНО ПРАВО

*Кремена Лазарова, докторант,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Създаването на разпоредбите за опазване на околната среда в Конвенцията на Организацията на обединените нации (ООН) по морско право (КООНМП) е най-важната стъпка за прогресивното развитие на Международното екологично право.¹ В разпоредбите на глава XXII с обвързваща сила на международен договор е закрепен **принципът да не се вреди на околната среда**. До приемането на КООНМП защитата на околната среда е предоставена посредством инструменти на *Soft Law* („меко“ право).

През 1972 г. на **Стокхолмската конференция на ООН за човешка околна среда** се приема т. нар. Стокхолмската декларация. Принцип 21 в нея гласи, че *„държавите-членки, в съответствие с Хартата на ООН и принципите на международното право разполагат със суверенното право да могат да експлоатират собствените си ресурси в съответствие със собствените си политики в областта на околната среда, като имат отговорността да гарантират, че дейностите, които попадат под тяхна юрисдикция не причиняват вреда на околната среда на други държави или зони извън границите на тяхната юрисдикция“*.

Интерес представлява правната характеристика на принципа да не се вреди на околната среда. Създава се абсолютно задължение за държавите да не причиняват вреда на околната среда, както в границите на техните националните юрисдикции, така и извън тях. С въвеждането му, всяка небрежност от страна на държавата при извършване на опасни дейности, които попадат под нейната юрисдикция, от която са причинени вреди с трансграничен ефект на околната среда, представляват нарушение на международното задължение да не се вреди и водят до международна отговорност за държавата в съответствие с правилата на този правен институт.²

Обект на защита на международното екологично право според решение на Европейския съд за правата на човека (ЕСПЧ) са защитата на личния и семейния живот и правото на гарантиране на здравословен начин на живот, закрепени в чл. 8 на

¹ **Nanda**, Ved, *International Environmental Law and Policy* (Transnational 1995), p. 257.

² **Tanzi**, Attila Massimiliano, *A Concise Introduction to International Law*, G. Giappichelli Editore, 2019, p. 118.

Европейската конвенция за правата на човека (ЕКПЧ)³. В правната доктрина няма всеобхватна правна дефиниция за околна среда. Чрез извличане на дефиницията от обхвата на защита, предоставена в различни международноправни инструменти, всеки от които се отнася до различни части и аспекти на околната среда, е възможно да се направи извод за доста изчерпателна концепция. А именно такава, варираща от въздуха, морето, сладката вода, живите ресурси, предназначени като част от биологичното разнообразие като застрашени животни или като икономически ресурс за живота на хората, животните и растенията и здравето или културното наследство.⁴

Декларацията за околна среда и развитие, приета на **конференцията на ООН за околна среда и развитие, Рио де Жанейро, 1992 г.**, свързва икономическата устойчивост с екологичната устойчивост. Освен „меко“ право, по време на тази конференция се приема и Рамковата конвенция за биоразнообразието.

Споразумението на ООН от 1995 г. относно опазването и управлението на трансгранично преминаващите и далекомигриращите рибни запаси („Споразумението на ООН от 1995 г. относно рибните запаси“) е отражение на принципа за сътрудничество между държавите за опазване на морската среда посредством механизми за оценка на въздействието. Изпълнението на задължението на държавите за опазване на морската среда се обуславя от капацитета им за извършване на научни изследвания.

Началото на институционалната екологична политика в Европейския съюз в този период е поставено по време на състоялата се през 1972 г. в Париж среща на държавните и правителствени ръководители на основните 9 страни-членки на ЕО. Декларираното от участниците желание да насочат усилията си към използване на икономическия растеж за подобряване на жизнения стандарт чрез подобряване на околната среда е нов момент в рамките на общата парадигма на целите и решенията на общността.⁵

Определящ момент за развитието на международното право представлява установяването на принципите, закрепени в **Декларацията от Йоханесбург за устойчиво развитие, резултат от Световната среща на върха по устойчиво развитие, 26 август – 4 септември 2002 г.** С тях се закрепва принципът за устойчиво развитие, който обхваща в себе си задължението за заплащане на обезщетение от държавите при нарушаване на задължението им да не се допуска причиняване на вреда на околната среда и задължението за държавите за оценка на въздействието.

По време на преговорите за приемане на **КООНМП** международната общност се стреми да намери баланс между принципа за опазването на околната среда и управлението на природните ресурси и принципа за свобода на корабоплаването, който възниква като обичайно право. Развитието на отношенията между държавите в този период се свързва с технологични открития и научен прогрес, които намират отражение в морското право във възможностите за експлоатацията на живите и неживите морски ресурси. Преговорите за изработването на текста на **КООНМП** са безпрецедентни в

³ [към 21.06.2021 г. достъпно на интернет страница <https://www.ecolex.org/details/court-decision/hatton-and-others-v-the-united-kingdom-c2aa65b0-5301-4a07-89f9-37e579bd89d4/>]

⁴ *ibi iterum*, pp. 183 – 184

⁵ **Наумова, Ст., ВЪЗДЕЙСТВИЕ НА ПРАВОТО НА ЕС ВЪРХУ НАЦИОНАЛНОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО ПО ОПАЗВАНЕ НА ОКОЛНАТА СРЕДА** [достъпно на интернет страница <http://ebox.nbu.bg/bgineu/pdf/48.pdf>]

историята на развитието на международните отношения. КООНМП и Споразумението на ООН от 1995 г. относно рибните запаси са типични правни инструменти на международното екологично право, които закрепват принципи, установени от *Soft Law*.

Съвременното развитие на международното право се обуславя от развитието на дигиталните технологии, които са предпоставка за напредък по отношение на степента на обмяната на информация от една страна и от друга страна от степента на различие в нивата на икономическа устойчивост в отделните държави и степента на гарантиране на върховенство на правото в тях. Оценка за постигането на баланс между независимостта, експертността и прозрачността, изисквани от механизмите за реализиране на отговорност на държавите все още не може да бъде направена поради оскъдната съдебна практика на защитата на колективни интереси с трансграничен ефект в контекста на опазването на околната среда. Сравнението с предизвикателствата на съвременното екологично право представлява тест за възможностите за международното сътрудничество и за гарантиране на принципа за справедливост⁶, както е установен в преамбюла на КООНМП.

ЗНАЧЕНИЕ НА МЕЖДУНАРОДНОТО МОРСКО ПРАВО ЗА РАЗВИТИЕТО НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЕКОЛОГИЧНО ПРАВО

*Кремена Лазарова, докторант,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: Статията разглежда ролята на международните инструменти на морското право за прогресивното развитие на международното екологично право. Акцентира се върху значението на принципа да не се вреди на околната среда. Посочени са някои от предизвикателствата пред съвременното развитие на защитата на морската среда.

Ключови думи: защита на морската среда; принципът да не се вреди на околната среда; вреди с трансграничен ефект.

THE SIGNIFICANCE OF THE LAW OF THE SEA FOR THE DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT LAW

*Kremena Lazarova, PhD Student,
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: The article examines the role of the international instruments of the Law of the Sea for the progressive development of the International Environmental Law. The article focuses on the importance of the no-harm rule. Some of the challenges in front of the contemporary development of the protection of the marine environment are pointed out.

Keywords: protection of marine environment; no-harm rule; transboundary harm.

⁶ Вж. още Калинова, Е. Относно темата за справедливостта в КООНМП. – e-Journal VFU, Юридически науки, бр. 18/2022, с. 331 – 333 [достъпно на интернет страница <https://ejournal.vfu.bg/law.html>]

ДЕЙСТВИЕ НА ПРИНЦИПА НА ПРЕДПАЗЛИВОСТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЕКОЛОГИЧНО ПРАВО В МОРСКИТЕ ПРОСТРАНСТВА

*Кремена Лазарова, докторант,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Еволюцията на част XII „Защита и опазване на морската среда“ от Конвенцията на ООН по морско право (КООНМП) през 80-те години и 90-те години след приемането най се свързва със създаването на *обвързването на задължението за наказване на вреди с трансграничен характер за дейности с опасни вещества като абсолютно задължение за дължима грижа и превенция*. В Декларацията от Рио е закрепено задължението за дължима грижа като принцип за предпазливост с обичайноправен характер. **Принцип 13 от Декларацията от Рио за околна среда и развитие от 1992 г.**¹ регулира изискването към държавата за наличие на механизъм за обезщетение от причинителите на вредата: „Държавите разработват национално законодателство относно отговорността и обезщетението за жертвите на замърсяване и други екологични щети. Държавите също така си сътрудничат по бърз и по-решителен начин за разработване на по-нататъшно международно право по отношение на отговорността и компенсацията за неблагоприятни последици от екологични щети, причинени от дейности в рамките на тяхната юрисдикция или контрол в области извън тяхната юрисдикция“.²

След изследване на проблема от Комитета по международно право на ООН и Общото събрание на ООН, това задължение беше кодифицирано като *задължение за предпазливост*, по-конкретно, *задължение за компетентните органи за предотвратяване на трансгранични вреди, предизвикани от дейности, които се провеждат на територията на страната*. (разпоредби за Превенция на големи трансгранични вреди от 2001 г., преработена през 2007 г.)³.

¹ Декларацията от Рио за околна среда и развитие от 1992 г. Приета на Конференцията на Обединените нации по околната среда и развитието, свикана в Рио де Жанейро от 3 до 14 юни 1992 г.

² Достъпни към 22.03.2021 на <https://www.jus.uio.no/lm/environmental.development.rio.declaration.1992/13.html>

³ Разпоредби за Превенция на големи трансгранични вреди от 2001 г., преработена през 2007 г., достъпни към 22.03.2021 г. на https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_7_2001.pdf

Отговорността на държавата в случая е допълнение към общото правило да не се вреди на морската среда чрез задължение за предпазливост. За разлика от задължението да не се вреди на околната среда от чл. 194 в част XII от КО-ОНМП, задължението за предпазливост се счита за нарушено със самата вреда с трансграничен ефект, резултат от дейност на територията на дадена държава. Проблемът в тези случаи възниква ако държавата е предприела всички необходими действия и липсва нарушаване на задължението за дължими грижи от страна на държавата за предприемане на превантивни мерки и е настъпила вреда въпреки предприемането на превантивни мерки. В тези случаи държавата причинила замърсяването не може да се позове на липса на превенция и недостатъчен ресурс от научни знания. Тя е задължена да отстрани или смекчи вредата в консултация със засегнатата държава. В тези случаи е възможно между държавата и засегнатата държава да се договори отговорност на държавата под формата на компенсация, като отпада отговорността за пълни репарации (кодифицирани от Комитета по международно право на ООН Принципи за разпределяне на загубите в случаите на трансгранични вреди, причинени от опасни дейности, на Общото събрание на ООН 2007 г.)⁴.

Интерес представлява **реализирането на отговорността на държавите при нарушение на задължението си за предпазливост** при опазване на морската среда от замърсяване. При нарушение на екологични задължения обикновено се прибегва до механизми за съответствие преди използването на механизмите за реализирането на отговорността на държавата от заинтересованите страни.⁵ **Процедурите и задачите на механизмите за съответствие** обикновено включват традиционните средства за уреждане на спорове – от запитване до помирение. **Механизмите надграждат средствата за мирно уреждане на спорове, тъй като те са установени за конкретен предмет, като обхващат екологично задължение и са с постоянен характер.** Те се създават за области, които са с особена правна, административна, научна или техническа сложност и включват механизъм за периодично докладване от държавите на състоянието на спазването на екологичните задължения за опазване на морската среда. В зависимост от докладите органите, които осъществяват механизмите за съответствие могат да действат по своя инициатива или по искане на обществеността. Обикновено мерките се предприемат от самите държави, в които има нарушения, като могат да им бъдат предоставени съвети, технически, правни, финансови, административни или научни, включително предупреждения или лишаване от определени права по силата на международния договор.

Страните трябва да прилагат принципа на предпазливостта, т.е. да не отлагат действията си на основание, че научните изследвания не са доказали изцяло наличието на причинно-следствена връзка между дадени вещества и замърсяване; да прилагат принципа „замърсителят плаща“, т.е. разходите за мерките за предотвратяване, ограничаване и намаляване на замърсяването са за сметка на замърсителя; да управляват водните ресурси така, че това да не бъде в ущърб на

⁴ Принципи за разпределяне на загубите в случаите на трансгранични вреди, причинени от опасни дейности на Общото събрание на ООН 2007 г., достъпни към 09.04.2022 на интернет страница https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_7_2001.pdf.

⁵ ibi iterum, с. 129

потребностите на бъдещите поколения;⁶ да въведат програми за мониторинг на трансграничните води; да си сътрудничат, по-специално във връзка с обмена на информация и изследванията с цел разработване на ефективни техники за предотвратяване, контрол и намаляване на трансграничното замърсяване⁷; да подкрепят международните усилия за изготвяне на правила, критерии и процедури за определяне на отговорности и задължения за всяко замърсяване.

Сравнително малък е броя на международните спорове за трансгранични вреди от опасни вещества в сравнение с тези за лични увреждания и увреждане на имущество.⁸ Тенденцията е тези дела да са с фокус върху частните компании, от чиято дейност са настъпили вредите.

Интерес представлява практиката на Трибунала по морско право, който разглежда искане във връзка с необходимост от приемане на временни мерки (член 290, ал. 5 от КООНМП) и спазване на принципа на предпазливостта в спор между Ирландия и Обединеното кралство относно завод в Обединеното кралство и международни движения на радиоактивни материали за защита на морето и околната среда на Ирландско море. На 3 декември 2001 г. Съдът на публичната служба издава своето определение за юрисдикция: „че задължението за сътрудничество е основен принцип за предотвратяването на замърсяването на морската среда съгласно част XII от Конвенцията и общото международно право и правата, които произтичат от него, които Трибуналят може да разгледа по подходящ начин за запазване съгласно член 290 от КООНМП“ (параграф 82). „От гледна точка на предпазливостта, Трибуналят изискват Ирландия и Обединеното кралство да си сътрудничат с обмен на информация относно рисковете или последиците от работата на инсталацията за МОХ и в разработване на начини за справяне с тях, според случая“.

ДЕЙСТВИЕ НА ПРИНЦИПА НА ПРЕДПАЗЛИВОСТ НА МЕЖДУНАРОДНОТО ЕКОЛОГИЧНО ПРАВО В МОРСКИТЕ ПРОСТРАНСТВА

*Кремена Лазарова, докторант,
ВСУ „Черноризец Храбър“*

Резюме: Статията разглежда принципът на предпазливост в международното екологично право. Посочени са тенденциите в реализирането на отговорността на държавите при нарушение на задължението си за предпазливост при опазване на морската среда от замърсяване.

Ключови думи: принцип на предпазливост; трансгранични вреди, реализирането на отговорността на държавите при нарушение на задължението си за предпазливост.

⁶ Относно *Правна защита на морската среда на Република България*, в Пенчев, Г., Екологично право – Специална част, С. : Сиела, 2023, с. 105.

⁷ Вж. напр. Калинова, Е. *Сътрудничество по въпросите на опазване и съхраняване на Черно море*. – Сб. Енергийна и екологична сигурност в Черноморския регион, Научен алманах на ВСУ, Серия ЮНОС, кн. 23/2013, с. 79 – 81.

⁸ **Tanzi**, Attila Massimiliano, *A Concise Introduction to International Law*, G. Giappichelli Editore, 2019, p. 118.

**EFFECT OF THE PRECAUTIONARY PRINCIPLE
OF INTERNATIONAL ENVIRONMENT LAW
IN THE MARITIME ZONES**

*Kremena Lazarova, PhD Student,
Varna Free University „Chernorizets Hrabar“*

Summary: The article examines the precautionary principle in International Environmental Law. The trends in the realization of the responsibility of the states in violation of their duty of care in protecting the marine environment from pollution are indicated.

Keywords: *precautionary principle; transboundary damages, the realization of the responsibility of states in violation of their duty of precaution.*

ПРАВО: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И РЕШЕНИЯ

Научна конференция,
проведена в рамките на Лятната научна сесия
на Юридическия факултет
във ВСУ „Черноризец Храбър“
30 юни – 2 юли 2023 г.

Категора „Правни науки“

Научен алманах на ВСУ „Черноризец Храбър“
Серия „ЮРИДИЧЕСКИ НАУКИ
И ОБЩЕСТВЕНА СИГУРНОСТ“

2023, книжка 45

Художник: Николай Иванов
Коректор: Стела Зидарова
Компютърен дизайн: Мариана Христова

Формат 16/70/100
Печатни коли 14,75

Адрес за контакти:
ВСУ „Черноризец Храбър“
9007 Варна
„Златни пясъци“, курортен комплекс „Чайка“,
тел. 052/35-95-18